

PROBLEMI

20-21

SILVA BAUMAN, GEZA ČAHUK, BOGDAN KAVČIČ,
MITJA SVAB: OCENA STATUTOV OSNOVNIH IN SRED-
NJIH SOL V SRS; BOŽIDAR DEBENJAK: K VPRAŠANJU
O ALIENACIJI; IVO GLONAR: ŽIVLJENJSKI STROŠKI;
VLADIMIR KAVČIČ: TAVANJE; MATJAZ KMECL: ZA
NAS SKUPNI SOCIALIZEM; VIKTOR KONJAR: MONO-
LOGI; LADO KRALJ: PULJSKI ZAPISKI; ZDRAVKO
MLINAR: SOCIALNA KONTROLA V PROCESU URBA-
NIZACIJE; BRANKO ŠÖMEN: INTELEKTUALISTIČNA
KRIZA V JUGOSLOVANSKI KINEMATOGRAFIJI; MAR-
JAN ULČAR: NEKATERI ASPEKTI DELOVANJA ZVEZE
KOMUNISTOV NA LJUBLJANSKI UNIVERZI; — MATE-
RIALNE OSNOVE OSNOVNEGA ŠOLSTVA IN MOŽNOSTI
ZA PREHOD NA CELODNEVNO BIVANJE OTROK V
SOLI — OCENE IN POROČILA — BRUŠENO OGLEDALO —
LIKOVNA PRILOGA MILANA BUTINE — OKTOBER 1964

REVIIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

194245
+

Vsebina

Marjan Ulčar: Nekateri aspekti delovanja zveze komunistov na ljubljanski univerzi 721

Vladimir Kavčič: Tavanje 732

Viktor Konjar: Monologi 752

Božidar Debenjak: K vprašanju o alienaciji (3) 755

Zdravko Mlinar: Socialna kontrola v procesu urbanizacije 764

Materialne osnove osnovnega šolstva in možnosti za prehod na celodnevno bivanje otrok v šoli 772

Silva Bauman, Geza Čahuk, Bogdan Kavčič, Mitja Švab: Ocena statutov osnovnih in srednjih šol v SRS 796

Matjaž Kmecl: Za naš skupni socializem 830

Lado Kralj: Puljski zapiski 852

Branko Šömen: Intelektualistična kriza v jugoslovanski kinematografiji 857

Ivo Glonar: Življenjski stroški 885

194245

problemi

revija za kulturo in družbena vprašanja, leto II., št. 20-21

Ureja uredniški odbor: Božidar Debenjak, Janez Dokler, Bogdan Kavčič, Vladimir Kavčič (glavni urednik), Viktor Konjar, dr. Boris Paternu, Janez Pirnat (odgovorni urednik), Andrej Rijavec, Stane Saksida, Vita Vari in France Zupan. Lektor: Samo Savnik

Uredništvo: Ljubljana, Tomšičeva 12, telefon: 20-487. Nenaročenih rokopisov ne vračamo. Naročila pošiljajte na CK ZMS, Ljubljana, Dalmatinova 4, telefon 30-033, tekoči račun: 690-14-608-28 z oznako: za Probleme. Cena posameznega izvoda za naročnike 80 dinarjev, v kioskih in knjigarnah 150 dinarjev. Celoletna naročnina 960 dinarjev

Izdajata CK ZMS in UO ZSJ v Ljubljani. Tisk, izdelava književ in vezava: Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani

OCENE IN POROČILA

Latinskoameriški roman (prevedel *Jože Plešej*) 885

Gaučevska literatura (prevedel *Jože Plešej*) 839

BRUŠENO OGLEDALO

Proti simplifikaciji (*J. D.*) 893

LIKOVNA PRILOGA

Milan Butina: Stol (olje) 1939, Tihožitje z rdečim vrčem (lepljenka) 1953, Hruške (gvaš) 1960, Tihožitje (gvaš) 1963

PO 1050/1965

Nekateri aspekti delovanja Zveze komunistov na ljubljanski univerzi

Marjan Ulčar

Za izhodišče svojega razmišljanja o nekaterih idejnih in političnih gibanjih med ljubljanskimi študenti naj vzamem izvleček iz razprave tovariša Mitje Ribičiča na seji okrajnega komiteja ZKS dne 30. junija 1964:

«Na ljubljanski univerzi imamo vrsto študentov, ki javno izražajo nezaupanje v ZK. Ne samo zaradi tistega momenta, ki ga je tov. Majer pravilno poudaril — ne samo zaradi nepoznavanja njene preteklosti, revolucije, ki jo je izvedla — ampak tudi zaradi nepoznavanja njene sedanje vloge in nepoznavanja njenih možnosti za to, da zagotavlja nadaljnji razvoj socialistične demokracije, nadaljnji razvoj novih še naprednejših družbenih odnosov.

V tem pogledu se moramo sedaj spopasti in izbojevati bitko na ljubljanski univerzi. Bitke pa ne moremo izbojevati v tem smislu, da bomo »stari« mladim pridigarsko dopovedovali, da imajo napačne poglede, ampak, da bodo mladi prepričani in da se bodo tako, kot so se tolkli za demokracijo, za kritiko, proti administrativnim ukrepom, proti temu, da se nekje administrativno ukrepa na kulturnem področju, tolkli za ZK, za samoupravljanje, za šolsko reformo in celo vrsto tistih vprašanj, kjer morajo biti mladi nosilec napredka v naši družbi.»

Vsekakor je res, da je ugled Zveze komunistov med ljubljanskimi študenti in tudi med univerzitetnimi delavci utrpel določeno škodo. Pri razčlenjevanju vzrokov za nastalo nezaupanje v Zvezo komunistov lahko pri mlajših ljudeh z gotovostjo govorimo o premajhnem poznavanju njene zgodovine, prav tako je res, da na univerzi še niso do kraja prodrli spoznanja o možnosti njenega delovanja v sodobnih pogojih, v pogojih samoupravljanja. Vendar moramo vedeti, da je zlasti med aktivnejšimi študenti moglo nastati takšno nezaupanje predvsem na osnovi njihovih nekajletnih stvarnih življenjskih izkušenj, izkušenj iz njihovega dosedanjega družbenopolitičnega dela. Seveda je res, da je nezadovoljstvo s tempom družbenega razvoja, s prepočasnim odpravljanjem napak in preko tega tudi z Zvezo komunistov često tudi odraz nestrpnosti in nerealnih pričakovanj, ki ne upoštevajo realnih razmer doma in v svetu, v katerih včasih še tako lepa načela in načrti postanejo neizvedljivi, ali se pri izvajanju popačijo, vendar pa prav tako vsi vemo, da je bilo v zadnjih letih mnogo slabosti in napak, ki pa nimajo nobenega opravičila v objektivnih raz-

merah, in ki so postajale glede na vse večjo deklarirano in dejansko demokratizacijo vedno bolj boleče. Pri vsem tem gre morda še najbolj za zaostajanje metod političnega dela, za prepočasno odpravljanje stare direktivne vloge partije in uveljavljanje dejanske idejno-politične vloge Zveze komunistov, kakršno sta začrtala VI. in VII. Kongres ZKJ.

Vzroke za nastalo nezaupanje moramo torej iskati predvsem v Zvezi komunistov sami, v njeni dejanski delovni praksi, v njenih notranjih odnošajih, v njeni dejanski revolucionarni vlogi na univerzi. Vloga tujih vplivov, sovražne propagande ali če hočete, revije »Perspektive«, je tu brez dvoma sekundarnega pomena. Dejstvo, da je nekaj mlajših, aktivnih komunistov izstopilo iz Zveze komunistov, pri čemer pa so izjavljali, da se s Programom ZKJ strinjajo in da bodo v njegovem duhu še naprej delali, bi bilo sicer (razen morda v treh primerih) mogoče razložiti s tem, da niso hoteli zagovarjati ocen višjih organov Zveze komunistov o »Perspektivah«, vendar tudi pri njih to ni bil edini vzrok in so to »napako« Zveze komunistov povezovali in dokazovali z drugimi, dejanskimi. Seveda pa niso izstopi iz ZK edini pokazatelj tega nezaupanja, posebno, če ga ne obravnavamo samo kot dejansko »nezaupanje«, ampak kot širši pojav nezadovoljstva s tempom našega razvoja, s prepočasnim odpravljanjem napak, s preveliko razliko med deklariranimi načeli in stvarnostjo, se nam ta pojav pokaže v pomembnejših dimenzijah in tudi po svoje prispeva k zahtevi po globlji analizi razmer na univerzi in delovanja Zveze komunistov na tem področju.

Namen mojega razmišljanja je, da pokažem predvsem na tiste razloge nastalega nezadovoljstva z Zvezo komunistov, ki tiče v njej sami, v njenem preteklem nekajletnem delovanju na univerzi. Tu je treba iskati vzroke za to, da so se komunisti tako slabo izkazali v nedavnih politično zelo zaostrenih dogodkih okrog »Perspektiv« in »Odra 57«. Tako bomo lažje razumeli neenotno in medlo reagiranje komunistov na naglo vrsteče se dogodke v preteklem letu in spoznali, kje je treba poprijeti, da bi se stanje popravilo.

II.

V vseh dosedanjih poskusih, da bi kot Zveza komunistov analizirali idejni in politični položaj na univerzi, smo vedno znova prihajali do ugotovitve, da se je v zadnjih letih nakopičila vrsta resnih problemov, ki so se zlasti v minulem študijskem letu močno zaostriili in so bistveno vplivali na politično razpoloženje študentske javnosti in univerzitetnih delavcev. V mislih imam probleme okrog študijske reforme, materialnih problemov univerze in fakultet oziroma vprašanje financiranja pedagoške in znanstvenoraziskovalne dejavnosti, neurejeni gnotni položaj študentov itd. Prav tako smo zlasti v zadnjem času na univerzi močneje občutili pritisk mnogih nerešenih širših družbenih vprašanj, kot so problemi v ekonomskem sistemu, življenjski standard delovnih ljudi — posebno tistih z najnižjimi osebnimi prejemki, položaj šolstva, pokojninski sistem, problem borcev itd. itd. Vsa našeta ožja in širša družbena problematika je na takšen ali drugačen način zaposlovala tako komuniste kot tudi ostale delovne ljudi. Nobenemu poštenemu komunistu ne more biti vseeno, kako se rešujejo obstoječi problemi, zato ne smemo biti začudeni ali celo zaskrbljeni

nad tem, če se komunisti vprašujejo, ali bo ZK takšna, kakršna je, kos zahtevnim nalogam, ali ni morda Zveza komunistov na univerzi in drugod premalo učinkovita, prepočasna pri reševanju nastajajočih problemov (seveda v skladu s svojo vlogo v pogojih samoupravljanja), ali bojuje na vsakem konkretnem mestu zadosti odločno in konkretno bitko proti elementom birokratizma v družbenih organizmih itd. Prav je, da komunisti razmišljajo o teh stvareh in zaradi tega še ni potrebno, da jih imamo za omahljivce in paničarje.

Dokler imamo opravka z zaskrbljenostjo komunistov nad družbenim razvojem in njej ustrezajočo aktivnostjo, da bi spremenili stvarnost, je še vse v redu. Toda na univerzi je prišlo do demoralizacije nekaterih zelo aktivnih komunistov in do izstopanja iz Zveze komunistov, na drugi strani pa se je to nezapiranje v Zvezo komunistov in njeno sposobnost, da bi še naprej pozitivno usmerjala družbena gibanja, kar je seglo tudi med širše vrste študentov in univerzitetnih delavcev. Za to demoralizacijo, ki se pogosto kaže tudi kot pasivizacija in nezainteresiranost, je vsekakor več vzrokov, med katerimi pa se mi slabosti Zveze komunistov na univerzi in tudi drugod, predvsem neodločnost pri kritiki lastnih napak, nikakor ne zde najmanj pomembne. S konkretnimi primeri bom poskušal pokazati, da se Zveza komunistov na univerzi v resnici ni dovolj odločno borila proti birokratskim pojavom in za demokratično odločanje preko obstoječih samoupravnih mehanizmov. To je med drugim tudi osnovni razlog za nekatere neuspehe pri izvajanju ključnih programskih nalog.

III.

Najpomembnejša programska naloga Zveze komunistov na univerzi v preteklem nekajletnem obdobju je bila — začetek procesa reforme visokošolskega študija. Študijska reforma se je začela v času, ko so univerza in fakultete že bile do določene mere organizirane po principu družbenega samoupravljanja, torej naj bi to globoko in daljnosežno spremembo uvajali preko obstoječih mehanizmov demokratičnega odločanja. S tem je bila tudi jasno načrtana vloga in mesto ZK v teh procesih. Za podrobnejšo analizo te problematike posebno glede na vlogo Zveze komunistov v tem procesu mi manjka neposreden vpogled v potek dogajanja prav na začetku procesa, ko je bila reforma formalno izpeljana, in v ustrezno gradivo, ki bi pričalo o dejanskem poteku te faze reforme. Vsem nam pa so znani dosednji rezultati reforme in tudi njen razvoj v zadnjih dveh letih.

Doslej smo na konferencah in širših aktivih komunistov že nekajkrat širše ocenjevali potek, uspehe in neuspehe pri izvajanju študijske reforme. Prvikrat smo komunisti na univerzi (izvzemši akcijo medicincev in ekonomistov na lastnih fakultetah) o njej kritičneje in javno (interno že dosti prej) spregovorili aprila letos na posvetovanju komunistov univerze, kjer smo med drugim tudi ugotovili, da so ob njenem uvajanju obstajale »tendence, ki so ovirale odkrito obravnavanje problemov«. Da je na tem nedvomno nekaj resnice, smo ugotovili tudi pri reševanju poloma reforme npr. na arhitekturi, ko smo ob tem lahko do neke mere rekonstruirali potek uvajanja reforme že prav na začetku. Tu so študijsko reformo (npr. uvedba B smeri študija na arhitekturi) uvajali mimo

organov samoupravljanja, baje po posebnem pooblastilu tedanjega rektorja univerze. Ni dvoma, da je šlo tu tudi za pritisk od zunaj, saj se pristojni organi dalj časa sploh niso sestajali.

Vendar tu ne gre za tisti pritisk, ki je bil v takratni situaciji marsikje nujen, da bi v interesu družbenih potreb in smotrov razbili konservativno mentaliteto, ki je nasprotovala kakršnim koli spremembam in premikom v razvoju univerze. To ni bil pritisk, ki bi spodbujal univerzitetne delavce k ustvarjalnemu razmišljanju in spreminjanju fiziognomije naše najvišje izobraževalne in znanstveno-raziskovalne institucije. To je bil pritisk, ki je povzročil odpor in pasivizacijo univerzitetnih delavcev. Po drugi strani pa je takšen način izvajanja reforme pomenil kompromitacijo načela samoupravljanja med univerzitetnimi delavci.

Na ta način reformirani študij je zabredel v težave, nakar je B smer kot rezultat reforme dokončno propadla. To je bil izrazit primer nedemokratičnega načina reševanja visokošolske problematike z vsemi svojimi težkimi posledicami v obliki velike materialne in moralne škode, ki jo je utrpela družba in so jo najhuje občutili prizadeti študenti. In takemu načinu dela se komunisti na fakulteti in univerzi niso energično uprli.

Resnici na ljubo je potrebno pogledati v oči še nekaterim drugim očitnim negativnim rezultatom študijske reforme. Reforma je doživela hudo krizo še na ekonomski fakulteti in na farmaciji, medtem ko so na nekaterih drugih fakultetah kot npr. na medicini nastale resne težave. Seveda ne gre za to, da bi sedaj vzdihovali nad napakami, ki smo jih storili v preteklosti, in iskali grešne kozle, ker je jasno, da se ob tako globokih in daljnosežnih premikih nekaterim deformacijam ni mogoče izogniti, vendar je nujno, da jih danes, ko prehojeno pot jasno vidimo, odkrito obravnavamo in naposled dokončno prekinemo z določenimi metodami, ki so v preteklosti povzročile tudi nepotrebno škodo.

O teh senčnih plateg delovanja Zveze komunistov na Univerzi ne govorim zato, da bi poskušal prikazati vse skupaj v čimbolj črni luči, pač pa zato, ker čutim, da smo v preteklosti o teh stvareh premalo odkrito govorili. O določenih neuspehih pri izvajanju študijske reforme na univerzi je med drugim spregovoril sekretar univerzitetnega komiteja dr. France Bitenc na januarski razširjeni seji Centralnega komiteja ZKS, kjer je dejal: »Ko sedaj ugotavljamo, da so imele te akcije (študijska reforma in uvedba novega sistema financiranja pedagoške dejavnosti ter delitve osebne dohodka — op. p.) poleg nedvomnih uspehov — na nekaterih fakultetah večje, na drugih manjše, tudi določene neuspehe, ugotovimo tudi, da so komunisti in tudi vodstvo Zveze komunistov na univerzi premalo storili za uspešno in pravočasno odstranjevanje napak in za izboljšanje. Eden od vzrokov za te pomanjkljivosti je v tem, da komunisti premalo smelo priznavamo in analiziramo tudi napake, ki smo jih v svojem delu naredili. Tako npr. ob analizah uspehov in neuspehov sedanjega načina izvajanja reforme visokošolskega študija ugotavljamo, da so se osnovna načela in konkretna aplikacija uporabljale preveč šablonsko, ne glede na konkretno situacijo v posamezni stroki in na posamezni fakulteti, ne glede na konkretne in perspektivne potrebe posamezne stroke in tudi ne glede na nekatere konstruktivne predloge, ki niso bili upoštevani, ker so pač odstopali od šablone.

Razumljivo je, da je tak način dela, kjer se ni zadosti upoštevalo demokratično vzdušje med samimi komunisti kakor tudi v okviru delovnih kolektivov na fakultetah, pustil določeno politično škodo, katere posledica je prej omenjeni zmanjšani interes (delovnih ljudi — op. p.) za sodelovanje pri upravljanju«. In nadalje, ko je govoril o idejni enotnosti komunistov: »Mislim, da ob tem ne bi smeli zagrešiti iste napake, ki sem jo zgoraj navedel, t. j. težnje po šablonskih rešitvah, hitrem sprejemanju stališč in nestrpnosti. Ne gre za to, da bi dopustili stanje, ko imajo komunisti različna stališča v določenih idejnih vprašanjih, ki so nakazana v Programu in v drugih materialih vodstev Zveze komunistov.

Gre za vprašanje enotnosti stališč v čisto konkretnih odločitvah, praktičnih, pri katerih ne gre za idejna izhodišča, ampak samo za razne variante pri praktični uveljavitvi določenega idejnega stališča, npr.: noben od komunistov, s katerimi se pogovarjamo posebej na aktivu, ki smo ga pred kratkim imeli, ni proti reformi v tem smislu, da bi bilo potrebno spremeniti star, okostenel način študija in ga uskladiti s perspektivnimi potrebami po kadrih, ni proti skrajšanju študija, ni proti modernizaciji pouka. Za dosego tega pa je veliko različnih mišljenj in predlogov, izhajajočih iz specifičnih pogojev na posameznih šolah. Ustvariti je treba vzdušje, da se o teh stališčih odkrito razpravlja, brez bojazni, da bo kdorkoli zaradi svojih stališč in predlogov označen za konservativca ali celo reakcionarja.« Itd. itd. In kako nas je o univerzitetni problematiki, ki so jo obravnavali na plenarni seji CK ZKS, informiralo »Delo«? Omenjeno nedvoumno kritiko sekretarja univerzitetnega komiteja je poročevalec strnil v naslednjo brezvsebinsko formulacijo: »Povedal pa je, da so se pokazale v aplikaciji teh ukrepov (reforma in financiranje — op. p.) določene pomanjkljivosti, komunisti pa so premalo storili, da bi napake pravočasno odstranjevali.«

Razprava dr. Jože Vilfana, ki je s stališči sekretarja UK ZKS na plenumu plenumu polemiziral, najprej sploh ni bila objavljena, pač pa se je nenadoma pojavila skoraj v celoti kot poseben članek naslednji dan, ne da bi bilo iz nje razvidno, da je bilo stališče, s katerim dr. Vilfan polemizira, prav tako povedano na plenumu CK ZKS in ne morda neodgovorno nekje za vogalom. Razen tega se je ob odgovoru na kritiko našel prostor za vse njegove argumente, medtem ko argumenti kritike niso bili objavljeni. Kako naj imajo člani ZK pri takšnem načinu obveščanja vpogled v delo in stališča najvišjega organa Zveze komunistov v republiki?

Drug primer: 19. julija letos je isti časopis pod naslovom »Uspehi študijske reforme že zdaj očitni« objavil informacijo o seji izvršnega odbora GO SZDL Slovenije, ki je bila posvečena med drugim tudi obravnavanju problemov univerze in študijske reforme na visokošolskih zavodih. V tistem delu, ki govori o dosedanjih rezultatih reforme, pravi takole: »Študijski uspehi so se po ugotovitvah na tem razgovoru v zadnjih letih že občutno izboljšali. Enako velja tudi glede skrajševanja študijskega časa, osipanja študentov v prvih letnikih, odnosa med višjimi šolami in gospodarstvom (iz mariborskih višjih šol gre na primer pretežna večina, na nekaterih celo do 90 % diplomantov v prakso). itd. Kljub tem očitnim uspehom pa je potrebno še nadaljnje intenzivno prizadevanje za izboljšanje učnih načrtov...« Zakaj poleg naštevanja očitnih uspehov ni nikjer govora tudi o očitnih neuspehih? Ali morda iz bojazni, da bi to vplivalo

destimulativno v nadaljevanju procesa reforme visokošolskega študija? Morda, čeprav je dejanski učinek ravno nasproten. Tako kot smo se komunisti na univerzi že večkrat, tudi javno opredelili proti pavšalnemu in neargumentiranemu odklanjanju reforme, prav tako moramo biti tudi proti temu, da se s posplošeno hvalo in nekritičnim obravnavanjem problemov javnosti enostransko prikazuje situacija na univerzi. Vedeti moramo, da naprednih sil nič ne mobilizira in angažira bolj kot jasna, odkrita politika, zasnovana na resnici, na nespornih dejstvih.

Zveza komunistov je bila in je borec za reformo visokošolskega študija in mora zaradi tega seveda nositi tudi ustrezno odgovornost za dosežene rezultate. Če so komunisti v skladu z vlogo ZK na demokratičen način dosegli, da so vsi delovni ljudje preko samoupravnih organov sprejeli reformo študija za svojo nalogo, leži seveda neposredna odgovornost, posebno še za konkretno izvedbo, na samoupravnih organih — čeprav moralna in politična soodgovornost Zveze komunistov ostaja. Če pa je Zveza komunistov samo idejo reforme ali celo konkretno izvedbo tako ali drugače vsilila, pa leži seveda odgovornost skoraj izključno na njej. Isto velja tudi za razne organe oblasti in samoupravljanja kakor tudi za posameznike, če so vsilili svojo voljo samoupravnim organom, ali celo izvajali določene spremembe mimo njih.

Nekateri rezultati reforme nam prav gotovo niso v čast, še manj pa prizadevanja, da bi neuspehe prikrili. Z javno kritiko lastnih slabosti je treba utrjevati ugled Zveze komunistov in zaupanje delovnih ljudi v njeno vodilno usmerjalno vlogo.

IV.

V zvezi z reformnimi posegi na Univerzi se je bistveno spremenil tudi položaj študentov. Z uvedbo ostrejšega študijskega režima so bili študenti na večjem delu fakultet *podvrženi* hudim psihičnim in fizičnim preiskušnjam. Če temu dodamo še kritično stanje v zvezi s štipendiranjem, tako po številu štipendij kakor tudi po višini mesečnih zneskov, je slika položaja študentov dokaj jasna. Tam, kjer je reformirani študij zabredel v težave, ali pa celo propadel, je praviloma študent tisti, ki nosi in bo moral nositi najtežje posledice. Povsod tam, kjer je prišlo do tega, je namreč nastala določena škoda. Ker fakultetni organi v večini primerov niso hoteli, da bi se posledice poznale na kvaliteti znanja strokovnjakov, so poskušali večji del bremena preložiti na študentska ramena. Tako se je zgodilo na arhitekturi, kjer so morali študentje propadle B smeri študija dohiteti tiste v smeri A. Podobno se je zgodilo na medicini in ekonomiji ter farmaciji in morda še kje. Nihče se ni spraševal, kdo bo povrnil materialne in ostale stroške zapravljenega študija, kolikor je to sploh mogoče, kako bodo študenti urejali nastale probleme s svojimi štipenditorji itd. itd. Kot rečeno, so študenti pri urejanju teh problemov pogosto naleteli na nerazumevanje pri pedagogih in fakultetnih organih, kolikor pa so te probleme sprožili v osnovnih organizacijah Zveze komunistov in v fakultetnih komitejih, pa so jih često zavrnil, češ da to ne sodi v pristojnost Zveze komunistov. Tako so te zadeve na koncu skoraj obvezno pripotovale tudi na univerzitetni komite, ki jih je naposled bolj ali manj zadovoljivo razčiščeval s komunisti in vodstvi ZK na fakultetah.

Torej je tudi v tem pogledu Zveza komunistov izgubljala na ugledu, ker se komunisti niso dovolj odločno postavili za upravičene zahteve študentov, proti birokratskim postopkom posameznih pedagogov in fakultetnih funkcionarjev, kajti pri vsem tem je bilo tudi veliko primerov nespoštovanja zakonitosti, zagotovljene s statuti fakultet, in samovolje posameznikov.

Najbolj poučen je v tem pogledu primer ekonomske fakultete. To tudi zato, ker je prav na tej fakulteti prišlo v preteklem šolskem letu do večjega študentskega gibanja ob reševanju akutnih študentskih problemov in končno do demoralizacije manjšega števila študentskih funkcionarjev, izstopanja iz Zveze komunistov itd. V prejšnjem letu smo bili priča izredno neurejenim notranjim razmeram na fakulteti (samoupravni organi se nekaj časa skoraj niso sestajali, različne razlage statuta glede prestopnih pogojev itd.) in končno je prišlo tudi do krize študijske reforme. V resnici je bil to propad skrajne deformacije reforme, ki je tu nastala. Takoj za tem se je pojavilo vprašanje, kaj s študenti, ki so bili bolj ali manj žrtve neustreznih reformnih poskusov ter neustreznih razmer na fakulteti? Tu pa smo naleteli na izrazito nerazumevanje tako fakultetnih organov kakor tudi fakultetnega komiteja Zveze komunistov za nastale težave študentov, za težave, katerih so bili sami še najmanj krivi. Tu je treba iskati začetke nezaupanja nekaterih študentov v Zvezo komunistov. Res je, da so po posredovanju univerzitetnega komiteja komunisti na fakulteti naposled zavzeli pravilno stališče, res pa je tudi, da so še naprej ostala in nastajala nova resna nasprotja med študenti-funkcionarji v ZS in vodstvom fakultete. Stališča in nastopanje nekaterih profesorjev, funkcionarjev fakultetne uprave in navsezadnje še rektorja na študentskih zborovanjih, prav gotovo niso prispevala k ugledu organov, ki so jih zastopali in tudi ne ugledu Zveze komunistov, katere člani so večinoma bili.

Takrat je bila dolžnost osnovnih organizacij, fakultetnega komiteja in univerzitetnega komiteja, da takoj razčistijo situacijo in odločno obračunajo z birokratskimi težnjami, ki so prišle do izraza v odnosu do aktivnosti študentske organizacije na ekonomski fakulteti. Na aktivu komunistov ekonomske fakultete, ki so se ga udeležili tudi člani UK in OK ZKS, je bilo to tudi storjeno, vendar zaradi internega značaja ta podpora študentskim akcijam ni bila zadostna, nekaterih profesorjev — komunistov pa niti ni prepričala in so jo kasneje ob izbruhu afere Perspektiv izrabili, češ če bi nam takrat UK pustil, da zatremo negativne tendence med študenti, bi vsega tega ne bilo. Na posvetovanju komunistov ljubljanske univerze 2. aprila je univerzitetni komite še odločneje ponovil svoje stališče, vendar so še potem posamezni komunisti — profesorji izjavljali, da se z oceno univerzitetnega komiteja ne strinjajo, kljub temu, da so bili na posvetovanju prisotni in ji takrat javno niso nasprotovali. Sedaj pa so poskusili škodo, ki je nastala z »vdorom« Perspektiv na ekonomsko fakulteto, naprtiti vodstvu univerzitetnega komiteja, češ da je študentskim funkcionarjem dajal potuho in da je zato fakultetni komite spustil stvari iz rok. Pozitivnega bistva študentskih akcij še tedaj niso uvideli in so bili tako pripravljeni ob borbi zoper ideje Perspektiv zatreti tudi vse pozitivno. Nam pa žal, kljub prizadevanjem, tisti čas ni uspelo premagati teh, v bistvu birokratskih teženj.

Naslednja pomembna programska naloga, katere pobudnik in usmerjevalec je bila Zveza komunistov na univerzi, je uvajanje nagrajevanja po delu in urejanje sistema financiranja pedagoške in znanstvenoraziskovalne dejavnosti na visokošolskih zavodih. V zvezi z reševanjem te problematike, ki pomeni ustvarjanje materialne osnove socialističnih družbenih odnosov na univerzi, je v preteklih nekaj letih nastala vrsta pomembnih idejnih in političnih problemov. Financiranja visokošolskih dejavnosti smo se namreč lotili prav na takšen način, kakor ga je v razgovoru s predstavniki uredništva Vjesnika kritiziral tov. Kardelj »Delo«, 26. julij 1964, in sicer smo šli izdelovat pravilnike o delitvi osebnega dohodka in iskat ustrezne kriterije za nagrajevanje po učinku, preden smo rešili vprašanje odnosov med družbo in ustanovo. Tako so univerza oziroma fakultete financirane v bistvu še vedno proračunsko (čeprav iz sklada), ne pa po opravljenem delu, potrebah in družbeni funkciji. Iz tega osnovnega nerešenega vprašanja so nastajali resni politični problemi, ko so nekatere fakultete ostajale zaradi neenake startne osnove ob vsakoletnem linearnem povečanju dotacije iz republiškega sklada (le z majhnimi korekturami) leto za letom prikrajšane pri dohodku. Prizadevanja in delovni rezultati kolektivov torej niso na noben način vplivali na višino dohodka oziroma dotacije. Tako sta zlasti fakulteta za naravoslovje in tehnologijo in filozofska fakulteta neprestano prihajali pred univerzitetne in partijske forume z zahtevami po pravičnejši delitvi sredstev, vendar se situacija zaradi togosti in imobilnosti samoupravnih organov univerze in UO sklada za šolstvo izredno počasi spreminja. Kljub temu, da je univerzitetni komite na različnih aktivih najodgovornejših komunistov univerze in izven nje obsodil inertnost univerzitetnih organov in sklada, ki se je kazala v tem, da so prvi od fakultetnih organov, drugi pa od univerzitetnih zahtevali predloge za ustrežnejše kriterije, vendar se nihče ni čutil poklicanega, da bi preko samoupravnih organov organiziral razmišljanje o obstoječih problemih. Zaradi tega se položaj celi dve leti ni premaknil z mrtve točke, mi pa smo na vsakem sestanku ugotavljali iste probleme. Ne verjamem, da je na univerzi dosti ljudi, ki bi bili proti načelu nagrajevanja po delu, medtem ko jih je bilo dosti, ki so javno in za vokalom negodovali nad tem, kar je na univerzi nastalo in še celo nad izredno počasnostjo pri reševanju nastalih problemov. Postavlja se vprašanje odgovornosti univerzitetnega komiteja in višjih vodstev, ki niso tega vprašanja dovolj energično postavili pred svoje, zlasti vodilne ljudi, ki so delali v ustreznih samoupravnih organih. Prav v teh neuspehih, v oportunistu in ležernosti vodstev Zveze komunistov in posameznikov je treba iskati vzroke, da je ugled Zveze komunistov utrpel resno škodo tudi med univerzitetnimi delavci in da je prišlo deloma tudi do kompromitacije socialističnega načela delitve po delu.

Komunisti moramo danes odkrito pogledati tem dejstvom v oči, upravičeno se moramo vprašati, kako je moglo priti do tako usodnih napak. Prav gotovo vsega ni moči pripisati izredni dinamiki družbenega razvoja, precejšnji zapletenosti nalog in drugim objektivnim razlogom, zlasti omejenim materialnim možnostim družbe kot celote. Priznati je treba, da je bilo v vrstah Zveze komunistov in tudi zunaj ob planiranju in uvajanju teh globokih strukturalnih sprememb poleg konservativnih gledanj slišati tudi resne, argumentirane ugovore, predloge in pripombe, ki niso bili ustrezno pretehtani. Zaradi tega se danes vsi

komunisti ne čutijo odgovorne za posamezne neuspehe, čeprav je vsem delovnim ljudem na univerzi jasno, da je za vsemi temi reformami stala Zveza komunistov. Tu lahko vidimo novo potrditev zahteve, kako je važno boriti se za demokratičnost v Zvezi komunistov — v skladu z načelom demokratičnega centralizma, če hočemo dejansko izbojevati bitko za demokracijo, za samoupravljanje in proti birokratskim ter anarhističnim tendencam v družbi. Medsebojni odnosi med ljudmi, ki se združujejo, da bi dosegli napredne družbene smotre, morajo temeljiti na svobodni izmenjavi mnenj, le tako se lahko rodi resnična idejna enotnost in pripravljenost za izpolnjevanje sprejetih nalog.

Nadalje je treba opozoriti na to, da organizacija in vodstva Zveze komunistov na univerzi in izven nje z izjemo razširjene seje univerzitetnega komiteja 2. aprila doslej niso pokazala dovolj pripravljenosti, da bi javno priznala določene napake in neuspehe svoje politike, četudi so popolnoma očitni. Takšna sramežljiva politika, temelječa na neiskrenosti do stvarnosti, trga vezi med delovnimi ljudmi in komunisti, taka politika paralizira navznoter tudi Zvezo komunistov. Boj proti takšni politiki bi moral biti ena izmed poglavitnih moralnih obveznosti slehernega komuniste.

VI.

V preteklem šolskem letu smo videli, kako se je pozornost študentov v veliki meri obrnila k širšim družbenim problemom. To se je zlasti odražalo v pisanju in usmerjenosti študentskega lista »Tribuna« ter v delovanju Zveze študentov na nekaterih fakultetah preko svobodnih kateder in drugih oblik dela. S tem v bistvu pozitivnim premikom pa smo se na straneh študentskega lista in v Zvezi študentov prvokrat srečali z določeno vrsto družbene kritike, ki je ni mogoče v celoti pripisovati vplivu revije Perspektive. V bistvu je tod le šlo za zdravo nezadovoljstvo študentske inteligence z obstoječimi družbenimi problemi in z njihovim reševanjem. Bilo je pretiravanja, nestrokovnosti itd., vendar moramo ugotoviti, da so večinoma mladi nezadovoljneži črpali svojo kritično razpoloženje iz svojega lastnega doživljanja obstoječe družbene stvarnosti. Izrazit primer takšne kritike je po mojem mnenju razprava na tribuni »O kmetijstvu« v študentskem naselju. Ni mogoče reči, da so mladi proti naši deklarirani politiki, proti programu ZKJ itd., pač pa jih moti včasih le prevelika razlika med načeli in stvarnostjo. V vsem tem ogromnem potencialu kritičnega razpoloženja pa je nastajala tudi kritika, ki ne sloni na socialističnih pozicijah. Do pojavov kričanja zoper birokratizem in do demagoške ter posplošene kritike družbenih problemov je lahko prišlo zaradi tega, ker se komunisti nismo dovolj vztrajno, odločno in predvsem *konkretno* borili proti birokratizmu na univerzi in v družbi sploh. Univerzitetni komite in ostala partijska vodstva so si v preteklih dveh letih veliko prizadevala za uveljavitev nove vloge ZK, veliko truda smo vložili v izdelavo statutov fakultet itd., *vendar je bila in ostaja osnovna slabost našega dela v tem, da je kritika naše stvarnosti preveč abstraktna in splošna, da bi lahko konkretno učinkovala.* Socialistične sile na univerzi se na tak način niso mogle dovolj učinkovito upreti raznim elementom birokratizma v univerzitetnih organizmih, prav tako pa niso mogle usmerjati kritičnega razpoloženja delovnih ljudi in študentov.

Ko so to kritično razpoloženje izrabili nekateri sodelavci Perspektiv, v katerih je del študentov videl brezkompromisne borce za resnico, kritiko, demokracijo, in so se nekateri očitno nanje tudi čustveno vezali, tedaj je vsako prepričevanje o objektivnih konsekvencah njihovega delovanja učinkovalo kot bob ob steno. Ne nazadnje tudi zaradi tega, ker so študentje sami občutili nedemokratske postopke in poskuse dušenja kritike, ko so se borili za principialno reševanje problemov (primer ekonomistov ob razčiščevanju problemov študijske reforme in gmotnega položaja študentov, reakcija nekaterih profesorjev in rektorja univerze, odklonitev Naših razgledov in Vprašanj naših dni, da bi objavili članke študentov itd.).

Ko so se Perspektive letos spomladi pojavile na univerzi in so njihove politične koncepcije v precejšnji meri že prišle na dan, mnogi študentje niso bili zadovoljni z razlagami pojava Perspektiv s strani nekaterih vidnejših političnih delavcev. V mislih imam razgovor Staneta Kavčiča s fakultetnim odborom ZŠ na ekonomski fakulteti, razpravi Vide Tomšič na posvetovanju komunistov občine Ljubljana-Center (Delo, 2. april 1964) in na I. konferenci ZMS ter razpravo Mitje Ribičiča na plenarni seji Okrajnega odbora SZDL Ljubljana (Delo, 10. junija 1964). Študentje niso bili zadovoljni, po mojem mišljenju, ker so razlage temeljile predvsem na okarakterizaciji delovanja posameznikov v Perspektivah, najmanj pa na marksistični znanstveni analizi nastalega družbenega fenomena. Največ pozornosti je bilo posvečeno razjasnitvi objektivnih konsekvenc, ki izhajajo iz navedenih koncepcij, kar je bilo v tistem času potrebno in nujno, veliko je bilo tudi govora o moralni vrednosti posameznikov v Perspektivah, češ da se je v njih nakopičilo sovraštvo do vsega naprednega, kar obstoja pri nas, da so politični huligani itd. itd. Zelo malo ali nič pa ni bilo slišati o objektivnih virih in koreninah nastalega družbenega pojava v naši stvarnosti. To je bila občutna vrzel. Razlage so spričlo tega, da študentje skupine okrog Perspektiv in njenega delovanja v preteklosti doslej večinoma niso poznali, učinkovale bolj kot poziv na zaupanje v dano politično oceno, študenti pa niso bili pripravljeni verjeti, da gre za politične huligane, da je vse skupaj »blef«, ampak so se hoteli o tem sami prepričati. Koliko jim je to uspelo in koliko so se posamezniki za to res potrudili, je seveda drugo vprašanje.

Razen tega pa smo bili na začetku obračunavanja z negativnimi tendencami v Perspektivah ter z vsesplošno in abstraktno kritiko v Tribuni in med študenti nasploh priča posameznim nastopom nekaterih komunistov (predvsem na I. republiški konferenci ZMS ter na razširjeni seji UK 2. aprila), v katerih so poleg večine upravičenih pripomb in kritik prišla do izraza tudi stališča in metode diskusije, ki so absolutno nesprejemljive in ki so nam tudi povzročile mnogo škode. Zanja smo seveda odgovorni tudi vsi tisti, ki se s takimi stališči sicer nismo strinjali, pa nismo takoj reagirali. Tu gre na primer za kritiko, ki je ob dokazovanju takih in drugačnih napak Tribune navajala tudi »ilustrativno dejstvo«, da nekateri uredniki Tribune sodelujejo tudi v Perspektivah (!).

Personalna povezava bi sicer morda res lahko »ilustrirala vsebinsko podobna stališča dveh listov, vendar v tem primeru, ko je en list označen kot antisocialističen (čeprav ne v celoti!), navajanje na ta način »kompromitiranih« imen nujno izpade kot povsem nedopustno sumničenje in poskus neutemeljenega diskvalificiranja določenih ljudi, saj so ti ljudje v Perspektivah lahko odpirali

konkretno problematiko in to ne z antisocialističnih pozicij, kot je to poudaril že tovariš Stane Kavčič. Prav tako je nesprejemljiv npr. poskus moralno diskreditirati ljudi pri Tribuni, češ da se na drugih funkcijah niso kdovekako izkazali, da pa so pripravljene veliko kritizirati.

Ker komunisti nismo zadosti hitro in javno udarili po teh poskusih, je protiakcija Tribune, ki pa je šla v drugo skrajnost, to lahko izkoristila in uspela: iz vse (tudi utemeljene) kritike o njenem pisanju je izbrala samo zgoraj navedene cvetke in udarila po njih. Na tak način se je resnično konstruktivno in plodno razpravljanje o dejanski problematiki pisanja Tribune vedno bolj oddaljevalo. Prav te, na obeh diametralno nasprotnih polih razplamtene strasti, so najbolj onemogočile kakršen koli ustvarjalni dialog. Prav v razvoju dogodkov okrog Tribune se najlepše vidi, kako usodno je na dogajanje vplivala okoliščina, da nam kljub dobri volji in očitnim poskusom ni uspelo vzpostaviti fronte proti birokratskim tendencam v Zvezi komunistov. To dejstvo je bilo vseskozi najmočnejši argument v rokah kritično razporeženih študentov in je po mojem mnenju tudi odločilno vplivalo na to, da so se posamezniki demoralizirali in naposled izgubili zaupanje v Zvezo komunistov.

Na koncu naj opozorim še na neko značilnost, ki je ne gre prezreti. Študentje so namreč v minulih mesecih, ko so šli dogodki bliskovito mimo nas in so se razplamtele politične strasti na eni in drugi strani, pokazali izredno občutljivost do metod, ki so jih uporabljale subjektivne sile v borbi proti negativnim pojavom okrog Perspektiv. In to ne samo tisti, ki niso verjeli v pravilnost politične ocene Perspektiv. Ostro so kritizirali nekatere postopke, ki imajo po moralni plati izvor v Bakuninovem revolucionarnem katekizmu z osnovnim motivom: za vsako ceno, na vsak način doseči zastavljeni cilj, to je potolči negativne težnje. Sem spadajo že omenjeni poskusi nekaterih posameznikov, zlasti pa še prekinitev predstave »Topla greda« v Križankah. Jasno je, da tega zadnjega akta ni organiziral CK ali kak drug forum, prav tako pa je jasno, da so bili organizatorji izpada komunisti in vsi vemo, da se ZK kot organizacija v celoti — z izjemo posameznih protestov na univerzi — ni javno opredelila proti te vrste metodam politične borbe. Nemogoče je, da komunisti v boju z negativnimi težnjami uporabljamo enake metode kot njihovi nosilci. Prav taki posamični poskusi nekaterih komunistov so nam doslej povzročili največ škode, ker zbujejo dvom v poštenost naših namenov. Borba naprednih sil mora temeljiti na resnici, na komunistični morali, če hoče zmagati. Da je to tako zelo važno, se je doslej na univerzi že pokazalo, kajti že danes se vidijo rezultati skrajno nestrpnih in birokratskih reagiranj in prav tako rezultati strpne, odkrite in načelne politike do omenjenih pojavov.

Tavanje

Vladimir Kavčič

V službo sta prišla Dimitrij in Žorž hkrati. Novi vratar, ki je s tem dnem začel svojo preizkusno dobo, je oba, posebno pa še Žorža kot svojega predhodnika, zelo temeljito preiskal. Med tem se je smehljajal na svoj poseben način, v katerem je Dimitrij odkril zadrego vseh začetnikov, pravzaprav svojega lastnega dvojnika. Dobra volja, ki se mu je ob tem zbudila, pa je trajala le nekaj trenutkov. Razlika med preiskovanjem enega in drugega je bila preveč očitna, da bi jo mogel spregledati. Novi vratar je Žorža dokaj spretno objel okrog ramen, nato pa z rokami zdrknil do tal. Pri Dimitriju pa mu očitno ni šlo za to, da bi ugotovil, kaj skriva, temveč mu je otipaval vsak del oblačila posebej, kot da ga zanima kakovost samega blaga. Kakor vselej je bil Dimitrij tudi zdaj prepričan, da ima to svoj pomen. Nedvomno je bil vmes neki sporazum, iz katerega je bil on izključen. To ga sicer ni vzradostilo, tudi bolelo ga ni več. S seboj je nosil skrivnost, za katero še nihče drug ni vedel. Obljube, ki mu jih je bila dala Tilly, so polagoma, toda vztrajno pridobivale na pomenu. Že med potjo v službo ga je bilo zamikalo, da bi jih razodel Žoržu. Toda pravočasno se je domislil, da mu v tej zvezi Tilly ni dala nikakega pooblastila. Obenem pa se mu je zdelo prav nemogoče, da bi nenadoma bilo vse odvisno ravno od njega samega. Prvi občutek zadoščenja se je neopazno prelevil v zaskrbljenost, ki ga je spremljala še tudi pozneje, ko je že sedel v svoji pisarni. Še vedno ni imel pred seboj nobene neposredne naloge, vseeno pa se je sedanje čakanje razlikovalo od prejšnjega. Zdaj je vsaj približno že vedel, v katero smer se bodo razvijala njegova prizadevanja. Za kakšen določen načrt zdaj še ni bilo časa, kajti vsak hip bi lahko vstopil kdo od predstojnikov. Tedaj je želel biti svež, neobremenjen s svojimi lastnimi željami, kajti te v nobenem primeru niso mogle biti prave. Resnični dogodki so vselej presežali predvideno. Razen tega je bil prepričan, da je tisto, kar hoče on, samo del skupnega načrta, ki ga smotrno izvajajo iz nekega središča. Bil je pripravljen podrediti svoja hotenja, če bi bil mogoče cilj doseči drugače.

Sedel je mirno, podpiral glavo z rokami in poslušal. Želel je slišati kakršen koli glas. Inšpektor Kos se mu je zdel kar imeniten možakar in prepričan je bil, da se mu bo ob prihodu prijazno nasmehnil. Prevzela ga je slutnja, da se

vse obrača na bolje. Po kateri koli plati si je to skušal razložiti, mimo Tilly ni mogel. Ona mu je odprla pot, čeprav samo po službeni dolžnosti. O njenih nagibih niti ni poskušal soditi. Bil je prepričan, da ga takšno preudarjanje ne bi pripeljalo nikamor.

Dolgo je ostal sam, vendar ne tako dolgo, da bi se bil mogel dokopati do enega samega sklepa. Potem so se nenadoma oglasili kurirji. Pet ali šest močnih, širokoplečih fantov, ki jih je vodil Enoroki, se je brez trkanja hkrati zrinilo skozi vrata. Molče so ga obkročili, uprlí roke v boke in zvesto spremljali vsak gib Enorokega. Dimitrija je ob tem sicer posilil smeh, vseeno pa je bil prepričan, da bi na prvo besedo Enorokega že planili nanj in ga zmleli v sončni prah. Nasprotno pa ga je Enoroki pozdravil zelo prijazno in spoštljivo, vprašal, če si sme prižgati cigareto, in naznanil, »kot mu je bilo naročeno«, da bodo začeli v pisarno prinašati arhiv nekega oddelka, na katerem bo delal tudi Dimitrij.

Dimitrijeva zavest je vsaj na videz nekoliko zrasla. Pred Enorokim zdaj ni bil več zasebnik s svojimi majhnimi skrbmi, temveč že eden od vzvodov Ustanove. Seveda se pa obenem ni nehal zavedati, da so mu utvare zelo zelo potrebne. Igra, ki jo je igral s samim seboj, je bila zapeljiva. Obljuba, sama po sebi še vedno prazna, je mogla, če bi on pristal, spremeniti njegovo notranje razpoloženje, in potem se je lahko vdajal prepričanju, da so se spremenila dejanska razmerja in njegov osebni položaj.

Na ukaz Enorokega so se kurirji spet zrinili skozi vrata, in preden se je Dimitrij mogel odločiti, v kateri kot bodo zlagali akte, so se že vrnili z ogromnimi svežnji, zloženimi drug vrh drugega. Takoj je bilo jasno, da ne bo zadostoval en sam kot, niti polovica sobe ne. V desetih minutah je bil že skoraj ves prostor natrpan s papirji, prazen je ostal le še ozek hodnik okrog mize in pot do vrat. Vzdušje v pisarnici se je na mah spremenilo. Kljub tišini, ki je nastala po odhodu kurirjev, se je Dimitriju zdelo, da ni več sam v sobi. Od časa do časa je zašumel ta ali oni papirček, kot da se z njim poigrava veter. Pričakoval je tudi, da bo iz papirja kdo spregovoril, kajti v tolikšnjem kupu bi moralo biti tudi nekaj živih besed. Nekdo bi naposled moral tudi nadomestiti zvočnik, ki je bil zdaj poln papirja.

Tišino pa je prekinil inšpektor Kos, ki se je pojavil na vratih. Mel si je roke in zadovoljno kimal.

— Vidim, vidim... Zdaj se je začelo. Jaz ti lahko samo čestitam. Dela na pretek, to čutimo vsi. Le da bo tebe zadelo tako kmalu, nisem pričakoval. Sicer pa je to povsem normalno. Nove, mlade moči naj nosijo težo, na mladih ramah sloni prihodnost... Inšpektor je potipal nekaj svežnjev in se znova obrnil k Dimitriju: — Gotovo nisi vzdržal prekrižanih rok in si že malo pokukal, kaj je v tem ali onem, kajneda?

— Priznam, da nisem, je lahkotno odvrnil Dimitrij.

— Tudi prav. Moja naloga je ravno v tem, da ti pojasnim tvojo dolžnost. Ni niti lahka niti kratkotrajna. Opraviti jo moraš popolnoma sam. Takšen ukrep terjajo posebni razlogi. Ni potrebno, da bi jih našteval na dolgo in široko, ker so razumljivi sami po sebi. V tem času, ko boš opravljal to delo, ne boš mogel sprejemati nobenih obiskov, tudi uradnih ne. Med delovnim časom boš lahko zapustil sobo le izjemoma. Kdaj, bom odločil jaz. Že vnaprej te opozarjam, da me ne nadleguj s predlogi, ki jih ni mogoče uresničiti, čeprav bi to bilo v moji moči. Položaj ti je znan in ne boš mi delal novih težav. Sedanje stanje je zadosti razumno, sprejemam ga, ker ni druge možnosti, toda to se tebe tiče. Zgodilo bi se ti namreč lahko, da bi delal zaključke. Ti bodo vsekakor zmotni in jaz bom prvi, ki se jim bom uprl. V tem pogledu name ni mogoče računati. Vzroki so prav človeško običajni. Spoznal sem, da nima smisla... Svetujem ti, da se predaš, vdaš samoti, dokler vse to ne bo mimo. Ukazano mi je, naj te najstrože nadzorujem. Navodila bom izpolnil do potankosti. Razumel boš, da ne zaradi tebe... Tu v steni pa so še ena vrata, ki jih najbrž nisi še opazil. V sosednji prostor vodijo. Tako kot ga ni imel ta, tudi oni nima izhoda. Tja boš odlagal izgotovljene spise. Gre za poseben način spodbujanja k delu. Vsak hip boš lahko imel pred seboj prostorninski obseg že opravljenega in ga primerjal s tistim, kar še preostane. Veselje nad uspehom ni prazna marnja. Hočemo ti ga omogočiti, če si ga boš znal zaslužiti. Zdaj pa k stvari: Tu je okrog dvatisoč osemsto zavojev. Vsi so povezani, da se njihova vsebina ne bi premešala. Na vsakem je rimska številka. Ne sprašuj, kaj pomeni. Na dveh in dveh zavojih sta številki isti. Prvi del tvoje naloge je v tem, da boš v kupu poiskal pripadajoči si dvojici. Opravek je povsem mehaničen. Nobenega zagotovila nimamo, da je zavojev res na pare, a četudi jih je, ni rečeno, da si ustrezajo. Najbrž bo ostalo nekaj svežnjev, ki jih ne boš mogel uporabiti. O njihovi usodi bova odločila skupno, se pravi jaz. Takšne primerke varuj posebno skrbno. Nikoli ni mogoče predvideti, s kakšnimi nameni prihajajo sem drugi...

— Nihče razen domačih..., je pohitel Dimitrij.

Inšpektor se je nekoliko sklonil in ga ljubeznivo motril izza očal.

— Nikomur ne zaupam, niti samemu sebi ne... Dalje: Ko boš imel zbrane dvojice svežnjev in jih boš razvezal, boš ugotovil, da so to pravzaprav seznama prebivalcev našega mesta. V novejšem svežnju so samo imena, v starejšem pa so poleg imen še najrazličnejša znamenja, največ modre in rdeče kljukice. Seznama boš primerjal med seboj. Vsako ime iz novega seznama, ki ga boš našel v starem, boš tam obkrožil z rdečim svinčnikom. Videl boš, da so seznama zelo podobni, delo ne bo težko. Pri tem mislim na delo samo, ne pa na posledice, ki jih bo imelo. Teh si ne moreš predstavljati. Zato boš vsako potezo

opravil z največjo odgovornostjo. Če v takih primerih ugotovimo napake, ne poznamo šale. Zadostuje ena sama... Imaš kakšno vprašanje?

— Skladovnica teh seznamov je velikanska, svežnji so nabuhli, je rekel Dimitrij, vendar njegov glas ni izražal pomislekov ali omahovanja. — Potreboval bom dosti časa, da se bom pregrizel skozi.

— Točno! je pribil inšpektor, — a ne gre za to, da bi zavlačeval. Pohiteti boš moral.

— Pred kratkim sem zvedel, da mi mislijo dodeliti neko posebno nalogo...

— Kdo ti je pripovedoval?

— Tilly sama... Vprašanje je namreč, če bom zmogel vse... Če so vajina navodila vsklajena...

— Če sem nekoliko indiskreten, lahko priznam, da za tem projektom stoji načelnik Edvin. Tilly samo izvršuje njegova navodila. Zanima me, kaj ve? Ta ženska ima do tebe očitno slabost...

— Obvestila me je, naj bom pripravljen na samostojno delo.

— Nič drugega? Tudi to delo, ki ga boš opravljal zdaj, ti je odredila Tilly. Tu sva ti in jaz brez moči. Pravzaprav drugače: Odlaganje je včasih znak slabosti. Na tvojem mestu bi bil s to ugotovitvijo zelo zadovoljen. Ena polovica Tillyne narave se ne sklada z drugo. To moraš izkoristiti. Čimbolj odlašaj, prikupi se ji, pleši okoli nje, poljublaj ji noge, zlezi k njej v posteljo in zamiži, če te ne mika. Nekateri trdijo, da je v postelji čudovit. Te iluzije si ne more privoščiti vsakdo, ti pa si jo lahko. Jaz ne bi okleval niti za hip. Zavedaj se, da so njeni zadnji sklepi v nasprotju z njenimi prejšnjimi. To ti marsikaj razodene...

Med govorjenjem se je bil inšpektor močno razvnel. Njegov glas je izražal pravo notranjo ihto, ki ji ni manjkalo prepričevalnosti. Obenem pa je bil ves čas kakor odsoten.

Dimitrij je ostal miren, njegova zvedavost ni premagala nezaupanja. Po kratkem premisleku je mirno vprašal:

— Potemtakem smo vsi podrejeni Tilly? In vendar je vaš položaj višji od njenega.

— Tudi ti boš še spoznal, kako zelo smo vsi odvisni od Tilly. Vseeno je, kateri del njene narave jemlješ v obzir. Vendar ta spoznanja nič ne koristijo. Kaj je navsezadnje Tilly sama po sebi? Kaj je v resnici? Slučajno je tu dobila službo. Prej je bil na njenem mestu neki moški. Osebnost sicer daje delovnemu mestu svoj ton, toda v bistvo ne poseže. Neke noči je padel pod vlak. Na odprti progí, pri mestecu, ki leži severno od tod... Spet sem se zaklepetal. Tvoja bližina deluje pogubno. V nas starejših se skriva neki vrag, ki nam ne da

miru. Noče in mora razbijati iluzije, preganjati naivnost. Zato da bi se čimprej znašel na naši ravni. Ne! Dovolj!

— Če sem vas razumel prav, so odnosi pri nas zelo zapleteni. Čemu pa imamo sistem medsebojne odvisnosti, če velja samo navidezno?

— Namen je bil pravi... Razumel pa nisi niti tretjino tega, kar sem ti pripovedoval. Kvečjemu, če preziraš svojo lastno osebo?

— Res, precej... Drugače ni mogoče.

— Samo drugače je mogoče. Zdaj grem... Poklical bom Tilly. Pred začetkom ti želi dati še nekaj napotkov...

Že je izginil med vrati. Šele zdaj je Dimitrij od začudenja odprl usta. Inšpektor Kos ni bil več isti človek, kot ga je spoznal ob prihodu v to službo. Ravno kar se je z njim pogovarjal, a tega niti opazil ni. O tej spremembi bi moral razmišljati... Kaj je tu resnično? Eno ali drugo? Morda nič. Če so resnične Tillyne obljube, potem je inšpektor morda zavohal, da se bo moral spet nekemu podrediti. To možnost pa je mogel sprejeti vsaj na dva načina. Z odporom, ker ga ogrožajo, ali s pristankom, ker se mu zdi ukrep nujen in v bistvu ne prizadene niti njegove osebnosti niti njegovega položaja. Za stvar gre... Kot da bi ne bilo še drugih možnosti...

Rahlo trkanje na vrata je že prekinilo tok njegovih misli: Kakor običajno, na tem mestu o ničemer ni bilo mogoče razmisliti do kraja. Zdaj si tudi ni mogel tajiti, da je Tilly vendarle zapustila v njem neke čustvene sledi. Ta hip ni več mogel dvomiti o njej in o iskrenosti njenih prizadevanj. Spominjal se je njenega telesa in tistih črt njenega obraza, ki bi lahko bile zapeljive... Resnično. Vstopila je Tilly, prav takšna, kot si jo je želel: vedra, nasmejana, z leskom v očeh, ki je obetal iskrive domislice. Doživetja prejšnjega dne so bila potisnjena v ozadje. Občutil je celo nekaj krivde.

— Dragi moj, ga je pozdravila Tilly in se spretno zasukala na petah, da ji je široko svetlo, modro krilo zavihralo po zraku in se skoraj dotaknilo njegovih ramen. — Vsak dan, ki ga lahko preživim v tvoji bližini, je zame posebna radost. Sklonila se je nadenj, da bi ga poljubila. Dimitrij pa je začuden in prizadet raziskoval izraz njenih oči, gube na čelu.

— Takšnih užitkov si lahko privoščite še mnogo, je odvrnil zamišljeno. — Če se ne pripeti kaj posebnega, bom še dolgo v vaši bližini. Morda leta in leta...

— Kdo ve?

Obrnila se je vstran in pogladila visoki kup spisov.

— Danes so mi napolnili sobo.

— Dela imaš za ves mesec. Uredila sem tako, da te v tem času ne bo nihče nadlegoval. Razen mene, seveda. Če boš dovolil. Oprostiti mi moraš to majhno slabost.

— Vse razumem, vendar mi ni jasno, da na takšni Ustanovi, kot je naša, osebna nagnjenja lahko usmerjajo in oblikujejo položaj in delovanje posameznika.

— Neosebni nagnjenj ni, — je Tilly mirno zavrnila očitek. — Lahko domnevaš, da se popolnoma zavedam vsega, kar počenjam, skupaj s posledicami. Vse, kar delamo v tej hiši, je odobreno na najvišjem mestu. Vendar uradna doslednost, nepopustljivost, če hočeš, brezdušnost, ne morejo izčrpati vse naše dejavnosti. Osebne simpatije obstajajo. Če ne škodujejo skupnim prizadevanjem, jih ne preganjamo. Lahko so celo koristne. Ali ni prijetno sodelovati z ljudmi, ki so drug drugemu naklonjeni? Prijateljsko razpoloženje dviga delovno vnemo. Ali bi imel namesto Kosa, Žana in Zorža rajši druge sodelavce?

— Drugih niti ne poznam...

— Torej mi pritrjuješ. Jaz imam prav.

— Da, Opazil sem... Še nekaj... Ali naj tale kup papirja pomeni, da je naloga, o kateri sva govorila včeraj, odložena?

— Nikakor ne. Tega kupa papirja, kot ga imenuješ ti, ne bi podcenjevala. To pravzaprav ni papir. Človeške usode so, prenesene na papir. Za nas so to izredno važni podatki in za tiste, na katere se nanašajo, tudi. Le da mi skrbimo za skupno korist. Prav zato mora biti to delo opravljeno kar najbolj vestno. Zaupam ti, zato sem ga naložila tebi. Nobenega pomena nima, če te pri tem kdo moti. Če si ne želiš miru, pa tudi lahko uredimo, da bodo prihajali. Ker boš moral hiteti, bi ti to škodovalo. Vsak trenutek je dragocen. Tvoj lastni interes se sklada z ukazom. Kajti potem pride na vrsto tisto, kar sem ti omenila včeraj. Zdaj si pred preizkušnjo. Jo želiš prestati? Hočeš dokazati, da se znaš podrediti, stisniti zobe?

— Iz vaših ust zveni to kot šala. Besede nimajo tistega zvena, kot bi ga morale imeti zaradi svojega pomena. Še malo, pa bom dvomil o vsem, čeprav sem to nekoč že opustil.

— Da, je rekla Tilly, vendar to ni pomenilo, da mu pritrjuje. Njen pogled, stvaren in miren, se je mudil nekje daleč. — Bedasto vprašanje, ker nanj ne morem odgovoriti. Dvomiš o svojem obstoju? To niti ne bi bilo tako slabo... Potem se je obrnila k njemu in ga objela okrog vratu. — Ne blebetaj neumnosti. Razumi že vendar, da je vse, kar počenjam, zaradi tebe. Več ni v moji moči. Saj ti niti sam ne veš, kako je s teboj.

— Prav rad verjamem. Dimitrijevičev glas je postal piker. — Toda kaj počenjam tu, če je vse odvisno od najinih sedanjih prizadevanj in se je vse drugo razblinilo?

— Uvrščen si med tiste, ki morajo svojo preteklost neprestano potrjevati. Zato se ti morda zdi, kot da je nimaš. Pravzaprav je res nimaš. Ni priznana. Važno je, kaj boš napravil zdaj.

— Če bi vsaj to bilo res...

— Seveda ni, ker zavračaš ponudeno roko. Sem se premalo trudila zate? In drugi? Od načelnika do kurirja?

— Ne bo držalo. Vsi so prihajali sem z nekakšnimi čenčami, ki jih je bilo mogoče samo zavrniti. Prepričan sem, da vi ne bi storili drugače.

Tilly je omalovažujoče zamahnila z roko in odšla. Dimitrij je prisluškoval njenim korakom, ki so drobili skozi inšpektorjevo sobo, in čim bolj so se oddaljevali, tem bolj je bil prepričan, da nima razloga za nezaupanje. Zdaj mu je bilo dokončno jasno, da ga je prejšnjega dne pustil na cedilu le njegov lastni želodec. Nič drugega. Obenem se je tudi že domislil, koliko dragocenega časa je zapravil to jutro. Nemudoma je vstal, si zavihal rokave in se vrgel na delo. Prvi zavitek aktov, ki mu je prišel v roke, je nosil številko triinsedemdeset. Položil ga je na mizo. Vsi naslednji pa so že segali čez tisoč. Razvrstil jih je po stolu in po vsem praznem prostoru, kolikor ga je bilo še ostalo, vsega za komaj dvajset svežnjev. Ker je bila soba skoraj do vrha natrpana z akti, si je komaj napravil toliko prostora, da jih je prelagal z enega kupa na drugega. Vsak sveženj je primerjal s tistimi, ki so že bili razgrnjeni po tleh. Njihove številke je kmalu znal na pamet. Preložil je kakih dvesto zavojev, ne da bi našel eno samo številko, ki jo je iskal. Hitel je vse bolj in bolj, ker se mu je zdelo, da bo v naglici vendarle ujel pravo. Kmalu se mu je srajca začela oprijemati života, pot ga je oblival v curkih. Počasi, ne da bi se zavedal od kdaj, se je vanj selil nemir, strah. Kajti možnost, da bi našel vsaj eno od iskanih števil, se mu je zdela vse manjša in manjša. Premetal je komaj dobro tretjino svežnjev, ko se je oglasil zvonec. Delovnega časa je bilo konec. Zvonec je bil tega dne nekako hreščeč in porogljiv in Dimitrij se ni mogel odločiti, da bi zares odšel. Še nikdar prej, odkar je sedel v tej pisarni, se ni tako jasno zavedel, da je pravzaprav neuspešen. V brezdelju je zapravil že vrsto dni in zdaj, ko se mu je ponudila prva možnost, da popravi zamujeno, naj odide? Ne! Znova se je zagnal med svežnje, kakor da na vsem svetu ne obstaja nič drugega. Preteklo je še kake pol ure, toda — nič!

Tedaj je nekdo vstopil. Njegovo prisotnost je Dimitrij zaznal šele tedaj, ko je bil že v sobi. Ker je čepel s hrbtom obrnjen proti vratom, je najprej opazil velike izhojene čevlje in do kolen oškropljene hlače, še mokre od mestnega blata. Iz tega zornega kota je bil prišlec neznan. A tudi odveč. Kajti kršil je Tillyno in inšpektorjevo zapoved. Dimitrij se je ozrl kvišku le zato, da bi vsiljivca spoznal in zapodil. Bil je Žan in smehljal se je tako dobrodušno, da bi bila strogost neumestna.

— Kaj še počenjaš tu? Nisi slišal zvonca?

— Iščem, je odvrnil Dimitrij malodane zaprepadeno. — Dobil sem delo, ki ga moram opraviti v najkrajšem času. Razen tega mi tudi obiskov niso priporočili. Mudi se mi, skrbeti pa moram tudi za tajnost.

— Aha. Žan je omalovažujoče zamahnil z roko. — Vselej tako rečejo, mislijo seveda drugače. Meni ni treba ničesar skrivati, ker me enostavno ne zanima. Številke so številke. Po dve in dve enaki iščeš, da bi stare podatke prenesel na nove sezname. Pri tem pa niti ne veš, kaj pomenijo znamenja, ki jih boš vpisoval...

— Takšni razgovori so mi nekoliko zoprni. Vsi smo tu, da opravljamo svojo dolžnost, ne pa zato, da bi skušali omalovaževati ali izpodkopavati drug drugega...

— Pred menoj se ni treba napihovati. Vem, kdo sem in kaj sem. Te sezname sem sestavljal jaz. Vse prebivalce našega mesta lahko najdeš v njih, razen nas. Mi smo zapisani drugje.

— Vem, inšpektor Kos...

— Tudi to, haha... A jaz sem ti pravzaprav prišel povedat, da lahko zapreš barako in greš. Spodaj te čaka Žorž.

— Ostal bom do večera.

— Nikakor ne. Načelnik Edvin je prepovedal vsako popoldansko delo. Ti prostori se popoldne uporabljajo v druge namene. Le načelniki in njihovi pomočniki lahko delajo do večera in tudi ponoči, če je treba. Te je kdo od njih morda pooblastil...? Imaš pismeni nalog? Vem, da ga nimaš.

Dimitriju ni kazalo drugega, kot da popusti. Njemu je prva naloga v resnici pomenila mnogo več kot samo delo. Toda kaj...? Žan ga je meni nič tebi nič zgrabil pod pazduho in ga odvlekel po stopnicah navzdol. Medtem ko sta spodaj čakala Žorža (ta se je bil očitno nekje zamudil), je občutil prav telesno neugodje, ker so ga odtrgali od dela. Sam sebi je bil odveč, vznemirjen, nepotešen in zmeden, a vendar ni v sebi našel nobenega razloga, s katerim bi lahko ugovarjal Žanu.

— Resnost ti ni v prid, je mimogrede ugotovil Žan. — Če bi se zgledoval po meni ali po Žoržu, bi se tvoj položaj precej spremenil. Zdi se mi pa, da vztrajaš pri svojem. Nekatera spoznanja pridejo prepozno. Še se boš spomnil mojih besed. Nekoliko mi je žal, da je tako, zlasti še, ker smo ti bili nekoč vsi nekoliko podobni.

Dimitrij je ostal hladen.

— Z Žoržem imata najbrž skupen opravke. Ne bi vaju rad nadlegoval.

— Ne, je odločil Žorž, ki je prav tedaj pritekel izza vogala. — Končno smo našli nekaj prostih uric, da lahko v miru posedimo in se pogovorimo. Krčma V pristanu nas že čaka!

Skozi glavna vrata se je na ulico leno primajal vratar. Roke je malomarno tiščal v žepe, lase pa je imel zmršene in še zdehal je, kot da so ga ravnokar prebudili iz najtrdnejšega spanja.

— Eden od vas mora biti Žan... Kliče ga inšpektor.

Žan ni utegnil niti odgovoriti. Brez pomisleka je pri priči stekel v vežo. Le Dimitrij je nekoliko začudeno strmel za njim.

— Pojdiva, je dejal Zorž. — Stari ga bo zadržal. Zdaj je dober do jutra. Nič hudega, tudi sama bova opravila. Z vetrom v krmo bova zajadrala v najin pristan. Že se mi cedijo sline. Seveda, ti si nov... Naš načelnik je dopoldne v pristanu sprejemal neke goste. Kot je ob takih priložnostih navada, jih je primerno pogostil. Dobra polovica jedi vselej ostane. Poznam nekaj strežnikov v pristanu, pa sem si zagotovil, da bova smela tudi midva pokukati v njihov lonec. Prekletu sem si že zaželel mesa... Zdaj pa bojni načrt! Prihajava seveda službeno. Služabniška svojat bi se naju sicer kar prehitro odkrižala. Vem, da so se že nažrli in še za svoje ljubice so dali na stran kakšen masten grižljaj. Potem jim seveda ni nič ostalo. Videl boš, meni se vseeno ne bodo upali upirati. Naročil sem za tri... Prekletu sem si že zaželel mesa! Ti ne? Se ti kruh in zelje še nista uprla? Odkar si tu, še nisi imel kaj drugega v ustih...

— Pač. Včeraj. Jedel sem meso, če se ne motim, in priznam, da me zdajle tvoja pojedina prav nič ne mika. Rad bi se izognil vsakemu nepotrebnemu zapletu. Ne počutim se preveč dobro.

— Nesmisel! je vzkliknil Zorž. — Tu gre vendarle samo za nekoliko nenavadno kosilo in za steklenico vina. Tu mora naša strogost popustiti. Povabil sem te jaz in zelo rad sprejemem tudi vso odgovornost za dober kos mesa, ki je rdečkasto zapečen in prijetno diši po masti. Kar tule za vogalom!

Pograbil je Dimitrija za suknjič in ga vlekel za seboj. Tudi pozneje, ko se ta ni več upiral, ga ni izpustil. Spotoma pa je tudi brez prestanka govoril.

— Jasno! Včeraj si bil pri Tilly! Nič mi še nisi pripovedoval, kako te je sprejela. Kogar koli je doslej že povabila na dom, vsi so bili zelo zadovoljni. Njena kuhinja je znana. Načelniku Edvinu ne dovolijo, da bi se hranil s puščobo. V tem tiči posebna modrost, ki je pa jaz še nisem zapopadel. Modrost pa je nedvomno. Tako mora biti. Če bi se naši predstavniki hranili enako kot mi, bi se tudi enako znojili, imeli bi iste bolezni. Zelo enostavno, če ne že kar prostaške bolezni, ki se ne bi skladale z njihovim položajem. Zavozlala bi se jim čreva, kot se bodo tebi ali meni, počil bi jim želodec, ali pa bi dobili tuberkulozo, in z njihovim ugledom bi bilo konec. Zanje so posebne bolezni: lenoba na vranici, zamaški v žolčnih ceveh, srčni infarkt, nikakor pa ne arterioskleroza. Je že tako, vse ima svoj smisel... Pa Tilly? Si spal z njo?

— Ne bi rekel. Ves čas nisem zatisnil očesa, čeprav me je zelo mikalo.

— Da, seveda... Potem je bila s teboj še posebej zadovoljna. Druge tako izmuči, da se ne morejo upreti spancu. Ko jih vrže s postelje, so kot ožeta cunjca. Včasih kdo še odtava iz vile, a ne pride daleč. Že sem jih videl, ko so spali na

pločniku. Vrata na vrt so bila odprta, prihajali so psi, jih ovohavali in lizali, včasih je kateri tudi dvignil zadnjo taco. Raztrgali pa niso nikogar. Vonj po Tilly jih je varoval. Bistri so, kaj? Potemtakem, fant, lahko upamo na boljše čase. Privoščim ti jih. Upam, da tedaj ne boš pozabil name. Roka roko... Jaz nisem imel prilike. Ni me opazila, čeprav sem se ji nastavljal. No, poglej me! Ali mi kaj manjka? Prekleta!

— Najbrž se sploh nisem izkazal, je zamišljeno pojasnjeval Dimitrij. — Od mene ni nič zahtevala... Danes pa sem dobil delo, kar morda kaže, da me ne misli zavreči. Sploh je ravnala z menoj dokaj spoštljivo.

— Delaš torej? Prepisuješ staro poročilo ali celo sestavljaš novo?

— Dopolnjujem neke sezname. Če ni skrivnost...

— Po številkah?

— Kako si mogel uganiti?

— Ha, jaz sem star maček... Tudi ti si najbrž že razmišljal o smislu tega dela. Ali ne vidiš v tem neko posebno znamenje? Nevarnost, da se boš za lep čas izločil iz javnosti, od prijateljev in znancev, da boš v svojem razumevanju vsakdanjih pojavov zaostal, in vprašanje je, če se jim boš mogel še kdaj z uspehom posvetiti...?

— Ukaz je tak, je lakonično odvrnil Dimitrij. — Izpolnil ga bom do zadnje podrobnosti. To je edina pot k skupnemu cilju.

— Dobro, dobro. Poskusiva drugače: Najbrž si dobil polno sobo aktov in zdaj iščeš dopolnjujoče številke. Pa si že katero našel?

— Delal sem šele nekaj ur. Prepričan sem, da bom uspel. Vsako drugo možnost že vnaprej izključujem. Ne smeš prezreti, da je to prva večja naloga, ki sem jo prevzel. Opravičiti moram zaupanje.

Nenadoma Žoržu ni bilo več do tega, da bi še zastavljal vprašanja. Postal je zamišljen, Dimitriju pa se je zdel utrujen. Strmel je predse in spregovoril šele, ko sta se približala krčmi V pristanu.

— Prekleta se mi bo prilegel dober kos mesa!

Krčma V pristanu ni bila v kleti, kot je pričakoval Dimitrij. Morala sta se celo povzpeti po ozkih in strmih stopnicah brez ograje, zaradi česar se je marsikoga, ki se je spuščal navzdol, lotevala vrtoglavica. Žorž in Dimitrij temu nista posvečala posebne pozornosti, čeprav sta videla, kako je neki gost na zobe telebnil v vežo. Močan gostilniški vonj, ki je kakor nevidna koprena obdajal hišo, ju je nagajivo ščegetal po grlu. Molče sta požirala dolge sline. Resnost in napetost na njunih obrazih se je za spoznanje poostrila. S prežečimi pogledi sta preiskovala okna in vrata, se ozirala nazaj na ulico in v poslopja na nasprotni strani ulice, kot da si ne mislita dovoliti nikakega presenečenja.

Krčma je bila nenavadno snažna, tla tako zglajena, da Dimitrij skoraj ni znal hoditi. Gostov ni bilo. Kamor je segel pogled, ni bilo opaziti drugega kot snežno bele ploskve pogrnenih miz s šopki cvetic in z bleščečim jedilnim priborom. Dimitrij je sklepal, da tu nekoga pričakujejo, a nikakor ne njiju. Mir je bil res nenavaden; od nikoder ni bilo slišati ne glasu ne šuma, razen tistega ki sta ga povzročala sama. Ko se je prikazal strežaj, neslišno kot prikazen, izza vogala, ves v belini, iz katere so žareli samo temnejši brki, z ugaslimi očmi in z upognjenim tilnikom, se Dimitrij ni mogel več obvladovati. Planil je kvišku, v službeno držo, a ga je Žorž z ostrim udarcem pod rebra še pravi hip spravil nazaj na stol. Tedaj šele se je zavedel, da počenja neumnosti. Kajti Žorž je sproščeno in samozavestno počakal na natakarjev pozdrav, nato pa mu namignil, in komaj sta se Žorž in Dimitrij utegnila spogledati, sta že opazila skupino belo oblečenih in enako velikih strežajev, korakajoč v taktu, vsak s svojim pladnjem na rokah. V hipu je bila miza pravljjično obložena. Ko so se moške v belem obzirno umaknili, je Žorž glasno zacmokal, vrgel s sebe suknjič in si zavihal rokave.

— Tu sva kot doma. Dokler jeva, ne bodo nikogar spustili noter.

Zdaj se Dimitrij ni več pustil prepričevati, sledil je Žorževemu zgledu. Jedel je in pil ter včasih pogledal Žorža. Ta je goltal za dva, in čeprav mu je pri tem polovico jedi ušlo po srajci in po kolenih, se ni utegnil niti obrisati. Na začetku je požiral kar cele kose mesa. Šele ko je pospravil nekaj krožnikov jedi, je prvič zavzdihnil in si odpel pas. Nato je vzel nož in vilice ter nekoliko počasneje nadaljeval. Mizo sta izpraznila v desetih minutah. Nasmeh na Žorževem obrazu se je širil, njegovi gibi pa so bili vse počasnejši. Dobro razpoloženje se je bližalo višku.

— Zdaj bi bilo treba samo še vstati in poklicati enega od fantov, ki ima na skrbi kakšno boljšo tekočino. Kaj praviš k temu? Kar počakajva, ti ne bi opravil nič, poznam jih, mrcine! Svojega želodca pa tudi ne morem motiti, pravkar je začel z gledno mleti.

Dimitrij se je samo smehljaj. Spet so ga zapuščale moči, toda žejen je bil pošteno. Seveda niti na to ni bilo treba dolgo misliti. Krčma V pristanu je sama izpolnjevala želje. Komaj jo je Žorž izrekel in je Dimitrij odobravajoče prikimal, že so se pojavili strežaji, bliskovito pospravili razdejanje na mizi, zadnji med njimi pa je izpod pazduhe že vlekel dve steklenici. Po prstih, kot so prišli, so se tudi odstranili. Kot da je bila tu tudi tišina naročena.

Dimitrij in Žorž sta v sporazumnem molku ovijala vsak svojo steklenico. Že sta bili prazni do polovice, ko so ju zmotili. Zaškrtala je kljuka, vstopila sta dva moška, ki ju je Dimitrij na videz že poznal. Mož brez imena in Dolgi Džon. Podzavestni nagib je Dimitriju tisti hip preprečil, da tega poznanstva ni zatajil. Pogumno je nastavil oči in Možu brez obraza ni preostalo drugega, kot da se

je napičil nanje. Oba z Dolгим Džonom sta se primajala k mizi, dvignila klobuke in resnobno pozdravila. Izkazalo se je, da si tudi Žorž in Dolgi Džon nista povsem neznana, kajti Džon je z dvema prstoma svoje lepo oblikovane roke potrepljal Žorža po rami in se suho zarežal.

— Tu se zbira boljša družba, kot vidim. Naša uboga krčma ni vsak dan počaščena s tako visokim obiskom. Kaj se niste ravno vi, Žorž, blagovolili izraziti, da se zbirajo tod sami izmečki našega mesta?

— Že, je brez zadrege odvrnil Žorž. — Prav to sem trdil in svojega mnenja ne nameravam spremeniti. Samo dopolnjujem ga. Tu se zbirajo sami izmečki našega mesta, vendar šele zvečer. Čez dan prihajajo sem tudi naši ljudje. Od mraka dalje pa ne vidiš nobenega! Pričakuješ, da se ti bom opravičil zaradi svoje navzočnosti? Tu sem in ne vem, če bo tebe mikalo še dolgo ostati. Saj se poznavam, kajneda? Lahko se kdaj srečava kje drugje...

— No, no, góspoda moja, je miril Mož brez imena in se približal Dimitriju. — Ne poznamo se zadosti, da bi se lahko upravičeno sovražili. Vam Žorž, so sicer nadeli vzdevek »Temni«, ker pa vas vidim v družbi svojega znanca (pokazal je na Dimitrija), mi zbudate nekaj upanja. Saj ni potrebno, da se sporazumemo, misli pa lahko izmenjamo.

— Z njim, Žorž je zapičil prst v Dolgega Džona, — sem že imel majhen služben opravke. Drznil se je sramotiti enega od naših predstojnikov. Ogabno! Nisem mu uspel dokazati, da je v zmoti. To pot, seveda...

— Sedita, ju je razumevajoče povabil Dimitrij. (Prišleca sta se pri priči odzvala vabilu in si tudi napolnila kozarce.) Po nekem neznanem zakonu o vztrajnosti se je Dimitrij še kar naprej smehljaj in se s pogledom sprehajal po obrazih. Žoržev je bil zdaj že tog, negiben. Kaj se je dogajalo z njim, ni bilo mogoče uganiti. Morda je bil samo zaspan, morda je preveč nagnil kozarec... Najbrž je nekaj tuhtal. Za Dimitrija je bila ta možnost še najbolj zanimiva. Govoril pa je samo še Mož brez imena.

— Doslej še nisem imel težav s tako visokimi ustanovami, kot ji pripadata vidva. Morda so bili stiki, da se tako izrazim, že vzpostavljeni, toda jaz si ne dovoljujem očitkov, kakršne so naprtili Dolgemu Džonu. On ne zna krotiti svojega jezika. Čeprav sva prijatelja, morda ga prav zato bolje poznam, si kdaj tudi jaz dovolim kakšno pripombo na njegov račun. On pove vse, kar misli. Iz tega je mogoče sklepati, da ne misli mnogo. Skratka, dobra duša... Ob tej ugotovitvi je Mož brez imena s pogledom obšel navzoče, kot da zahteva nekoliko priznanja. Prikimal mu je samo Dimitrij in Mož brez imena je nadaljeval: — Zanj vedo, komu pripada. (Tu je tlesknil s prstoma.) Vendar se nikar ne prenažite v svojih zaključkih. Zlasti Žorž je nagnjen k prehitovanju samega sebe. Te svoje slabosti ne more zatajiti. Lahko je krut in pretirano dosleden. Tak je zaradi mladosti in zaradi okolja, v katerem živi. Vendar nas vse skupaj

nekaj tišči k tlom in nam maliči obraze. Manjka nam samozavesti, to je. Dejansko pa je vse zelo enostavno. Sedeš in si rečeš: Strahu ni, samo jaz sem. V hipu se vse spremeni. Prezreš prometna znamenja, uživaš neoprano sadje! Kaj se zgodi? Ne povozijo te in ne zbolíš za pegavcem. Živci se ti močno popravijo in splošno počutje tudi. Nisem še prenehal verovati v človeka, zato sem tudi z Žoržem pripravljen razpravljati o vsem, kar si on želi. Tudi z vami, Dimitrij, bi se rad pomenil. Vaša gorečnost izvira iz naivnosti. Naivnost je lastnost dobričin. Dobričina kar ostanite, a nikar naivna. In kaj bo tedaj z gorečnostjo?

— Dalje, dalje, ga je spodbujal Dimitrij. — Premagajte strah in nam razkrijte svoje karte. Jaz igram na najvišjo. Brez bojazni! Kaj bi tedaj še ostalo od vas?

— Ni tako preprosto. Žorž lahko potrdi, da me poznajo. Že leto in dan hođim v sivem in ne vedo, kam bi z menoj. V sedanjih razmerah se mi zdi to kar prav. Vajino razpotje je drugačno. Če se sploh še moreta vrniti... Letni časi se menjavajo. Kdo ve, kakšna oblačila si bosta še nadela...

— Tu nekdo natolcuje! Žorž je dvignil grozeč pogled. — Na boben bije!

— Samo na telečjo kožo, je pojasnil Dolgi Džon, ne da bi se mu bila na obrazu zganila ena sama mišica.

— Včasih je človek žrtev utvare... Zdaj je Mož brez imena govoril samo še Dimitriju. — Tedaj ni več mogoče nazaj... Morda vas bo to zanimalo.

— Greva! je odločil Žorž in se dvignil. — Pametni ljudje me silijo na bruhanje. Dimitrij!

— Jaz bi ostal.

— Zaradi čenč? Tako?

— Ne motijo me... Nato se je njegovega obraza v hipu polastila zamišljenost.

— Pod večer imam še neki opravke...

— Prav, je dvoumno odvrnil Žorž. — Dosti sreče. Že se je napotil k vratom.

— Kar brez plašča? je za njim zakričal Dolgi Džon.

Žorž ni odgovoril, le vrata za njim so se zaprla s treskom.

— Žorž te s svojim odhodom nikakor ni ukoril, je hitel pojasnjevati Mož brez imena. — Celo priznanje nam je izrekel. Razumem njegov položaj, in vse kar je napravil, govori v njegov prid. Njegova koža se še ni toliko odebelila, da bi prenesel vsak pik. To pomeni, da lahko računamo tudi nanj. Razen tega se boji, da ga boste vi prekosili. Morda celo upa, da boste razkrili kaj neznanega. Tega pa jaz od vas ne pričakujem.

— Tu sem ostal iz svojih lastnih nagibov, se je branil Dimitrij. — Pojasnita mi vsaj tisto, kar sta hotela Žoržu.

Dolgi Džon in Mož brez imena sta si hkrati natočila kozarce in jih takoj zatem tudi izpraznila, da bi se lahko posvetila risanju. Z nohti sta na miznem prtu oblikovala ornamente. Z okusom, ki mu ni bilo mogoče očitati površnosti. Vendar Dimitrij ni pokazal posebnega zanimanja za njuno rokodelstvo. Njegove misli so se polagoma plazile izpod krova krčme. Popoldne se je že nagibalo k večeru. To je bil njegov čas. Če je hotel na Glavni trg, se ni smel več obotavljati. Izpraznil je svoj kozarec in ga poveznil na mizo. Nato se je počasi, pretegujoč si ude, dvignil.

— Gospoda sta me razočarala.

— Počakajte! je vzkliknil Mož brez imena. — Najlaže je oditi.

— Samogovore si dovoljujem po lastnem preudarku.

— Toda jaz nisem še nič rekel. Sploh ničesar...

— Jaz pa sem svojo besedo že dal...

— Morda prehitro. Morda pomotoma. Ni še vsega konec.

— Samo dalje je mogoče.

— Kam? Kdo ve, če je tako prav?

— Res. Kdo ve... Pristrčno pozdravljena.

— Danuško pozdravite, je naročil Džon.

— To se ne sliši slabo.

Dimitrij je dvignil roko in z nasmehom, v katerem je bil tudi kanček zadrege, odšel iz krčme v pristanu. Strežaji, ki so v dveh vrstah stali ob vratih, so se mu vsi hkrati priklonili. Ker je bil v krčmi prisoten samo še telesno, jim ni mogel privoščiti niti besede.

Do Glavnega trga je tekel. Ko pa se je tam ustavil na istem vogalu kot vselej, ga je začela premagovati potrtnost. Začel se je zavedati, da pravzaprav ničesar ne pričakuje in da ga ne mika dalje. Celo čakati tu na vogalu se mu je zdelo enako nesmiselno kot oditi domov, v službo ali kamor koli. Pred mrakom je zrak postajal vijoličast, prazen trg je tonil v osamljenosti. Zidovi so se nižali, se zlivali z zemljo, s tlakom, ulice so izginjale. Glavni trg je ostal brez izhoda. A tudi ta iluzija se je igrivo naglo umikala spoznanju, da lahko krene kamor koli. Ta možnost pa je bila zanj brez vrednosti. Vedel je, da bo napravil samo tisto, kar lahko stori.

Znočilo se je iznenada. Ko se je tega zavedel, je bila tema že legla na trg. Hiše, razen najbližjih, so tonile v njej. Ves čas, ko je postajal na trgu, ni nihče šel mimo. To spoznanje ga sprva niti ni prizadelo. Že nekaj trenutkov kasneje pa se je domislil Danuške. Bil je prepričan, da ji še nikoli poprej ni pripadal tako zelo kot sedaj. Vseeno pa to ni v nobeni zvezi z njenim ravnanjem. Že zadnje slovo je bilo nekoliko nenavadno... Skušal si ga je priklicati v spomin, a se

mu to nikakor ni posrečilo. Domisliti se ni mogel niti najmanjše podrobnosti, niti ene same besede, ki sta jo spregovorila. Kot da se je vse skupaj dogajalo samo v sanjah. Najbrž je bil utrujen, najbrž je ves čas resnično spal... Le ponovno srečanje lahko pokaže, kaj se je bilo v resnici dogodilo.

Mestne luči še niso zagorele in v temi je le s težavo našel ulico, ki naj bi ga pripeljala v predmestje. Na mesec ni mogel niti upati. Nebo je bilo temno, spuščeno na strehe hiš. Po ulicah je bil mrak celo gostejši, okna zatemnjena. Razdalje so se povečale, razgleda ni bilo nikakršnega. Prepričan, da svojo smer že kar dobro pozna, se ni oziral ne na levo ne na desno. Hodil je po sredi ceste, misleč, da se bo tako izognil jarkom in dalje v predmestju tudi topolom, ki so jih spremljali.

Ko se je ustavil, da bi se vendarle nekoliko razgledal, ni mogel ugotoviti drugega, kot da so hiše še na obeh straneh enonadstropne, morda celo višje, streh ni mogel videti. Tudi na občutek za čas se ni bilo mogoče več zanesti. Saj bi moral biti že blizu cilja, a še nobeno znamenje ni kazalo, da je res tako. Najbolj nenavadno je bilo to, da med hišami ni mogel zaznati niti najmanjšega razmaka. Čeprav še ni okleval, je vendarle moral nemočno zmigniti z rameni. To mesto mu pač ni bilo naklonjeno in v njem se je še vedno premalo spoznal.

Hodil je še dobro uro, s tem pa njegova potrpežljivost še ni bila izčrpana. Vztrajal bi bil dalje, da se ni nenadoma znašel pred nepremagljivo oviro. Monotoni odmevi njegovih lastnih korakov so res bili nekoliko uspravali čute, vendar so ga ti že vnaprej opozarjali, da se bo nekaj zgodilo. Pomel si je oči in prisluhnil v tišino, vendar ni videl nič več kot prej. Nekaj korakov pred njim se je ulica zapirala z visokim navpičnim zidom. Čez nekaj trenutkov se je že lahko prepričal, da je to hiša kot vse ostale, le da se je postavila pravokotno na smer njegove poti. Hipoma se mu je ponudila še ena možnost: Medtem ko si je z rokami zakrival pogled, je morda menjal smer. Toda ne. Ulica je bila resnično zaprta od treh strani. In vendar se Dimitrij nikakor ni mogel sprijazniti z mislijo, da bi bila tako dolga ulica — slepa. Izhod se je moral skrivati nekje v bližini, moral bi ga samo poiskati. Pretipal je nekaj stotin metrov golih sten in našel tri, štiri vrata, ki pa so vsa bila trdno zaklenjena. Celo kljuk na njih ni bilo mogoče premakniti.

Vračal se je počasi in pogosto prečkal cesto. Še vedno je namreč upal, da bo prej ali slej našel stransko ulico, ki ga bo le pripeljala v predmestje. Tema ni bila več tako gosta kot prej, ali pa so se njegove oči že privadile nanjo. Toda stranske ulice ni bilo. Nekoliko potrj in celo malodušen se je končno znašel na Glavnem trgu, prepričan, da je zašel le zato, ker ni bil krenil petdeset metrov bolj v levo... Glavni trg je bil razsvetljen, vendar dobra polovica luči ni več gorela. To je bilo zanesljivo znamenje, da je polnoč že mimo. Če se je hotel le za urico ali dve zlekniti v posteljo, je moral domov. Sicer pa je bil ta dan že

naslednji dan... Ko se bo zbudil, bo že moral hiteti v službo in potem bo nenadoma zazvonil zvonec. Spet se bo lahko odpravil čakati Danuško.

S priprtimi očmi, v mislih že v postelji, saj zdaj ni bilo nobene druge možnosti več, a tudi zaiti ni imel kam, se je pomikal skozi središče mesta. Tu in tam, a vselej le v daljavi, je videl kakega osamelega ponočnjaka, ki pa mu ni posvečal pozornosti. Njegova potrnost se je polagoma prelila v vserazumevajočo odprtost. Ničesar bolečega ni bilo več v njem. Smehljal se je sam vase, občutil je nekakšno zadovoljstvo, različno od vseh prejšnjih. Ne da bi se povsem zavedal zakaj, je na svoji poti napravil majhen ovinek. Zavil je mimo krčme Pri črni vešči. Ne zato da bi videl Danuško, temveč zato, ker je tam prebil z njo nekaj še ne pozabljenih trenutkov. Strupeno blede neonski napis ga je vabil v podzemlje, ni ga pa prepričal, da bi vstopil. Krčma je bila že za njim, ko je tišino pretrgal pritajen glas avtomobilskega motorja. Če bi bilo vozilo zdrsnilo mimo, najbrž ne bi zbudilo njegove pozornosti. Ker pa je stroj nenadoma utihnil, se je ozrl. Avto je stal pred krčmo. Pravkar so izstopile štiri postave. Prvi je bil moški, sledili sta mu dve ženski. Ena od njiju je nekaj zaklicala, toda njen glas se je udušil v tresku vrat, ki jih je zaloputnil drugi moški. Dimitrija je najprej prešinila toplota, šele potem se je zavedel, da je bila tista, ki se je oglasila — Danuška. Ko se je ozrl drugič, so že bile vse štiri postave utonile v mračnem hodniku. Ali se naj vrne? Nikakor ne. Bila je samo utvara. Ni dokazov, ki bi ji pritrjevali. Nobenih dokazov ni...

Vso dolgo pot do doma si je prizadeval, da ne bi mislil na nocojšnji večer. To mu je tudi uspelo. Potem je samo še prisluškoval v grobno tihoto noči in od časa do časa ga je obšla želja, da bi pojasnjeval sam sebi, zakaj je pravzaprav tu, med zidovi in asfaltom, celo molk grozljiv, toda preveč se je zavedal, da je takšno ugibanje jalovo, da ga samo ovira na njegovi poti in da ne more v njegovem življenju ničesar spremeniti.

Zorž je seveda že spal in ni opazil njegovega prihoda. Peklenski stroj je glasno tiktakal, tako glasno, da je zvok napolnil sobo. Preden je zaspal, se je še enkrat nenadoma na pol dvignil. Prebudili so ga natanko isti glasovi avtomobilskega motorja, kot jih je slišal prej pred gostiščem Pri črni vešči. To pot so mu zavore zacvilile tik ob ušesu.

Zjutraj ga je spet potegnila za seboj običajna naglica delovnega dne. Ko je zadrdrala budilka, sta z Zoržem planila iz postelje in nametala nase svoje cunje. V naglici sta popila še kozarec vode in zataknila kos kruha, nato pa že odhitela na ulico.

Tudi v službi ni bilo časa za kakršno koli oklevanje. Ze prvi pogled na skladovnico papirja v pisarni je v Dimitriju ohromil sleherno misel, ki bi se utegnila pojaviti, razen tiste seveda, ki je bdela nad številkami. Vrgel se je na svežnje spisov in jih premetaval s tako vnemo, da se je prah dvigal do stropa.

Dokler se ni oglasil zvonec, je delal brez prediha, vendar ni našel ničesar ti-stega, kar je iskal. A kaj je bilo mogoče sklepati iz tega? Nič drugega kot to, da v vsem kupu ni tistih trideset številčk, ki jih je imel razgrnjenih po tleh. Za vse druge pa še vedno ni bilo mogoče nič trditi. Če bi se hotel prepričati, da med vsemi spisi ni dveh enakih številčk, bi porabil vsaj mesec dni, če ne več. Dvajset ali petindvajset dni za ugotovitev, da sploh ne more začeti z delom. Ali ni njegov neuspeh potrjen že vnaprej? Niso bile vse obljube o samostojnem delu le pretveza? Ali ni pretveza tudi iskanje številčk, ki jih morda sploh ni... Ob tako velikanskem kupu spisov niti nadzorstvo ni mogoče. Svojim predstojnikom ne bo mogel ponuditi nobenega dokaza, ki bi bil prepričljiv že na prvi pogled. Trditev, da v kupu ni iskanih spisov, bi mogla celo zbuditi sum, da je njegovo zaupanje v nadrejene omajano. Razumeli bi ga kot namigovanje, kar bi v resnici tudi bilo... Tu, kjer ima vse svoj smisel. Se mar ne začinja tu njegov veliki polom? Past je nastavljena, segel je vanjo, zdaj se mora samo še sprožiti...

Kot nikoli tudi zdaj še ni bilo mogoče trditi nič določenega. Šele čez dvajset, petindvajset dni. Do tedaj pa se lahko še marsikaj spremeni. Našel bo nove možnosti. Morda bo odkril nekaj številčk in vsa njegova sedanja predvidevanja bodo ostala le prazen dvom. Svoje prihodnosti tako ni moč razkriti... In v primeru, če v tem mestu doživi neuspeh, kam naj se še obrne? Česa naj se še loti? Priznati si je moral, da ga je zapustila celo fantazija.

Bil je že na cesti, ko ga je obvladalo spoznanje, da je v resnici dosti bolj ne-močen, kot si je to predstavljal še pred dnevi. Zaradi razpoloženja, ki je v nekaj trenutkih občutno zdrknilo navzdol, je bil zdaj kot razklan. Blodil je nekje nad ulico, pod nogami je čutil samo praznino, okoli sebe je videl resnični svet, pred-mete, ki bi se jih bilo mogoče okleniti, toda niti eden ni bil dosegljiv njegovim rokam. Ob tem pa se je prav določno zavedal, da mora pasti. Ker sta bila pod njim tlak in asfalt, je lahko pričakoval le bolečino. Toda zdaj še niti pasti ni bilo mogoče.

Tako zaposlen sam s seboj se niti ni vprašal, kaj se dogaja v Ustanovi, ki jo je bil pravkar zapustil. Pred njim je bila prazna cesta, niti enega službenega to-variša ni bilo opaziti na njej. Iz petega ali šestega nadstropja je sicer slišal ropot in krike, vendar ne bi bil pomislil nanje, če ne bi bil prav tedaj nekdo od-zgoraj zaklical njegovo ime. Po drugem ali tretjem pozivu se je ozrl. Na odprtem oknu je v drugem nadstropju zagledal Zorža. Dvignil je roko v pozdrav in krenil dalje, da bi se lahko čimprej vrnil k svojim mislim.

— Vrni se, je spet zaklical Zorž. — Ne smeš zamuditi!

Poziv je bil tako nedvoumen, da se mu Dimitrij ni mogel upreti. Na stopnicah mu je že pritekel nasproti Zorž. S svojo zunanostjo je zbujal videz pogumne podjetnosti. Pograbil je Dimitrija za laket in ga vlekel navzgor.

— Ti si mi pravi, ga je mimogrede ošteval. — Pozabljaš, koliko dni si čakal samo na ta trenutek. Denar delijo! Dolžan si mi že lepo vsotico. Recimo okroglo sto... Zaradi tebe bi skoraj še jaz zamudil...

— Ali je mogoče zamuditi?

— Še deset, petnajst minut, in vsega bo zmanjkalo. Kdor se ne potruzi sam, ostane praznih rok in prav nič mu ne pomaga, če je ves mesec delal kot mravljica...

— Če bi hotel biti vsaj malo natančen, potem bi moral priznati, da v tem času, odkar sem tu, nisem napravil nič koristnega. Mislim, da nimam pravice prštevati se med vas in kar ne upam se prikazati... Nihče me ni povabil. Če me vidi kdo od predstojnikov, se bom osmešil kot še nikoli. Pred vsakim ne bi rad zardeval. Poslušaj, Žorž, nima smisla, pusti me!

— Delal ali ne! Sam nisi kriv, tu si bil... In pred kom naj bi zardeval? Misliš, da bo pred teboj kdo? Prekletu si otročji. Kdo sploh ve, kaj počenjaš. Je morda tebi znano, kaj dela tvoj šef? Prav tako tudi drugi o tebi nič ne vedo... Razen tega načelniki in inšpektorji niso obrnjeni proti nam, vidiš jih lahko samo v hrbet. A še to samo teoretično. Dejansko ni časa, da bi kdo opazoval drugega. Njegove kretnje pač, a to je vse. Obraz ni važen. Prepričaj se sam!

Hrup je naraščal, že je bilo mogoče razločiti posamezne glasove, toda Dimitrij ni nobenega prepoznal. Najbolj so ga zanimali kratki odsekani kriki, že kar divji in histerični. Moški glasovi se niso razlikovali od ženskih... Tedaj pa ga je Žorž že potisnil skozi neka vrata in znašla sta se v obsežnem prostoru, v šesterooglati dvorani, od vrha do tal obarvani z zamolklo rdečo barvo. Na stropu je bilo nameščenih več reflektorjev, pod raznimi koti in v raznih smereh, tako da je bil vsak delček dvorane enakomerno osvetljen. Obenem pa je bilo več kot jasno, da je vsaj polovica luči odveč. Tak je bil prvi Dimitrijev vtis, ki pa ga ni utegnil zavestno dopolnjevati. Njegova pozornost je veljala ljudem in tistemu, kar se je dogajalo.

Sredi dvorane je na nekoliko vzvišenem prostoru stal načelnik Stenovic, ogrnjen s snežno belim plaščem, na glavi je imel kapuco enake barve harlekinškega kroja, okrašeno z rdečim cofom. Preko ramena mu je visela lično vezana bisaga, iz katere je z brezhibno orokavičeno roko zajemal kovance. Med tem se je ves čas enakomerno smehljal, kot da so mu otrpnile ustnice. Vselej, kadar je segel v bisago, so prisotni zadržali dih, njihove oči pa so se zapičile v načelnikovo roko. Načelnik je nekaj trenutkov okleval kot v premišljevanju, potem pa je zalučal kovance med uslužbence. Žvenketa ni bilo čuti, pač pa sopihanje, mrmranje, krike pohlepa, razočaranja, bolečine. Pri tem so se seveda prerivali, suvali in stopali na noge drug drugemu. Vendar to prerivanje ni zavzelo večjega obsega. Videz nekakšnega reda je bil vendarle ohranjen. Dimitrij je opazil,

da je ves prostor razdeljen s koncentričnimi krogi, v središču katerih je stal načelnik Stenovic. Najmanjši krog okrog njega so zavzeli načelniki, inšpektorji, sekretarji in drugi višji uslužbenci. Vsaj Dimitriju se je tako zdelo, ker je med njimi opazil inšpektorja Kosa. Pa tudi drugi okoli njega so se že po videzu razlikovali od navadnih uslužbencev. Mimogrede je tudi ugotovil, da med njimi ni Tilly. Drugi, večji krog je bil prazen. V tretjem se je gnetla večina. Red, ki so se ga tu držali vsi, brez nadzorstva, je bil prav preprost: Podrejeni niso smeli prestopiti svojega kroga, skrbno so se izogibali celo srednjega, praznega. Predstojniki pa so imeli več pravic. Smeli so pravzaprav kamor koli. Vseeno pa so radi ostajali v svojem malem krogu. Dostojanstvo načelnikove drže in njegova halja nista dopuščala hlastnih kretenj. Umirjeno, majestozno je dvignil roko in izprožil prste. Kovanci so padali prav blizu njega. Načelniki in inšpektorji so jih lovili s komaj opaznimi kretnjami (niti eden ni dvignil roke više od pasu) in jih malomarno spuščali v žep. Na njihovih obrazih je bilo brati, da ta posel opravljajo le po službeni dolžnosti.

Vsi ostali so zavzeto sledili vsakemu njihovemu gibu, toda na njihovih obrazih se je izražalo čudno protislovje. Gube so se jim bile nabrale v prijazen nasmeh, ki je obenem izražal tudi zadržano občudovanje. Ta izraz se niti ni spreminjal niti stopnjeval. Bil je trden, neomajen, kot da je pridobljen z dolgo vajo in predpisan za uradno rabo. Namenjen je bil predstojnikom, toda ti se zanj sploh niso menili. Njihov pogled ni segal izven njihovega kroga, vendar jim ne bi bilo mogoče očitati, da je ta omejenost narejena ali ostro izražena. Tudi se je niso dosledno držali. Včasih je pogled tega ali onega zakrožil po bližnji okolici in se za hip celo ustavil na podrejenih, toda ta pogled je bil popolnoma neoseben in dejansko ni bil namenjen njim. Čeprav so gledalci gibe predstojnikov spremljali z glasnimi vzkliki, ki so bili vselej v pravem sorazmerju z občudovanjem, ki se je od časa do časa razvilo v burne ovacije, v njihovih očeh pa ni bilo mogoče ugotoviti drugega kot hladno pozornost, ki je pritajeno, a vendar opazno spremljala kovinski blesk denarja po ustaljeni poti od načelnikove bisage do žepov predstojnikov. Le tedaj, kadar so kovanci prileteli mednje, so se pogledi bliskovito premešali in jim ni bilo mogoče več slediti. Že številčnost je podrejene ovirala, da kovancev niso mogli loviti z mirno preudarnostjo predstojnikov. Eni so bili večji, drugi manjši, nikoli niso poskušali dvigniti rok v enako višino, celo stegovali so se in se vzpenjali na prste, pri tem pa so se naslanjali drug na drugega, in njihove vrste so se rade zamenjale. Tu in tam je kdo omahnil ali pa so ga pritisnili k zidu. Kljub vsej prizadevnosti pa je večina kovancev padla na tla. Tedaj se je šele začel pravi boj zanje. Sklonjeni so odrivali drug drugega, se suvali s čevlji, obdelovali s pestmi in zobmi. Pri tem je bil nenačuden samo molk, v katerem se je vse to dogajalo: Niti enega človeškega glasu ni bilo čuti. Vstajali pa so vsi zasopljeno, zardeli ali pretirano blede, moškimi so

izstopale žile na čelu, ženskam pa so vihrali lasje na vse strani. Včasih se je na roki ali na obrazu prikazala kri, dva ali trije so pohojeni obležali. Dobro merjeni udarci so jih izločili iz nadaljnje igre. Ko so se malce opomogli, so se odvlekli k zidu in si naslonjeni nanj nabirali novih moči. Niti eden od njih ni glasno vzdihnil, kaj šele zatarnal. Dokler niso prišli na vrsto načelniki in inšpektorji, da bi znova pokazali svojo spretnost, so vsi stiskali zobe in ustnice, kot bi bili prepričani, da so glasovi edino merilo njihovega razpoloženja. Dimitriju je bilo že čez nekaj trenutkov jasno, da tod ni važno razpoloženje, temveč red, ustaljene navade, ki jih on ne razume. Lahko jih samo sprejme.

Ko je opazoval Žorža, kako se je nekajkrat spretno pognal v množico in se vselej (sicer opraskan) vrnil s kovancem, ga je zamikalo, da bi poskusil še sam. Tudi Žorž ga je spodbujal z živahnimi kretnjami. Nekajkrat se mu je celo zdelo, da mu tudi načelnik Stanovic daje neka znamenja. Morda mu je pomežiknil izza očal in kar trikrat je s svojo blago roko zamahnil v smer, kjer sta stala z Žoržem. Zamahnil je celo bolj krepko kot sicer in nekaj kovancev je padlo prav na njiju, čeprav sta se držala v ozadju. Ta pozornost je sicer povzročila, da so od vseh strani navalili na njiju in ju grabili za ude, je pa tudi omogočila, da sta prišla do svojega. Dimitrij je v zadregi tiščal svoje kovance v žepu in ni nikogar upal pogledati v oči. Na srečo kaj podobnega ni tod nihče pričakoval.

— Končano! je zaklical Stenovic in v podkrepitev svoje trditve zamahnil z bisago, kot da je prazna. Prav ta kretnja pa je dokazovala nasprotno.

Načelniki in inšpektorji, ki so jih spremljali sekretarji, so v običajni uradniški drži zapuščali dvorano. Podrejeni pa so se v hipu zgrnili okrog načelnika Stenovica. Ta se je smehljaj in nekajkrat zanikujoče pomahal z bisago. Potem so padli na kolena in sklonili glave, prizadevajoč si, da bi se zgnegli na čim manjšem prostoru. Načelniku se je očitno že mudilo. Namršil je čelo, njegov obraz je izražal samo še strogost. Toda oditi ni mogel, niso mu dovolili. Z odrezavo kretnjo je znova segel v vrečo.

— Pojdiva! je tedaj ukazal Dimitrij in potegnil Žorža za seboj na hodnik. — Pošteno smo se namučili.

— Stari naju ni spregledal. Si videl, kaj je red? Tudi pravičen je, ni zaman načelnik. Dobrohoden smehljaj je ožaril Žoržev obraz.

— Pojdiva, je ponovil Dimitrij, zdaj že zamišljeno in ni več poslušal Žorža, ki je še kar navdušeno besedičil. Hitel je po stopnicah navzdol, prepričan, da ga na ulici čaka presenečenje. Obstal je prav na sredi ceste in se razgledoval na vse strani. Tudi potem, ko ga je že dohitel Žorž, se ni mogel odločiti, da bi odšel z njim.

— Nekoga pričakuješ? je uganil Žorž.

— Pričakoval sem. Kratkotrajna slabost. Vseeno bi bilo lepo, če bi bila tu.

— Jo pogrešaš?

— Prejle na stopnicah sem moral spet pomisliti nanjo.

— Ta ženska te bo osrečila.

— Laže, je odvrnil Dimitrij.

— Tilly ne laže, je menil Zorž. — Vse, kar stori, je v tvoje dobro.

Dimitrij ni odgovoril. Njegov molk je bil zdaj že dolžnost. Tilly ni še nikoli vznemirila njegovih čustev.

VIKTOR KONJAR: MONOLOGI

Poraz

*Ujet si v molk, priklenjen k sivi steni.
Lepljiva kri ti teče iz nosnic.
Samo še hip — in v veliki areni
se bo razlegel zmagoslavni klic.*

*Poraz... Je to resnica vseh resnic?
Zavedaš se: dal si se prepoceni.
Nekje visoko beg splašenih ptic...
Kri pojenjava v tvoji zadnji veni.*

*Ne! Vse je laž! Tvoj sen je bil prevara.
Razpri oči, raztrgaj sive mreže!
Glej, spet si prost, spet te nič več ne veže.*

*Čemu tvoj molk? Te jutro ne očara?
Ne. Vse zaman. To jutro je utvara.
Poraz je v tebi, silen in brez teže.*

Nemoč

*Nemočen si pod kupolo oblakov.
Splašena zver, ki bega sem ter tja,
da bi iz zank rešilno pot našla
pred hrupom bližajočih se korakov.*

*Še tlijo ognji prednikov, junakov,
katerih slava je tvoj sen bila.
Ne išči jih. Razjarjen molk neba
te stiska k tlom, v brezkončni zbor prostakov.*

*Vihar zabilisal je sledi in pota.
Brez kašipota tiplješ v mrtvo smer,
vseléj nemiren kot splašena zver.*

*Nič več ne sanjaš, da boš našel dver,
ki te v zavetje sprejme pod večer...
Zaman vsak up, da je tvoj strah le zmota.*

Molk *Tvoj molk je trpka teža bolečine.
Sprepletli so ti žico pred očmi.
Že davno več ne meriš globočine,
ki pod teboj nevidna valovi.*

*Skoz tebe pljuska zledenela kri.
Prepad na dnu presekané pečine
je kakor slutnja ognja, ki še tli.
V njegovih zubljih tvoj obraz premine.*

*Prelij se v molk. Močnejši je od vsega,
kar vtrinja v tebi zapoznelo luč.
Iz davnih dni si že navajen zlega.*

*Izjokal solze si iz mrtvih pljuč
in zdaj si vdan, zdaj veš, da vrat do Njega,
ki bil je up, več ne odpre tvoj ključ.*

Beg *Večer te pušča samega z oblaki.
Verige senc ti stiskajo zapestje.
Odmeva ni. Pokrajina brez cest je.
V močvirni mah se vgrezajo koraki.*

*Tu so si dnevi med seboj enaki;
tvoj majski dan pozabljena povest je.
(Kot mati si, ki mrtvo dete pestje
in solze razkazuje pred bedaki.)*

*Nihče ne ve za tvojo bolečino,
nihče ne čuti tvojega slovesa.
Življenje je prehrupno za tišino.*

*Tvoj beg razumejo samo drevesa,
zasidrana v samoto in sivino
močvirnih vod in nočnega nebésa.*

Strah

*Nad tabo v lok se črni pne zenit.
Neskončno žge predirni zven molčanja.
Sovražnik, nespoznan, a vselej skrit
nekje v zasedi, vztrajno te preganja.*

*Bežiš pred njim, podplut, s krvjo oblít,
izdolben v bolečini kot lobanja
in vsem samo še neumljiv privid
samote in nenehnega bežanja.*

*V svoj potemneli ogenj si zazrt.
Preliva te veliki slap ločitve,
a mu ne veš ne konca ne rešitve.*

*Zenit noči je nad teboj razprt.
Zaupáš mu svoj strah in krč molitve
in svojo zadnjo grozo — molk in smrt.*

Vrnitev

*Spet poješ, dihaš, spet si legel v travo.
Srce je kakor po dežju izprano.
Nebo je svetlo, sončno in prostrano,
kot topla roka ti pokriva glavo.*

*Visoki dan izžgal je tvojo rano.
Vse v tebi prebujeno je in zdravo.
Doživel si očiščujočo spravo
med sabo, ognjem in nočjo pregnano.*

*In vendar si prevaran v svoji sreči,
zazidan v stolpu, zraslem do neba,
ki sam nikdár ne moreš ga doseči.*

*Nebo vrnitve tvoje ne prizna.
Spomini v tebi so preveč boleči
in korenine segajo do dna.*

K vprašanju o alienaciji (3)

Božidar Debenjak

V diskusiji o tkim. »mladem« in »zrelem« Marxu se pogosto podcenjuje pomen leta 1843 za Marxov duhovni razvoj. V treh glavnih delih, ki so nastala v tem letu¹, Marx zapuša pozicije skrajne meščanske levice in prehaja k radikalni kritiki meščanske družbe ter njenih političnih in ekonomskih temeljev. Obe objavljeni deli sta bili povod za dokončen prelom z izdajateljem Nemško-francoskih letopisov, Arnoldom Rugejem, enako kot je istega meščanskega radikala odbil Engelsov »Očrt za kritiko nacionalne ekonomije«. Marx v citiranih člankih kritizira sam *princip* meščanske demokracije in razkriva v dovršeni politični emancipaciji človeka dovršeno carstvo buržoazije, egoistične potrebe, »židovstva« in fetišizma. To je »poslednja forma človeške emancipacije znotraj dosedanjega svetovnega reda«. Zrušiti je torej treba sam »dosedanji svetovni red«. Ta misel iz Židovskega vprašanja se nadaljuje v Uvodu h Kritiki Heglove pravne filozofije: »Če proletariat naznanja razpad dosedanjega svetovnega reda, potem izpoveduje le skrivnost svojega lastnega bivanja, kajti on je faktični razpad tega svetovnega reda.« (MEW 1, 391, O histor. materializmu, 26.) Oba članka skupaj predstavljata prvi politični program proletarske revolucije.² Ta program temelji na Marxovi koncepciji alienacije. Drugi del kritike meščanske družbe — kritiko politične ekonomije — je prvi začrtal Engels. Tudi njegov Očrt za kritiko nacionalne ekonomije je izšel v Nemško-francoskih letopisih in datira iz 1843. Kritična koncepcija, iz katere polemizira zoper meščanske ekonomiste, je spet *koncepcija alienacije*, točneje, teorija o odtujenem delu. Izreden pomen tega nazora za marksizem najbolj ponazarja dejstvo, da so pod vplivom te Engelsove koncepcije nastali Marxovi pariški (ali ekonomsko-filozofski) rokopisi 1844 in da se je z objavo omenjene Engelsove skice začelo tisto prijateljstvo in sodelovanje med obema mislecema, ki je nerazumljivo največji večini meščanskih interpretov marksizma in ki bi bilo nemogoče brez skupnega nazora in revolucionarnega programa.

¹ »Kritika Heglove filozofije državnega prava«, rokopis, izdan 1932, »Prispevek k židovskemu vprašanju« in »H kritiki Heglove pravne filozofije. Uvod«, izšla februarja 1844 v Nemško-francoskih letopisih.

² Pri tem pa ne smemo zgubiti spred oči dejstva, da Marx tu še ni prišel do jasne opredelitve proletariata ter da v analizi govori še o »židovstvu« in »egoistični potrebi«, ne pa o sistemu kapitalističnih odnosov. Kritika »anatomije meščanske družbe« — politične ekonomije — je v teh člankih komaj nakazana. Vendar pa niti Marxovo pomanjkljivo poznavanje politične ekonomije niti druge navedene nedodelanosti ne morejo zmanjšati pomena tega, da imamo že tu pred seboj Marxa-komunista.

»Osemnajsto stoletje — pravi Engels — stoletje revolucije, je revolucioniralo tudi ekonomijo; toda kot so bile enostranske vse revolucije tega stoletja in so obtičale v nasprotju, kot je bil abstraktnemu spiritualizmu zoperstavljen abstraktni materializem, monarhiji republika, božjemu pravu družbena pogodba, tako tudi ekonomska revolucija ni prišla preko nasprotja. Domneve so vsepovsod obstajale dalje; materializem ni napadel krščanskega preziranja in ponižanja človeka in je le namesto krščanskega boga postavil kot absolut nasproti človeku narodo; politika ni pomislila na to, da bi preverila predpostavke države po sebi in za sebe; ekonomiji še na misel ni prišlo, da bi vprašala po *upravičenosti privatne lastnine*.« (MEW 1, 500.) Engels nato kritizira vse politično-ekonomske teorije in razkriva, da politična ekonomija kot znanost vseskozi ostaja na pozicijah meščanstva z vso razredno borniranostjo, ki iz tega sledi. Apologetska narava onemogoča politični ekonomiji, da bi spoznala stvari v pravi zvezi. »Tako stoji v ekonomiji vse na glavi; vrednost, ki je prvotna, ki je vir cene, je narejena za odvisno od nje, od svojega lastnega produkta. Kot znano, je to obračanje (Umkehrung) bistvo abstrakcije, o čemer prim. Feuerbacha.« (Ibid., 508.) Izkaže se, da je ekonomska kategorija »proizvodnih stroškov«, ki naj bi določevali vrednost, prav tako apologetska, in da gre pri sestavinah »proizvodnih stroškov« (zemljiški renti, kapitalu z dobičkom in mezdi za delo) dejansko za sprevrnjen odnos dveh elementov: (zunanje) narave in ljudi, ker niti zemljiška renta niti dobiček od kapitala nimata nobenega smisla brez dela. Posredno priznavajo to ekonomisti, ko označujejo kapital kot »nakopičeno delo«. Toda, kako postaja »nakopičeno delo« kapital?

»Videli smo, kako sta kapital in delo po izvoru identična; dalje vidimo iz izvajanj ekonomov samih, kako kapital, rezultat dela, v procesu proizvodnje takoj spet postaja substrat, material dela, kako se torej ločitev kapitala od dela, postavljena za trenutek, takoj spet razrešuje v enotnost obeh; in vendar ločuje ekonom kapital od dela, vendar vzdržuje razdvojenost (Entzweiung), ne da bi obenem priznal enotnost drugače kot z definicijo kapitala: »nakopičeno delo«. Razcep med kapitalom in delom, ki sledi iz privatne lastnine, ni nič drugega kot razdvojitve dela v sebi samem, razdvojenost, ki ustreza temu razdvojenemu stanju in iz njega izvira.« (Ibid., 511.) Karakteristični so tu izrazi Entzweiung, entzweit, Spaltung, ki jih Feuerbach uporablja za označevanje odtujitve (prim. poleg citiranih mest iz Feuerbacha še naslednje: »Razdvojitve nastopa le med bitji, ki so med seboj ločena [zerfallen], toda morajo biti eno, morejo biti eno in so končno v bistvu, v resnici eno.« — Wesen des Christentums, cit. izdaja, str. 81—82). Na analogen način prihaja Engels iz »móranja« (Sollen) do zahteve po odpravi privatne lastnine, kot prihaja Feuerbach do zahteve po vrnitvi sveta onstranstva svetu tostranstva. Enako kot Marx razširja tudi Engels Feuerbacha tako, da ga *negira*. V skladu s svojim temeljnim družbenim konceptom je Feuerbach prišel do svetosti privatne lastnine; po analogni miselni poti prihaja Engels iz drugih predpostavk in iz drugega družbenega koncepta do zahteve po odpravi privatne lastnine. V osnovi tega družbenega koncepta je teorija alienacije, ki je že tu osupljivo podobna Marxovi. Oba se opirata pri svoji argumentaciji na Feuerbacha, toda oba ga hkrati tudi zavračata z rezultatom svojih izvajanj. Feuerbach ostane nasproti obema »pozitivist«, ki nekritično pristaja na »obstoječe« (das Bestehende).

Čeprav so nazori obeh klasikov na tej stopnji še nedodelani, čeprav je večina konsekvenc še nedomišljenih in čeprav je v teh delih še obilje premalo argumentiranih izvajanj, pa označujejo omenjena dela dokončen prehod avtorjev na pozicije komunizma. Ta prehod je moral priti do izraza v političnem angažiranju obeh kot tudi v reagiranju levičarskih krogov, v katerih sta se gibala. Toda to ni stvar naše študije. Za naš kontekst je pomembno, da je v osnovi duhovnega srečanja Oresta in Pilada znanstvenega socializma (da parafraziramo Lenina) skupna koncepcija alienacije in z njo zvezana razredna pozicija. Ni potrebno, da bi v tem kontekstu skušali podati podroben oris nadaljnega razvoja njunega koncepta. Zanimariti smemo celo tako pomembno delo, kot so pariški (ekonomsko-filozofski) rokopisi iz 1844, ki v njih Marx izvaja vrsto konsekvenc iz orisane koncepcije. Zadnja naloga, ki si jo zastavljam v tej študiji, je, da pokažem kontinuiteto Marxove misli v luči njegove koncepcije odtujitve.

III. PROBLEM KONTINUITETE V MISLI KARLA MARXA IN VPRAŠANJE ALIENACIJE

Med marksisti je zelo razširjena teza, da obstoji v misli Karla Marxa radikalen prelom po letu 1845/46. Vsa dela do tega obdobja naj bi bila nekaka pripravljalna »zgodnja« dela, zanimiva za genezo nazora, interesantna tudi zato, ker naj bi ta dela vsebovala določene probleme, ki v kasnejšem opusu niso bili izčrpnje obravnavani. Prvo delo »zrelega« Marxa naj bi bila Beda filozofije. Pri nas se takemu stališču pridružuje večje število avtorjev, med njimi tudi B. Zihlerl.

Glavni argument, na katerega se opirajo te interpretacije, je mesto iz predgovora h Kritiki politične ekonomije, na katerem pravi Marx sam takole: »Odločilne točke najinega nazora sem prvič znanstveno, čeprav le polemično, razvil v spisu ‚Misère de la philosophie‘, ki je izšel leta 1847 in je bil naperjen proti Proudhonu itd.« (ID I, 457³.) Je teža tega Marxovega stavka tolikšna, da bi lahko po njem delili Marxov opus na dvoje? Ne moremo se pridružiti taki interpretaciji. Prvič govori tu Marx le o *objavljenih delih*, od rokopisov omenja samo Nemško ideologijo, ki pa je proti volji avtorjev obležala v predalu. Drugič je citirano mesto formulirano kot uvod v študij drugih avtorjevih del in izraža takratni Marxov odnos do lastnega opusa. Ta odnos se je v marsičem spremenil. Karakteristično je npr. naslednje mesto iz korespondence Marx—Engels: »Bil sem prijetno presenečen, ko sem ugotovil, da naju ni treba bitj sram tega dela (Svete družine — B. D.), čeprav kult Feuerbacha danes učinkuje dokaj humoristično.« (Marx Engelsu 24. aprila 1867.) Vrh tega je odločilna vedno analiza opusa, ne tisto, kar avtor reče o sebi. Le taka analiza opusa lahko npr. pokaže, koliko je bil Engels »druga violina« in koliko ta izraz izvira iz njegove osebne skromnosti. In tretjič, Marx je imel v načrtu delo »Kritika politike in ekonomije«, na katerem je začel delati 1844, sklenil pogodbo in dobil akontacijo od založnika Leskeja 1845 in moral opustiti delo

³ Točnejši prevod: »Odločilne točke najinega nazora so bile prvič znanstveno, čeprav le polemično, nakazane (angedeutet) v mojem spisu ‚Misère de la philosophie etc.‘, ki je izšel 1847 in bil naperjen zoper Proudhona.« (MEW 13, 10) »Nakazati‘ nado-meščeno z »razviti«!!!

1846/47 ob dokončnem sklepu Leskeja, da dela ne bo izdal. Paralelno s tem sta nastali obe polemiki s postheglovske filozofije (Sveta družina in Nemška ideologija), ki obe vsebujeta del materiala za prej omenjeno delo. Prav tako spadajo v sklop pariški rokopisi 1844 ter ekscerptni zvezki 1844—47. Marx je tu imel namen podati kritiko meščanske družbe in njene politične ureditve, pri čemer bi razširil teze iz Prispevka k židovskemu vprašanju in jih razvil v kontekstu s kritiko politične ekonomije. Ta material je v polemičnih zvezah prisoten v Nemški ideologiji in predstavlja hkrati osnovo za Bedo filozofije. Edino tako, v kontekstu s planiranim, pa ne realiziranim delom Kritika politike in ekonomije, je mogoče razumeti citirano mesto iz Bede filozofije, da so tu »odločilne točke prvič znanstveno... nakazane«.

In končno, čeprav Lenin v najrazličnejših polemikah najmanj dvajsetkrat citira Bedo filozofije, pravi o njej v članku Karl Marx le naslednje »V leto 1847 spada Marxovo temeljno delo proti Proudhonu, izdano v Bruslju in Parizu: ‚Beda filozofije‘. Odgovor na ‚Filozofijo bede‘ g. Proudhona.« (Soč. 5. izd., 26, 83.) Ne postavlja torej nikakršne prelomnice v Marxovem opusu.

V podkrepitev teze o prelomnici v Marxovi misli navajajo še mesto iz Nemške ideologije: »odtujitev', da bom ostal razumljiv filozofom« (MEW 3, 34, O histor. mater. 80). Iz tega mesta izvajajo mnogi avtorji zaključek, da je Marx do 1845 govoril o odtujitvi in da se je temu pojmu odpovedal, ko ga je v Ideologiji postavil v narekovanje. Za tako interpretacijo se je l. 1959 zavzel tudi B. Ziberl v Komunistu. Na osnovi take interpretacije so nekateri marksisti — zlasti ruski — govorili samo o »odtujitvi« v narekovajih.

Nemška ideologija je polemično delo; in če hočemo spoznati konkretno resnico Marxove misli, ne moremo iti po poti abstraktnega sklepanja. Pot abstraktnega sklepanja nas privede do zaključka, da se je Marx odpovedal naslednjim kategorijam: »Entfremdung« (navedeno mesto), »Substanz (MEW 3, 38 in 43, O histor. mater. 87 in 70), »Wesen des Menschen«, »Selbstbewusstsein« (passim), »Philosophie« (razen v negativnem smislu, npr. MEW 3, 218: »Filozofija in študij stvarnega sveta sta med sabo v takem odnosu kot onanija in spolna ljubezen.«) itd. Toda če pri filozofiji nihče (z izjemo G. Petroviča v Filozofskih pogledih Plehanova) ni sklepal, da tu Marx in Engels zavzemata odklonilno stališče do filozofije sploh, ampak le, da negirata vrednost konkretne, namreč postheglovske nemške filozofije, je bil tak sklep narejen za pojma odtujitve in substance, ki naj bi ju Marx in Engels negirala nasploh, ne in *concreto*, v vseh kontekstih, ne v tem konkretnem, in s tem enkrat za vselej spodmaknila tla vrsti interpretacij. Toda Marx in Engels sta daleč od tega, da bi *problem*, zajet s kategorijo, proglasila za psevdoproblem. Na vseh navedenih mestih iščeta *realno vsebino*, ki jo zakriva filozofska raba Heglovih diadohov; pobijata *frazo*, da bi odstranila *ideološke utvare* o nemških in svetovnih razmerah. V novoodkritem delu Nemške ideologije (revija amsterdamskega Inštituta za socialno zgodovino 1962), ki bo upoštevan tudi v novem slovenskem prevodu pri CZ, pravita avtorja: »Osvoboditev' je zgodovinsko dejanje, ne pa miselno dejanje, in naredi ga zgodovinske razmere, stanje industrije, trgovine, poljedelstva, prometnih razmer... (manjka daljši del stavka)... potem naknadno, po svojih različnih razvojnih stopnjah, nesmisel substance, subjekta, samozavedanja in čiste kritike enako kot religiozni in teološki nesmisel, in ga zatem spet odstranijo, če so dovolj daleč razvite. V deželi, kakršna je

Nemčija, ki se le klavrno zgodovinsko razvija, ta miselna razvijanja, te proslavljene klavrnije brez dejanj, seveda nadomeščajo pomanjkanje zgodovinskih (dejanj), se utrjujejo in jih je treba pobijati. Toda to je boj *lokalnega* pomena.« V takem kontekstu je razumljivo, da Marx in Engels z vso ostrino zavračata »nedolžne in otročje fantazije« teh »ovčk, ki se imajo za volkove in v njih drugi vidijo volkove« (MEW 3, 13), da se borita proti »nesmislu substance, samozavedanja itn.« in razkrivata pravo, to je revolucionarno resnico o razmerah, medtem ko postheglovski filozofi »le filozofsko preblejavajo predstave nemških meščanov« in v svoji navidezni brezobzirnosti samo utrjujejo in potrjujejo »obstoječe« (das Bestehende).

V nasprotju z omenjenimi interpretacijami lahko trdimo, da je problem alienacije celo *eden od osrednjih problemov Nemške ideologije*. Prvič je za Marxa in Engelsa »ideologija« isto kot »odtujena zavest«, »ideološki« isto kot »mističen, mistificiran, postavljen na glavo, sprevrnjen (verkehrt), tudi iluzoričen« (to dokazujejo primeri iz Nemške ideologije, Kritike Heglove pravne filozofije. Uvoda, dalje Die Wertform, Kapitala — npr. sklepna beseda k 2. nem. izdaji itn.). Ideologija »sprevrnjena zavest sveta«, ki jo producira »sprevrnjeni svet človeka«, prav zato, ker je sprevrnjen svet. Prim. Uvod h Kritiki Heglove pravne filozofije. Kot taka je ideologija — in ultima analysi — apologija »obstoječega«, torej »nazor naših nasprotnikov«, nasprotnikov revolucionarne preobrazbe sveta.

Nemški filozofi-ideologi mladoheglovske smeri so dosti govorili o odtujitvi. Marx jim že v Sveti družini očita, da znajo odgovarjati na človeška vprašanja le, če ljudem njihova lastna vprašanja obrnejo v ustih in odgovarjajo na ta *obrnjena* vprašanja, na vprašanja lastne abstrakcije. S tem, da jih v Nemški ideologiji preprosto nazove »ideologi«, samo obrne nanje tisto kritiko, ki jo je v pariških manuskriptih naperil na Hegla: »Filozof počaga sebe — torej celó abstraktno obliko odtujenega človeka — kot *merilo* odtujenega sveta.« (MEGA I, 3, 154. Netočen prevod: Rani radovi 1961, 280). Nemški Heglovi diadohi so kot ideologi — kot »abstraktne oblike odtujenega človeka« — prav tako malo sposobni, da bi razkrili revolucionarno resnico in da bi z njeno pomočjo *spremenili svet*.

»Odtujitev« v narekovajih pa ima v tem kontekstu še en smisel: namesto konkretne analize se zatekajo nemški mladoheglovski ideologi k preprosti, udobni formulici, namesto analize konkretnih form odtujevanja človekovih bitnih moči in odkrivanja njenih vzrokov ter revolucionarnega spreminjanja sveta v resnično človeški svet, preprosto vse te oblike poimenujejo »odtujitev« in so s tem svoje delo opravili. V prej omenjenem novoodkritem odlomku pravita avtorja: »Seveda si ne bova nalagala truda, da bi prosvetlila naše modre filozofe o tem, da ‚osvoboditev‘ ‚Človeka‘ še ni napredovala niti za korak, če so filozofijo, teologijo, substancno in vso nesnago razrešili v ‚samozavedanje‘, če so človeka osvobodili gospodstva teh fraz, katerim ni nikdar hlapčeval...« Kritika »odtujitve« je kritika fraze.

V konkretnem kontekstu pa stoji pasus »Ta ‚odtujitev‘, da ostanemo razumljivi filozofom« uporabljen za državo kot iluzorični »obči« interes države (prim. MEW 3, 34; v slovenskem prevodu, ki je napravljen po zastareli izdaji z l. 1931, so odstavki pomešani, tako da miselni tok ni jasen; cf. O histor. mater. 78—79 do »državo«, nadaljevanje odstavka str. 80 »Socialna moč...«). Na tem

mestu izraz »Entfremdung« prihaja v nasprotje z vso rabo od nemških prevodov Rousseaujevega termina do Hegla in Marxovih člankov v Nemško-francoskih letopisih, ki bi tu terjala preciznejši izraz »Veräußerung« — otujitev; »Entfremdung« je zelo splošen izraz, ki zajema vsakršno odtujevanje, tudi odtujevanje med prijatelji. Hkrati s tem posmehovanjem »odtujitvi« pa avtorja opozarjata tu prav na prej omenjene članke iz Nemško-francoskih letopisov⁴, v katerih je bila koncepcija alienacije dovolj jasno očrtana. In celo na tem istem mestu podajata avtorja svoje pojmovanje tistega, kar nemški ideologi nediferencirano poimenujejo »odtujitev«, ne da bi sploh preanalizirali vsebino. Na primer: »dokler so ljudje v samorasli družbi, dokler torej eksistira razcep med posebnim in skupnim interesom, dokler dejavnost torej ni prostovoljno, ampak je samoraslo razdeljena, tako dolgo človekovo lastno dejanje zanj postaja tuja moč, ki mu stoji nasproti, ki ga podjarmlja, namesto da bi jo on obvladoval.« (MEW 3, 33, O hist. mat. 79. Odlomek spada pred prej omenjeni tekst str. 78.) Mesto je skoraj identično s pasusom iz pariških manuskriptov!

Po tem ni več presenetljivo, če nahajamo v rokopisu »Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie« (Oris kritike politične ekonomije iz 1857—58, torej iz dobe »zrelega« Marxa par excellence, očitek ekonomistom, da »abstrahirajo od odtujitve«, kar je povezano z njihovo »apologetsko modrostjo«. Prav tako nas ne more presenetiti, če najdemo v prvem delu Kapitala samo izraz »Entfremdung« na najmanj štirih ključnih mestih, da ne štejemo izrazov kot »fetišizem«, »Entäußerung«, »Veräußerung« itn., da je teh izrazov poln ves tretji del Kapitala, tako da že register k ustreznemu zvezku MEW obsega 7 mest za Entfremdung (medtem ko paralelna ruska izdaja izraza ne upošteva).

Na osnovi prej navedenega je to logično. Nadaljna pojmovna analiza je potrebna za to, da bi ugotovili, kako postaja problem alienacije eden ključnih problemov Kapitala.

Problem alienacijskega kompleksa se povezuje s problemom *substance*. Analogno z »odtujitvijo« je bila pri delu marksistov proglašena za psevdoproblem — z isto utemeljenostjo, kar sledi iz že povedanega.

Za Hegla je bila substanca pot od nuje k svobodi; substanca je zanj prehod od »bistva« k »pojmu«; z razvojem substance se ideja osvobaja mehanične kavzalnosti in slučajnosti. Absolutna substanca »je pojem, carstvo subjektivnosti ali svobode.« (Wissenschaft der Logik, II, izd. Reclam 1963, str. 266). Pot iz carstva nuje v carstvo svobode je seveda *pojmovna pot*, je *be-greifen* (arhaično slovensko za-popadenje). Hegel je teoretik duhovne produkcije in razvija dejanske človeške produktivne odnose le v obliki odnosov v mišljenju. Zato je zanj suženjstvo pojmovno suženjstvo in osvoboditev je pojmovna osvoboditev. Nuja je miselna nuja.

Problem nuje in svobode (z znamenitim »prehodom iz carstva nuje v carstvo svobode«) je eden od ključnih problemov Kapitala — in kot pri Heglu, tudi pri Marxu zvezan s problemom *substance*. Toda problem substance je pri Marxu zastavljen bistveno drugače; vprašanje nuje in svobode zanj ni vprašanje du-

⁴ »... vse borbe znotraj države, boj med demokracijo, aristokracijo in monarhijo, boj za volilno pravico etc. etc. niso nič drugega kot iluzorične forme, v katerih se vodijo dejanski boji različnih razredov med seboj (o čemer nemški teoretiki še slutijo ne, pa čeprav jim je bilo za to danega dovolj napotka v ‚Nemško-francoskih letopisih‘ in ‚Sveti družini‘).«

hovne nuje in svobode, ampak vprašanje realno-zgodovinske nuje in svobode. Pri tem pa seveda tudi »nuja« ni pojmovana v smislu zgolj materialnega pomanjkanja, ampak v smislu gospostva človekovih lastnih proizvodov nad človekom. To se ponavlja v govorjenju o »carstvu nuje« pozablja, toda sledi iz vsega historičnega konteksta Marxove (in Engelsove) misli in iz Marxovih izvajanj na ustreznem mestu Kapitala III.

Najjasneje je Marxovo prevrednotenje pojma substance vidno iz naslednje daljše pasaže iz Nemške ideologije: pojmovanje zgodovine, ki sva ga razvila, »kaže, da se zgodovina ne konča s tem, da bi se razpletla v »samozavedanje« kot »duha duha«, ampak da v njej nahajamo na vsaki stopnji že neki materialen rezultat, sumo produkcijskih sil, zgodovinsko ustvarjen odnos do narave in individuov med seboj, kar vse je sleherni generaciji izročeno od njene predhodnice, maso produktivnih sil, kapitalij in razmer, ki jo sicer po eni strani nova generacija modificira, po drugi strani pa ji ta masa tudi predpisuje njene lastne življenjske pogoje in ji daje opredeljen razvoj, specialen karakter — da torej okoliščine prav tako delajo ljudi kot ljudje okoliščine. Ta suma produkcijskih sil, kapitalij in oblik družbenega občevanja, ki jih vsak individuum in vsaka generacija že nahaja kot nekaj danega, je realna osnova tega, kar so si filozofi predstavljali kot »substanco« in »bistvo človeka«, kar so apoteozirali in pobijali, realna osnova, katere učinkovanja in vplivov in razvoj ljudi niti najmanj ne ovira, če ti filozofi rebelirajo proti njej kot »samozavedanje« in »Edini.« (MEW 3, 38). To pojmovanje substance (v pozitivni, ne v kritično-ironični formulaciji kot v zgornjem citatu) ohranjata Marx in Engels v Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, Kapitalu in manjših delih kasnejšega obdobja. Nasproti »ideologom«, ki prazno-pojmovno razpravljajo o substanci zgodovine, odgovarjata Marx in Engels, da je ta substanca opredmeteno minulo delo, ki v obliki kapitala v razredni družbi izvaja oblast nad živim delom. Ta koncept je zlasti očiten iz naslednjega teksta.

»... kapital; opredmeteno delo kot gospostvo, komanda nad živim. Ravno tako se kaže kot produkt dela, da se njegov proizvod kot *tuja lastnina*, eksistenčni način, ki samostojen stopa nasproti živemu delu, prav tako pojavlja kot zasebe-bivajoča vrednost; da je produkt dela, opredmeteno delo, od samega živega dela obdarjeno z lastno dušo in da se utrjuje nasproti živemu delu kot *tuja moč*. Če gledamo s stališča dela, je videti, da se delo tako udeje v produkcijem procesu, da svoje ostvarjanje v objektivnih pogojih obenem odbija od sebe kot tujo realnost in torej samo sebe kot brezsubstanco, zgolj potrebno⁵ delovno zmožnost⁶ postavlja nasproti tej realnosti, ki je njemu, delu, odtujena, ne pripada njemu, ampak drugim; da svoje lastne stvarnosti ne postavlja kot bitje za sebe⁷, ampak kot golo bitje za drugo in torej tudi golo

⁵ Bedürftig, torej potreben v smislu »nahajajoč se v potrebi«, ne v smislu »potrebovan«.

⁶ Arbeitsvermögen. Izraz Marx kasneje nadomesti s preciznejšim izrazom Arbeitskraft, delovna sila. Izraz »Arbeitsvermögen« je dialektično dvosmiseln in pomeni hkrati delovno zmožnost in delo kot edino premoženje delavca. V tekstu Grundrisse je na nizu mest nemogoče odločiti, ali Marxu v konkretnem primeru izraz Vermögen pomeni premoženje ali zmožnost.

⁷ Sein für sich. Izraza Hegel ne pozna; pomensko mu je najbližji heglovski »da-seiendes Fürsichsein«.

drugobit ali bit drugega nasproti sebi samemu. Ta proces ostvarjanja je obenem proces onestvarjanja dela. Delo postavlja sebe objektivno, toda postavlja to svojo objektivnost kot svojo lastno nebit ali kot bit svoje nebiti — kapitala. Povrača se vase kot gola možnost postavljanja vrednosti ali *ovrednotenja**; kajti vse stvarno bogastvo, svet stvarne vrednosti in enako tudi realni pogoji njegovega lastnega ostvarjanja so mu postavljeni nasproti kot samostojne eksistence. To so možnosti, ki leže v nedrih samega živega dela, pa zaradi produkcijskega procesa eksistirajo izven njega — toda kot njemu tuje stvarnosti, ki tvorijo bogastvo v nasprotju z njim.« (Grundrisse, 357—358).

Pomen Grundrisse je tem večji, ker gre tu za delo, ki ga je Marx pisal, da bi si sam prišel na jasno, da bi rezultati analize služili za osnovo eksplicacije, ki nikakor ni identična z raziskovanjem samim. V rokopisnem tekstu, kakršen so Grundrisse, je očitna Marxova miselna pot, razkrivajo se zveze, ki iz objavljenih tekstov niso razvidne v tolikšni meri, saj se mora avtor nujno omejevati na najnujnejše, na tisto, kar je v najbolj neposredni zvezi s kontekstom. In prav ta tekst razkriva najbrž še bolj kot Kapital sam, kako lucidna je Lenina teza, da Marx sicer ni zapustil Logike, zapustil pa je logiko Kapitala.

Osrednji problem Kapitala je problem alienacije: kako delo postavlja svojo substanco sebi nasproti v obliki kapitala, »svoje lastne nebiti, biti svoje nebiti« (»als ihr eignes Nichtsein oder als das Sein ihres Nichtseins, des Kapitals«). Problem odtujitve preraste v problem *odtujitve substance*, ko stopa živo delo nasproti lastni substanci kot »brezsubstanci, zgolj potrebna delovna zmožnost« (»als substanzloses, bloss bedürftiges Arbeitsvermögen«). To ostvarjanje — onestvarjanje (Verwirklichung-Entwirklichung) dela se utrjuje skozi proces blagovne menjave, skozi fetiško-odtujene odnose, kjer je vsa produkcija, kot pravi Marx v istem delu, le produkcija za neko stvar — za menjalno vrednost, ki je lahko konkretizirana, individualizirana v denarju.« »Vzajemna in vsestranska odvisnost individuov, ki so drug drugemu irelevantni (gleichgültig), tvori njihovo družbeno povezanost. Ta družbena povezanost je izražena v *menjalni vrednosti*, v čemer je za vsak individuum njegova lastna dejavnost ali njegov produkt šele dejavnost in produkt za menjalno vrednost; producirati mora neki obči produkt — *menjalno vrednost*, ali, če je ta izolirana zase, individualizirana, *denar*. Po drugi strani pa moč, ki jo vsak individuum izvaja nad dejavnostjo drugih ali nad družbenimi bogastvi, obstoji v njem kot lastniku *menjalnih vrednosti*, *denarja*. Svojo družbeno moč, svojo povezanost z družbo nosi s sabo v žepu.« Šele ko postane tako blago, podvrženo menjalni vrednosti, tudi delo samo, šele tedaj je blagovno gospodarstvo popolno... »Blago pa postane *obča forma produkta*, vsak produkt mora zadobiti formo blaga, nakup in prodaja ne pograbitita le presežek produkcije, ampak njeno substanco samo šele na osnovi kapitalistične produkcije.« (Rokopisna varianta VI. pogl. Kapitala. AME II (VII), 180).

Tudi substanca produkcije postaja kupivna. Tu Marx razvija isto misel, ki jo je nakazal v Prispevku k židovskemu vprašanju (prim. citat v drugem delu tega članka, Problemi 18—19, str. 641). Dalje: »Preobrazba denarja, ki je sam

* Verwertung. Slovenski Kapital ima »večanje vrednosti«; vendar je dialektični par k Verwertung izraz Entwertung, ki pomeni razvrednotenje. M. Pijade je v srbohrvaškem prevodu izbral za Verwertung opisen, vendar precizen izraz »oplodjevanje vrednosti«.

le preobrazena forma blaga, v kapital se dogaja le, odkar je delovna zmožnost spremenjena v blago za delavca samega, odkar se je torej kategorija blagovne trgovine polastila sfere, ki je bila prej iz nje izključena ali vanjo le sporadično vključena. Sele odkar delovno ljudstvo (die arbeitende Bevölkerung) bodisi ne pripada več objektivnim delovnim pogojem, bodisi ne stopa več samo na trg kot blagovni producent, in prodaja namesto produkta svojega dela svoje delo samo ali točneje svojo delovno zmožnost, postane produkcija v vsem svojem obsegu, v vsej globini in širini *blagovna produkcija*, se spreminja ves produkt v blago in vstopajo predmetni pogoji vsake posamezne produkcijske sfere vanjo samo kot blago.« (AME II (VII), 182). Pogoji odtujitve se reproducirajo iz sebe v procesu odtujevanja. Ta proces ovekovečuje gospostvo mrtvega dela nad živim, reproducira v konkretnih preobrazbah, ki jih drastično slika Kapital, brezsubstančnost dela nasproti delu tuji substanci, reproducira alienirane odnose.

Iz vsega navedenega je razvidno, da — in delno tudi, kako — je koncepcija alienacije temeljna koncepcija Kapitala. S tem je podana kontinuiteta Marxove misli — kontinuiteta prav ob zanemarjenem problemu alienacije.

Toda ne kaže se v tem samo kontinuiteta Marxove misli. Ob problemu alienacije se razkriva tudi istovetnost Marxove in Engelsove pozicije, ki je bila v novejših polemikah često izpodbijana. Iz že povedanega je razvidna identiteta med Marxovimi tezami v zgodnjih spisih in med Engelsovimi koncepcijami v Očrtu za kritiko nacionalne ekonomije. Prav tako je bila vsaj delno izpričana kontinuiteta Marxove misli. Ostane nam še vprašanje, kako je z Engelsovimi kasnejšimi deli.

Čeprav Engels v kasnejših delih (namenjenih široki publiki!) nikjer posebej ne uporablja termina »odtujitev«, pa bi bil sklep, da je Engelsu *problem* odtujitve neznan, prav gotovo netočen. To pokaže vsaka globlja analiza, kjer ne začnemo z razširjenim predsodkom, da je Engels pozitivist, ampak postavimo Engelsov opus v isti kontekst z Marxovim — torej v organsko zvezo z nemško klasično filozofijo, posebno s Heglom, na kar nas Engels sam v vseh večjih delih opozarja *expressis verbis*. V enem od zadnjih člankov najdemo npr. naslednje mesto: »Stari svet je stal pod gospostvom fatuma, heimarmene, neubranljive skrivnostne usode. Tako so Grki in Rimljani imenovali tiso nepojmljivo vsemoč, ki je sprevrčala v nič vse človeško hotenje in stremljenje, vodila vsako človeško dejanje do čisto drugih rezultatov, kot so bili predvideni, tisto nepremagljivo silo, ki so jo kasneje imenovali previdnost, božja volja itd. Ta misteriozna moč je postopoma zadobila bolj pojmljivo obliko, in to dolgujemo gospostvu buržoazije in kapitala, prvemu razrednemu gospostvu, ki si je skušalo priti na jasno o vzrokih in pogojih svojega lastnega obstoja in s tem tudi odprlo vrata spoznanju, da bo neizogibno kmalu tudi samo propadlo. Usoda, previdnost — to zdaj vemò — so gospodarski pogoji, pod katerimi se producira in menjava, in ti so danes strnjeni v svetovnem trgu.« (MEW 22, 334: Volitve ameriškega predsednika). Če površna vsebinska analiza pokaže, da Engels tu obravnava iste probleme kot Marx in da je v tej zgoščeni formulaciji kljub navidezno lahkotnemu slogu ista miselna vsebina kot v prej citiranih pasajah iz Marxa. Toda na naslednji stopnji analize se pokaže, da Engels ne navaja slučajno besede »heimarmene«. Izraz je namreč karakterističen za Heraklita, kjer pomeni »usodo«, »nujnost« (ali »nujo«). Posrednik med Heraklitom in Engel-

som je tu Hegel, zlasti z naslednjim mestom iz Zgodovine filozofije: »Obče je neposredna enostavna enotnost v nasprotju, ki gre kot proces razlikovanih nazaj vase. Toda tudi to se najde pri Heraklitu. To obče, to enotnost v nasprotju — bit in nebit kot isto — je imenoval Heraklit »usoda (heimarméne), nujnost«. Preko tega mesta iz Hegla se razkrije šele vsa globina prej citirane Engelsove misli: heimarméne je mišljena hkrati kot »nuja« nasproti »carstvu svobode«. V carstvu nuje je »bit in nebit isto«, ali z Marxovimi besedami: »Delo postavlja sebe objektivno, toda postavlja to svojo objektivnost kot svojo lastno nebit ali kot bit svoje nebiti, kapitala.« »Proces ostvarjanja dela je hkrati proces onestvarjanja dela« (Verwirklichung — Entwirklichung).

Hkrati pa nam prav to mesto kaže, kako blizu vulgarizacije so mnoga izvajanja o prehodu iz carstva nuje v carstvo svobode — vsa tista izvajanja, ki nujo pojmujejo pretežno kot »pomanjkanje«, ne pa kot gospostvo proizvodnega procesa nad človekom, ne kot oblast človeških bitnih sil nad njim samim, ne kot stalno obnavljanje in reproduciranje, pereniranje odtujenih človeških razmer.

Te misli »k vprašanju o alienaciji« so imele za cilj, da zarišejo nekaj orientacijskih črt v historiat vprašanja alienacije in da s tem služijo v oporo konkretnim analizam tega problema. Marxova analiza nikakor ni večnostna, dokončna resnica; je analiza konkretnega časa in konkretnih razmer, toda prav kot taka vsebuje »Marxovo logiko« analize. Ta analiza pa ni razumljiva brez Marxovega temeljnega koncepta. Brez razumevanja tega koncepta pa ostane terra incognita tudi logika Kapitala.

(Konec).

Socialna kontrola v procesu urbanizacije

Zdravko Mlinar

»Socialna kontrola« je eden od osnovnih socioloških pojmov, ki pravzaprav predstavlja le specifični zorni kot za obravnavanje razmerja med posameznikom in skupinami ali družbo v celoti. Človek kot družbeno bitje, kot član raznih družbenih skupin, se nenehoma pojavlja v nekakšni ambivalentni situaciji. Po eni strani mu le skupina lahko nudi številne dobrine, od katerih je odvisna njegova eksistenca. Po drugi strani pa istočasno spet prav isti kolektiv omejuje njegovo svobodo. Ravno takšno relativno ustaljeno in določno omejevanje posameznikovega delovanja in obnašanja pa zaobsega koncept socialne kontrole. Podobna alternativa se pojavlja tudi z vidika skupine (npr. njenega vodstva) ali družbe, ki ji posameznik pripada: kako doseči takšno kontrolo nad posameznikom, da bo le-ta spoštoval obstoječe grupne (družbene) norme in vrednote, ter mu obenem dopuščati zadosti individualnosti in pobude, da bi bil ustvarjal in koristen?! To vprašanje različno rešujejo razne družbene skupine; hkrati pa se tudi znotraj dane skupine pojavljajo razlike glede na vsebino in pomen, ki je predmet socialne kontrole.

Pri tem ne gre samo za vprašanje ali socialna kontrola prekriva večji ali manjši del aktivnosti in obnašanja članov skupine. Gre tudi za njeno učinkovitost ali neučinkovitost, ki se kaže v kršitvah in odstopanjih od grupnih norm. Vsaka družbena grupacija se mora sprijazniti z dejstvom, da se poleg normativnega reda, poleg določil, kakšno »naj bi bilo« ravnanje posameznikov, pojavlja še dejanski red, njihovo dejansko ravnanje, ki se le izjemoma medsebojno povsem ujemata. Čim manj je učinkovita socialna kontrola v določeni skupini, tem bolj se stanje v njej približuje splošnemu kaosu in socialni dezorganizaciji. V nasprotni smeri pa se učinkovitost socialne kontrole stopnjuje do ekstremne in neznosne socialne organizacije.

0				100
Kaos	zelo neučinkovita social. kontrola	kona tolerance	social. kontrola učinkovita	pravila železne roke
socialna organizacija			socialna organizacija	

V prvem primeru bi se pojavila anarhija, »borba vseh proti vsem-; skratka, to bi pomenilo popolni razkroj dane družbene enote. Določena konformnost posameznikov do osnovnih družbenih standardov (norm, vrednot) je torej pogoj za novo kvaliteto »družbeno«, ki ne pomeni le vsote individualnega. Obenem pa to omejevanje, oziroma spoštovanje obstoječih norm, največkrat pomeni ravno upoštevanje osebnosti, dostojanstva, potreb in interesov drugega posameznika. Šele s tem, ko vsak posameznik žrtvuje nekaj svojih osebnih svoboščin, lahko vsi člani skupine dosežejo večjo svobodo v svojem skupnem življenju. Otrok mora npr. žrtvovati nekaj svojih svoboščin v interesu ostalih članov svoje družine in s tem spoznava, da ima skupinsko življenje tako svoje obveznosti kot tudi svoje prednosti. V nasprotnem primeru njegova popolna »svoboda« lahko pomeni, da postane tiran cele družine in navsezadnje onemogoči normalno družinsko življenje.

Seveda pa niso vse veljavne družbene norme, ki urejajo človeško sožitje — bodisi na formalen ali neformalen način — istega značaja. Ne izhajajo vse iz enakega vrednotenja človeka, temveč lahko celo obratno — npr. določajo pravne položaj nekaterih strukturnih kategorij prebivalcev v družbenem življenju. Pri nas se npr. zlasti na podeželju še pojavljajo **norme** (v smislu: kakšno je pričakovano obnašanje določenih posameznikov v določeni situaciji), ki omejujejo vlogo žensk v javnem, družbenopolitičnem življenju. V posameznih tipih lokalnih skupnosti in — zlasti — v posameznih slojih prebivalstva se torej pojavljajo različne norme in vrednote, ki so lahko izraz ali pa pravo nasprotje sodobnega socialističnega in humanističnega pojmovanja družbene vloge človeka.

To pomeni, da odstopanje od obstoječih norm določene skupine spet ni nujno samo nekaj negativnega; tega ni mogoče vrednotiti v vsakem primeru le kot družbeno zlo (tako kot npr. kriminalna dejanja v ožjem smislu). Odvisno je predvsem, s kakšnega zornega kota to ocenjujemo. Z vidika večine članov dane skupine, v kateri prevladuje določena norma, je kršenje, neupoštevanje, odstopanje od norme pač nekaj negativnega. Toda v primeru, ko se ta norma razlikuje od prevladujočih družbenih norm globalne družbe, lahko kršitev ocenimo — pač s tega, drugega vidika — tudi kot pozitivno ali progresivno dejanje ipd.

Ce npr. posameznik pretrga tradicionalno, patriarhalno-kmečko miselnost v neki vasi X, da je »mesto« žene le doma v gospodinjstvu, ga bomo drugače ocenjevali kot pa njegovi sovaščani, ki se še močno držijo tradicije.

Ce se postavimo na stališče optimalnih možnosti družbenega razvoja in uveljavljanja človekove osebnosti, pridemo torej do naslednjega zaključka: ni vsaka konformnost nekaj dobrega in pozitivnega, tako kot tudi vsako odstopanje od norm ali t. im. deviantno obnašanje ni nujno v vsakem primeru nekaj slabega. Socialna kontrola (v francoščini tudi — »contraint social«, družbeno prisiljevanje) je proces, s katerim se vzpostavlja in vzdržuje red v okviru določene družbene enote. V tem procesu se ravnanje posameznika vsklajuje z interesi in cilji skupine kot celote. Potreba po družbeni (grupni) kontroli izhaja iz nasprotja med družbo (grupo) in posameznikom. Kimball Young pravi, da je smoter socialne kontrole v tem, da »povzroči konformnost, solidarnost in stalnost (continuity) določene skupine ali družbe« (cit. v Emory S. Bogardus, Sociology). Če bi vsak posameznik prostovoljno podrejal svoje vrednote vrednotam skupine, ne bi bilo niti potrebe po socialni kontroli. Ker pa si posamezni član prizadeva v skupini uveljaviti predvsem svoje pravice, medtem ko njegovi družabniki cenijo predvsem njegove obveznosti, se nenehno pojavlja nasprotje med vrednotami posameznika in vrednotami skupine. To nasprotje navadno ni ovira za obstoj in učinkovito delovanje skupine, vendar pa zahteva, da je vsak posamezni član stalno predmet socialne kontrole.

Poglejmo sedaj, kakšna so sredstva socialne kontrole. V grobem jih lahko razlikujemo na formalna in neformalna. Poleg tega pa imajo tako prva kot druga bodisi značaj nagrade ali kazni. Eno od najbolj učinkovitih sredstev neformalne kontrole je **opravljanje**. Ljudje se zavedajo, da jih drugi opazujejo in bodisi odobravajo ali grajajo njihovo ravnanje. Zato se na vsakem koraku pojavlja tisti značilni strah, ki izraža, da se posameznik ozira na določeno referenčno skupino, npr.: »Kaj bodo pa sosedje rekli?« ipd. Da ne bi postal predmet opravljanja v skupini oziroma družbenem okolju, v katerem preživlja del svojega življenja, se posameznik rajši drži ustaljenih načinov ravnanja in obnašanja. Čim bolj je navezan na določeno skupino, ali čim večji pomen pripisuje položaju, ki ga ima v dani skupini, tem bolj si bo prizadeval, da ne bo med njenimi člani »prišel na slab glas«.

V manjših skupinah, kakršna je npr. vas, v kateri se vsi prebivalci poznajo med seboj, je strah pred tem »kaj bodo ljudje rekli« močnejši regulator človekovega delovanja kot pa še tako komplicirana »mašinarija« policije, sodišč, uradov itd. Pri tem ne gre le za opravljanje, temveč še za druga sredstva socialne kontrole, ki so v takšnem kontekstu (majhne skupine) prav tako učinkovita: zasmehovanje, graja, hvaljenje, laskanje ipd.

V sodobnosti in — kakor bomo videli kasneje — zlasti v mestih pa vse bolj prevladujejo formalna sredstva socialne kontrole. Pojavile so se specializirane institucije, za katere socialna kontrola predstavlja njihovo glavno funkcijo: policija, sodišča, poboljševalni zavodi, sodniki za prekrške, zapori, socialni delavci, vzgojne, vojaške in verske ustanove itd. Vedno več je tudi raznih pisanih pravil, zapovedi in prepovedi, najrazličnejših pravnih in tehničnih predpisov, pravilnikov podjetij, statutov organizacij in klubov, hišnih redov itd. V sodobnem urbaniziranem svetu je najpomembnejše med vsemi temi sredstvi formalne kontrole državna oblast in pravo. Pravo je tisto, ki najbolj formalizirano določa

elemente socialne kontrole: vrsto obnašanja, ki je prepovedano ali obnašanje (delovanje), ki je obvezno, prav tako kot tudi kazni, ki so precej določno predpisane in že vnaprej znane. Kljub temu pa je pravo — vsaj v nekaterih zadevah — dosti manj učinkovito, kot pa neformalna sredstva socialne kontrole, ki smo jih obravnavali.

Toda pri socialni kontroli ne gre samo za zunanje vplive na delovanje posameznika. Razen »zunanje« lahko govorimo tudi o »notranji« kontroli. V daljšem času zunanji vplivi verjetno niti niso tako učinkoviti kot pa notranja, prostovoljna motivacija posameznika, da spoštuje grupne norme. V procesu socializacije posameznik posvoji (internalizira) stališča, navade in običaje svoje družbe. V majhnih, neformalnih ali t. im. »primarnih« skupinah, kakršna je npr. družina, ali skupina prijateljev ipd. se otrok vključi v proces socializacije, tako da se nenehno srečuje z različnimi zapovedmi in prepovedmi, ki omejujejo in usmerjajo njegove anarhične, biološke impulze. V tem procesu prevzema kolektivno nakopičeno kulturno dediščino družbe tako, da si na tej osnovi izoblikuje lastne kriterije dopustnega in nedopustnega, dobrega in slabega, pravičnega in napačnega itd. Družbene norme, ki jih je osvojil v procesu socializacije, potem ne občuti več kot pritisk od zunaj. Internalizirana socialna kontrola se ne odvija več na ravni medosebnih ali medskupinskih odnosov, temveč postane vprašanje **vesti, občutka krivde, sramu** ipd., ki se pojavijo kot vodila v delovanju razvite človekove osebnosti. Čim bolj je posameznik vsidran v skupino in čim bolj ustaljen in jasen je sistem vrednotenja v tej skupini, tem bolj samo po sebi umevne se mu zdijo njene norme.

Socializacija je učinkovita obramba proti kršitvam družbenih (grupnih) norm v toliko, v kolikor deviantni impulzi že vnaprej pobudijo zadosten občutek krivde, tako da le-ta prepreči dejanske kršitve. Poleg tega pa se ta občutek, — da so bila določena dejanja nedopustna — povezuje z zavestjo, da bo to povzročilo negodovanje v družini, med vrstniki, v šoli ali podjetju. Če torej posameznik anticipira splošno neodobranje in se mu hoče izmakniti, **sram** okrepi vpliv občutka krivde v smeri konformizma. Toda, kot bomo prikazali še kasneje, v celoti je »notranja kontrola« zelo učinkovita le v relativno homogenih lokalnih skupnostih. Kjer pa se že mlad človek vključuje v nasprotujoče si skupine, v katerih prevladujejo zelo različna pojmovanja o tem, kakšno je zaželeno in sprejemljivo ravnanje, postaja zunanja kontrola vedno bolj potrebna.

Nastane vprašanje: kako skupina nagrajuje konformnost (»dobro« vedenje) po eni strani in kaznuje odstopanje od danih norm (»slabo« vedenje) po drugi strani? Kakšne nagrade daje skupina, da bi zagotovila konformnost in sodelovanje? Na splošno lahko rečemo, da tisto, kar predstavlja vrednoto za dano skupino, lahko predstavlja tudi predmet za nagrajevanje konformnosti njenih članov. Vendar pa so sociološko zanimivi predvsem nekateri specifični načini tega nagrajevanja.

Eden od teh je vezan na možnost napredovanja na hierarhični lestvici strukture skupine. Višji družbeni položaj je namreč ena od vrednot, ki si jo — praviloma — želi večina članov. Ker pa ni podana v takšnem obsegu, da bi bila vsem dostopna, se pojavi določena selekcija. V našem primeru je kriterij za to selekcijo stopnja konformnosti z normami skupine. Na splošno — višji stopnji konformizma sledi višja nagrada, torej višji položaj. Ker pa stopnja konformizma ni nekaj danega ali nespremenljivega, anticipirana nagrada oz. korist

lahko vpliva na to, kakšna stališča posamezni član javno izraža in zastopa. S tem se že pojavi tudi — za posameznika zelo zapeljiva — nevarnost dvoličnosti in nemoralnosti. Čim večji pomen skupina pripisuje prav določenemu stališču, naziranju, postopku, običaju ipd., tem bolj izrazite so tudi nagrade in kazni, ki vplivajo na to, da ne bi prišlo do kršitev. Istočasno pa — vsaj hipotetično — lahko rečemo: čim večjo korist posameznik pričakuje na osnovi tega, da npr. izraža prav določena stališča ipd., tem bolj je verjetno, da se pojavi razlika med tistim, kar eksplicitno izraža in tistim, kar dejansko misli.

Upoštevanje obstoječih norm skupine je lahko izraz prepričanja, da je ravno normativno določen način ravnanja takšen, kakršnega si zares želimo. Lahko pomeni samo spontani izraz konvencionalnosti, navade ali tradicije (posameznik pač deluje, se obnaša, izraža določena stališča ipd. tako, kot je to tipično za dano skupino, katere kultura je internalizirana v njegovi osebnosti in mu — nezavedno — predstavlja vodilo v delovanju). Končno pa je upoštevanje prevladujočih (kadar gre za neformalne) oziroma institucionalnih, norm in vrednot skupine lahko le posledica pritiska, ki ga skupina izvaja na posameznike s sistemom nagrad in kazni. Ta zadnji primer predstavlja osnovo najbolj divergentnih in — za skupino — kočljivih pojavov.

V kategoriji posameznikov, ki se ravna po grupnih normah in vrednotah, vendar ne iz lastnega prepričanja (da je takšno ravnanje najbolj ustrezno) ali pa preprosto iz navade, se pojavljajo najbolj raznovrstne tendence. Po eni strani so predvsem tu osredotočeni latentno in potencialno deviantni člani skupine. To so tisti, ki sicer v svojem manifestnem ravnanju ne kršijo normativnega reda skupine, vendar pa imajo v sebi prikriti težnje po odstopanju od obstoječih norm in vrednot. Ti posamezniki imajo npr. drugačna stališča, kot so tista, ki prevladujejo v dani skupini, vendar jih rajši ne izražajo, da ne bi s tem sprožili sankcije grupe. Pri tem gre lahko — v kolikor je sploh možno zasledovati z vidika razvoja — za »konservativna« stališča, ki jih je skupina že zavrgla, ali pa za nove ideje, ki bodo morebiti (ali pa sploh ne) postale prevladujoče šele v prihodnosti. Izražanje enih in drugih pomeni za posameznika določen riziko. Če je celotna skupina bolj dinamična in ima dovolj »elastično« strukturo, tako da je hitro sposobna prevzemati nove ideje, je tveganje posameznika za prosto izražanje novih idej manjše. Čim bolj pa je skupina po svoji strukturi toga in nespremenljiva, tem bolj ostra bo njena reakcija na izražanje »novotarije«.

V zvezi s tem je razumljivo, da tudi delež tistih, ki jih lahko uvrstimo v obravnavano kategorijo članov, variira od skupine do skupine; ali pa znotraj iste skupine — od ene do druge zadeve. Čim ostrejša so sankcije ali čim višje so nagrade (koristi), ki utrujejo normativno usmerjenost v eni ali drugi skupini, tem večje bo število — pri nespremenjenih ostalih pogojih — članov, ki spadajo v to kategorijo (manifestno ne odstopajo od norm grupe in vrednot, čeprav se subjektivno z njimi skladajo). Iz tega nadalje izhaja: čim večji je pritisk socialne kontrole v smeri h grupni konformnosti, tem manj pride do izraza izvirna pobuda članov, ki — morebiti celo le dozdevno — presega okvire normativno danega.

Posameznik bo tem bolj previden, da bi ne izrazil svojega stališča (vrednote) ali napravil karšnega dejanja, s katerim bi odstopal od norm grupe, čim večji pomen ima zanj položaj, ki ga zavzema v dani skupini. Pomen položaja, ki ga

ima posameznik v določeni skupini, je v veliki meri odvisen od tega, kolikšen del svojega življenja v njej preživlja. Čim bolj celovito zajema določena skupina življenjsko dejavnost človeka in čim dal časa — predvideva — da bo ostal njen član, tem teže ga prizadene sankcija grupe oziroma tem večji je pomen morebitne nagrade. Zato je razumljivo, da so v takšnih skupinah ljudje bolj zadržani, previdni oziroma konservativni v sprejemanju in izražanju novih idej, kot pa npr. v raznih združenjih, od katerih vsako posebej prekriva le ozek segment aktivnosti človeka. V tem smislu si vsaj delno pojasnimo tudi že razlike med mestom in vasjo (ki jih bomo podrobneje obravnavali še kasneje). Vas je npr. tipična globalna družbena skupina, v kateri pretežno število prebivalcev preživlja večino svojega življenja. Sankcije v takšni skupini imajo za posameznika dosti bolj dalekosežni pomen kot v mestu, kjer ima posameznik na voljo številne družbene svetove, ki so le malo ali pa sploh niso povezani med seboj. Mesto je tako obsežna grupacija, da praviloma — v odnosu do posameznika — ne nastopa kot celota. Morebitna nagrada ali sankcija — kot sredstvo za vzdrževanje in krepitev konformizma — praviloma ne seže preko meja posameznih specializiranih organizacij, v katerih je razdrobljena celokupna dejavnost mestnega prebivalca. S tega vidika pa je tudi njegov tveganje, ki ga prevzame s tem, da npr. izraža neke nove poglede (vrednote, stališča ipd.) v eni od številnih organizacij, v katerih deluje, dosti manjše. Morebitna sankcija lahko prizadene le ozek segment njegovega življenja in ima še toliko manjši pomen, kolikor laže posameznik nadomesti — recimo — svoj izgubljeni položaj v skupini s tem, da intenzivira svojo udeležbo v ostalih skupinah, v katerih ima lahko še nadalje zelo ugoden (visok) položaj.

Z vidika mesta kot celote ima takšno delovanje družbene kontrole tako pozitivne kot tudi negativne posledice. Manjši pritisk socialne kontrole sprošča množično pobudo na vsakem posameznem področju (organizaciji, društvu) človekove dejavnosti in s tem posredno omogoča hitrejši družbeni razvoj mesta kot celote. Specifična vloga družbene kontrole v mestu je torej vzrok in — pozneje bomo videli — tudi posledica večje dinamike družbenega spreminjanja.

Dosedaj smo že nekoliko podrobneje razpravljali o tisti kategoriji članov vsake skupine, pri katerih se latentno pojavljajo subjektivne težnje k odklonom od norm grupe, ki pa zaradi pritiska socialne kontrole na ravni grupe ne pridejo do izraza. Pač pa je značilno, da se v okviru vsake — zlasti večje — skupine pojavljajo še manjše podskupine, ki opravljajo izredno pomembno posredniško funkcijo. Le redkokdaj posameznik sam poskuša in uspeva uveljaviti pomembnejšo spremembo v določeni skupini. Preden javno, v okviru celotne skupine, izrazi npr. svoja sporna stališča, se praviloma posameznik obrne na manjše število ostalih članov, s katerimi je v tesnih neformalnih stikih. S tem v ožjem krogu preizkusi, kakšna bi bila verjetna reakcija skupine kot celote in se obenem zavaruje pred vsakršno grupno sankcijo. Posameznik namreč računa, da bodo njegovi intimnejši tovariši prav zaradi medsebojnega prijateljskega razmerja povečali svojo tolerantnost v odnosu do njegovega odstopanja od grupnih norm. S tem je tveganje morebitne sankcije zmanjšana. Obenem pa ga takšna podskupina bodisi podre in ohrabri, bodisi zavrne njegovo pobudo. Če ga zavrne, to ne pomeni posebne izgube na ugledu, položaju ipd., ker med njimi še vedno niso porušene tiste osnovne vrednote, na katerih temelji njihovo medosebno zaupanje. Če pa ga podpre, mu je to lahko odskočna deska, da se pojavi

(npr.) s svojimi »novotarijami« pred celotno skupino. Četudi v celotni skupini ne »prodre«, je vendarle verjetno, da mu bo podskupina nudila oporo in ga branila pred morebitnimi sankcijami.

Za posameznika je torej bistveno, da dobro pozna obstoječe stanje v skupini in da lahko čim bolj natančno oceni pričakovano reakcijo skupine. Zato je razumljivo, da si poskuša ustvariti tesne stike zlasti s tistimi, ki imajo v njej pomembnejši položaj. Z njihovo pomočjo lahko najbolj točno oceni situacijo in tudi najlaže uveljavi svojo pobudo. Na splošno lahko formuliramo hipotezo, da relativno večji del tistih, ki imajo dobre »zveze« kot tistih, ki jih nimajo, manifestno izraža svoje pobude (ki so v navzkrižju z danimi normami) na ravni skupine kot celote.

Ko razpravljamo o kategoriji članov, ki se le pod pritiskom socialne kontrole držijo grupnih norm, je treba pojasniti še nekatere tipične pojave. Tu gre lahko za posameznike, na katere proces socializacije ni imel zadostnega vpliva (posameznik, ki npr. sam po sebi ne odklanja tatvine, vendar ne krađe, zato ker se boji posledic). Lahko gre za tiste, ki so prišli do novih idej o tem, kako bi bilo treba urediti določeno grupno zadevo; vendar pa se držijo načela, da se ni dobro izpostavljati, ker bi to lahko škodovalo njihovem položaju v skupini. Nadalje so v tej kategoriji tudi člani, ki so v celoti nasprotni osnovnim vrednotam skupine in le sankcije socialne kontrole brzdajo njihovo odkrito sovražno dejavnost.

Iz tega je zelo jasno razvidno, kako različne tendence lahko duši ali sprošča socialna kontrola višje ali nižje intenzitete. Močna socialna kontrola omejuje uveljavljanje tako — z vidika osnovnih vrednot skupine — negativnih, oz. destruktivnih kot tudi pozitivnih, konstruktivnih teženj posameznih članov. Obratno pa spet v primeru, ko gre za nizko stopnjo socialne kontrole, pridejo bolj sproščeno do izraza številne koristne pobude, ki so osnova hitrejšega napredka skupine kot tudi razne nesmiselne, jalove in škodljive tendence, ki vodijo v anarhičnost in stagnacijo. Čim bolj določno stremi skupina (njeno vodstvo) k ostvaritvi prav določenega cilja, tem bolj mora omejevati razne divergentne tendence, ki od tega odstopajo. Načrtna akcija skupine torej že eo ipso predstavlja določeno stopnjo socialne kontrole. Potrebno je stimulirati vse tisto, kar vodi v začrtani smeri ter omejevati in »kaznovati« (v najširšem pomenu besede) tiste, ki se temu upirajo.

S tem so pa spet podana plodna tla za pojav različnih nezaželenih pojavov. Kolikor večjo vlogo ima namreč kaznovanje in nagrajevanje, tem manj se objektivno stanje upošteva kot kriterij in vodilo za uspešno akcijo. Norma preneha biti sredstvo in postane cilj sama po sebi. Glavno je, da se postopa tako, kot je določeno, četudi se — posamezniku v konkretni situaciji — upira zdravemu razumu. Skupina potrebuje ljudi, ki bodo aktivni nosilci začrtane akcije. Zato omogoča hitrejši vzpon na višje in vplivnejše položaje predvsem tistim, ki nesporno izražajo popolno soglasje s cilji in načinom delovanja, ki naj vodi do njegove ostvaritve. Stopnja konformnosti postane torej odločilni selektivni kriterij vertikalne družbene mobilnosti. To spoznanje pa predstavlja eksistenčno osnovo karizizmu in oportunitizmu. Na vertikalni lestvici strukture družbene skupine se je mogoče povzpeti predvsem tako, da iščeš in prikazuješ le tiste argumente, ki gredo v prid začrtani (smeri) akcije. Zelo nespodbudno pa postane opozarjati na vse tisto, kar moti sprejeto usmeritev, četudi bi bila

delna modifikacija še tako (objektivno) upravičena in bi prispevala k večjemu končnemu efektu. Zato postanejo komunikacije od spodaj navzgor neučinkovite, ne izražajo dejanskega stanja in tudi vodstvu ne nudijo več realne osnove za ustrezno usmerjanje akcije. Splošni model akcije nadomešča analizo dejanskih potreb v vseh konkretnih in specifičnih pogojih.

Čim bolj negotov je položaj posameznika v skupini, tem bolj si ga poskuša utrditi z izražanjem svoje lojalnosti do skupine. Ali obratno: čim bolj je prepričan, da ima trden in zagotovljen položaj v skupini, tem manj se mu je treba ozirati na konformnost do njenih norm. Zato je verjetno, da se največ oportunitizma, nekritičnosti in nesamostojnosti v izražanju stališč in v sprejemanju odločitev pojavlja ravno med tistim, katerih položaj ne sloni toliko na neki objektivni osnovi (strokovnost, premoženje, moralni ugled ipd.), temveč je bolj odvisen od subjektivnih odločitev nekaterih posameznikov.

Pa tudi sicer je položaj posameznika v skupini v tesni zvezi z njegovim odnosom do socialne kontrole. Ne gre samo za vprašanje, v kolikšni meri je njegov položaj zagotovljen, in za njegove ambicije, da z izražanjem lojalnosti pride na višji položaj. Gre tudi za razmerje med vrednotenjem položaja v skupini in vrednostjo tiste dobrine, ki bi si jo posameznik lahko pridobil, če bi kršil grupne norme. Čim višji ali življenjsko pomembnejši je položaj posameznika v določeni skupini, tem manj je verjetno, da ga bo izpostavljal zaradi neke druge koristi, ki bi mu jo prinesla kršitev normativnega reda.

To je npr. eden od razlogov zaradi katerih se v tistih predelih sodobnih vele-mest, v katerih živijo prebivalci, ki se (še) niso integrirali v družbeno življenje, pojavljajo množične kršitve normativnega reda. Tisti, ki namreč nima nobenega položaja v skupini, nima v njej ničesar izgubiti in je zato bolj motiviran, da si s kršitvijo norme pridobi (vsaj) neko drugo dobrotno.

(Se nadaljuje)

Materialne osnove osnovnega šolstva in možnosti za prehod na celodnevno bivanje otrok v šoli

Uvod

Spričo povečane vloge delovnega človeka na vseh področjih družbene aktivnosti (bil naj bi vse bolj osnovni nosilec vsega ekonomskega in družbenega) postaja razlika med razmeroma slabim stanjem v osnovnem šolstvu in med potrebami po vzgoji, izobraževanju in varstvu otrok vse večja. Če v razmerjih med materialnim in nematerialnim ostajamo pri starem, se ta razlika povečuje tudi toliko bolj, kolikor bolj napredujemo v ekonomskem in družbenem razvoju. Za naše osnovno šolstvo je v tem pogledu značilno zaostajanje, čeprav smo tudi tu v zadnjih letih napredovali. Stopnja našega ekonomskega in družbenega razvoja terja zaradi lastne notranje nujnosti, če noče obstati na istem nivoju, rešitev nekaterih materialnih vprašanj osnovnega šolstva. Zato se pred družbo odpirajo nekatere nove zahteve, ki se zde na prvi pogled, če jih obravnavamo površno in izolirano od naših družbenih in predvsem ekonomskih gibanj, kot neustvarljiva, predimenzionirana hotenja. Resnica pa je, da so nujnost našega časa, in tudi revni nismo več tako, da bi jih ne bilo mogoče uresničiti.

Danes uspešno končuje obvezno osemletno šolo le okoli 56 % mladine, torej dobra polovica. In če analiziramo kvaliteto in nivo znanja znotraj tega procenta, se problem še stopnjuje. Občutno zaostajanje v kvaliteti je zlasti pri otrocih, ki končujejo šolanje v manj razvitih krajih. Spričo takega stanja in pojavov torej precejšen del mladih ljudi predčasno zapušča osnovno šolo in se ali zaposluje v gospodarstvu ali dalje šola z dvomljivo vzgojno-izobraževalno osnovo. To prav gotovo vnaša v gospodarstvo vrsto novih problemov in posledic, ki se neugodno odražajo tako v proizvodnji, kakor medčloveških odnosih. Tak relativno nizek nivo zavira hitrejše premagovanje vseh družbenih slabosti, zakaj brez solidnega osnovnega znanja, brez privzgojenih delovnih in drugih navad ni uspešne vključitve v samoupravljanje, ni hitre prilagoditve novim tehnološkim procesom in proizvodnim nalogam na delovnih mestih in tudi ni uspešnega ali vsaj hitrega strokovnega izpopolnjevanja na II. in III. izobraževalni stopnji. Če hočemo gospodarsko in družbeno hitro napredovati, moramo zagotoviti vsakemu, predvsem pa celotni mladi generaciji, da kar najbolj uspešno in v čim večjem številu dokonča osemletno šolo.

Dalje zahteva naš gospodarski razvoj temeljite spremembe v strukturi zaposlenih. V Sloveniji težimo zaradi lažjega reševanja proizvodnih problemov in zaradi hitreje rasti življenjskega standarda k polni zaposlitvi družine, torej tudi žene — matere. Število zaposlenih žena iz leta v leto narašča, s tem pa se stopnjujejo problemi vzgoje in varstva otrok. Tak razvoj nujno terja razbremenitev staršev, zakaj posledice takšne preobremenitve se ne kažejo samo v pomanjkljivi vzgoji otrok, ampak imajo neposreden vpliv tudi na delo staršev v proizvodnji. Storilnost na delovnem mestu ne more biti zadovoljiva, če so starši stalno zaskrbljeni, kaj se doma dogaja z njihovimi otroki. Zaradi tega je tudi njihova družbeno-samoupravljalvska aktivnost minimalna in strokovna ter družbena izpolnitev močno ovirana. Vse to prav gotovo deluje nasproti splošnemu družbenemu hotenju po resnični osvoboditvi dela, še prav posebej pa po osvoboditvi žene — matere. Zato ekonomska in družbena situacija zahteva tudi to, da ustvarjamo pogoje za postopen prehod na celodnevno bivanje otrok v šoli, da torej varstvo, vzgojo in izobraževanje v celoti ali delno, kakor pač zahtevajo potrebe, prenašamo hitreje kot doslej na šolo oziroma druge vzgojno-varstvene ustanove.

Tudi prehod na 42-urni delovni teden bo terjal od osnovnega šolstva novih rešitev, ki se jih bo treba resno lotiti, da ne bo prihajalo do občutnih motenj tako v gospodarstvu kakor tudi v življenju družine. Nedvomno se v sklopu teh vprašanj povečuje zahteva po enoizmenskem pouku, dopolnjenim s celodnevним bivanjem otrok v šoli.

Rešitev teh nalog ne bo lahka in tudi ne takojšnja. Opraviti imamo namreč, poleg subjektivnih slabosti v osnovnem šolstvu samem, s precejšnjimi materialnimi zahtevami, ki bi jih družba morala ustvariti in izdvojiti za sanacijo sedanjega stanja in za izpolnitev novih zahtev. Škodljivo pa bi bilo, če bi zaradi tega ostajali pri starem, sedanjem. Analiza dosedanje prakse nam namreč kaže, da odnos občin do teh vprašanj, ki je seveda pogojen v objektivnih možnostih občin, a tudi v njihovih subjektivnih slabosti, že nekaj let vodi osnovno šolstvo v stagnacijo, če že ne v nazadovanje. Zato je danes izredno pomembno, za kakšne rešitve se zavzemamo in kako vplivamo na ustvaritev ugodnejših materialnih in drugih pogojev zlasti v občinah. Glavni pogoj za boljše osnovno šolstvo je prav gotovo večja materialna osnova obveznega šolstva v občini. To pa seveda narekuje na eni strani določene spremembe v globalni delitvi narodnega dohodka v prid občin, na drugi strani pa zahteva zlasti boljši odnos in večja sredstva za osnovno šolstvo v občinah samih. Dosedanje slabe izkušnje v nekaterih gospodarsko razvitih občinah nas namreč navajajo na zaključek, da kljub ugodnejšim objektivnim pogojem občin, torej kljub spremenjeni globalni delitvi narodnega dohodka, ne bomo kar samo od sebe rešili problemov in uresničevali novih zahtev v osnovnem šolstvu. Upirati se bo treba najrazličnejšim subjektivnim težnjam, ki ne obravnavajo osnovnošolskega problema kot sestavnega in nujnega dela naših družbenih in ekonomskih gibanj.

Razumljivo je, da bo nove naloge v osnovnem šolstvu mogoče realizirati postopno, prav tako pa je tudi jasno, da bo potrebno upoštevati različnost rešitev. To bo pač zaviselo od posameznih občin, njihovega stanja v šolstvu, materialnih možnosti in potreb. Ne glede na to, kdaj bodo posamezne občine lahko dosegle najvišji cilj, namreč možnost celodnevnega bivanja otrok v šoli, torej kompleksno celodnevno vzgojo, izobraževanje in varstvo, bo vendarle nujen zaradi postop-

nosti določen prioritetni red. Vsekakor bi si morali najprej prizadevati, da zagotovimo minimalne pogoje vsemu osnovnemu šolstvu v Sloveniji ne glede na gospodarsko moč posameznih občin. Tako bo pouk nasploh na višji ravni in skoraj vsak otrok bo lahko z dokaj visokim uspehom končal osem razredov. Druga naloga, ki jo je mogoče reševati vzporedno, je, da zlasti razvitejše občine z večjimi ekonomskimi zmogljivostmi in tudi večjimi izobraževalno-vzgojnimi potrebami že takoj z lastnimi sredstvi store korak naprej, namreč da organizirajo varstvo, prehajajo na enoizmenski pouk in uvajajo celodnevno bivanje otrok v šoli.

V nadaljevanju se analiza skuša približati stvarnemu materialnemu stanju in možnostim razvoja osnovnega šolstva v občinah ter proučiti razliko med stvarnimi možnostmi občin in njihovimi vzgojno-izobraževalnimi potrebami. Izhajajoč iz tega želi konkretno prikazati, kolikšna sredstva bi potrebovali v Sloveniji za sanacijo osnovnega šolstva oziroma za ostvaritev minimalnih pogojev, kakor tudi, kakšne pogoje in možnosti ima 19 izbranih občin z najvišjo strukturo zaposlenih za sanacijo, prehod na eno izmeno in celodnevno bivanje otrok v osnovni šoli. Seveda je potrebno omeniti, da je izračune, ki kažejo, da bi za sanacijo celotnega osnovnega šolstva v Sloveniji rabili 50 in pol milijard in da bi za prehod na eno izmeno v 19 občinah uporabili še dodatnih 22 milijard, potrebno razumeti z določeno rezervo. Razlogi za to so v domnevnosti nekaterih izhodiščnih podatkov, v neugotovljivem številu otrok v posameznih občinah, ki bi že danes rabili celodnevno varstvo itd. Toda kljub pomanjkljivostim je lahko analiza dobrodošla. Je poskus, ki je skušal dobrohotno in argumentirano odkriti stanje ter potrebe in ki je v okviru določenega koncepta za rešitev osnovnošolskega problema tudi prikazal, kolikšna sredstva bi približno potrebovali, da bi naloge zadovoljivo rešili. Analiza lahko služi kot spodbuda za podobne oziroma bolj podrobne študije v okviru Slovenije, zlasti pa je lahko dobra osnova občinam, ki se bodo morale slej ali prej lotiti problema.

Razen tega je analiza uporabna zlasti za neposredno akcijo subjektivnih sil, ker daje poleg drugega tudi možnost naslednjih zaključkov: prvič, da dosedanja investicijska vlaganja in tudi vlaganja v osnovno dejavnost niso reševala najosnovnejših potreb osnovnega šolstva in da so se problemi zaradi tega iz leta v leto večali, drugič — da so materialne zmogljivosti večine občin v Sloveniji ob sedanjji globalni delitvi prešibke za samostojno sanacijo stanja in za realizacijo novih nalog v osnovnem šolstvu, in tretjič — da potrebna sredstva za odločilnejši poseg v stanje osnovnega šolstva vendarle niso tolikšna, da bi jih družba ne mogla v daljšem razdobju izdvojiti.

Glede na te ugotovitve bi bilo seveda slabo, če bi zlasti v občinah pasivno čakali samo na spremembe v globalni delitvi narodnega dohodka in živeli v pričakovanju, da bodo prišle kar same od sebe. To bi na eni strani pomenilo idealizacijo stvari, ker vse nove, četudi je progresivno, ni samo po sebi dano, na drugi strani pa bi bilo to odraz napačnega pojmovanja funkcije osnovnega šolstva v našem družbenem sistemu. Osnovno šolstvo je v prvi vrsti stvar občin, njim služi in je tudi zanj odgovorno. Zato zavisi od občine, občana, od vseh delovnih organizacij (tudi šolskih), delavskih svetov in vseh drugih organov samoupravljanja ter družbeno-političnih organizacij, kako bo izoblikovana šolska politika, kako bo torej s celodnevним varstvom v šoli itd. Za takšno ali drugačno politiko in šolski standard so sami neposredno odgovorni. To pa

pomeni, da bo treba tudi v občini uravnavati delitvene odnose tako, da se bo osnovno šolstvo urejalo skladno s potrebami in možnostmi celotnega nadaljnega razvoja občine. S prav takšno odgovornostjo pa bo treba, izhajajoč iz samoupravnosti občin, odločno na osnovi temeljitih analiz in predlogov zahtevati od širših družbeno-političnih skupnosti, da zagotove po ustavi predviden minimalni standard in kvaliteto izobrazbe za vse učence, če seveda tega občine same ne zmorejo s svojimi sredstvi.

Od občinskih skupščin, strokovnih služb in drugih činiteljev v občini bodo zahteve, ki se ali na novo ali zamudniško porajajo v osnovnem šolstvu, zahtevale dokaj resno delo. Opraviti ga bo treba slej ali prej, ker gre za tiste vrste interes vseh zaposlenih, ki je neposredno kot družbena in ekonomska nujnost povezan z našim nadaljnjim napredovanjem.

Analizo je pripravila skupina strokovnih sodelavcev pri **Republiškem svetu zveze sindikatov Slovenije**. Poleg materialov, ki obstojajo na sindikatih, je skupina sodelavcev uporabila tudi nekatere podatke Republiškega sekretariata za šolstvo, Republiškega sekretariata za finance, Zavoda za statistiko SRS in občinskih skladov za šolstvo.

Materialni položaj komun in osnovnih šol

■ Stanje osnovnega šolstva in pogoji za njegov razvoj

Z reformo smo osnovnim šolam dali še večje naloge, kot so jih imele. Za opravljanje tako odgovornega dela pa šolam nismo v zadostni meri zagotovili ustreznih materialnih in delovnih pogojev.

Ustrezna sredstva za osnovno šolstvo niso potrebna le zaradi potrebe po uvajanju modernizacije pouka, ampak tudi zaradi stanja, ki smo ga zatekli leta 1945, in zaradi razmeroma nizkih vlaganj v letih po vojni. Stare, neprimerne in nefunkcionalne šolske zgradbe so zahtevale nadomestitev oziroma adaptacijo, ostale pa sodobno opremo in dodatna učila.

Tudi v razvoju otroškega varstva smo vsa leta zaostajali, tako da postaja z naraščanjem števila zaposlenih žena vse to vedno večji problem, ki zahteva hitro reševanje in pospešeno vlaganje sredstev.

Stanje osnovnega šolstva bomo skušali ilustrirati z nekaterimi podatki. Od 1085 osnovnošolskih zgradb (stanje 1963) jih je bilo 910 (84 %) zgrajenih pred letom 1945. Če pogledamo starost teh zgradb, ugotovimo, da je bilo zgrajenih 90 šol pred letom 1850, 405 v letih 1850 do 1900 in 415 od 1900 do 1945. Stare šolske zgradbe imajo vrsto pomanjkljivosti kot: neprimerna lokacija, nepopolna preskrba z vodo, neprimerne sanitarije, pomanjkanje telovadišč (odkritih in pokritih), pomanjkanje delavnic, kabinetov, upravnih prostorov itd. Niso osamljeni primeri, ko so zgradbe popolnoma dotrajale in se pouk odvija v učilnicah, kjer je strop zasilno podprt; ali pa primeri, ko prostor v zimskem času ni mogoče ogrevati zaradi dotrajane stavbene opreme.

Ni potrebno poudarjati, da so uspehi izobraževalnega procesa v takih, skrajno neprimernih pogojih mnogo slabši, saj je zainteresiranost in volja do dela tako

pri učencih kot pri učiteljih manjša. To pa ima seveda dalekosežne posledice za gospodarstvo oziroma splošni družbeni in gospodarski razvoj.

Od leta 1945 do 1963 je bilo v Socialistični republiki Sloveniji zgrajenih 184 zgradb. To ni zadoščalo niti za pokrivanje naraščajočih potreb po šolskem prostoru, kaj šele za nadomestitev dotrajanih zgradb. Sredstva za investicije v osnovno šolstvo so bila očitno premajhna. Zaradi pomanjkanja sredstev namenjenih za šolstvo in zaradi nezmožnosti najemanja kreditov, so ostajali vedno na novo se porajajoči problemi iz leta v leto nerešeni. Nikoli — razen leta 1962 — niso bila planirana sredstva za investicije tudi realizirana. V letu 1963 je bilo realiziranih le 43 % planiranih investicij. Vzroka za to sta dva: prenizka sredstva, s katerimi komune razpolagajo, razen tega pa je bilo v družbenih planih komun pogosto zavestno predvidenih več sredstev za šolstvo, kot jih je bilo mogoče realizirati. S tem so rešitev te problematike preložili na kasnejši čas, sredstva pa so lahko namenili v druge dejavnosti.

Nič manj pereče ni vprašanje sredstev za osnovno dejavnost šol. Materialni položaj osnovnega šolstva je kljub naraščanju sredstev za šolstvo vedno bolj slabel, saj so se materialni izdatki šol v odnosu do skupnih sredstev krčili. V letu 1955 so materialni izdatki v Sloveniji zajemali povprečno 33 % vseh izdatkov za osnovno dejavnost, v letu 1959 že samo 18,5 %, v letu 1960 pa 19,1 %. Podobno so se gibali funkcionalni izdatki v okviru materialnih izdatkov; v letu 1955 so znašali 20 %, v letu 1958 le še 7 %, v letu 1960 pa se dvignili na 8,6 %.

Uspehov reforme osnovnega šolstva, ki naj bi se uveljavljala prav v tem času, ni bilo mogoče pričakovati, ker reforme ni spremljalo ustrezno večanje materialnih sredstev. Sredstva za funkcionalne izdatke so kljub porastu cen padala tudi v absolutnih zneskih. V letu 1955 so šole potrošile za funkcionalne izdatke 650 milijonov dinarjev, v letu 1958 pa 424 milijonov ali 35 % manj. S tem je bilo že zaradi šibke materialne osnove onemogočeno uvajanje sodobnih metod dela v osnovnih šolah.

Kakšen je delež sredstev za financiranje šolstva v narodnem dohodku, nam prikazujejo naslednji podatki:

Leto	Narodni dohodek	Skupni izd. za šol.	Delež v ND v %	Od tega		
				osebni	materialni	investicije
1956	237 917	5 790	2,4	1,4	0,7	0,3
1960	441 514	12 507	2,8	1,7	0,6	0,5
1961	506 514	15 735	3,1	2,0	0,6	0,5
1962	556 500	22 436	4,0	2,5	0,8	0,8
1963	608 900	24 168	3,9	2,4	0,8	0,7

Vidimo, da je delež sredstev za osnovno dejavnost šolstva v narodnem dohodku iz leta v leto naraščal, razen v letu 1963, in to predvsem na rovaš osebnih dohodkov, ki so se v proračunskem sistemu dvigali avtomatično (plačilni razredi), medtem ko je delež sredstev za materialne izdatke in investicije stagniral oziroma celo nazadoval. To pa je glavni razlog, da imamo danes pouk skoraj

v vseh oddelkih v dveh izmenah in da se vse pogosteje pojavlja potreba po uvajanju tretje izmene. S tem smo sicer dosegli veliko izkoriščenost zgradb in opreme, preveč pa obremenili prosvetne delavce in zmanjšali kvaliteto učno-vzgojnega procesa ter onemogočili uvajanje varstva otrok v šoli.

Vzroki zaostajanja osnovnega šolstva za splošnim razvojem

Administrativno-proračunski sistem financiranja, po katerem je bilo šolstvo v celoti financirano iz proračunov politično-teritorialnih enot, se je pokazal kot zaviralen moment pri hitrejšem razvoju osnovnega šolstva. Prihajal je v nasprotje z oblikami neposredne demokracije, obenem pa je onemogočal optimalno ekonomično trošenje sredstev, ki je ob naraščanju potreb po sredstvih še posebno pomembno.

Z novim sistemom financiranja šolstva (sprejet je bil s temeljnim zakonom o financiranju šolstva s 1. januarjem 1961) je bila skrb za izobraževanje prenesena na komune kot osnovne družbeno-politične skupnosti. Občinski družbeni skladi za šolstvo so postali osnovna zveza med družbo in vzgojno-izobraževalno ustanovo. Kot nosilci sredstev za šolstvo bi morali biti pred družbo tudi odgovorni za izpolnjevanje takih smernic izobraževanja, ki jih zahteva nadaljnji družbeno-gospodarski razvoj. Iz prakse pa vemo, da so sredstva občinskih skladov za šolstvo odvisna od materialne baze komune, ki je rezultat njene razvitosti, in politike delitev sredstev v komuni. Družbeni skladi so zato postali le razdeljevalci in to običajno premajhne vsote sredstev in zato tudi sprejetih načel ne morejo uresničevati.

Kljub temu, da je zaostajanje razvoja varstva otrok in osnovnega šolstva znano in dokazano, tudi z novim sistemom financiranja v zadnjih letih in po predvidevanjih za leto 1964 ni bilo pozitivnih premikov. Nasprotno, problemi postajajo vse bolj pereči in se izražajo v pomanjkljivem in nekvalitetnem pouku na nekaterih šolah, zlasti v manj razvitih občinah (močan odstotek osipa učencev višjih razredov osnovne šole, premajhna usposobljenost za šolanje na II. stopnji in podobno). Vse pogostejši so tudi primeri nezadovoljstva prosvetnih delavcev zaradi njihovega neenakega ekonomskega položaja (osebni dohodki prosvetnih delavcev) zaostajajo za nivojem osebnih dohodkov podobnih profilov kadrov v ostalih dejavnosti v komuni).

Vzroka, da problemov materialnega položaja in razvoja osnovnega šolstva in otroškega varstva tudi v zadnji letih nismo dovolj intenzivno reševali, sta v glavnem dva:

- materialni položaj komun, ki se ni izboljševal v skladu s prevzetimi novimi nalogami;
- razpoložljiva sredstva komun so se kljub kritičnemu stanju v osnovnem šolstvu in otroškem varstvu pogosto usmerjala v druge dejavnosti, ne glede na to, da je komuna po zakonu dolžna osnovno šolstvo financirati in razvijati.

Materialni položaj komun

Da bi ugotovili, s kakšnimi sredstvi so komune v zadnjih letih razpolagale in kakšni so bili odnosi delitve proračunskih sredstev med družbeno-političnimi skupnostmi, bomo skušali analizirati proračunske dohodke v Sloveniji.

Sredstva bruto vplačil proračunskih dohodkov na področju komune se delijo med posamezne družbeno-politične skupnosti na način, ki ga določa zakon o proračunih in o financiranju samostojnih zavodov. Proračunski dohodki se delijo na skupne virov dohodkov vseh družbeno-političnih skupnosti, posebne virov federacije in posebne virov komune. Dohodki iz posebnih virov pripadajo izključno federaciji oziroma občini.

V delitvi skupnih proračunskih dohodkov si vsaka višja družbeno-politična skupnost določa delež v obliki odstotka. Tako si predpišejo svoje deleže federacija, republika in okraj, ostanek pa je udeležba komune. Federacija si je določala iz skupnih dohodkov vedno večji delež, ki je leta 1960 in 1961 znašal 3 %, v letu 1962 10 %, v letu 1963 in 1964 pa že 12 %. Tudi udeležba republike ne kaže tendenc padanja, čeprav se je po posameznih okrajih spreminjala. V letu 1964 pa je republika udeležbo celo povečala, in sicer v okraju Celje za 1 %, Ljubljana za 2 % in Koper za 5 %. Udeležba okrajev se je zmanjšala zaradi ukinitve okrajev in prenašanja pristojnosti na občine. Na račun zmanjšanja udeležbe okrajev pa se je le malo povečala udeležba občin (za 1,7 % v letu 1961 in za 0,3 % v letu 1962 v primerjavi s prejšnjim letom). Po predvidevanjih za leto 1964 ostane udeležba zveze enaka kot v letu 1963, poveča se udeležba republike na 34 %, zmanjša pa udeležba okrajev na 14,6 % in občin na 39,6 %.

Zaradi vedno manjše udeležbe občin v delitvi skupnih dohodkov je indeks porasta skupnih dohodkov občin celo nižji (166) od indeksa naraščanja skupnih dohodkov v celoti, ki znaša 167 (primerjava leta 1963 z letom 1960).

Gibanje skupnih dohodkov posameznih družbeno-političnih skupnosti iz leta v leto nam kaže verižni indeks. Iz primerjave leta 1962 z letom 1963 ugotovimo, da se pri 14 % porastu skupnih dohodkov, porastli skupni dohodki komun le za 8 %, zveze za 37 %, republike za 23 % in okraja za 1 %. Brez podrobnejše analize lahko trdimo, da pri takšni tendenci razdeljevanja sredstev, komune objektivno niso in ne bodo mogle bistveno izboljšati materialnega položaja družbenih služb in posebej šolstva.

Gibanje skupnih proračunskih dohodkov je v največji meri odvisno od proračunskega prispevka iz osebnega dohodka delavcev, ki pomeni v letu 1963 že 74 % vseh skupnih proračunskih dohodkov. Zato lahko trdimo, da je bila rast občinskih proračunskih dohodkov, ki izvirajo iz udeležbe v skupnih dohodkih, počasnejša od rasti osebnih dohodkov. V takšnih pogojih seveda ni bilo mogoče zadostiti principu, naj se družbene službe v komuni razvijajo vzporedno z dviganjem produktivnosti dela (v tem naj se odraža organska povezanost in medsebojna odvisnost gospodarstva in družbenih služb). Še manj pa je mogoče nadomestiti večletno zaostajanje nekaterih družbenih služb (zlasti osnovnega šolstva in otroškega varstva) za splošnim razvojem. Pri tem je treba omeniti še to, da nekatere vrste skupnih dohodkov, ki so pred leti pomenile znaten delež v skupnih dohodkih in s tem v dohodkih komun, vedno bolj izgubljajo na pomenu. To so npr. dohodnine od kmetijstva, dohodnine od ostalih poklicev in premoženja in podobno.

Občine delno pokrivajo potrebe po sredstvih s posebnimi, dodatnimi proračunskimi viri dohodkov, za katere je značilno neprestano naraščanje. V letu 1962 so se posebni dohodki v primerjavi z letom 1961 skoraj podvojili, kasneje pa

dinamika rasti relativno upada, in sicer zato, ker je veliko občin uvedlo največjo možne davščine (določene z zveznimi predpisi leta 1962). Posebni dohodki občin, med katerimi ima največji delež dopolnilni proračunski prispevek, so v letu 1963 pomenili v povprečju 40 % vseh občinskih proračunskih dohodkov, v letu 1960 pa 36 %.

Predpisovanje dopolnilnih davščin, ki gre edino v breme dohodkov prebivalstva in cen blaga ter storitev, pa prav gotovo vpliva na manjšo rast življenjskega standarda. Zato tudi ne pomeni realnega zboljšanja materialnega položaja komun in s tem družbenih služb.

Če primerjamo proračunska sredstva in sredstva za šolstvo iz proračunskih sredstev po občinah za leto 1963 in 1964 lahko ugotovimo, da je indeks porasta proračunskih sredstev po občinah zelo različen, in to predvsem zaradi različne udeležbe občin v skupnih dohodkih. Delež občin v skupnih proračunskih dohodkih se iz leta v leto spreminja. V večini občin ni mogoče ugotoviti neke stalne tendence (niti tendence padanja niti naraščanja). Iz tega lahko sklepamo, da se kriteriji za določanje udeležbe občin stalno spreminjajo. To pa občinam onemogoča, da bi se sredstva delila po neki vnaprej postavljeni politiki, ker višina proračunskih sredstev občin ni odvisna le od gospodarskih gibanj.

Delitev proračunskih sredstev v komuni

Struktura delitve proračunskih sredstev občine med posamezne službe je odvisna od objektivnih in subjektivnih faktorjev. Na delitev vpliva predvsem absolutna masa proračunskih sredstev na eni strani in ugotavljanje ter vrednotenje realnih potreb na drugi strani. Potrebe v komuni so odvisne od najrazličnejših okoliščin: stopnje kulturnega razvoja, razvoja zdravstvene mreže, velikosti in ustreznosti šolskega prostora, preskrbljenosti z ustreznimi kadri, števila prebivalstva itd.

Ker komune v glavnem nimajo izdelanih analiz o stanju in predvidenem razvoju, sredstva pogosto razdeljujejo po proračunskih načelih ne glede na potrebe, ki jih imajo službe. Niso redki primeri, ko skupščine oziroma odgovorni ljudje v komuni niso spoznali pomembnosti razvoja šolstva in se niso zavedali dalekosežnih posledic zaostajanja. Tako so sredstva, ki bi jih morda pri bolj tehtni analizi problemov lahko namenili za šolstvo, usmerili v druge službe.

Pregled proračunske potrošnje po dejavnostih za l. 1963 in 1964 nam kaže sicer, da vse občine največji delež proračunskih sredstev namenjajo za šolstvo. V letu 1963 je bil povprečni delež šolstva v proračunskih sredstvih komun 38,3 %, po planu za leto 1964 pa 38,7 %. Odstopanja od tega povprečja so v posameznih občinah velika, in sicer od 27,3 % v občini Piran do 47,9 v občini Maribor-Tabor, v občini Ravne pa v l. 1964 celo 51,9 %. Kljub temu, da so razlike zaradi že omenjenih in drugih okoliščin objektivno pogojene, se vendar lahko vprašamo, ali je bila delitev v nekaterih občinah primerna in smotrna. Občina Piran je npr. v letu 1963 ustvarila drugi največji proračunski dohodek na prebivalca (takoj za občino Ljubljana-Center), pri tem pa namenila od vseh slovenskih občin najmanjši odstotek proračunskih sredstev za šolstvo (27,3 %). Če analiziramo delitev proračunskih sredstev, ugotovimo, da daje občina Piran v Sloveniji drugi največji delež sredstev za negospodarske investicije (takoj za občino Domžale) in razmeroma velik delež za obveznosti in garancije.

Nadalje lahko iz pregleda proračunske potrošnje ugotovimo, da občine, kjer je materialni položaj osnovnega šolstva najslabši (merjeno glede na izdatke na učenca), namenjajo relativno nizek odstotek proračunskih sredstev za šolstvo (Gornja Radgona 32,9 %, Dravograd 29,9 %, Lendava 38,6 %). Zaradi površnega poznavanja splošne problematike omenjenih in tudi drugih komun objektivnih razlogov za takšno na videz neprimerno delitev proračunskih sredstev ni mogoče podati. Iz podatkov lahko ugotovimo le to, da je v teh občinah relativno visoka udeležba državne uprave in negospodarskih investicij. To je sicer do neke mere razumljivo, ker so skupna proračunska sredstva nizka.

Omenjeni in podobni primeri delitve proračunskih sredstev so posledica določene politike razvoja komun, kar lahko zaradi nekompleksnega planiranja razvoja vseh dejavnosti privede do tega, da nekatere službe stagnirajo ali celo zaostajajo za splošnim razvojem. V takih primerih je tudi splošni razvoj nujno počasnejši, ker je nekontinuiran, zato ker se sredstva prelivajo iz ene dejavnosti v drugo takrat, ko je stanje že zelo pereče.

Kljub omenjenim primerom pa pri obstoječem materialnem položaju komun ni mogoče pričakovati, da bi občine tudi z drugačno politiko delitve sredstev lahko v celoti rešile vprašanje materialnega položaja osnovnega šolstva in otroškega varstva.

Sanacijo dokaj perečega stanja v osnovnem šolstvu bo mogoče doseči le, če bodo komune v prihodnje razpolagale z večjimi sredstvi, razen tega pa ob pogoj, da bodo ta sredstva tudi najbolj smotrno izkoriščena.

Materialni položaj osnovnega šolstva

Kljub dokajšnjim sredstvom, ki jih občine namenjajo za potrebe šolstva, se materialni položaj šolstva ni izboljšal; nasprotno, glede na splošni ekonomski in družbeni razvoj je zelo nazadoval. Delež materialnih izdatkov v skupnih izdatkih za osnovno šolstvo se tudi v letu 1963 in 1964 ni bistveno izboljšal, oziroma je v nekaterih občinah celo nižji. Razen tega je ta udeležba zelo različna po posameznih občinah, kar tudi očitno kaže na zelo različne pogoje dela v posameznih šolah oziroma občinah. V letu 1963 je bil dosežen najnižji delež materialnih izdatkov v skupnih izdatkih v občini Sevnica (9,3), najvišji pa v občinah Piran in Vrhnika (25 %).

Očitno je, da so se osebni izdatki zviševali na rovaš materialnih izdatkov, ker sredstva v celoti niso zadoščala za rast osebnih dohodkov in materialnih izdatkov v sorazmerju z dvigom cen.

Velika — tudi do 100 % — odstopanja ugotovimo pri izdatkih na enega učenca. Najnižji (okrog 35 tisoč tisoč dinarjev na učenca) so v občinah Gornja Radgona, Dravograd, Lendava, najvišji pa v občini Ljubljana-Center, Tržič, Radovljica. Jasno je, da tako nizka sredstva na učenca ne glede na to, da so stroški od šole do šole objektivno lahko različni, ne zadoščajo za nabavo sodobnih učnih pripomočkov, niti ne zagotavljajo zadovoljivega števila kvalitetnih strokovnih kadrov. Porast izdatkov na učenca v l. 1964, ki je sicer po občinah zelo različen, je nižji od predvidenega porasta cen materiala in porasta življenjskih stroškov.

Sole v mnogih primerih niso sposobne opraviti nujnih manjših popravil ali večjih adaptacij, ki bi izboljšale pogoje dela v šoli. Prav tako ne morejo pro-

svetnim delavcem zagotoviti ekonomsko opravičenih in družbeno primernih osebnih dohodkov. Osebnih dohodki prosvetnih delavcev — zlasti osnovnošolskih — so zaradi proračunskega sistema financiranja že nekaj let zaostajali za osebnimi dohodki drugih delavcev. Če bi hoteli ta izostanek nadomestiti, bi morali osebni dohodki v osnovnem šolstvu rasti relativno hitreje. Ugotovimo pa, da so v l. 1963 v primerjavi z letom 1962 porastli osebni dohodki v osnovni šoli le za 10 ³/₁₀₀, medtem ko so v povprečju porastli osebni dohodki za 18 ³/₁₀₀.

To so glavni razlogi, da že nekaj let ugotavljamo, da učiteljski kadri zapuščajo svoj poklic in da se zaposlujejo v dejavnostih, kjer so pogoji dela boljши in osebni dohodki viši. V zadnjem času pa se nezadovoljstvo stopnjuje, tako da ponekod prihaja do javnih protestov in zahtev po enakem družbenem in ekonomskem položaju prosvetnih delavcev. Ker ne želimo, da bi ostali v vrstah prosvetnih delavcev ljudje, ki za vzgojo naše mladine nimajo niti moralnih niti političnih kvalitiet, je nujno potrebno tudi z materialno stimulacijo prispevati k selekciji prosvetnih kadrov. To pa je mogoče edino ob boljšem materialnem položaju šolstva sploh.

Podatkov o funkcionalnih izdatkih v okviru materialnih izdatkov za zadnja leta po občinah nimamo. Iz podatkov za 19 izbranih občin pa lahko sklepamo, za vse občine, da so funkcionalni izdatki v večini šol absolutno prenizki in nikakor ne zadoščajo za nabavo učnih pripomočkov, ki jih zahteva pouk v osnovni šoli. S podrobnejšo analizo bi lahko ugotovili, da je doslej lahko le malo osnovnih šol iz razpoložljivih sredstev nabavilo moderna učila in nove pripomočke (magnetofon, televizor, kinoprojektor, opremo laboratorijev itd.).

Iz vsega navedenega lahko ugotovimo, da so možnosti za izboljšanje materialnega položaja komun edino v povečanju udeležbe komun v skupnih dohodkih in v spremenjeni delitvi narodnega dohodka v korist osebnih dohodkov. Prispevki iz osebnih dohodkov so namreč glavni vir vseh proračunskih sredstev. Pri določanju udeležbe komun v proračunskih dohodkih je treba upoštevati potrebe komun po sredstvih, s katerimi bodo lahko zagotovile minimalne pogoje v tistih dejavnostih, ki so jih po zakonu dolžne financirati. Drugi del sredstev pa naj bo odvisen od stopnje gospodarskega razvoja komune in od prizadevanja komun za hitrejši gospodarski in družbeni razvoj.

Minimalne potrebe osnovnih šol

V tem poglavju želimo prikazati osnovne pogoje za uspešno vzgojno-izobraževalno delo in ugotoviti višino potrebnih finančnih sredstev za zagotovitev teh pogojev.

Prostori

Minimalne zahteve za šolsko površino je objavil svet za šolstvo LRS v obliki smernic v brošuri »Začasni normativi za gradnjo osnovnih šol« (1958). Normativi, objavljeni v omenjeni brošuri, so prilagojeni za take šole, ki imajo učence enakomerno porazdeljene v vseh razredih. Te šole so v glavnem popolne brez podružničnih šol. V sedanjih pogojih, ko smo usmerjeni v odpravljanje majhnih eno — ali dvooddelčnih osnovnih šol oziroma usmerjamo učence višjih razredov

v centralne osnovne šole, se omenjeni normativi nujno spremenijo v toliko, da odpade sorazmerno večja površina na specialne učilnice in kabinete.

Če vse navedene posebnosti zanemarimo in izhajamo iz enotne minimalne potrebe po enotnih principih, si lahko ustvarimo približno realno sliko, kakšni morajo biti minimalni prostorninski pogoji, ki omogočajo vzgojno-izobraževalni ustanovi, da lahko doseže zadovoljive uspehe.

Vsaka popolna osnovna šola bi morala imeti poleg splošnih učilnic tudi naslednje prostore:

delavnice, učilnice za fiziko, učilnice za biologijo, kabinet za fiziko, kabinet za kemijo in biologijo, kabinet za sp. predmete, učilnico za petje in risanje, telovadnico, upravne prostore, pisarno za upravnika, pisarno za administratorja, zbornico, garderobo za učitelje, strokovno knjižnico, pionirsko knjižnico, sobo za razgovor s starši in zdravniške preglede, šolsko kuhinjo, sanitarije - WC, pisoarje, komunikacije.

Če upoštevamo to zahtevo, bi skupna minimalna površina na enega učenca morala znašati približno 6,2 m².

Iz gornjih podatkov sledi zaključek, da so manjše šole dražje, ker na posameznega učenca odpade večja površina zaradi specialnih učilnic, kabinetov, telovadnic in upravnih prostorov. (Normativi za specialne učilnice in kabinete se ne morejo spremeniti v primeru manjšega števila učencev.) Pri izračunu potrebnih koristnih površin na enega učenca uporabljamo pedagoški normativ 30 učencev na oddelek, kar je tudi republiško povprečje.

Stanje šolskih prostorov

Površina šolskih prostorov osnovnih šol v SRS:

splošne učilnice skupna površina v m ²	specialne učilnice, kabi- neti, telovadnice, skupna površina v m ²	upravni prostori, ml. kuh., pion. sobe, knjižnice, skupna površina v m ²	sanitarije, garderobe, komunikacijski prostori, skupna površina v m ²	vsa koristna površina skupaj v m ²
300 503	46 763	57 016	116 003	520 290

Od skupne površine prostorov, s katerimi razpolagajo osnovne šole, odpade na enega učenca v prvi izmeni:

2,1	0,35	0,45	0,9	3,8
-----	------	------	-----	-----

Isto površino uporablja tudi druga in delno še tretja izmena.

Iz gornjih podatkov je razvidno, da so prostori naših osnovnih šol zelo nefunkcionalni. Npr. povprečna prostornina na enega učenca v splošnih učilnicah je zadovoljiva oziroma celo nad zahtevanimi normativi. Vendar nas ta podatek zavaja v toliko, ker ti prostori oziroma površine niso funkcionalno izkoriščene. Velike učilnice v starih stavbah in gradovih ter drugih neprimernih prostorih v ničemer ne doprinašajo k boljšim učno-vzgojnim uspehom. Manjkajo predvsem

tisti prostori, ki so bistveno važni za sodoben učno-vzgojni proces, npr. specialne učilnice in kabineti. V specialnih učilnicah in kabinetih bi morale odpasti na enega učenca 2,2 m² površine v eni izmeni, imamo pa le 0,53 m² prostora na enega učenca. Vzrok za to je tudi v tem, ker so v času, ko je bila zgrajena večina osnovnih šol (do 1919 leta je bilo zgrajenih preko 70 % obstoječih osnovnih šol) veljali drugačni pedagoški normativi glede števila učencev na en oddelek.

Potrebe po investicijah za sanacijo šolskih prostorov

Ce izhajamo iz ugotovitve, da ima v SRS vsaka šola povprečno sedem učilnic, potem bi na osnovi normativov v osnovnih šolah morala odpasti na vsakega učenca 6,2 m² površine. Ker pa po analizi stanja odpade na enega učenca le 3,8 m² površine, je razlika med zahtevano in obstoječo površino 2,4 m² na učenca. Ce izračunamo potrebno površino po posameznih vrstah šolskih prostorov, se prej dobljena razlika nekoliko poveča (2,8 m² na učenca). Ce bi upoštevali samo skupno razliko med obstoječim stanjem in med zahtevano površino po normativih, ne bi dobili resnične potrebe, ker bi se potrebna površina zmanjšala na rovaš večjih in zato nefunkcionalnih učilnic.

Razlike med obstoječo in potrebno kapaciteto po vrsti prostorov:

	splošne učilnice skupna površina v m ²	specialne učilnice, tabli- neti, telovadnice, skupna površina v m ²	upravni prostori, ml. kuh., plin. sobe, knjižnice, skupna površina v m ²	sanitarije, garderobe, komunikacijski prostori, skupna površina v m ²	vsja koristna površina skupaj v m ²
potrebna površina	1,7	2,2	0,8	1,5	6,2
obstoječa površina	2,1	0,35	0,45	0,9	3,8
razlika		1,85	0,35	0,6	2,6

Gornja nezadostna površina na enega učenca je še prav posebej neugodna ob dejstvu, da pri izračunu povprečja nismo mogli izločiti primere predimenzioniranih učilnic in da je površina specialnih učilnic in kabinetov minimalna, kar onemogoča sodoben pouk.

Ce hočemo zagotoviti normirane prostorninske pogoje, bi nujno morali dograditi in na novo zgraditi še 362 986 m² površine za osnovne šole. V tem izračunu ni upoštevana nadomestitev starih in neprimernih šolskih prostorov z novimi. Omenjena površina je izračunana za dve izmeni, s čimer se stanje izmeničnosti pouka ne izpremeni. (Izračunano tako, da smo pomnožili število učencev v prvi izmeni — 129 638 — z razliko med obstoječim stanjem in potrebami na osnovi normativov po posameznih vrstah šolskih prostorov.)

Po podatkih stane po sedanjih cenah m² šolske površine približno 82 tisoč dinarjev. Na osnovi take cene bi za sanacijo obstoječega šolskega prostora gled potrebnih površin potrebovali približno 29 764 milijonov dinarjev.

O p o m b a : V nekaterih materialih se pojavlja zahteva po 6 m² bruto površin na enega učenca, čeprav je izračunana prav tako na osnovi omenjenih normativov. Razlika nastane zaradi tega, ker se v izračunu potrebne površine na učenca še vedno ne upošteva šolskih telovadnic. V normativih se namreč telovadnica samo priporoča in so nakazane le dimenzije telovadnic. V gornjih normativih pa je telovadnica upoštevana kot specialna učilnica. Drugi razlog za razliko je v tem, ker se po normativih računa 36 učencev na en oddelek in ne 30 kot je slovensko povprečje.

Če hočemo zadostiti minimalnim pogojem, je potrebno odpraviti tretjo izmenko. Odprava tretje izmene zahteva. Pouk v tretji izmeni obiskuje približno 350 učencev in ob upoštevanju ugotovljenega prostorninskega normativa 6,2 m² na učenca potrebujemo 21 700 m² nove šolske površine, ki bi po ceni 82 tisoč na m zahtevala 1 779 400 000 investicijskih sredstev.

Glede na dejstvo, da je 46 % šolskih zgradb zgrajenih že v prejšnjem stoletju in da je večina teh že dotrajanih (ob 1 % stopnji amortizacije), bi za nadomestitev teh šolskih zgradb morali zgraditi okrog 90 tisoč m² šolske površine. Za nadomestitev dotrajanih šolskih zgradb bi torej potrebovali nadaljnjih 7380 milijonov dinarjev. Na osnovi gornjih izračunov bi samo za sanacijo obstoječega stanja za gradnjo šolskih prostorov rabili skupaj 38 843 400 000 din investicijskih sredstev.

Oprema

Za šolsko opremo bi že glede na novogradnje potrebovali znatna sredstva. Po splošnih normativih se računa za opremo šol 20 % vrednost od gradbenih del. Po takem izračunu bi potrebovali za šolsko opremo pri novih gradnjah okrog 7 768 680 000 dinarjev.

Prav tako kot večina šolskih prostorov v osnovnih šolah ne ustreza funkcionalno sodobnim zahtevam pouka, tako tudi opremljenost učno-vzgojnih prostorov ne ustreza sodobnim zahtevam učno-vzgojnega procesa.

Svet za šolstvo LRS (Objave XI, št. 5 — 2. 11. 1960) je predpisal normative za šolsko pohištvo. Na osnovi teh normativov morajo biti opremljene učilnice s sodobnim pohištvom, ki ustreza zdravstvenim in pedagoškim zahtevam. Učenčev delovni prostor — učilnica — mora biti opremljen z mizico in prostim (nepovezanim) stolom. Oboje mora ustrezati telesni višini otroka.

Po dnevni cenah stane ustrezna oprema za eno učilnico:

	I. varianta	II. varianta
— garnitura pohištva (za dva učenca)	13 000 komb. les.	18 600
— kateder za predavatelja	18 600 komb. les.	26 000
— stol za predavatelja	2 600 komb. les.	4 000
— šolska plošča (tabla) ¹	48 000 komb. les.	
— omara za priročna učila	60 000 komb. les.	
Skupna cena opreme za eno učilnico (30 otrok v oddelku)	314 200 komb. les.	417 000

Če upoštevamo, da je preko 70 % osnovnih šol zgrajenih pred letom 1919, v katerih deluje okrog 3500 oddelkov v 1900 učilnicah in da je od teh učilnic komaj polovica zadovoljivo opremljena, potem se nam pokažejo potrebe po novi opremi v približno 1000 učilnicah.

Oprema teh učilnic ob upoštevanju gornjih dnevni cen za šolsko pohištvo pa zahteva po prvi varianti 314 200 000 dinarjev.

Učila

Opremljenost osnovnih šol z učili je zelo slaba. Znaten del učil je zastarel, izrabljen ali pa ne ustreza napredku znanosti in sodobnim zahtevam pouka. To je med drugim tudi razlog, da si učenci teže pridobivajo ustrezno znanje in sodoben pogled na svet ter spodbudo za lastno ustvarjanje. Odraža pa se v pomanjkljivem ali celo nezadostnem znanju učencev.

Da bi to pomanjkljivost čimprej odstranili, je potrebno povečati finančna sredstva za materialne izdatke šol oziroma potrebe glede učil.

Zavod za napredek šolstva SRS je v letu 1960 in 1961 izdal normative za učila, ki so potrebna za osnovno šolo. Normativi so zajeti v A in B programu. Seznam učil, ki je v A programu bi obvezno morale imeti vse osnovne šole (glede na število učencev v več primerih). Seznam učil v B programu ni obvezen, vendar pa je skoraj nujno potreben, če želimo poučevati na sodoben način in ne samo verbalno.

Na osnovi cenika učil in učnih pripomočkov Državne založbe Slovenije ter na osnovi A programa in delno B programa zavoda za napredek šolstva SRS je izračun pokazal, da bi za nabavo učil vsaka osnovna šola potrebovala približno 7 000 000 dinarjev.

Če računamo, da so si nekatere šole že uspele nabaviti vsaj delno sodobna učila in učne pripomočke ter postavimo hipotezo, da so šole vsaj 50 % opremljene z učili, potem bi za kompletiranje sodobnih učil potrebovali vsaj 3 500 000 dinarjev za vsako šolo, kar znaša v SRS, če ne upoštevamo eno in dvooddelčne šole, 2 800 000 000 dinarjev.

Kadri

Pri ocenitvi potreb glede razrednih učiteljev moramo upoštevati dejstvo, da se nižji razredi po številu oddelkov stabilizirajo. Po prognozi zavoda za statistiko SRS bomo imeli v naslednjih letih od 1. do 4. razreda le od 4300 do 4900 oddelkov nižjih razredov, kar nakazuje potrebo po postopnem zmanjševanju števila razrednih učiteljev. V višjih razredih osnovnih šol pa bo v istem obdobju približno 3400 do 3500 oddelkov (od 5. do vključno 8. razreda). Če računamo, da je v višjih razredih potrebno 1,30 učitelja za predmetni pouk na en oddelek, se pokažejo potrebe po približno 4.200 predmetnih učiteljih z višjo oziroma visoko izobrazbo. K potrebam za pouk v razredih pa je potrebno prišteti še 5 % prosvetnih delavcev, ki ne poučujejo (direktorji, pomočniki itd.).

Na osnovnih šolah je zaposlenih skupaj 9273 učiteljev, od tega:

a) s srednjo strokovno izobrazbo — učiteljišče	6594
b) učiteljev praktičnega pouka (različna tudi nepopolna srednja izobrazba)	14
c) strokovnih učiteljev	289
d) predmetnih učiteljev (PA, VPS, druge vis. šole)	1276
e) profesorjev (visoka izobrazba)	700
f) drugih (absolventi raznih šol)	409

Razmerje med učitelji z višjo in visoko izobrazbo ter učitelji s srednjo strokovno izobrazbo in ostalimi je 21 : 79. To se pravi, da na naših osnovnih šolah poučuje le 21 % učiteljev z višjo in visoko izobrazbo.

Na osnovi prikazanih potreb in stanja kadrov na osnovnih šolah bi za dosledno ustrezno strokovno zasedbo vseh delovnih mest potrebovali še približno 2 tisoč predmetnih učiteljev z višjo ali visoko izobrazbo. Hkrati pa bi imeli s pravilno strokovno zasedbo preko tisoč učiteljev s srednjo izobrazbo preveč.

Potrebno razmerje med učitelji z višjo in visoko izobrazbo ter učitelji s srednjo izobrazbo bi moralo biti 42 : 58; se pravi, da bi približno 42 % učnega kadra imelo le višjo in visoko izobrazbo.

Zaključek, ki ga moramo povzeti na osnovi gornjih podatkov glede hitrejše rešitve kadrovskega vprašanja na osnovnih šolah, je naslednji:

1. Mlajšim kadrom, ki poučujejo v višjih razredih osnovnih šol z neustrezno strokovno izobrazbo, je treba omogočiti, da si čimprej pridobijo ustrezno višjo ali visoko strokovno izobrazbo. Na ta način bomo zmanjšali odvečno število učiteljev s srednjo izobrazbo in pridobili ustrezni strokovni kader za predmetni pouk.

Da bi to dosegli je nujno:

a) za določeno število učiteljev zagotoviti ustrezne štipendije oziroma osebne dohodke (študijski dopust) za redni študij na višjih oziroma visokih šolah;

b) stimulirati izredni študij, da bi si čim večje število učiteljev tudi z izrednim študijem pridobilo ustrezno višjo oziroma visoko izobrazbo.

2. Razen usmerjanja učiteljev iz prakse na višje in visoke šole je nujno treba štipendirati tudi večje število absolventov ustreznih srednjih šol za študij na pedagoških akademijah in ustreznih fakultetah.

Ker nam dosedanje izkušnje kažejo, da skrb za vzgojno-izobraževalni kader in štipendijska politika s strani občin ni rodila zaželenih uspehov, predlagamo, da se vzgojno-izobraževalnim ustanovam zagotovijo potrebna sredstva za štipendiranje oziroma strokovno izobraževanje tistih prosvetnih delavcev, ki nimajo ustrezne strokovne izobrazbe. Zlasti v tistih krajih oziroma šolah, kjer so doslej vsa prizadevanja za pridobitev ustreznega strokovnega kadra z višjo in visoko izobrazbo bila brezuspešna, je treba zagotoviti večja sredstva za potrebe izobraževanja, da bi že prvo leto lahko izobraževali večje število kadrov za lastne potrebe. Če bomo omogočili šolam, da same skrbijo za svoj kader, bomo v najkrajšem času uspeli nadomestiti občutno pomanjkanje predmetnih učiteljev. S tem pa bomo tudi v največji meri pripomogli k izboljšanju učno-vzgojnih uspehov.

Za realizacijo gornjega predloga bi morali zagotoviti še za prihodnje šolsko leto toliko sredstev, da bi vse večje osnovne šole, ki jim občutno primanjkuje kader za predmetni pouk, lahko odobrile dveletni študijski dopust enemu ali dvema učiteljema.

Glede na pomanjkanje predmetnih učiteljev predlagamo, da bi v prihodnjem šolskem letu na ta način omogočili študij za približno 500 učiteljev. Če računamo, da bi povprečni OD teh učiteljev znašal približno 35 tisoč dinarjev, potem bi dve leti rabili vsako leto v ta namen okrog 365 400 000 dinarjev. Tako bi v kratkem času občutno popravili zelo neugodno kadrovsko stanje na osnovnih šolah. Nadaljnje potrebe po kadrih bi se lahko reševale postopoma iz vrst izrednih diplomantov višjih oziroma visokih šol oziroma iz vrst rednih študentov. Rekapitulacija potreb:

a) za gradnjo oziroma dograditev novih šolskih prostorov	38 843 mil.
b) za opremo oziroma dopolnitev opreme	8 082 mil.
c) za opremo z učili in učnimi pripomočki	2 800 mil.
d) za prvo nujno rešitev pomanjkanja kadra	730 mil.
<hr/>	
Skupaj:	50 455 mil.

Podatki nam kažejo, da so za sanacijo stanja potrebna precejšnja sredstva. Menimo pa, da je vidnejše vzgojno-izobraževalne uspehe mogoče pričakovati le z zagotovitvijo osnovnih pogojev za delo osnovnih šol.

Da je prišlo do tako visokih potrebnih sredstev, je razlog v tem, ker smo v povojnih letih vse premalo načrtno gradili in izpopolnjevali šolsko mrežo osnovnih šol ter nismo izboljševali delovnih pogojev šol.

Dodatna sredstva za sanacijo minimalnih pogojev za sodobno opremljenost in učila bi morale občine zagotavljati šolam na osnovi posebnih elaboratov, ki bi jih naj izdelala vsaka šola zase. Pri izdelavi teh elaboratov naj bi šole izhajale iz stanja in upoštevale minimalne zahteve, ki jih pripravlja zavod za napredek šolstva SRS in že sprejete pedagoške in druge normative glede kadrov, učil in opreme oziroma glede modernizacije pouka nasploh.

Sredstva za redno osnovno dejavnost osnovnih šol, kot je ugotovljeno že v prvem poglavju, so bila doslej v večini komun zelo nizka. Menimo, da je skrajni čas popraviti tako stanje. V nasprotnem primeru bo stopnja kvalitete dela na področju šolstva na dosedanjem nivoju. Upravičeno pričakujemo in želimo, da bi v obdobju do konca 7-letnega načrta čim višji procent šoloobveznih otrok uspešno končalo osnovno šolo. Za tako pričakovanje pa moramo izpolniti naslednje pogoje:

1. Osebne dohodke prosvetnih delavcev je treba dvigniti na nivo osebnih dohodkov delavcev podobnih profilov v gospodarstvu in drugih družbenih službah v komuni.
2. Sredstva za materialne stroške šol je potrebno občutno povečati oziroma zagotoviti dodatna sredstva za materialne stroške tistim šolam, ki so zaostale v opremljenosti z učili oziroma drugo sodobno opremo.
3. V republiki je nujno potrebno izdelati orientacijski program pospešene izgradnje novih površin osnovnih šol.

Pri tem bi bilo treba predvideti tipizacijo gradnje osnovnih šol, s katero bi se občutno znižali gradbeni stroški in povečala funkcionalnost osnovnošolskih zgradb.

Sedemletni načrt predvideva nadomestitev dotrajanih kapacitet osnovnih šol, odpravo tretje izmene in delno zmanjšanje druge izmene zaradi potreb po varstvu. Nikjer pa ne prikazuje potreb po povečanju prostorov obstoječe šolske mreže, zlasti za sodoben način poslovanja. Zato menimo, da je nujno potrebno zagotoviti najprej minimalne pogoje, ker je nerealno graditi naprej brez ustrezne osnove.

Postopno uvajanje celodnevnega pouka otrok v šoli v izbranih 19 občinah v SRS

Obstoječa družbeno-ekonomska situacija, njena perspektiva in lažje reševanje proizvodnih problemov in življenjskega standarda terjajo v strukturi zaposlenih vedno večji procent zaposlenih mater. Indeks zaposlenih žena se je od leta 1953 stalno večal in v letu 1963 dosegel skoraj enkratno povečanje (v letu 1963 je v delovnem razmerju 99 414 žena več kot v letu 1953). Najvišji procent zaposlenih žena je v občinah: Ljubljana-Center (49 %), Tržič (46,7 %) in Izola (45,4 %) in Kranj (45,2 %); najnižji procent zaposlenih žena pa je v občinah Ravne (25,6 %), Jesenice (26,1 %) in Velenje (26,5 %).

Tak razvoj pa pred družbo postavlja zahtevo po razbremenitvi staršev glede vzgoje in varstva otrok. Zato je potrebno v nadaljnjem družbeno-ekonomskem razvoju pričeti reševati vrsto vprašanj na področju osnovnega šolstva.

Po podatkih organizacije Zveze prijateljev mladine je nad polovico mater zaposlenih. Število otrok zaposlenih mater iz leta v leto narašča (v letu 1963 je bilo 48 tisoč 497 zaposlenih mater in 7935 mater samohraničk, ki so imele skupaj 77 497 otrok). Od skupnega števila šoloobveznih otrok je v varstvu v vzgojno-varstvenih ustanovah zajetih le 2880 šoloobveznih otrok, kar pomeni le 1,1 % vseh otrok. Zelo pomanjkljivo rešeno vprašanje organiziranega otroškega varstva povzroča vrsto zelo širokih družbenih problemov. Že vprašanje natalitete (v SRS absolutno pada) in preobremenjenost zaposlenih mater, katerih storilnost na delovnem mestu ni zadovoljiva, njihova družbena aktivnost pa je minimalna, je tisto, kar dobiva iz dneva v dan vrsto novih in težkih posledic v škodo posameznika in družbe.

Družbeni in gospodarski razvoj terjata vedno več in bolj izobraženih kadrov, zato so naloge vzgojno-izobraževalnih ustanov — tudi osnovnih šol — vedno obsežnejše in zahtevnejše. Večja površina namenjena za bivanje učencev v šoli bo omogočila uvedbo vrste sodobnih in sproščenih oblik pouka, vzgoje in zabave otrok. S tem bo šola imela možnost nadomestiti vse vzgojno-izobraževalne potrebe otrok, česar zaposleni starši niso več sposobni oziroma nimajo zato potrebnega časa. Obseg izobrazbenih in vzgojnih spoznanj, ki jih mora dajati današnja osnovna šola, se vsako leto povečuje. Zato število učnih ur narašča in vse bolj se pojavlja tendenca, da bi prenesli del vzgojno-izobraževalnega programa osnovne šole tudi na popoldanski čas. Intenzivnost in velik obseg podanega učnega programa vpliva na tiste učence, ki iz objektivnih vzrokov ne

morejo aktivno sodelovati v takem učno-vzgojnem procesu. To nam dokazuje iz leta v leto večje število otrok, ki ne dokončajo uspešno obveznega šolanja. Primerjanje števila vpisanih v šolskem letu 1955/56 (35 523) s številom absolventov v letu 1962/63 (19 930) pokaže, da je uspešno končalo le 56,1 % učencev osnovnih šol (po podatkih Republiškega sekretariata za šolstvo).

Analizo smo izdelali z namenom, da bi ugotovili možnosti prehoda iz dvoizmeničnega na enoizmeničen pouk in postopno uvajanje celodnevne pouka otrok v osnovnih šolah. Zavedamo se, da ima naša analiza določene pomanjkljivosti, ki so odraz neurejenosti na področju statističnega zbiranja podatkov in zasledovanja tekočih sprememb na področju otroškega varstva in osnovnega šolstva pri občinah in drugih upravnih organih ter zavodih. Pri zbiranju podatkov v navedenih občinah smo ugotovili, da nekateri občinski družbeni skladi za šolstvo ne vodijo niti najosnovnejše evidence o zaključnih računih osnovnih šol (ker jim šole zaključnih računov niso dolžne dostavljati; Ljubljana-Bežigrad, Piran in druge).

Nekatere občinske skupščine so začele z reševanjem navedenih vprašanj in napravile analize, iz katerih je razvidna neusklajenost in nepovezanost njihovega dela.

Različni gradbeni in vsebinski projekti vzgojno-varstvenih ustanov in osnovnih šol, za kar se trošijo precejšnja družbena sredstva, so med drugim odraz te neurejenosti. Upravno spremljanje stanja vzgojno-varstvenih ustanov in osnovnih šol je zelo neusklajeno, kar onemogoča tehtnejšo analizo v republiškem merilu.

Izbrane občine

Postopno uvajanje celodnevne bivanja otrok v šoli je vprašanje, ki ni v vseh občinah enako pereče. Kakšna dodatna investicijska sredstva, sredstva za osnovno dejavnost in dodatne kadrovske potrebe bodo občine potrebovale za ureditve obravnavanih vprašanj, bomo prikazali za nekatere izbrane občine. Izbrali smo 19 občin (Ljubljana-Center, Ljubljana-Bežigrad, Maribor-Tabor, Ljubljana-Siška, Jesenice, Ljubljana-Moste, Tržič, Ravne na Koroškem, Izola, Celje, Radovljica, Kranj, Piran, Litija, Velenje, Maribor-Center, Vrhnika, Zagorje), ki imajo v svoji strukturi najmanjši procent kmečkega prebivalstva in najvišjo strukturo zaposlenosti in ta izbor izpopolnili z vrsto industrijsko najrazvitejših občin. Menimo namreč, da je postopno uvajanje celodnevne pouka otrok v šoli v občinah, ki imajo višji procent kmečkega prebivalstva, mnogo manj pereče kot v industrijsko razvitih občinah z visokim procentom zaposlenosti prebivalcev. V izbranih občinah je obravnavani problem že nekaj let zelo aktualen, naša analiza pa naj pomeni prispevek k hitrejši rešitvi.

Postopno uvajanje celodnevne pouka otrok v osnovni šoli

Kot smo ugotovili že v uvodu, je vprašanje oskrbe, varstva in vzgoje otrok v izbranih 19 občinah najbolj pereče. Reševati zastavljeni problem pa je možno le postopoma. Najprej je potrebno obstoječe stanje na področju osnovnega šolstva prilagoditi zahtevam minimalnih pogojev po treh vidikih:

— zagotoviti ustrezno površino na učenca,

— zagotoviti ustrezna sredstva za osnovno dejavnost šol in

— zagotoviti potrebno kadrovske zasedbo.

Osnovne šole, ki izpolnjujejo minimalne pogoje, naj postopoma zmanjšujejo število učencev v drugi izmeni in organizirajo celodnevno varstvo in oskrbo otrok v šoli. S tem bo začasno rešeno vprašanje varstva in oskrbe tistih otrok, ki imajo obojestransko zaposlene starše in ki so takega varstva najbolj potrebni.

Že v uvodu navedeni podatki nakazujejo, da v strukturi zaposlenih odstotek zaposlenih žena iz leta v leto narašča, s čimer bo vprašanje otroškega varstva in oskrbe otrok v prihodnost tako pereče, da bo postalo splošna družbena zahteva. Z uresničitvijo celodnevnega bivanja in oskrbe otrok v šoli pa bo podana možnost za razdelitev učnega programa na ves čas bivanja otroka v šoli. S tem bo postalo popoldansko varstvo organiziran in obvezen sestavni del vzgojno-izobraževalnega procesa za vse otroke.

Šolski prostori

Po popisu šolskih zgradb (Zavod za statistiko SRS) iz leta 1964 je v navedenih občinah stanje osnovnošolskih prostorov (ki jih uporabljajo osnovne šole) po površini izračunano na enega učenca nezadovoljivo.

Iz površine šolskega prostora v strukturi v kvadratnih metrih na enega učenca je razvidno visoko nesorazmerje med posameznimi občinami. V občinah Ljubljana-Center, Velenje in Vrhnika odpade na enega učenca več kot 3 metre celotnega koristnega prostora, v vseh ostalih občinah pa manj, najmanj v občini Izola, kjer odpade na enega učenca 1,8 m² koristnega šolskega prostora.

Struktura šolske koristne površine se med občinami zelo razlikuje. Najbližje zahtevanemu razmerju med posameznimi šolskimi prostori so osnovnošolske zgradbe v občini Ljubljana-Center, toda tudi tod odpade na hodnike, avle in druge manjše prostore več površine kot na učilnice. Na učilnice odpade le 32 %, na hodnike, avle in sanitarije pa kar 34 % od celotnega koristnega šolskega prostora. Kako nefunkcionalno so grajene osnovnošolske zgradbe v nekaterih občinah, naj nam ilustrira razmerje šolskega prostora med učilnicami, telovadnicami, kabineti itd. (49,2 %) in med upravnimi prostori, hodniki, avlami in sanitarijami (50,8 %) v občini Velenje. Podobno razmerje v strukturi šolskega prostora se pokaže tudi v občini Vrhnika in Jesenice.

Druga pomembna ugotovitev iz strukture šolskega prostora je, da odpade na telovadnice, kabinete in druge specialne učilnice zelo malo prostora, predvsem zaradi pomanjkanja primernih telovadnic.

Tako heterogeno strukturo površine pogojuje predvsem starost osnovnošolskih zgradb in netipizirane novogradnje.

V strukturi niso vključeni prostori, ki jih šole ne uporabljajo. Te prostore dajejo osnovne šole v najem drugim uporabnikom. V občini Zagorje zajema ta prostor kar 22,4 % celotne šolske površine.

Minimalni pogoji

Za normalen vzgojno-izobraževalni proces so potrebni med drugim tudi določeni prostorninski pogoji. Koliko prostora naj za zagotovitev teh pogojev odpade po strukturi na enega učenca, smo izračunali tako, da smo splošno veljavne normative na enega učenca uskladili s povprečnim številom učilnic na eno šolo v posamezni občini. S to metodo smo se skušali približati gostoti prebivalstva posameznega obravnavanega področja, ki pogojuje potrebno kapaciteto in razvitost šol. Razvidno je, da normativ površine na učenca v učilnici ni spremenjen glede na število razredov, pač pa se spreminjajo normativi za ostale šolske prostore; tako je v občini Litija za specialne učilnice potrebno le $0,2 \text{ m}^2$ na učenca, v občini Trzič in Vrhnika pa kar $3,8 \text{ m}^2$ na učenca. Produkt normativa in števila otrok v prvi izmeni nam prikazuje potrebne površinske kapacitete za izpolnitev minimalnih površinskih pogojev. Izračun vključuje razen potrebnih sredstev za novogradnje tudi sredstva za njihovo opremo. Najvišja investicijska sredstva bosta morali za doseg minimalnih površinskih pogojev vložiti obe mariborski mestni občini (Maribor-Tabor 472 milijonov, Maribor-Center 746 milijonov). Izračun potrebnih sredstev za doseg minimalnih pogojev pogojev pokaže, da v občinah Ljubljana-Center, Jesenice in Litija niso potrebna dodatna investicijska sredstva za doseg minimalnih pogojev. Tak podatek smo dobili, ker smo izračunavali potrebno dodatno površino tako, da smo ugotavljali razliko potrebne in obstoječe celotne koristne površine in pri tem nismo upoštevali površinskih razlik v strukturi njene uporabe.

V nekaterih občinah je še vedno določeno število otrok, ki zaradi premajhnih šolskih površin obiskujejo osnovno šolo v tretji izmeni. Če izhajamo z izhodišča, da je dvoizmenski pouk minimalni pogoj, je potrebno tretjo izmeno v celoti odpraviti.

Z investicijskimi sredstvi za doseg minimalnih pogojev in z odpravo tretje izmene bomo dosegli na obravnavanem področju zahtevane površine za dvoizmeničen pouk. Izračuni so splošni in niso prilagojeni strukturi potrebne površine, temveč izračuni po splošnem normativu za gradnje ($82\,000$ za m^2). Tako doseženi minimalni prostorninski pogoji zagotavljajo nemoten vzgojno-izobraževalni proces in osnovo za uvajanje celodnevne varstva in oskrbe otrok, ki jo zaradi zaposlenosti staršev potrebujejo v šoli.

Učenci, ki imajo doma slabše pogoje za delo ali pa so zaradi obojestranske zaposlenosti staršev preveč prepuščeni sami sebi ter otroci iz notranje neurejenih družin, naj bi ostajali v šoli tudi po končanem pouku. V šoli bi se pod vodstvom pedagogov, ki bi bili za tako dejavnost na šoli večinoma posebej nastavljeni, individualno učili, opravljali domače naloge, se organizirano vključevali v razne svobodne in dopolnilne dejavnosti na šoli in sodelovali pri družbenem in klubskem življenju. V tako organiziranem varstvu bi šola skrbela tudi za redno prehrano in za njihovo rekreacijo.

Organizacije varstva in oskrbe otrok pa ne pogojuje samo odstotek obojestranske zaposlenosti staršev, temveč predvsem njihov interes. Kot primer navajamo, kot so ugotovili na osnovni šoli »Hinka Smrekarja« v občini Ljubljana-Siška, da je potrebno organizirati varstvo za približno 22 % vseh otrok na šoli, čeprav je od vseh otrok 58,63 % otrok obojestransko zaposlenih staršev ali otrok z enim roditeljem.

Prehod na enoizmeničen pouk

Struktura števila učencev po izmenah kaže, da skoraj v vseh obravnavanih občinah preko 40 % učencev obiskuje pouk v drugi izmeni. Zaradi tako visokega odstotka učencev v drugi izmeni šole in zaradi pomanjkanja razpoložljivih prostorov ne morejo uvesti popoldanskega varstva in oskrbe. Potreba po uvajanju celodnevne varstva in oskrbe pa je odvisna od trenutne potrebe po takem varstvu. Ker iz leta v leto odstotek zaposlenih mater raste in bo v perspektivi skladno z zahtevami našega gospodarskega razvoja še bolj raste, bo v nekajletnem razdobju večina otrok gospodarsko razvitejših občin potrebovala tako varstvo. Za sprostitev potrebnih površin za organizacijo takega varstva pa bo potreben postopen prehod na enoizmeničen pouk. Kdaj in za kakšno število otrok je potrebno organizirati celodnevno bivanje v šoli, pa je možno temeljito analizirati le za vsako šolo in šolski okoliš posebej. Ker ne moremo prikazati postopnega reševanja tega vprašanja, navajamo izračun potrebnih investicijskih sredstev za gradnje in opremo za prehod na enoizmeničen pouk v celoti.

Ugotovili smo, da so potrebna investicijska sredstva za odpravo druge izmene v večini občin visoka. Višina teh sredstev je odvisna od števila otrok v drugi izmeni (v vseh občinah 40 % otrok). Največ investicijskih sredstev bodo morale vložiti občine Maribor-Center (2,820 milijonov), Kranj (2,222 milijonov) in Celje (2,024 milijonov).

Perspektivno reševanje problema organizacije osnovnega šolstva v posameznih občinah pa bo z uvedbo varstva in oskrbe otrok v šoli omogočilo prehod na organiziran celodnevni pouk. Gospodarsko razvitejše občine bodo to stopnjo razvoja gotovo dosegle prej kot druge, ker bo v njih potreba po organizaciji celodnevne pouka večja in laže uresničljiva. Povprečni investicijski izdatek na eno šolo je relativno zelo visok v obravnavanih ljubljanskih občinah v primerjavi z ostalimi. Ugotovimo lahko, da je v letu 1963 za investicije v osnovne šole vložila največ občina Ljubljana-Center, saj investicijski izdatki na eno šolo znašajo preko 25 milijonov oziroma preko 1 milijon na vsak oddelek v osnovnih šolah. Enako najvišja sredstva (okrog 60 milijonov na eno šolo) namerava investirati v osnovne šole občina Ljubljana-Center tudi po načrtu za leto 1964. Nekatere občine: Trbovlje, Litija in druge pa niso namenila nobenih sredstev za investicije, niti teh sredstev ne predvidevajo v planu za leto 1964. V nekaterih občinah se že kaže uresničljiva težnja po delnem prehodu na enoizmeničen pouk, tudi v tem, da bodo investicijska sredstva v primerjavi z realizacijo 1963 močno narasla v letu 1964.

Rekapitulacija:

Občina	Za doseg minimalnih pogojev		
	gradnje	oprema	skupaj
1. Ljubljana-Center	—	—	—
2. Ljubljana-Bežigrad	43	8	51
3. Maribor-Tabor	442	89	531
4. Ljubljana-Siška	348	70	418
5. Trbovlje	42	9	51
6. Jesenice	148	30	176
7. Ljubljana-Moste	395	79	474
8. Tržič	328	65	393
9. Ravne na Koroškem	462	92	554
10. Izola	172	34	206
11. Celje	311	62	373
12. Radovljica	227	45	372
13. Kranj	609	125	752
14. Piran	287	57	344
15. Litija	4	1	5
16. Velenje	86	17	103
17. Maribor-Center	622	124	746
18. Vrhnika	148	30	178
19. Zagorje	320	64	384
Skupaj			6011

v milijonih

Občina	Za prehod na enozmčni pouk			Skupaj potrebna sredstva
	gradnje	oprema	skupaj	
1. Ljubljana-Center	863	173	1 036	1 036
2. Ljubljana-Bežigrad	1 092	218	1 310	1 361
3. Maribor-Tabor	1 196	239	1 435	1 966
4. Ljubljana-Siška	1 506	301	1 807	2 225
5. Trbovlje	557	111	668	719
6. Jesenice	899	180	1 079	1 255
7. Ljubljana-Moste	1 005	201	1 206	1 680
8. Tržič	442	88	530	923
9. Ravne na Koroškem	1 068	214	1 282	1 836
10. Izola	296	59	355	561
11. Celje	1 687	337	2 024	2 397
12. Radovljica	995	199	1 194	1 466
13. Kranj	1 852	370	2 222	2 974
14. Piran	401	80	481	825
15. Litija	327	65	392	397
16. Velenje	770	154	924	1 027
17. Maribor-Center	2 350	470	2 820	3 566
18. Vrhnika	570	114	684	862
19. Zagorje	629	126	755	1 139
			22 204	28 215

Iz tabele je razvidno, da bo za doseg minimalnih šolskih površin v izbranih 19 občinah treba investirati 6011 milijonov dinarjev, za prehod na enozmieničen pouk pa nadaljnjih 22 204 milijonov. Za doseg minimalnih pogojev in za prehod na enozmieničen pouk, kar bo osnova za uvedbo celodnevne varstva oziroma celodnevne pouka, pa bi bilo potrebno investirati 23 215 milijonov dinarjev. (Zaradi nepopolnih podatkov so izračuni zgolj orientacijski.)

Financiranje

Nov sistem delitve dohodka v osnovnih šolah je delovnim kolektivom omogočil delno uresničitev že nekajletnega zahtevka po višjih osebnih dohodkih. Osebnih dohodki prosvetnega kadra v osnovnih šolah pa se niso povečali na podlagi višjega celotnega dohodka šol, temveč zaradi spremembe v notranji strukturi delitve med osebnimi in materialnimi izdatki. Ker je operativni del izdatkov za vsako osnovno šolo nujen, skoraj stalen, se je v notranji delitvi struktura spremenila predvsem v škodo funkcionalnih izdatkov. Upadanje izdatkov za funkcionalno dejavnost šol pa močno vpliva na učinek vzgojno-izobraževalnega dela in na slabo preskrbljenost osnovnih šol z učili.

Odstotek izdatkov za osebne dohodke v celotni strukturi izdatkov osnovnih šol je skoraj v vseh občinah višji od 80 % skupnih izdatkov.

V občinah Ravne na Koroškem, Radovljici in Zagorju ob Savi so delovni kolektivi osnovnih šol namenili v letu 1963 za kritje materialnih izdatkov le do 15 % od vsote celotnih izdatkov. Notranja struktura materialnih izdatkov pa kaže še slabšo tendenco v tem, da so v občini Radovljica, Kranj in Jesenice potrebovali za kritje operativnih izdatkov okoli 90 % od sredstev za materialne izdatke.

Pri pregledu zaključnih računov občinskih družbenih skladov za šolstvo smo ugotovili, da nastajajo velike razlike (tudi do 100 %) v višini razpoložljivih sredstev za potrebe osnovnih šol. Povprečni izdatki za osnovno dejavnost osnovnih šol preračunani na učenca v letu 1963 in po finančnem načrtu za leto 1964 dokazujejo gornjo ugotovitev. Izdatki za osnovno dejavnost osnovnih šol so med posameznimi občinami zelo različni. Med najvišjim povprečnim izdatkom na učenca v občini Ljubljana-Center (81 tisoč dinarjev) in najnižjim v občini Ravne na Koroškem (38 tisoč dinarjev) je razmerje 100 : 47. Podobna razmerja z nekaj manjšimi odstopanji se kažejo tudi pri drugih občinah. V letu 1964 se ugotovljena razmerja ne bodo bistveno spremenila, čeprav se bodo po finančnih načrtih sredstva za osnovno dejavnost nekoliko povečala.

Določiti neki minimum, ki ga naj občina v skladu s svojimi nalogami zagotavlja za osnovno dejavnost šol, je možno le za vsako šolo posebej. Višina povprečnega izdatka za osnovno dejavnost na učenca, ki ga naj občina zagotavlja, je odvisna od vrste faktorjev: od povprečne višine osebnega dohodka v občini, kvalifikacijske strukture prosvetnih delavcev, obsežnosti in ohranjenosti šolskih zgradb, prostorov in njihove funkcionalne opremljenosti in še nekaterih drugih. Po predvidevanjih in približnih izračunih nekaterih družbenih skladov za šolstvo se bodo izdatki za osnovno dejavnost šol z njihovim prehodom na enozmieničen pouk povečali za približno 10 %.

Kadri

Naloge, ki se postavljajo pred prosvetne delavce v osnovnih šolah, so zelo velike in jih bo možno uresničiti le, če bodo vsi delavci imeli ustrezno pedagoško in strokovno izobrazbo. Manjkajoče kadre trenutno nadomeščajo učitelji usposobljeni za razredni pouk, ki jih bo pa treba v perspektivi čim hitreje nadomestiti z novimi, ustrezno usposobljenimi kadri oziroma del teh razrednih učiteljev usposobiti za delo, ki ga že opravljajo (izredni študij in druge oblike študija).

Obstoječa kadrovska zasedba v letu 1963 je po strokovni usposobljenosti neustrezna, ker je pri vseh obravnavanih občinah čutilo veliko pomanjkanje predmetnih učiteljev (višja izobrazba) in profesorjev. Iz analiz pedagoških svetovalcev je razvidno, da zasedajo delovna mesta predmetnih učiteljev in profesorjev učitelji za razredni pouk, ki nimajo ustrezne izobrazbe in se niti strokovno ne izpopolnjujejo. Zanimiva je ugotovitev, da je v obravnavanih štirih ljubljanskih občinah več zaposlenega prosvetnega kadra z višjo in visoko izobrazbo kot pa v vseh ostalih 15 izbranih občinah.

Razpis kadrov v letu 1963-64 približno kaže potrebo po 10 % dvigu obstoječe kadrovske zasedbe (kadrovske potrebe po občinah po razpisu). Za doseg minimalnih pogojev v kadrovski zasedbi osnovnih šol bi potrebovali predvsem strokovne in predmetne učitelje.

Potrebe po kadrih smo izračunali tako, da smo kot osnovo vzeli število učencev po razredih v letu 1963 in na podlagi pedagoškega normativa 30 učencev na oddelek izračunali potrebe po razrednih učiteljih (na vsak oddelek enega razrednega učitelja). Tako dobljenemu številu kadrov smo prišteli 5-procentni dodatek tistih kadrov, ki ne poučujejo (upravitelj, pomočnik upravitelja in dr.).

Če primerjamo stanje kadrov in izračun potrebnih kadrov v posameznih občinah, ugotovimo, da je za izpopolnitev kadrovske zasedbe izkazana nujna potreba po dodatnih kadrih le v naslednjih občinah: Maribor-Tabor, Jesenice, Trzič, Ravne na Koroškem, Radovljica, Litija in Zagorje. V vseh ostalih občinah pa obstoječa kadrovska zasedba po skupnem številu pedagoškega osebja v občini za doseg minimalnih pogojev zadošča, oziroma je celo višja od minimalne zahteve. V teh občinah so glede kadrov že podane začetne možnosti za postopen prehod na celodnevno bivanje otrok v šoli.

Temeljni problem v kadrovski zasedbi na področju osnovnega šolstva torej ni v večanju absolutnega števila prosvetnih delavcev, temveč v menjavi notranje izobrazbene strukture. To je razvidno tudi iz razpisa delovnih mest v osnovnih šolah za leto 1963/64, ki izkazuje predvsem potrebe po predmetnih učiteljih.

S pridobitvijo v razpisu navedenih kadrov bodo osnovne šole izpolnjevale minimalne pogoje glede ustrezne kadrovske zasedbe.

Prehod iz večizmenskega na enoizmeničen pouk ne bo zahteval nobenih dodatnih kadrov, če bodo izpolnjene v vseh občinah zahteve po minimalni kadrovski zasedbi. Po normativu Republiškega sekretariata za šolstvo pa bo za prehod določenega števila učencev na celodnevno bivanje potrebno dodatno nastaviti za vsak varstveni oddelek še 0,25 razrednega oziroma predmetnega učitelja.

Ker ne razpolagamo s številom otrok, ki so trenutno potrebni celodnevnega bivanja oziroma varstva v šoli, tudi ne moremo izračunati potrebnega števila kadrov za celodnevno bivanje teh otrok v šoli.

Uvajanje celodnevnega bivanja ni mogoče omejevati samo na izbrane občine oziroma šole, temveč je potrebno začeti s to organizacijo v vsaki šoli, v kateri anketa prikaže tako potrebo.

Naš namen je bil tudi prikazati v analizi, kako pereče je vprašanje predšolskega in šolskega varstva v izbranih občinah. Vendar pa nismo niti v eni izmed 19 občin dobili podatke, koliko staršev je obojestransko zaposlenih in koliko otrok imajo v vzgojno-varstvenih ustanovah in osnovnih šolah.

Ocena statutov osnovnih in srednjih šol v SRS

Namesto uvoda

Bogdan Kavčič

Prvotnega namena, da bi analizirali statute iz vzorca sto na slučajen način izbranih šol, osnovnih in srednjih šol v SRS (14 % vseh šol), nismo izpolnili, ker nam ni uspelo zbrati statutov. Ker so izbrane šole raztresene po celi Sloveniji, smo jih pismeno prosili, naj nam pošljejo po dva izvoda statutov. V roku, določenim s prvim pismom, se je odzvalo in nam poslalo svoje statute natanko 13 šol. Treba je priznati, da tako poraznega rezultata nismo pričakovali. Potem smo tistim šolam, ki se niso odzvale, pisali še dvakrat, obenem pa prosili okrajne in občinske sindikalne svete, da posredujejo. Končni rezultat: iz planiranega vzorca sto šol smo uspeli zbrati 37 statutov. Vzrokov za to nismo posebej raziskovali. Verjetno pa so med njimi vsaj naslednji:

- vse šole nimajo izdelanih statutov,
- statutov precejšnjega dela šol še niso potrdile občinske skupščine,
- ko smo zbirali statute so se že začele počitnice (junij 1964),
- malomarnost poslovanja šol,
- na nekaterih šolah imajo samo en izvod statuta, za katerega pravijo, da ga vedno rabijo itd.

Vsekakor pa si težko razložimo dejstvo, da nam večina šol na več prošenj ni niti odgovorila, drugače kot z malomarnostjo oziroma omalovažujočem odnosu do foruma, ki je statute zbiral. To je seveda dokaz neurejenih razmer po šolah, globokega nerazumevanja vloge statuta, da ne rečemo samoupravljanja. V rezultatih naše analize bomo našli obilo dokazov za tako trditve. Pričujoča analiza pa je obenem jasen dokaz, da problem šolstva ni samo v mačehovskem odnosu družba — šola (kot ga skušajo nekateri tolmačiti), ampak tudi v neurejenih razmerah po šolah samih.

Ker torej z analizo slučajno izbranega vzorca ni bilo nič, smo v analizo vključili vse statute šol, ki se nam jih je na osnovi telefonskih, pismenih, osebnih itd. intervencij, posrečilo zbrati (ne glede na vzorec) do konca junija 1964. Teh statotov (že sprejetih, ne samo osnutkov) je bilo natančno 60 in na osnovi analize teh 60 statotov smo prišli do rezultatov, ki jih uporabljamo v tem gradivu.

Nastane vprašanje, kakšno veljavnost imajo rezultati kljub temu, da vzorec ni reprezentativen? Ali lahko rezultate posplošujemo na celotno populacijo šol kljub nereprezentativnemu izboru statotov? Navedli bomo nekaj podatkov, s katerimi bomo skušali dokazati, da imajo rezultati analize splošnejšo veljavnost in ne veljajo samo za analiziranih 60 šol. Naredili smo primerjavo rezultatov, ki smo jih dobili z analizo statotov, zbranih po vzorcu z rezultati analize statotov, ki smo jih v analizo vključili, pa niso bili zbrani na osnovi vzorca. Pokazalo se je, da se rezultati iz obeh skupin distribuirajo približno enako, pomembnejših razlik nismo zasledili pri nobenem vprašanju, ki so nas zanimala. Na osnovi te primerjave lahko trdimo vsaj to, da pri zbiranju statotov izven planiranega vzorca niso delovali drugi faktorji kot pri zbiranju z vzorcem predvidenih statotov. Že to nas navaja na misel, da so rešitve posameznih vprašanj, ki smo jih analizirali, v statutih šol razmeroma enake za celo Slovenijo in ni posebno veliko novih, različnih konkretnih rešitev (v načelu različnih rešitev tudi ne moremo pričakovati). Ta misel se nam potrjuje ob analizi rezultatov. Zelo pogoste frekvence odgovorov so 70 % ali več za eno od navedenih alternativ in le preostali del odgovorov se distribuira na ostale (eno ali več) alternative odgovorov. To pomeni, da so rešitve dejansko v veliki meri homogene ali z drugimi besedami: pri vprašanjih, ki so nas v analizi zanimala, naletimo v pretežni večini primerov na enake odgovore. To pa zvečuje veljavnost dobljenih rezultatov, kajti če se populacija po znakih, ki jih raziskujemo, praktično ne razlikuje, potem je vseeno, katere enote izberemo za opazovanje. Vse to nam dovoljuje, da lahko za dobljene rezultate z veliko verjetnostjo rečemo, da ne odražajo samo stanja analiziranih statotov, ampak statotov šol v Sloveniji nasploh. Naredili smo tudi primerjavo glede na to, ali ima šola podružnične šole oziroma oddelke ali ne. Ker med obema vrstama šol nismo našli večjih, pomembnejših razlik, jih tudi v interpretaciji ne uporabljamo.

Še nekaj splošnih vtisov o šolskih statutih. Za marsikaterega ne bi mogli reči, da je bil ravno skrbno sestavljen. Pristojnosti samoupravnih organov so v večini primerov direktno prepisane iz zakona o upravljanju šol (Ur. l. SRS, št. 7, 27. 2. 1964). Pogosto niso niti toliko prilagojene konkretnim razmeram, da bi prepisani členi ne bili v nasprotju z ostalimi določili statuta. Pri tistih šolah, kjer sestavlja svet šole poleg predstavnikov javnosti celotno delovno skupnost, je pogosta napaka, da pri razmejitvi posameznih pristojnosti govorijo o izvoljenih predstavnikih delovne skupnosti (dobesedno prepisano iz zakona), čeprav so v svetu šole vsi člani delovne skupnosti ipd.

Na splošno je v statutih do podrobnosti obdelana organizacija pouka in poslovanje šole. Tako najdemo v vseh statutih številne podrobnosti v zvezi z vpisovanjem učencev, določilo, da se začetek pouka naznanja z zvonjenjem, da je konec pouka obvezen za učitelja in učenca, našteta so podrobna opravila snažilke, kuharice, tajnika ipd., našteto, kateri so državni prazniki, podrobnosti o ocenjevanju, določilo, da ima učenec ob zaključku šolanja pravico do podpisanega spričevala itd., itd. Torej vrsta podrobnosti, ki so splošno znane in

najbrž ni nobene potrebe, da so v statutu. Zlasti še zato ne, ker v vseh statutih pogrešamo (razen izjem) podrobnejša določila o financiranju šole, delitvi dohodka in osebnega dohodka, delu organov upravljanja, o odnosih med matično in podružničnimi šolami (kjer jih imajo), o obveščanju kolektiva, sodelovanju šole s starši ipd. Ta vprašanja pa so za uspešno delo šol verjetno bolj bistvena kot pa določilo, da se konec pouka naznanja z zvonjenjem, da ima šola pisarno, v kateri delata tajnik in knjigovodja ipd. Z nekoliko zlobe bi lahko ugotovili, da so po šolah v statute napisali pač tisto, za kar vedo, kako se dogaja. To bi nam pojasnilo, zakaj srečamo v statutu podrobnosti o organizaciji pouka, ne pa tudi o financiranju šole (odraz neurejenih razmer!) ipd. Kot zanimivost velja navesti, da smo samo v enem od 60 analiziranih statotov našli določilo o sankcijah za tiste, ki kršijo določila statuta.

Če pravimo, da je statut temeljni normativni samoupravni akt delovne organizacije, je v tem zaokrožena tudi trditev, da mora biti prilagojen dejanskim razmeram v vsakem delovnem kolektivu, da mora izhajati iz njegovih lastnih izkušenj, zlasti iz domačih razmer. Tega se gotovo niso zavedali sestavljalci statotov po tistih šolah, kjer so jih skoraj v celoti, do podrobnosti prepisali od drugod. Kaže, da se tega niso zavedali tudi na nekaterih občinah, saj je malo verjetno, da bi bilo zgolj naključje, da smo v neki ljubljanski občini našli pri večih šolah statute, ki so bili izdelani v obliki enakih ciklostiranih obrazcev, kamor so posamezne šole vpisale le svoj naslov in nekatere druge specifične podatke. Stvar bi bila še nekako opravičljiva, če bi bila ostala določila brez tistih napak, o katerih bomo obširno govorili v tej študiji. Ker pa to ni primer, se nam vsiljuje ugotovitev, da so imeli izdelavo statuta predvsem za formalnost (ustreči predpisom), ne pa za samoupravni akt, ki lahko temeljito poseže v vsa nerešena vprašanja šolskih kolektivov. Za primerjavo lahko navedemo, da pri gospodarskih organizacijah na prepisovanje statotov takorekoč ne naletimo. Seveda pa kritika, ki se omeji samo na destruktivni del, ne more doseči svojega namena. Vprašanje je, kako doseči izboljšanje razmer v šolstvu in koliko lahko k temu pripomorejo statuti. Pretirano bi bilo misliti, da je statut tista čarobna palica, s katero je mogoče vse urediti. Drži pa, da lahko prispeva k marsikateri pozitivni rešitvi trenutno še odprtih vprašanj, ali vsaj spodbudi odgovorne činitelje k njihovem reševanju. Tako vsaj kažejo izkušnje s statuti v industrijskih podjetjih.

Nakazanih vprašanj tudi ne more reševati nihče od zunaj, brez sodelovanja šolskih kolektivov samih. Ti kolektivi morajo sami spoznati nujnost reševanja odprtih vprašanj. Če bo naša analiza prispevala k temu spoznanju in jih spodbudila k odpravljanju pomanjkljivosti, bo s tem dosegla svoj namen (ki ni samo kritizirati in rušiti, ampak tudi posredovati, iskati najustreznejše rešitve).

Financiranje šole

Silva Bauman

Financiranje šolstva je urejeno s temeljnim zakonom o financiranju šolstva, po katerem je obveznost financiranja šolstva prenešana na občine. Večina občin je ustanovila sklade za financiranje šolstva, v katere se stekajo sredstva iz različnih virov.

V statutih šol so iskali različne oblike urejanja odnosov med skladom in šolami in tudi različne kriterije za razdeljevanje sredstev skladov. Pri iskanju oblik financiranja je prišlo do nekaterih problemov zlasti glede odnosov med skladom in šolo. Skladi za šolstvo pogosto niso izpolnjevali svojih obveznosti do šol, ker sredstva iz občinskih proračunov v sklad niso dotekala enakomerno, ali pa se sploh niso stekla v predvideni višini. Tako so bile šole, kljub uvajanju principov dohodka, še vedno v močni odvisnosti od proračuna in njegovih nihanj, kar je povzročalo negotovost v delu šol.

Zaradi teh problemov se je začelo uveljavljati sklepanje pogodb med šolo in skladom, ki naj bi zagotovilo enakopravni položaj obeh strank in pripomoglo k temu, da bo dohodek šole res odvisen od obsega in kvalitete dela šole, ne glede na realizacijo občinskega proračuna.

Analiza statuten 60 šol nam je pokazala, da 72 % šol v svojih statutih predvideva, da sklepa pogodbo s skladom (ali ustanoviteljem, če v občini ni samostojnega sklada za financiranje šolstva) za financiranje osnovne dejavnosti. Ostalih 28 % šol pa navaja, da dobi sredstva za financiranje osnovne dejavnosti od sklada, vendar ne predvideva sklepanja pogodb. Ta podatek pomeni, da se pogodbe močno uveljavljajo kot oblika urejanja odnosov med skladom in šolo, kljub nekaterim pomanjkljivostim. Praksa namreč kaže, da so pogodbe pogosto le formalen enostranski akt sklada za šolstvo. Ni naključje, da sklad izdelava (in ciklostira) pogodbo, ki je obvezna za vse šole v občini. V pogodbi določi kriterije za delitev sredstev na šole, omeni obveznosti šole, skoraj nikjer pa ne zasledimo rokov za izpolnjevanje pogodbenih obveznosti, sankcij za neizpolnjevanje obveznosti, določil kdo in kako ugotavlja ali šole izpolnjujejo pogodbene naloge itd. Takšno pogodbo obravnavajo (običajno samo podpišejo) na relaciji sklad — direktor šole, medtem ko kolektiv šol na vsebino pogodbe sploh ne morejo vplivati. Z vsebino pogodbe in s tem z višino finančnih sredstev, ki jih prejmejo za svojo dejavnost, so kolektivi običajno seznanjeni naknadno, kot z dejstvom, ki ga ni mogoče več spremeniti. Tako je tudi samoupravna pravica, da kolektiv (oziroma njegovi predstavniki) sprejmejo finančni plan, s katerim se ovrednoti delovni program, le deklarativna!

Na videz se zdi, da šole zaradi takih pogojev v statutih sploh niso mogle postaviti kriterij za sklepanje pogodb in določiti tudi vsebine pogodb, ker je to »pravica« skladov za šolstvo. Šole so ravno zaradi te »pravice« pogosto neenakopraven pogodbeni partner, ki je v bistvu financiran po proračunskih načelih. Zato bi bilo nujno, da bi šole v statutih uveljavile takšen odnos s skladom, ki bi najbolj ustrežal njihovim pogojem. Ko bi občinska skupščina takšen statut potrdila, bi določila v njem postala obvezna tudi za sklad za šolstvo! Brez dvoma bi tudi takšen način urejanja odnosov med skladom za šolstvo in šolo pripomogel k hitrejšemu izpolnjevanju sistema financiranja šolstva!

V praksi je prišlo do primerov, da skladi kljub sklenjenim pogodbam svojih obveznosti do šol niso izpolnili. Zato nas je pri analizi statuten zanimalo, ali so v statutih predvidene sankcije zaradi neizpolnjevanja pogodbenih obveznosti, dalje roki, v katerih morata stranki izpolniti svoje obveznosti, skratka — katera so bistvena določila pogodbe. Iz podatkov v statutih pa bi lahko sklepali, da so pogodbe pogosto le formalnost, saj 37 % analiziranih statuten sploh ne govori o vsebini pogodbe med šolo in skladom, 33 % statuten pa enostavno določa, da šola opravlja samo tisto dejavnost, za katero je dobila sredstva. To bi prak-

tično pomenilo, da šole ne bi bile dolžne opravljati niti tiste dejavnosti, ki jo zakon in predpisan predmetnik določata kot obvezno. V praksi se je zato tudi dogajalo, da so šole zaradi prenizkih finančnih sredstev opuščale pouk nekaterih predmetov (telesne vzgoje, gospodinjskega pouka in podobnih »manj važnih« predmetov).

V statutih nekaterih šol zasledimo tudi določilo, da šola, v primeru neenakomernega dotoka sredstev iz sklada za šolstvo, prosi za premostitveni kredit pri banki, za kar da občina (ustanovitelj) garancijsko izjavo. Kljub temu, da so bili skladi za šolstvo ustanovljeni tudi zato, da bi šole razbremenili nenehne skrbi za finančna sredstva, vidimo, da ta namen ni bil v celoti dosežen in da je odvisnost od proračuna še vedno močna. Šole morajo pogosto same iskati izhode iz težkih finančnih situacij med šolskim letom. Kljub temu pa šole tudi v svojih statutih odnosov s skladom za šolstvo niso dovolj jasno opredelile, saj lahko ugotovimo, da so tovrstna določila dokaj pomanjkljiva, pogosto formalna in ne pomenijo in ne pogjujejo bistvenega napredka v financiranju šolstva.

Pri analizi statutov nas je nadalje zanimalo, katere so osnove za izračun vrednosti dejavnosti šole. Zakon o financiranju šolstva določa kot osnovo financiranja kategorizacijo šol, vendar smo ugotovili, da navaja kategorizacijo šol kot osnovo financiranja le 10 % analiziranih statutov.

Po zakonu o financiranju šolstva bi naj predstavniško telo družbeno-politične skupnosti, ki je šolo ustanovila, postavilo načela za določanje sredstev, ki pripadajo šolam za njihovo osnovno dejavnost. Zato so določene kategorije šol in vsaka šola je uvrščena v eno teh kategorij tako, da imajo vse šole iste kategorije približno enake potrebe po finančnih sredstvih. Pri razvrščanju šol v kategorije naj bi upoštevali vrsto šole, njene naloge, normative za opremo posameznih šol, specifične pogoje, v katerih šole delajo, in druge elemente, ki lahko vplivajo na potrebe šole po finančnih sredstvih.

Kljub temu, da so vse občine izvršile kategorizacijo šol na svojem področju, so od sprejetja zakona do danes v glavnem od nje odstopile, ker se je pokazala kot neprimerna. Šole so po obsegu dela, po opremljenosti in pogojih dela zelo različne, tako da bi, zlasti v manjših občinah, skoraj vsaka šola spadala v posebno kategorijo. Zato so občine oziroma skladi kategorizacijo dopolnjevali z nekaterimi dodatnimi elementi, ali pa so jo popolnoma opuščali.

Večina analiziranih statutov šol (72 %) navaja kot osnovo za izračun vrednosti dejavnosti šole program dela. Zato bo to verjetno najprimernejša odlika financiranja. Program dela ovrednotijo po vseh elementih cene v višini družbeno priznanih stroškov. Programi dela so sicer še pomanjkljivi in pogosto predstavljajo le predmetnik. Vzroka, da na področju programiranja dela šol še nismo dosegli večjih uspehov, in da so zato tudi določila o programiranju in vrednotenju programa v statutih precej pomanjkljiva, sta dva:

— manjka nam enotna metodologija programiranja, ki bi kadrom na šolah olajšala delo, istočasno pa bi omogočala primerjavo med šolami;

— sredstva skladov za šolstvo so pogosto komaj zadoščala za financiranje minimalnega programa (predmetnika) in bi bila izdelava širšega programa dela brez haska toliko časa, dokler višina sredstev šole ne bo odvisna od obsega kakovosti opravljenih nalog. (Pomen pogodb! op. pis.)

Podobne težave se pojavljajo tudi pri vrednotenju programa dela, ker so elementi cene in tudi njihova vrednost v največji meri odvisni od razpoložljivih sredstev sklada za šolstvo, ne glede na potrebe šol in na obseg dela šole.

To je tudi razlog, da šole temu vprašanju v statutih niso posvečale večje pozornosti, saj na vrednotenje programa dela še vedno ne morejo vplivati. Tako 22 % statutih elementov za vrednotenje programa sploh ne navaja. 52 % šol predvideva, da se pri vrednotenju programa upošteva le minimalni program (predmetnik), 43 % statutih šol pa upošteva kot element pri izračunu tudi dodatni pouk, krožke itd. Le v 38 % obravnavanih statutov se kot element pri izračunu vrednosti dejavnosti šole upošteva amortizacija, 14 % investicije in 14 % tudi skladi. Pri analizi določil o delitvi dohodka šol pa smo ugotovili, da predvidevajo možnost formiranja skladov praktično vse šole. Vendar ta možnost v večini primerov ni izvedljiva, če skladi niso upoštevani pri financiranju kot element vrednosti dejavnosti šole. Možnost za povečanje čistega dohodka v šolah je namreč zelo omejena, ker je obseg dejavnosti s programom vnaprej določen, možnosti za prihranek pri materialnih izdatkih pa so majhne. Pretirano varčevanje bi nujno vplivalo na slabšanje kvalitete pouka. To pomeni, da dobivajo šole praktično le sredstva za osnovno dejavnost, da sredstva amortizacije ne zadoščajo za nadomeščanje starih učnih pripomočkov s sodobnimi, sredstva skladov pa so pogosto le simbolična. Zato šole le počasi uvajajo moderne metode pouka, prav tako pa ne morejo skrbeti za dvig družbenega standarda iz sredstev sklada skupne porabe.

Med skladom za šolstvo in šolo ni prave koordinacije. Šola opravlja naloge, ki jih mora in kakor jih zmore, sklad pa po merilih, ki jih sam določi, razdeli razpoložljiva sredstva med šole, ne da bi upošteval, kako so bile naloge opravljene. Trditev, da med skladom in šolo ni prave povezave, nam potrjuje tudi podatek, da le dva statuta navajata, da sklad za šolstvo lahko s predlogi in smernicami vpliva na izdelavo delovnega programa šole, vseh ostalih 58 statutih pa o tej možnosti sploh ne govori.

Zanimiva je tudi ugotovitev, da 77 % statutih sploh ne govori o tem, da bi katerikoli organ ugotavljal, ali je delo šole v skladu s sklenjeno pogodbo ali s kvaliteto dela v drugih šolah. 10 % statutih navaja, da to ugotavlja svet za šolstvo pri občinski skupščini, 12 % zavod za pedagoško službo in 17 % ustanovitelj. Noben statut ne predvideva, da bi to nalogo lahko opravljal sklad za šolstvo. Iz tega lahko zaključimo, da ni enotnega mnenja o tem, kateri organ bi lahko ugotavljal, ali je delo šole v skladu s pogodbo in kakšna je kvaliteta pouka. To pa seveda ne pomeni, da tega sploh ni mogoče ugotavljati. Če sklad za šolstvo sklene s šolo pogodbo, mora biti sposoben spremljati izpolnjevanje pogodbenih obveznosti. Zato je sklad dolžan, da preko strokovnih služb, zlasti zavoda za prosvetno-pedagoško službo, nadzira izvrševanje pogodbenih obveznosti oziroma delovnega programa. Če skladi za šolstvo in zavodi za prosvetno-pedagoško službo danes tega še ne zmorejo, ne pomeni, da to ni njihova naloga. Nasprotno, treba jih je kadrovsko usposobiti, da bodo svoje naloge lahko opravljali strokovno in družbeno odgovorno. Sele tako bodo lahko postali odnosi med skladom in šolo bolj jasni in določeni in le tako bo lahko dohodek v šolstvu imel svojo stimulatívno vlogo v smeri zboljšanja kvalitete dela in racionalnejšega gospodarjenja z razpoložljivimi sredstvi.

V takšnih pogojih dela in pri takšnem, v bistvu še vedno proračunskem sistemu financiranja, je razumljivo, da se nagrajevanje kvalitete dela šole kot celote še ni uveljavilo. 80 % analiziranih statutov ne navaja niti možnosti, da bi lahko sklad za šolstvo nagrajeval šolo za njeno kvalitetnejše delo. Le 20 % to možnost sicer predvideva, vendar ne navaja za takšno nagrajevanje nobenih meril. Zato lahko domnevamo, da je v določenem delu statutov, ki nagrajevanje po kvaliteti dela predvidevajo, to določilo le formalnost, ki se v praksi še ni uveljavilo.

Pri analizi statutov nas je nadalje zanimalo, kateri organ upravljanja sprejema delovni program in finančni načrt šole. Ugotovili smo, da pri sprejemanju delovnega programa enakopravno odločajo v večini primerov tudi predstavniki javnosti, ki sodelujejo v organih upravljanja šole, medtem ko finančni načrt sprejemajo povsod samo člani delovne skupnosti v svetu šole oziroma v manjših šolah celotni delovni kolektiv. Le v 17 % statutov je predvideno, da sprejme finančni načrt organ upravljanja (svet šole, zbor delovne skupnosti v funkciji sveta šole), v katerem sodelujejo predstavniki javnosti. Nasproten pa je primer pri sprejemanju delovnega programa: v 7 % statutov je predvideno, da ga sprejemajo le člani kolektiva, v vseh ostalih primerih pa sodelujejo predstavniki javnosti. Takšne odločitve so popolnoma razumljive, saj edino pri sprejemanju delovnega programa lahko predstavniki javnosti uveljavljajo interese družbe glede tega, kakšne so naloge šole, kako naj jih opravlja, da bodo doseženi zaželeni rezultati in podobno. Sprejemanje finančnega načrta, katerim šola ovrednoti delovni program po posameznih elementih izdatkov, pa je samoupravna pravica delovnega kolektiva.

Iz analize določil o financiranju šolstva lahko zaključimo, da statuti nimajo stvarne vsebine o financiranju, ki bi bistveno pripomogla k rešitvi tega problema. Kaže, da šole čakajo na rešitve »od zunaj«, morda celo na zakon, ki bi to vprašanje dokončno uredil. Pri tem pa ne vidijo možnosti, da z urejevanjem notranjih problemov in z iskanjem specifičnih, svojim pogojem primernih rešitev, lahko bistveno vplivajo na zunanje odnose, zlasti na odnose med šolo in skladom, oziroma občino, ki je dolžna financirati osnovno šolstvo.

Delitev dohodka in osebnih dohodkov

Geza Čahuk

Naloga statutov šol je med drugim tudi, da uredijo delitev dohodka in osebnih dohodkov. Podrobnejša določila tega vprašanja prav gotovo spadajo v pravilnik o delitvi dohodka in pravilnik o delitvi osebnega dohodka. Vendar bi načela, na katerih morajo temeljiti ti pravilniki, po našem mnenju vsekakor morala biti napisana v statutu šole. Analiza statutov šol nam je pokazala, da kljub vsem priporočilom in navodilom statuti tega vprašanja niso zadovoljivo rešili. Precej površno je zlasti obdelano vprašanje delitve dohodka in osnove za delitev osebnega dohodka: npr. približno 3 % statutov šol govori, da kot osnova za delitev osebnega dohodka služi 22-urna učna obveznost, 10 % statutov pa navaja, da je osnova za delitev osebnih dohodkov 42-urni delovni čas. Največ statutov, to je (po analizi) približno 87 %, pa sploh ne govori o tem, se pravi, da so vprašanje obšli, ker niso znali zadovoljivo odgovoriti, ali pa se jim zdi nevažno. Najmanj

primerno pa je določilo: za učitelje 22-urna delovna obveznost, za ostale delavce na šoli pa 42 ur.

Statut oziroma drugi samoupravni akt v nobenem primeru ne sme uzakoniti dve kategoriji delavcev v isti ustanovi. Mislim, da bi morali vsi statuti izhajati iz enotne 42-urne delovne obveznosti za vse zaposlene na šoli s tem, da bi v okviru te delovne obveznosti določili učno obveznost za učitelje.

Delitev celotnega dohodka je v manjšem delu statotov, to je v približno 3%, nekoliko preveč podrobno obdelana. V statutih so namreč celo kriteriji za delitev dohodka. Približno 15% statotov navaja le načela za delitev dohodka, medtem ko jih 78% samo omenja, da delitev dohodka ureja pravilnik o delitvi dohodka, 2% pa jih molče preide problem delitve dohodka.

Po našem mnenju vsekakor ni potrebno podrobno določati kriterijev za delitev dohodka, ker spadajo k pravilniku o delitvi dohodka. Vsekakor pa ni zadosti samo določilo, da je delitev dohodka urejena s pravilnikom o delitvi dohodka. Statut bi moral vsebovati načela, po katerih se formira, oziroma deli dohodek šole, ker le na teh načelih lahko temelji pravilnik, ki ureja to vprašanje.

Glede delitve osebnega dohodka je nekoliko drugačna slika. V vsakem statutu je delitev osebnega dohodka na tak ali drugačen način omenjena. 55% statotov navaja načelo o delitvi dohodka, medtem ko jih 47% navaja konkretna merila. Vsi pa govorijo o tem, da delitev osebnega dohodka ureja pravilnik o delitvi osebnega dohodka. Ti podatki nam dovoljujejo zaključek, da vprašanje delitve dohodka v vzgojno-izobraževalnih ustanovah ni niti trdno urejeno niti ni povsem jasno. Največkrat izhajajo iz »stališča«: kolikor bomo dobili, toliko bomo delili. To načelo se niti od daleč ne približuje načelu skrbnega gospodarjenja. Vzrok za tako nedosledno rešitev tega vprašanja je verjetno tudi v neurejenem formiranju dohodka za te ustanove. Kljub temu pa bi delitev dohodka vendarle morala sloneti na določenih principih, ki bi omogočali — čeprav na začetku skromno, vendar smotrno trošenje in gospodarjenje z denarnimi sredstvi.

Uzakonitev delitve osebnega dohodka po načelu obsega in kvalitete — skratka dohodek po delu, bi nedvomno pripomogla k hitrejšemu uveljavljanju tega načela tudi pri formiranju dohodka.

Pričakovati bi bilo, da bi v statut, kot temeljni samoupravni akt, kolektivni vnesli taka določila glede delitve dohodka, ki bi izražala prevzem popolne odgovornosti za dejavnost in razvoj ustanove.

Delitev osebnega dohodka, kakor je že omenjeno, je sleherni statut na tak ali drugačen način opredelil. Vsem določilom je skupno, da se osebni dohodki delijo po delu in rezultatih dela kolektiva kot celote in posameznika. Vsekakor so bolj pravilno ravnali tisti kolektivi (in teh je večina), ki so uzakonili le načela, po katerih se formira osebni dohodek, ker konkretna merila za delitev osebnega dohodka ne spadajo v statut šole, že zaradi bolj pogostnega spreminjanja in dopolnjevanja teh meril. Precejšnja pomanjkljivost v statutih pa je, da ne navajajo osnove za formiranje osebnega dohodka, pač pa samo načela za delitev. To pa je hiba, ki je posledica sistema, po katerem se osebni dohodki formirajo. Le-to je v največ primerih še vedno več ali manj administrativne narave. Vendar to ne bi smelo biti vzrok, da tega v statutu ne bi uzakonili. Kajti prav uzakonitev osnov, po katerih bi se morali formirati osebni dohodki, bo pomagala izpodrezati korenine staremu administrativnemu sistemu formiranja dohodka.

Formiranje skladov

Geza Čahuk

Formiranje skladov v vzgojno-izobraževalnih ustanovah, kakor tudi v drugih delovnih organizacijah, je pomembno, kajti prav skladi lahko omogočijo in pospešujejo razvoj posameznih dejavnosti, modernizacijo učno-vzgojnega procesa itd.; to bi nam samo s tekočimi sredstvi le težko uspelo. Na osnovi dosedanjih izkušenj glede na značaj dejavnosti vzgojno-izobraževalnih ustanov bi naj te ustanove imele v glavnem tri sklade, in sicer:

- sklad skupne porabe,
- investicijski sklad (v katerega se steka amortizacija) in
- rezervni sklad.

Slednji vzgojno-izobraževalnim ustanovam prav gotovo ni neobhodno potreben, vendar bi ga šole po potrebi lahko ustanavljale, zlasti tiste, ki imajo lastne delavnice ali druga proizvodna sredstva.

Sklad skupne porabe bi skoraj morala imeti sleherna šola. Služil naj bi za dvig kolektivnega in individualnega standarda, na primer za izobraževanje članov kolektiva, za razne kolektivne akcije, za pomoč posameznim članom kolektiva pri reševanju stanovanjskih problemov, za omogočanje smotrne rekreacije itd. Prav tako je vsaki šoli potreben investicijski sklad. V tem skladu bi se morala zbirati sredstva iz amortizacije za dopolnjevanje in modernizacijo opreme in učil. Rezultati analize nam kažejo, da ima prvi — to je sklad skupne porabe — 78 % vzgojno-izobraževalnih ustanov. Investicijski sklad ima 80 % vzgojno-izobraževalnih ustanov. Rezervni sklad pa predvideva 67 % ustanov. Poleg omenjenih pa ima 20 % vzgojno-izobraževalnih ustanov še druge sklade. Ti skladi so v glavnem: sklad za nagrajevanje; poslovni sklad; sklad za prenos presežkov dohodkov v novo poslovno leto itd. Približno 3 % šol pa sicer predvideva sklade, vendar jih ne imenuje. Pravilno je, da se v statutu določi, kakšne sklade lahko ima šola. Nesmiselno pa je imeti sklad za prenos presežka dohodkov nad izdatki, prav tako ni potreben sklad za nagrajevanje, ker je najbolje, če so sredstva za osebne dohodke oziroma nagrajevanje enotna. S tem, da imajo izločen sklad za nagrajevanje od sredstev za osebne dohodke, samo drobijo enotna sredstva. Menimo namreč, da mora biti formiranje osebnega dohodka po pravilniku urejeno tako, da je sleherni lahko nagrajen za svoje delo.

Dokaj različno, če sklepamo po statutih, pristopajo kolektivi šol k formiranju predvidenih skladov. V 68 % določajo sredstva v sklad s vsakoletnim finančnim načrtom. V 38 % ustanov formirajo sklade po zaključnem računu. Večina statotov, to je 72 % — poleg omenjenega navaja, da se formiranje skladov ureja s pravilnikom o delitvi dohodka. Le 2 % statotov ne govori o tem, kako se formirajo skladi.

Načela o formiranju oziroma o načinu formiranja skladov so najbrž v redu in ni potrebe, da bi enotno urejali sistem formiranja skladov. Menim pa, da bi kolektivom lahko priporočali, da si naj v nobenem primeru s statutom ne omejujejo možnosti formiranja skladov. V vsakem primeru pa bi s statutom morali predvideti sklade, ker bi s tem pridobili zakonito možnost, da v okviru celotnega dohodka upoštevajo in dobe tudi ta sredstva.

Samoupravljanje v šoli

Mitja Svab

Z novo ustavo so bile postavljene osnove za dosledno uveljavljanje samoupravljanja v šolah in sploh vzgojnih zavodih. Statuti nam nudijo možnost, da ocenjujemo, kako kolektivi s temi pravnimi in družbenimi akti urejujejo samoupravne odnose. Za razliko od delovnih kolektivov v gospodarstvu, kolektivi v šolah niso imeli razvitih samoupravnih izkušenj, ki bi jih bilo moči posploševati, niti niso imeli za seboj daljše samoupravne prakse, če tako rečemo, ki bi jo kazalo spreminjati v normative samoupravnih in medsebojnih odnosov. Kolektivi šol so zato pri sestavljanju svojih statotov tu in tam upoštevali izkušnje kolektivov v gospodarstvu in lahko bi rekli, da je to koristilo, če so delali umestne analogije (npr. pravice in dolžnosti človeka). Verjetno je bilo takega -primerjalnega razmišljanja- celo veliko premalo! Kot sicer sploh, je tudi za poglavja, ki normirajo položaj, pravice in dolžnosti samoupravljalcev značilno, da so delali pod vplivom vzorčnih statotov, oziroma da so jih na določenem področju (običajno je to občina) več ali manj prepisovali. Ob že omenjenem pomanjkanju izkušenj to seveda ni taka nesreča, čeprav je tudi to vplivalo na majhno število originalnih, samoniklih rešitev in zamisli o urejanju samoupravnih odnosov. Bolj nerodno je dejstvo, da je nekritično in neprecizno prepisovanje določil v nekatere statute vneslo zmedo in lepo vrsto nejasnosti. Tako ni malo statotov, ki verjetno zgolj zaradi površnosti, ne pa toliko zaradi nerazumevanja, dajejo iste pravice in dolžnosti zdaj svetu šole, zdaj zboru delovne skupnosti. (To se je primerilo tistim manjšim šolam oziroma sestavljalcem statotov, ki so kot osnovo ali pomagalo verjetno uporabljali statut večje šole z večjim številom zaposlenih. V manjših šolah naj bi zadeve sveta opravljala delovna skupnost ne pa svet šole in prav to so upoštevali, vendar ne dosledno.) Medtem ko ustava določa splošna načela samoupravnih odnosov v delovni organizaciji, pa je bil zakon o organih upravljanja v šolah in drugih vzgojnih in izobraževalnih zavodih (Ur. l. SRS 7/XXI) že veliko bolj določen okvir za sestavljalce statotov. Ne da bi se spuščali v razpravljanje ali je bil tak zakon nujno potreben ali ne, lahko ugotovimo, da je omejil prizadevanja kolektivov pri iskanju lastnih rešitev tako glede oblik kot vsebine samoupravljanja v šolah. Glede oblik samoupravljanja statuti po večini ne prekoračujejo ožjega okvira zakona in poznajo le svet šole, upravni odbor in direktorja, kot organe upravljanja (čl. 3). Zakon sicer dopušča tudi drugačne pravne organe oziroma formalne oblike samoupravljanja. V tem pogledu so npr. celo določila ustave širša, saj dopuščajo razen navedenih tudi druge organe samoupravljanja itd. Čeprav zakonska določila o vsebini dela sveta šole (čl. 9, 11 in 15) niso želela omejiti, marveč določiti minimum okvirnih nalog tega organa, je v veliki večini statotov ostalo pri dobesednem prepisovanju teh okvirnih načel, ki tudi v statutih (razen izjem) niso doživeli konkretnih dopolnitev. Včasih gre, kot bomo videli, tudi za napačne interpretacije. Zaradi vsega doslej napisanega, statuti šol niso prinesli kdo ve kako širokega registra idej o oblikah in vsebini samoupravljanja, ki naj bi jih delovna praksa potrdila ali zavrgla. To je lahko tudi slaba stran statotov, čeprav ne trdimo, da ni tudi drugačne poti, da bi se samoupravljanje v šolah razvilo in poglobilo, upoštevajoč vse posebnosti vzgojnega dela in odnosov v takih zavodih.

Če bi te vrste imeli za uvod v oceno samoupravljanja v statutih šol, je treba dodati še sledeče:

Ker so bili storjeni v samoupravljanju šole prvi koraki, ker ne gre za normiranje daljše prakse in izkušenj, bi bilo napak, če bi k vsaki rešitvi, ki jo predvidevajo statuti, pristavljali tudi kritične komentarje. To je dopustno le pri očitno neustreznih normativih, sicer pa je koristneje, če sumiramo različne oblikovne in vsebinske odnose v samoupravljanju. Zato bo morda več naštevanja in opisovanja, kar pa je, tako menimo, le navidezno odveč. Gradivo naj bi služilo predvsem za prenašanje izkušenj in skorajšnje dopolnjevanje statotov, ki bo, kot kaže, nujno potrebno še pred doslednim uresničenjem statutarnih določil v praksi. Korenitejše spremembe pa bodo vsaj v pogledu samoupravljanja možne šele po določenem obdobju, ko bo na slabosti ali na dobre strani opozorilo delo samo.

Svet šole

Med osnovne značilnosti samoupravljanja v vzgojnih zavodih sploh, sodi nedvomno dejstvo, da si družba želi zagotoviti določen vpliv na njihovo delo. Ta, takoimenovani družbeni interes, je v protislovju z interesi kolektiva, zato že 9. čl. in 11. čl. citiranega zakona poskuša razmejiti pravice odločanja, tako da odloča svet šole v celoti (člani delovne skupnosti in predstavniki javnosti) o tistih splošnih vprašanjih dela in odnosov v šoli, kjer bi morali biti v interes obeh povsem skladen in narobe, prepušča odločitve, ki izvirajo iz dela (vključno materialne pravice), delovnih odnosov ipd. samo članom sveta, ki jih je volil kolektiv iz svoje srede. S slednjim smo sicer načeloma uredili vprašanje pravice do razpolaganja z rezultati dela, preprečili možnost, da bi se te pravice odtujevale — vendar pa imamo premalo izkušenj, da bi bili lahko prepričani in poučeni, do kolikšne stopnje so že s tem omejena protislovja med interesi družbe in kolektiva posamezne šole.

Statuti, razen izjem, ne razmejujejo pravic pri odločanju, drugače kot je to že opravljeno v obeh omenjenih členih. Ni potrebno poudarjati, da s tem ne moremo biti zadovoljni. Tako dobesedno ponavlja pravico pod točko ena čl. 9., da šolski svet v celoti:

— skrbi za celotno življenje in delo šole, obravnava delovne uspehe in stanje v šoli ter daje smernice za izboljšanje vzgojno-izobraževalnega dela — 27 od 30 statotov (87 %).

Določilo pod točko šest, čl. 9.:

— sprejme statut in ga predloži v potrditev pristojni skupščini družbeno-politične skupnosti, navaja pa zakon 24 od 30 pręgledanih statotov (80 %).

Določilo pod točko dve, čl. 9.:

— v skladu s predpisi obdeluje in dopolnjuje predmetnike in učne načrte, določa vpisne pogoje ter postopek in vsebino zaključnega izpita, dobesedno navaja iz zakona 23 od 30 statotov (77 %).

Določilo pod točko pet, čl. 9.:

— sprejema letne in dolgoročne delovne programe, odloča o pogodbah za izvršitev teh programov in skrbi za njihovo reševanje, navaja 20 od 30 statotov (77 %).

Določilo pod točko tri, čl. 9.:

— skrbi za povezavo šole z okoljem, navaja 20 od 30 statotov (67 %).

Določilo pod točko deset, čl. 9.:

— sprejema poslovnik o delu sveta šole, navaja preko 20 od 30 statotov (67 %).

Določilo pod točko štirinajst, čl. 9.:

— imenuje direktorja šole, navaja 20 od 30 statotov (67 %).

Določilo pod točko štiri, čl. 9.:

— določa dopolnilne vzgojno-izobraževalne oblike dejavnosti šole, navaja dobesedno ali nekoliko dopolnjeno s skrbjo za kulturno-prosvetno delo 18 od 30 statotov (60 %).

Navedena določila o zadevah, o katerih naj odloča svet šole v celoti (člani kolektiva in predstavniki javnosti), so vsa, za katera 11. člen istega zakona terja enakopravno odločanje. Obenem pa so s tem, vsaj po večini, izčrpana sploh vsa določila, ki zadevajo pravice in dolžnosti šolskega sveta. Ker gre za najmanj 60 % in največ 87 % navajanje teh določil, je očitno, da niti teh pravic in dolžnosti niso navedli v vseh statutih.

Le v posameznih primerih so načelna določila 9. člena sicer konkretizirali z več določili, kar pomeni vsebinsko boljšo rešitev, jasneje in konkretnjeje so razmejene pravice in dolžnosti v pristojnosti celotnega sveta nasproti tistim, ki ostanejo v odločanje samo iz kolektiva izvoljenim članom svetu ali pa zboru delovne skupnosti. Iz ocene je razvidno, da je takih statotov malo, čeprav smo prepričani, da šele konkretnjša določila, zasnovana na dokaj splošnih in načelnih določbah omenjenega 9. člena, pomenijo solidnejšo osnovo za delo osnovnega samoupravnega organa — šolskega sveta. Še več, le taki statuti so solidnejša osnova za vsklajevanje interesov obeh sodelujočih partnerjev, ali drugače povedano, le taki statuti (konkretnjši) nudijo neprimerno manj osnov za konflikte, ko bo treba enotno in sporazumno odločati. Manj razumljivo pa je, da le 66 % statotov določa, kdo imenuje direktorja. Tu ni kaj spreminjati in kaže, da je le precej statotov, kjer pravice in dolžnosti samoupravnih organov niso navedene niti v najbolj splošnih okvirih. (Pozneje bomo videli, da so pristojnosti upravnega odbora in zlasti ravnatelja obdelane vsaj v povprečjih veliko skrbneje kot pravice in dolžnosti šolskega sveta, da ne govorimo o pravicah in dolžnostih zbora delovne skupnosti! To je vsekakor značilno in kaže, da je bilo sestavljalcem laže opredeljevati tiste pravice, ki so »tradicionalne« in so se v praksi že uveljavile. Pri tem pa niso bili pozorni na to, da te »tradicionalne« pravice niso vselej v skladu z načeli pravkar uveljavljenega samoupravljanja!)

Kot smo omenili, se frekvenca bistveno zmanjša potem, ko gre za določila o pravicah in dolžnostih šolskega sveta, ki so plod lastnih razmišljanj in iskanja smotrnega opredeljevanja vloge tega samoupravnega organa. Pravico oziroma dolžnost, da svet določa stopnjo amortizacije v mejah predpisov in pravico, da odloča o uporabi družbenih sredstev šole in o uporabi skladov, če ni razpolaganje z določenimi sredstvi skladov prepuščeno posameznim organizacijskim enotam, ima vključeno 7 od 30 statotov (to je 23 %). Vsa ostala določila o pravicah in dolžnostih šolskega sveta kot celote pa smo našli največ v 3, običajno pa le v enem statutu (obenem je treba vedeti, da vsa ta konkretnjša določila vsebuje le nekaj statotov.)

Določila navajamo dobesedno, da bi omogočili vsem, da presodijo o njihovi smotrnosti in jih spodbudili tudi k nujnemu dopolnjevanju statutarnih določil. Med drugim svet šole v celotnem sestavu odloča o:

— skrbi za izboljšanje materialnih in drugih pogojev za delo in življenje šole, zlasti za učne prostore, za opremo, za šolsko kuhinjo, higienske pogoje itd. (4),

— obravnava in dokončno rešuje pritožbe staršev na vzgojne ukrepe direktorja in učiteljskega zbora (3),

— obravnava in dokončno rešuje pritožbe učnega, tehničnega, administrativnega osebja ter učencev, če ostali organi po mnenju pritožitelja niso pravilno rešili pritožbe (3),

— odloča o uporabi sredstev, ki jih dobi šola z razširjeno dejavnostjo (3),

— skrbi za socialno in zdravstveno varstvo učencev (3),

— določa način izvedbe letnega popisa inventarja in odpis amortizacijskih in drugih sredstev (2),

— sprejema finančni načrt in zaključni račun (2),

— določa predmetnike, učne načrte, vpisne pogoje ter izpitne pogoje iznad minimalnih, ki so določeni s predpisi (2),

— opravlja splošni nadzor nad uporabo premoženja, ki ga upravlja šola (2),

— seznanja družbeno-politično skupnost (pristojne organe) s problematiko šole (2),

— odloča o najetju kredita za dozidavo potrebnih šolskih prostorov in stanovanj za učitelje (samo en statut! op. pis.) (2),

— je pristojen za tolmačenje določil statuta (1 in dalje),

— daje priporočila za delo ravnatelja in učiteljskega zbora,

— za učence, ki so pri šolanju pokazali izreden uspeh in so se šolali v težkih razmerah, skrbi, da se jim omogoči nadaljnje šolanje (!! upoštevanja vredno določilo — op. pis.),

— določa šolski okoliš, v soglasju s svetom za šolstvo pristojne občinske skupščine in v soglasju s prizadetimi krajevnimi skupnostmi in ravnateljev prizadetih šol (samo en statut! op. pis.),

— izjemoma lahko spremeni finančni načrt med letom,

— ustanavlja razne komisije in vodi njihove člane,

— določa dopolnilne strokovno izobraževalne dejavnosti,

— odloča o pritožbi proti sklepanju učiteljskega zbora,

— odloča o pritožbi proti odločbi direktorja oziroma UO,

— odloča o pritožbah zoper izključitev učencev,

— imenuje razpisno komisijo in učitelje na njen predlog,

— sklepa o porabi sredstev, ki jih sprejme šola od posameznih delovnih organizacij podjetja ali družbenih organizacij,

— obravnava delovne pogoje in stanje v šoli,

— sprejema delovni program šole,

— skrbi za izboljšanje gmotnih in drugih pogojev za delo in življenje šole,

— daje soglasje za število učencev (važno določilo, če ga povežemo z vprašanjem financiranja! op. pis.),

— skrbi za čimvečje sodelovanje in povezovanje šole z gospodarskimi in kulturno-umetniškimi organizacijami, kot tudi z organizacijami za telesno kulturo in tehnično vzgojo in družbenimi organizacijami,

— razpravlja o nastavitvi, prehrani in vzgoji učencev v domovih za učence in podobnih zavodih,

— odloča o disciplinskih ukrepih proti učencem, kadar je to po posebnih predpisih v njegovi pristojnosti,

— imenuje komisije, ki proučujejo določena delovna področja in pripravljajo predloge za seje sveta šole,

— skrbi za sodelovanje šole z družino oziroma gospodarskimi, sindikalnimi, mladinskimi in drugimi družbeno-političnimi organizacijami na področju krajevne skupnosti,

— organizira posebna strokovna predavanja o usmerjanju v poklice, daje predloge za navedbo praktičnega dela,

— daje svoje predloge in pripombe k predračunu dohodkov in izdatkov, kakor tudi za zaključni račun šole,

— obravnava opozorila in predloge o vprašanih, ki so splošnega pomena za delo šole,

— posreduje učiteljskemu zboru eventualne pritožbe staršev in učencev,

— pomaga učencem, ki so končali šolo, najti zaposlitev v njihovem poklicu (!),

— spodbuja gospodarske organizacije, da štipendirajo učence v tej šoli (!),

— skrbi, da se na šoli organizirajo različne oblike prišolskih dejavnosti, ki imajo namen razvijati individualne sposobnosti učencev in njihovo osebnost (!).

Mimo razmejevanja pravic in dolžnosti sveta šole s pravicami kolektiva, ki naj premoste tudi nasprotujoče se interese — si družba zagotavlja svoj vpliv tudi z okvirnim določanjem razmerja med člani sveta, izvoljenimi v kolektivu in takoimenovanimi predstavniki javnosti. V 10. členu citiranega zakona je določeno, da naj delovna skupnost izvoli v svet šole več kakor polovico oseb oziroma vseh članov sveta. Vse drugo je prepuščeno določilom v statutu. Torej ne le bolj določena opredelitev tega, koliko predstavnikov javnosti naj sodeluje v svetu, marveč tudi kateri organi in organizacije imenujejo ali izvolijo svoje predstavnike v svet šole, je stvar statutarnih določil. V tem pogledu je rešitev skoraj toliko kolikor je statuten (če izvzamemo prepisovanje).

Kar se tiče udeležbe članov delovne skupnosti v svetu je 3% takih statuten, kjer predvidevajo le od 11 do 50% članov kolektiva v svetu, torej določila niso v skladu z zakonom. 40% statuten predvideva 51 do 60% udeležbo članov kolektiva v svetu in 20% je takih, ki predvidevajo več kot 61% udeležbo članov kolektiva v svetu šole. Za 37% statuten pa tega po določilih ni bilo moči ugotoviti, oziroma razmerij statuti niti ne določa. Menimo, da določila mnogih statuten kljub zaželenemu vplivu družbe na delo ustanove, po nepotrebnem vključujejo veliko število takozvanih predstavnikov javnosti. Ne gre za število, marveč njih kakovost, znanje in pripravljenost za resno sodelovanje!

Ta pregled kaže tudi na raznolikost rešitev, ki so še bolj pestre, ko gre za določila, kdo naj bi bil kot predstavnik javnost član sveta šole. Dvoje rešitev

smo opazili: so statuti, ki povedo, da naj bo v svetu toliko in toliko predstavnikov javnosti, njih izbiro oziroma izvolitev pa prepuščajo političnim in politično-teritorialnim organom (!). Drugi pa navajajo, naj bi v svet šole vključili, izvolili, imenovali predstavnike organizacij, kot so: prijatelji mladine, Socialistična zveza terena ali občine, Rdeči križ, občinska skupščina, krajevni svet, dalje naj bi v šolski svet imenovali predstavnike tudi sveti staršev (običajno iz statutarnih določil ni razvidno, ali naj bi imenoval predstavnika vsak svet staršev tam, kjer so le-ti po podružničnih šolah ali vsi skupaj enega) in šolska skupnost. Redkeje določajo statuti, da člane sveta imenuje ali izvoli tudi mladinska organizacija.

Praksa in vse ocene kažejo, da je nesprijemljivo, da bi v svete imenovali predstavnike organizacij. Organizacije ne more predstavljati posameznik, niti se organizacija ne more »preko predstavnika« vtikati v delo sveta in šole. Mimo tega ima predstavniki sistem še druge pomanjkljivosti, ki opravičujejo gornjo tezo. (Znano je, da je mnogo pripomb na takoimenovani predstavniki sistem izbire članov v samoupravne organe socialnega zavarovanja).

Seveda tudi udeležba predstavnikov javnosti ne pomeni že samo po sebi popolno vsklajevanje interesov družbe in kolektiva šole. Važne se nam zde tudi vse tiste določbe, ki naj bi urejale mnogotere odnose (ne le tiste, ki so materialno-finančnega značaja) med šolo in občino, oziroma občinsko skupščino. Statuti šol so glede tega še mnogo pomanjkljivi, veliko bolj kot statuti gospodarskih organizacij, ki bi bili lahko v tem pogledu vzgled sestavljalcem statuten šol!!

Zbor delovne skupnosti in predstavniki kolektiva v svetu šole

Kot oblika neposrednega upravljanja celotne delovne skupnosti se uveljavlja v 58 % statuten zbor delovne enote, 28 % statuten določa, da je zbor obenem tudi najvišji organ samoupravljanja v delovni skupnosti, torej ne predvidevajo šolskega sveta, predstavniki javnosti so člani zbora (z omejenimi pravicami seveda). To velja predvsem za šole, ki imajo manjše število (od 30 zaposlenih, kot to omejuje 12. člen citiranega zakona) zaposlenih. Zbor delovne skupnosti opravlja, oziroma ima vse pravice in dolžnosti sveta šole, vendar je v tem pogledu, kot že rečeno, v statutih mnogo nepreciznih določil. Samo za primer: statut sicer sploh ne govori o svetu šole, ampak samo o delovni skupnosti — statutarna določila pa kažejo, da imajo v mislih, ko opredeljujejo pravice in dolžnosti, tudi svet šole in da delovna skupnost nima pravic sveta. V drugem statutu opredeljujejo svet šole kot samoupravni organ le takrat, kadar deluje, torej odloča, brez predstavnikov javnosti. Že v naslednjem členu pa trde, da je svet šole sestavljen tako iz predstavnikov javnosti, kot tudi vseh članov kolektiva, ki pa ne more odločati kot samoupravni organ. Od tod tudi vse druge nejasnosti kot npr. kateremu svetu je odgovoren za svoje delo upravni odbor: tistemu, ki je organ samoupravljanja zato, ker ga sestavljajo samo člani kolektiva ali temu drugemu, ki menda ni organ samoupravljanja, pač pa nekaj drugega, čeprav neopredeljenega, ker ga sestavljajo vsi, tako predstavniki javnosti kot člani delovne skupnosti itd. V tretjem (pogostejem) primeru je svet šole opredeljen kot nekakšen nadzorni organ v šoli (podobno kot svet za šolstvo) in skoraj da nima pravice odločati sam, marveč daje le pripombe. Taka, kot rečeno, pogostna določila, kažejo na popolno nerazumevanje samoupravljanja

sploh in jih bo treba iz statotov izbrisati (so občinske komisije to prezrle?). Še primer protislovnih določil: v enem členu določajo, da »svet šole sestavljajo vsi člani delovne organizacije in predstavniki...« nekaj členov naprej pa trde, da o vseh zadevah, določenih v členu X tega statuta, odločajo samo izvoljeni člani delovne skupnosti. V posameznih primerih poznajo tudi »podružnični svet šole«, ki ni samoupravni, marveč družbeni organ, ki zastopa interese občanov v pogledu vzgojnega in izobraževalnega dela šolskih otrok za šolski okoliš. Ker družbenih organov v šolah ni, je to ponovno primer dokaj zmedenih pojmov o samoupravljanju.

To je le nekaj primerov, ki kažejo, da razmerja med zbori delovne skupnosti in sveti šol v statutih niso urejena dovolj jasno in so pogosto zelo neprecizna. Če odštejemo površnost pri delu in rešitve, ki jih ni moči grajati, še preden so preizkušene v praksi — nam vendarle ostane vtis, da so nejasna določila glede funkcij zbora in sveta lahko tudi plod formalnega in navideznega dodeljevanja pravic kolektivu, ko so mu z drugimi določili omejena ali odvzeta. Kaže, da ni povsem jasno, kdo je pravzaprav najvišji samoupravni organ. Za določeno število sestavljalcev statotov je to zbor delovne skupnosti (vseh zaposlenih), za druge je to svet v celoti ali samo tisti del članov sveta, ki jih je izvolil kolektiv. V večjih šolah, kjer predvidevajo samoupravni telesi: zbor delovne skupnosti in svet, so tudi pravice enega ali drugega zelo nejasno razmejene, oziroma v takih primerih zbori nimajo posebno pomembnih pravic.

Ker moramo upoštevati, da gre za kolektive, med katerimi je največji po številu zaposlenih majhen, bi pričakovali veliko bolj uveljavljene takšne ali drugačne oblike neposrednega samoupravljanja, torej močnejšo udeležbo vsakega posameznika pri sprejemanju odločitev o vseh količikaj pomembnih odločitvah. Majhne skupine (grupe) bi bile sposobnejše sprejemati večjo odgovornost za samoupravne odločitve (tudi zaradi strukture zaposlenih, saj gre za skupine umskih delavcev), kajti če kje, tu ne more obroditi sadu teza »o potrebnem omejevanju vpliva na odločitve zaradi premajhne razgledanosti, znanja in podobnega«. Tako pa 38 % statotov sploh ne predvideva, da bi zbor vseh zaposlenih lahko deloval tudi kot odločujoči organ, 29 % statotov pa ne navaja nikakršnih pravic in dolžnosti, ki bi bile prenesene na vso delovno skupnost. Pomeni, da v 67 % statotov ni določil, ki bi k samoupravljanju pritegovali vse zaposlene (???). Celo referendum, kot obliko odločanja vseh, predvideva za posamezne zadeve le 38 % ocenjenih statotov (!?). V tem pogledu so statuti delovnih organizacij v gospodarstvu kljub specifično težjim pogojem doslednejši in lahko rečemo, precej pred šolami.

Drugače, boljše so stvari glede tega urejene le v tistih šolah oziroma statutih, kjer je delovna skupnost prevzela tudi funkcijo sveta (32 % — to so predvsem šole, ki imajo manj kot 20 zaposlenih).

Pregled, o čem odločajo samo člani delovne skupnosti (zbor delovne skupnosti), ali samo tisti člani sveta šole, ki jih je izvolila delovna skupnost, nam da povsem enako podobo in odpira enaka vprašanja kot že opisano opredeljevanje pravic in dolžnosti šolskega sveta, kadar deluje kot celota. Večina statotov se drži določil 9. člena citiranega zakona in le v posameznih primerih presegajo ta okvir z bolj konkretnimi in zato tudi jasnejšimi določili.

V točki osem št. 9. in v zvezi s členom 11. je rečeno, da

— sprejema pravilnik o oblikovanju in delitvi dohodka samo tisti del članov sveta šole, ki jih je izvolil kolektiv. To dobesedno ponavlja 30 (100 %) statuten izbranih kot vzorec za to bolj podobno oceno. To je obenem tudi edino 100 % uveljavljeno določilo.

Določilo pod točko sedem, čl. 9.:

— sprejema finančni načrt in zaključni račun, navaja po zakonu 27 do 30 statuten (90 %).

Določilo pod točko devet in dvanajst, čl. 9.:

— sprejema pravilnik o delitvi osebnih dohodkov,

— določa sistemizacijo delovnih mest; navaja po zakonu 26 do 30 statuten (87 %).

Določilo pod točko 11 in 13, čl. 9.:

— sprejema druge splošne samoupravne akte,

— sprejema učne in druge strokovne delavce šole na podlagi razpisa, navaja 24 od 30 statuten (80 %).

Določilo pod točko petnajst, čl. 9.:

— odloča o uporabi družbenih sredstev šole in o uporabi sredstev skladov itd., navaja po zakonu 16 od 30 statuten (53 %).

Pri vseh ostalih pravicah in dolžnostih zbora delovne skupnosti ali dela sveta šole frekvenca smiselno enakih določil močno pada (največ petkrat, sicer pa se ponavlja manj kot trikrat). Ugotovitve so lahko enake kot prej in z istimi razlogov dobesedno navajamo tudi ta določila:

— izvoli upravni odbor (5),

— izvoli direktorja šole (DS) (4),

— imenuje stalne in občasne komisije (4),

— sprejme pravilnik o delovnih razmerjih (3),

— določa dopolnilno in vzgojno izobraževalno dejavnost šole (3),

— sprejme statut šole (del. skupnost) (2),

— sprejme investicijski program šole (2),

— razpisuje prosta delovna mesta učnega in drugega osebja (2),

— odloča o odpovedi delovnega razmerja (2),

— upravlja družbena sredstva šole, odloča o uporabi skladov ter o tem informira del. skupnost (1 in dalje),

— določa razpisno komisijo, ki sprejema učne in vzgojne delavce šole na podlagi razpisa.

— sprejme delovni program šole (del. skupnost),

— odloča o sredstvih skladov šole, razen sredstev investicijskega sklada, ki jih lahko začasno uporabijo mimo njihovega namena za šolske potrebe (DS),

— odloča o najemanju posojil,

— odloča o odpisu osnovnih sredstev in drobnega inventarja (DS),

— sprejema poslovnik o delu šole (DS),

— voli tri člane komisije za razpisovanje mesta direktorja,

— ustanavlja komisije za proučevanje posameznih vprašanj (DS),

- organizira dejavnost šole, skrbi za njen razvoj in določa načrte ter organe šole (DS),
- ureja in izboljšuje pogoje za delo, organizira varstvo pri delu in počitek, zagotavlja pogoje za izobraževanje in zvišanje osebnega in družbenega standarda (DS),
- obravnava in rešuje vloge staršev in učencev (DS),
- določa vsebino zaključnega izpita, vpisne pogoje ter organizacijo vzgojno-izobraževalnega procesa (DS),
- skrbi za celotno življenje in delo šole, obravnava delovne uspehe in stanje v šoli ter daje smernice za izboljšanje dela pri vzgajanju in izobraževanju učencev (DS),
- odloča v soglasju z občinsko skupščino o združevanju z drugimi šolami (DS).

Upravni odbor

V 15. členu zakona o organih upravljanja v šolah itd. je v prvem stavku rečeno, da upravni odbor odloča o poslovanju šole. V nadaljnjih odstavkih pa je rečeno le to, da upravni odbor skrbi, spremlja, pripravlja in opravlja različne naloge. Medtem ko ga prvi odstavek enači z drugimi organi samoupravljanja, ga ostala določila postavijo, vsaj po našem mnenju, na prvo mesto. Upravni odbor je izvršni organ sveta šole, čeprav mu le-ta lahko prepušča tudi odločanje o konkretno določenih zadevah, 70 % statutih opredeljuje upravni odbor kot izvršni organ sveta šole, čeprav s tem ni rečeno, da so pravilno opredeljene tudi vse pravice in dolžnosti, ki so prepuščene tem organom. Včasih bi lahko rekli, da je upravni odbor sicer opredeljen kot izvršni organ, z dodeljenimi pravicami pa je tudi odločujoči organ v najbolj pomembnih zadevah. Kot, če lahko rečemo, čisti izvršni organ opredeljuje upravni odbor 55 % analiziranih statutih (13 % ne predvideva tega organa), ostali pa mu dajejo mimo drugih tudi take pravice, ki bistveno omejujejo svet šole ali zbor delovne skupnosti prav v njegovih osnovnih pravicah (v mislih imamo ustavna določila glede tega).

Tako mimo drugega nekateri upravni odbori lahko odločajo:

- o porabi sredstev sklada skupne porabe (8),
- o najemanju kreditov (6),
- o ugovorih glede delovnih razmerij (4),
- o sklepanju delovnega razmerja s tehničnim osebjem (3),
- o nagradah članom kolektiva (2),
- o izkoriščanju poslovnega sklada (1 in dalje),
- o sklepanju o nadurnem delu,
- o nakupu osnovnih sredstev (brez omejitev),
- o vpisu učencev iz drugih okolišev,
- o izkoriščanju sredstev investicijskega sklada do 500 tisoč (višina vsote ni niti v gospodarskih organizacijah običajno tako visoka),
- o dodelitvi stanovanj,
- o nakupu večjega inventarja,

— o uvedbi nadurnega dela.

Očitno je, da so v nekaterih šolah dali upravnim odborom pravice, ki jim ne gredo. Denimo, kako bi mogel samo majhen del kolektiva, tj. upravni odbor, odločati o sredstvih skladov ali o investicijah (najmanjše kreditov, nakup večjega inventarja, itd. Celo v gospodarskih organizacijah, kjer gre dohodek v milijarde, nismo našli primera, da bi upravni odbor lahko odločal o nakupih do 500 tisoč dinarjev ali celo brez omejitve!! To so stvari, ki jih upravni odbor pripravi in predlaga). Potem nagrade? Kaj je tu odločati in kaj lahko odloča upravni odbor, če imamo pravilnik? Delitev je pravica kolektiva, ne pa upravnih odborov! Skratka gre za nepremišljeno dodeljene pravice upravnim odborom.

Mimo pravic odločanja uvajajo statuti še druge dolžnosti upravnih odborov. Navajamo jih zaradi tega, da bi omogočili presojo o njih pomenu in zato, da bi smotrna določila našla pot tudi v druge statute (številke v oklepaju pomenijo, kolikokrat se določilo ponovi v 30 različnih statutih):

- spremlja delo šole in predlaga ustrezne ukrepe za izboljšanje dela šole (13),
- pripravlja gradivo in predlog o vprašanih, ki naj jih rešuje svet šole (12),
- pripravi predlog statuta šole, delovnega programa, pravilnika o delitvi dohodka in osebnega dohodka, o delovnih razmerjih in daje v odobritev oziroma sprejem svetu šole (12),
- pripravi predlog finančnega načrta in zaključnega računa (11),
- predlaga odpiranje novih delovnih mest in jih izpolnjuje na podlagi razpisa (9),
- predlaga odpovedi (8),
- skrbi za smotno uporabo družbenih sredstev, s katerimi razpolaga šola (7),
- imenuje komisije, ki mu pomagajo izvajati samoupravne naloge (ni jasno ali svoje komisije ali sploh vse komisije) (6),
- določa način izvedbe letnega popisa inventarja ali na drug način iztrošenih materialnih sredstev (5),
- sprejema poslovniške in druge akte šole, s katerimi se podpisujejo nalogi in notranja organizacija posameznih delovnih mest (5),
- obravnava prošnje, pritožbe, predloge in mnenja članov delovne skupnosti, če s svojimi rešitvami ne posega v pristojnosti sveta šole (5),
- razpravlja o sistemizaciji delovnih mest in drugih splošnih predpisih šole (4),
- odobrava izredne dopuste, če ti presegajo 7 dni (4),
- skrbi za strokovno izobraževanje članov delovnega kolektiva (4),
- sprejema administrativne, tehnične in pomožne delavce na podlagi razpisa (4),
- predlaga sprejem novih delavcev svetu šole (4),
- nadzoruje uporabo in delitev sredstev, s katerimi razpolaga delovna skupnost (3),
- pripravlja analizo in sprejema napotke za uspešnejše delo delovne organizacije (3),
- sprejema poslovnik o svojem delu (2),
- razpravlja o pritožbah občanov, organizacij in organov glede na delavnost šole in poroča o tem svetu šole (1 in dalje),

- daje svetu šole predloge o porabi sredstev rezervnega sklada,
- pripravi poročilo o delu šole ob koncu šolskega leta in poročilo o tekočih problemih skupnega pomena,
- dovoljuje ekskurzije daljše od 2 dni (to npr. je stvar programa, ki ga sprejmejo vsi! op. pis.),
- dovoljuje učencem izostanek daljši od osem dni,
- rešuje pritožbe učencev in vzgojne ukrepe razrednika in učiteljskega zbora,
- vrši funkcijo disciplinskega sodišča,
- predlaga gradbeni odbor, ki vodi novogradnjo,
- skrbi za razpravo o vseh predlogih, mnenjih in stališčah, ki jih člani delovne skupnosti postavljajo ustreznim organom šole ter za obveščanje članov o rezultatih teh vprašanj.

Direktor

Se zlasti podrobno so opredeljene naloge, pravice in dolžnosti direktorja (v statutih običajno ravnatelj. Izraz »ravnatelj« ni le lepši, marveč tudi vsebinsko bolje opiše delovno mesto, bolje od direktivnega »direktorja«) šole. To sicer ni nikakršna slabost, še zlasti ne tistih statotov, ki z dodeljevanjem pravic ne pretiravajo. Pretiravanje, večje dodeljevanje pravic v posameznih statutih pa je spet takšno, da bistveno omejuje v pravicah bodisi upravni odbor, bodisi svet šole in zbor delovne skupnosti. Brez pretenzij navajamo podatke, ki kažejo, koliko bolj skrbno je obdelano poglavje o pravicah in dolžnostih direktorja v primerjavi s pravicami drugih organov. To je le namig, ki kaže na površnejšo in manj dosledno obdelavo pravic in dolžnosti sveta, upravnega odbora in zbora, ne pa tudi dokaz, da je pravic, ki jih ima direktor, že samo zato preveč.

V statutih (N = 30) je zapisanih 72 vsebinsko različnih določil, ki zadevajo pristojnosti direktorja. Vendar je pogostnost teh določil veliko močnejša takrat, ko gre za direktorja, kot pa sicer. Omenjena določila o direktorju se ponavljajo v 476 primerih, kar pomeni, da pride povprečno 16 določil o pristojnostih direktorja na statut. Pristojnosti sveta šole so v celoti naslonjene (kot smo že omenili) le na določila zakona. Vendar naletimo v statutih na 50 vsebinsko različnih določil o pravicah in dolžnostih sveta šole. Toda tako podrobna in obdelana določila ima le nekaj boljših statotov, zato se vsa ponavljajo le v 239 primerih, kar pove, da pride na statut le 8 določil (pol manj kot za direktorja). Še precej slabše pa je, ko gre za pristojnosti zbora delovne skupnosti oziroma dela sveta, ki ga voli kolektiv. Tu gre le za 30 vsebinsko različnih določil in je frekvenca tako nizka, da pride na statut komaj 7 določil (toliko jih določa zakon!).

Zaradi preglednosti, kritične presoje dodeljenih pravic itd, tudi za direktorja navajamo dobršen del pristojnosti (v oklepaju frekvenca):

- je odredbodajalec za izvrševanje finančnega načrta šole (22),
- sodeluje z zavodi za prosvetno pedagoško službo zaradi izboljševanja vsebine in kvalitete celotne vzgojno-izobraževalne dejavnosti šole (19),
- sestavi ob začetku šolskega leta predlog o organizaciji oddelkov, razporeditvi učiteljev, za določitev namestnika, varuhov zbirk, knjižnic in mentorjev pri org. učencev (19),

- sklepa in razvezuje delovno razmerje z delavci (18),
- lahko zadrži izvršitev sklepa delovne skupnosti, UO, sveta šole, učiteljskega zbora, če meni, da je sklep nezakonit (18),
- skrbi za družbeno, pedagoško, metodološko in strokovno izpopolnjevanje učnega osebja (17),
- nadzoruje delo članov kolektiva in je njihov disciplinski starešina (17),
- skrbi za izpolnjevanje sklepov organov samoupravljanja in družbenega upravljanja ter strokovnih in predstavniških organov v občini (17),
- načrtno hospitira pri pouku, analizira delo učiteljev in pomaga, svetuje ter daje napotke za njihovo strokovno in pedagoško izpopolnjevanje (16),
- nadzira in vodi administrativno in finančno poslovanje ter hrani pečat šole (16),
- sklicuje in vodi konferenco učiteljskega zbora in skrbi za izvrševanje njegovih sklepov (14),
- izreka kazni za disciplinske nerednosti in izdaja odločbe o povračilu škode ter predlaga uvedbo disciplinskega postopka (po novem zakonu tega ne bo delal! op. pis.) (13),
- skrbi, da so učitelji enakomerno obremenjeni s šolskim in drugim delom, ki je v zvezi z družbenimi nalogami šole in so v prvi vrsti zaposleni v svoji stroki (12),
- pomaga predsedniku delovne skupnosti na njegovem delu ter skrbi za izpolnjevanje sklepov delovne skupnosti same ter nje in predstavnikov javnosti (12),
- sestavlja poročilo o delu šole ob koncu šolskega leta ter zaključni račun (12),
- skrbi, da se premoženje šole varuje in pravilno uporablja (11),
- določa namestnike odsotnim učiteljem ali vzgojiteljem ter odreja nadurno delo po sklepu skupnosti razen v nujnem primeru (11),
- spoznava in razvija strokovne in druge sposobnosti posameznih učiteljev ter jih podpira v njihovih prizadevanjih pri iskanju in oblikovanju novih in spodbudnejših oblik in metod dela (10),
- sklicuje in vodi šolske roditeljske sestanke (10),
- organizira in neposredno vodi delo v šoli ter opravlja zadeve, ki so po splošnih predpisih in statutu v delovnem področju vodje ustanove (10),
- predstavlja šolo pred drugimi organizacijami in občani (10),
- sklepa finančne dogovore in pogodbe do 50 tisoč dinarjev; nad 50 tisoč dinarjev mora imeti poprejšnje soglasje upravnega odbora (10),
- skrbi za izboljšanje učno-vzgojnega dela na šoli (10),
- vodi evidenco nadur in honorarjev ter jih nadzoruje (9),
- pripravi predlog za obliko in način povezovanja šole z drugimi družbenimi in gospodarskimi organizacijami (9),
- je pedagoški vodja in po svojem položaju vodi učiteljski zbor (8),
- spremlja šolsko delo učiteljev in tisto njihovo izvenšolsko dejavnost, ki je v zvezi v vzgojnimi in izobraževalnimi nalogami šole (7),
- lahko odobri dva dneva kot pouka prosta dneva v šolskem letu (6),
- odgovarja za zakonitost poslovanja šole (6),
- je odgovoren za izvajanje delovnega programa šole (6),
- izdaja dovoljenje za honorarno zaposlitev učnega osebja na drugih ustanovah in zavodih (5),
- proučuje predloge staršev in učencev (pritožbe) (5),

- organizira in vsklajuje delo komisij ter skrbi za izboljšanje izobraževalnega in vzgojnega dela na šoli (5),
- koordinira delo med vodstvom šole ter šolskimi samoupravnimi in strokovnimi organi (4),
- sklepa delovne pogodbe s honorarnimi delavci šole (4),
- dovoljuje učnemu osebju plačan izreden dopust do 7 dni (4),
- skrbi, da je šolska kronika pisana za preteklo leto (3),
- vodi šolski koledar in nadzira izvrševanje programa dela šole (3),
- imenuje izpitno komisijo (ter določa roke za izpite) (3),
- organizira strokovni študij in hospitacije (3),
- razporeja delavce na delovna mesta in jim določi delokrog dela ter opravlja premostitvena dela na šoli (3),
- določa dežurno službo med počitnicami (2),
- je odgovoren za delo šolske administracije, posebej še za pravočasno izdajanje odločb o delovnem razmerju, za zakonitost postopka v odpovedi delovnih razmerij (2),
- dovoljuje izredni plačani dopust v skladu z veljavnimi predpisi (2),
- skrbi za nabavo osnovnih sredstev (2),
- odgovoren je za pravočasno obveščanje članov kolektiva o vseh strokovnih in ekonomsko-finančnih problemih šole (2),
- izdaja odločbe o osebnih dohodkih kolektiva (2),
- odobrava celodnevne ekskurzije sporazumno z učiteljskim zborom (stvar učnega načrta! op. pis.) (2),
- pripravlja vzgojno-izobraževalni program in ga predlaga v sklepanje profsorskemu zboru (2),
- izreka kazni ukora ravnatelja (1 in dalje),
- predlaga delovni skupnosti pravilnik o sistemizaciji delovnih mest,
- sklepa pogodbe o honorarni zaposlitvi z delavci na šoli,
- skrbi za pravilno in uspešno delovanje internatov (?),
- skrbi za uspešno in pravilno delovanje šolske mlečne kuhinje (?),
- organizira študij in medsebojne hospitacije v horizontalnem in vertikalnem smislu,
- določa izpitne odbore za razredne in popravne ter privatne izpite,
- pripravlja material za ocenjevanje delovnega osebja ter sodeluje pri ocenjevanju,
- sklicuje zborovanje ob zaključku šolskega leta,
- pripravlja osnutke notranjih predpisov šole (?),
- zahteva od vsakega člana delovne organizacije izvršitev nalog, katere je po svoji strokovni izobrazbi in glede na delovno mesto dolžan in sposoben izvršiti,
- kontrolira in podpisuje izkaze oziroma spričevala in dosjeje učencev,
- odobrava učencem opravičene večdnevne izostanke,
- odreja delovno področje pomočniku ravnatelja (ali ne pravilnik, statut? op. pis.),
- izdaja organizacijske naloge in navodila,
- skrbi za redno obveščanje delavcev o sklepih organizacije samoupravljanja (vsak naj obvešča o svojem delu!! op. pis.),
- skrbi za sodelovanje med organi upravljanja in organizacijami učencev na šoli ter starši,
- izdaja odločbo o trajanju letnega dopusta,

— podpisuje vse akte zavoda, v kolikor ni prenosov s posebnim pooblastilom pravice, kakor podpisovanje koga drugega v zavodu,

— pripravi osnutek finančnega načrta in ga predloži UO,

— odloča o uporabi sredstev investicijskega sklada šole do 200 tisoč dinarjev iz sklada skupne porabe do 20 tisoč dinarjev (?).

Ker je vprašanje reelekcije več ali manj povezano tudi s statusom direktorja, bi posredovali tudi oceno statusov glede tega. 90 % statutih predvideva reelekcijo za direktorja, kar je v skladu s 20. členom citiranega zakona. 10 % statutih reelekcije ne predvideva. Le 11,6 % statutih predvideva različne oblike možne menjave tudi za pomočnika direktorja, 8 % za vodje oddelkov in 2 % predvideva možno menjavo tudi na drugih delovnih mestih.

V statutih v 80 % ne določajo, kdaj je začetek prve reelekcijske dobe. V 10 % je to določeno in začne reelekcijska doba ali s sprejetjem statuta ali pa z začetkom šolskega leta 1967/68 (?). Ostali statuti ne predvidevajo reelekcije, čeprav bi to določilo moralo biti v statutih! Zakaj pa naj bi se začela reelekcijska doba šele 1967 leta, pa sploh ne razumemo?

Iz statutih je bil izluščen tudi pregled o tem, kdo odloča (tudi: komu sporoča) v primeru spora med direktorjem in organi samoupravljanja. 32 % statutih o tem nima določila, medtem ko ostalih 68 % prepušča to odločitev:

— svetu za šolstvo (20 abs. št. N = 60),

— svet šole (17),

— pravna služba (14),

— delovna skupnost (3),

— pedagoški svet (1),

— ustanovitelj (1),

— višji upravni organ (1).

Komisije samoupravnih organov

Komisije samoupravnih organov so v minuli praksi delavskega samoupravljanja opravičile svojo eksistenco, kot polstrokovna telesa, ki proučujejo posamezne probleme in jih predlagajo v rešitev, odločanje itd. samoupravnim organom. Ne da bi obširneje utemeljevali upravičenost komisij, si oglejmo, kako to vprašanje rešujejo pravkar sprejeti statuti šol. Ker 48 % statutih šol ne predvideva oblikovanje komisij (že v osnutkih statutih gospodarskih organizacij smo opazili skoraj 100 % uveljavljanje teh pomožnih organov samoupravljanja, ki jim ponekod dajejo celo nekatere posebne pravice in jih imenujejo odbori DS), bi lahko trdili, da se sestavljajci niso posebno močno naslonili na izkušnje samoupravljalcev v gospodarstvu. Vendar pa moramo upoštevati, da bo oblikovanje komisij v šolah in vsebina dela posameznih komisij prinesla šele praksa. Za sprejete statute bi lahko rekli, da niti dva ne predvidevata istih komisij z istimi nalogami.

18 % statutih predvideva, da se komisije formirajo po potrebi, 15 % statutih pa pravi, da svet šole sicer ima komisije, vendar ne povedo natančno, za kakšne komisije (njih naloge in sestav) gre. 18 % statutih pa našteva sledeče komisije (v oklepaju število, frekvenca teh komisij):

— komisija za socialno in zdravstveno varstvo učencev (4),

— komisija za mlečno kuhinjo (4),

- komisija za razpis prostih delovnih mest (4),
- komisija za popis inventarja (2),
- komisija za oceno delovnih mest (2),
- gospodarsko-finančna komisija (2),
- prosvetno-pedagoška komisija (2),
- disciplinska komisija (2),
- komisija za delovna razmerja (2),
- komisija za delitev gibljivega dela OD (?) (1),
- komisija za ideološko delo (1),
- komisija za izdelavo delovnega programa (1),
- strokovna komisija (1),
- komisija za primopredajo poslov direktorja (1),
- komisija za izdelavo pravilnikov in statotov (1),
- komisija za tehnični pouk in prakso v proizvodnji (1),
- komisija za amortizacijo (1),
- komisija za delitev OD (1).

Statuti predvidevajo tudi komisije upravnih odborov (zanimivo, da je takih komisij manj pri upravnih odborih gospodarskih organizacij!!). 58 % statotov ne predvideva takih komisij (več kot 10 % statotov namreč ne predvideva upravnega odbora kot samoupravnega organa), v 22 % komisije predvidevajo, vendar ne povedo, za kakšne komisije gre, v 5 % komisije formirajo, če je to potrebno, v 15 % pa določajo, da bodo imeli katero izmed naslednjih komisij:

- disciplinska komisija (2),
- izpitna komisija (2),
- komisija za oceno delovnih mest (2),
- komisija za popis inventarja (2),
- komisija za razpis delovnih mest (1),
- komisija za prošnje in pritožbe (1),
- komisija za rekreacijo in stanovanjska vprašanja (1),
- komisija za oceno delovnih mest (1).

Tako smo izluščili nekaj najbolj značilnih načel, ki zadevajo samoupravljanje v šoli. Menimo, da je očitno, da gre za začetek poglobljenega uveljavljanja samoupravnih odnosov v šolah in da bo dokaj važna naloga: spremljanje in ocenjevanje konkretnega dela, ne le zaradi morebitnega dopolnjevanja statotov, marveč tudi poglobljenega študija samoupravnih problemov v ustanovah, ki imajo v primerjavi z gospodarskimi organizacijami tudi svoje posebnosti.

Odnos med matično šolo in podružničnimi šolami

Geza Čahuk

Zakon o upravljanju v šolstvu ne obravnava posebej podružničnih šol in njenih organov, ker meni, da so podružnične šole samo dislocirane enote enotne, osrednje ali matične šole. Prav zaradi tega pa je zanimivo pogledati, kako so to vprašanje rešile šole v svojih statutih.

Svet podružnične šole ima približno 6 % podružničnih šol, upravnega odbora nima nobena podružnična šola. Skoraj vse oziroma velika večina podružničnih šol (81 %) pa ima upravitelja podružnične šole. Zbor delovne skupnosti kot organ upravljanja pa ima samo 6 % podružničnih šol. To je ravno toliko, kot

jih ima svet staršev, 20 % podružničnih šol pa nima nikakršnega organa, niti upravitelja podružnične šole. To so večina podružnične šole z enim oddelkom. Odnos med matično in podružnično šolo je v glavnem precej površno obdelan. Zelo slabo je obdelano finančno vprašanje podružničnih šol, prav tako pa tudi samoupravne pravice zaposlenih na podružnični šoli, ki je dostikrat zelo oddaljena od matične in ima tako praktično zelo malo stikov in slabo povezavo z matično šolo. Samo 9 % statotov navaja, da volijo podružnične šole od 11 do 15 % članov v svet matične šole. Približno 9 % statotov pa določa, da so vsi zaposleni na podružnični šoli člani sveta šole. To je v tistih primerih, kjer predstavlja svet šole celotna delovna skupnost. Večina (69 %) v statutu ničesar ne določa, kakšna je udeležba pri upravljanju tistih članov, ki so zaposleni v podružnični šoli. V 14 % statotov pa je omenjeno, da kolektiv podružnične šole voli v svet šole svoje zastopnike, vendar ni določeno koliko. Nekateri statuti navajajo, da zbor delovne skupnosti podružnične šole opravlja funkcijo sveta šole in upravnega odbora v svoji enoti.

Večina statotov — to je 69 % — ki določajo organe upravljanja tudi v podružnični šoli, govori tudi o njihovih nalogah oziroma pristojnostih. 14 % statotov sicer predvideva organe, vendar ničesar ne določa o njihovih pristojnostih.

Najbolj površno pa je obdelano materialno vprašanje podružničnih šol, bodisi zato, ker menijo, da tega ni potrebno posebej obdelati, ali pa nimajo jasnih stališč, kako urejati financiranje podružničnih šol. To nam potrjuje dejstvo, da ima le nekaj čez 50 % statotov šol, ki imajo podružnične šole, določila o financiranju podružničnih šol.

Pravilniki

Geza Cahuk

Poleg temeljnega samoupravnega akta statuta imajo šole kot sestavni del tega še vrsto drugih samoupravnih aktov — pravilnikov.

Pravilnik o delitvi dohodka in pravilnik o delitvi osebnega dohodka imajo 100 % vse delovne organizacije. Pravilnik o delovnih razmerjih ima 62 % delovnih organizacij. Pravilnik o sistemizaciji delovnih mest ima 28 % delovnih organizacij in pravilnik o ocenjevanju kvalitete dela ima 5 % delovnih organizacij. Poleg že omenjenih pravilnikov predvideva približno 35 % delovnih organizacij še druge pravilnike, in sicer:

- pravilnik za strokovno izobraževanje zaposlenih,
- pravilnik o delu in poslovanju mlečnih kuhinj,
- pravilnik o delu disciplinske komisije,
- pravilnik za formiranje in trošenje sredstev skladov,
- pravilnik o opravljanju izpitov,
- pravilnik o pravicah in dolžnostih učencev in učiteljev,
- pravilnik o delu samoupravnih organov,
- pravilnik o delu pomožnega osebja,
- pravilnik o delu strokovnih organov,
- pravilnik o delitvi gibljivega dela osebnih dohodkov,
- pravilnik o hišnem redu,
- pravilnik šolske skupnosti,
- pravilnik o higiensko-tehnični zaščiti,

- pravilnik o oceni delovnih mest,
- pravilnik o disciplinskem postopku,
- pravilnik o obdelavi in izkoriščanju šolskih vrtov,
- pravilnik o založniški dejavnosti,
- pravilnik o vedenju učencev in odraslih izrednih slušateljev,
- pravilnik o ekskurzijah in izletih,
- pravilnik o organizaciji dela šolske zadruga.

Ze na prvi pogled nam je takoj jasno, da so nekatere vzgojno-izobraževalne ustanove preveč razdrobile samoupravne pravice in dolžnosti po posameznih pravilnikih. Ne želimo se spuščati v umestnost ali neumestnost posameznih pravilnikov, vendar je jasno, da so nekateri pravilniki nepotrebni, npr. pravilnik o ekskurzijah in izletih. Ekskurzije so sestavni del učnega načrta in ne stvar posebnega pravilnika. Prav tako pravilnik o opravljanju izpitov ni stvar samoupravnih pravic, pač pa stvar zakonitih predpisov. Prav tako ni razumljivo, kakšni so in čemu služijo pravilniki o delu samoupravnih organov. Samoupravni organi naj bi imeli kvečjemu svoj poslovnik, medtem ko morajo biti vse samoupravne pravice in dolžnosti uzakonjene v statutu šole. Tudi pravilnik o gibljivem delu osebnega dohodka ni umesten, ker bi moral biti v pravilniku o delitvi celotnega osebnega dohodka ta problem rešen po enotnem principu oziroma po enotnih kriterijih.

Obveščanje članov kolektiva

Bogdan Kavčič

V sistemu obveščanja v kolektivu lahko ločimo dva, medsebojno povezana elementa, ki bi ju lahko imenovali »obveščanje navzgor« in »obveščanje navzdol«. Kadar v vsakdanji praksi govorimo o obveščanju in problemih v zvezi s tem, pogosto mislimo le na »obveščanje navzdol«, s čimer navadno mislimo, da so uprava, organi upravljanja in njihovi predstavniki dolžni obveščati člane kolektiva o sprejetih sklepih in ukrepih, o svojem delu, o delitvi dohodka, spremembah v organizaciji dela ipd. Včasih prištevamo sem še postavljanje vprašanj s strani članov kolektiva in njihovo pravico, da odgovarjajo na postavljena vprašanja. Ob tem pa že zadenemo na drugi element obveščanja v kolektivu, na »obveščanje navzgor«. Vprašanja lahko vsebujejo tudi predloge oboljšavi načina dela, delitve, odnosov ipd. Prav to pa razumemo pod pojmom »obveščanje navzgor«. V demokratičnem sistemu samoupravljanja je namreč nujno na pravico obveščanja vezana tudi dolžnost. Ne samo, da imajo člani kolektiva pravico, da zvedo za vse podatke o poslovanju, delu samoupravnih in drugih organov, ampak so obenem tudi dolžni posredovati samoupravnim organom (in tudi drugim) svoje predloge, mišljenja ipd. v zvezi z aktualnimi vprašanji v kolektivu.

Pri analizi statutov smo poskušali zajeti obe smeri informiranja, navzgor in navzdol. Rezultati analize ne kažejo ravno najbolj razveseljive slike. Na splošno vzeto, je določil o obveščanju članov kolektiva v statutih šol znatno manj kot pa npr. v statutih industrijskih podjetij. Oglejmo si najprej tisto smer obveščanja, ki smo jo imenovali obveščanje navzdol.

Od vseh analiziranih statutov jih kar 63 % ne vsebuje nikakršnih določil, da je kdo dolžan obveščati kolektiv o poslovanju, delu samoupravnih organov ipd. Podatek je gotovo presenetljiv. Mogoče bo kdo ugovarjal z argumentom, češ da so to majhni kolektivi, ki se med seboj vse pomenijo, da je pogosto celotna delovna skupnost v funkciji samoupravnega organa ipd. in da dejansko stanje ni tako problematično, kot pa bi se zdelo iz navedenega podatka. Deloma navedeni argumenti gotovo držijo. Kljub temu pa stanje nikakor ni razveseljivo, če upoštevamo, da je obveščanje nujen pogoj aktivnosti. Če so v statutih našli prostor za podrobno navajanje vseh mogočih malenkostih, bi morali najti mesto tudi za določila o obveščanju. Primeri, ki jih prosvetni delavci navajajo iz lastnih izkušenj, kažejo, da dejansko stanje na področju obveščanja ni bistveno boljše kot sledi iz analize statutov. Dogaja se celo, da samoupravni organi delajo za zaprtimi vrati, da se njihovi sklepi smatrajo kot nekakšna tajnost ali celo da se člani samoupravnega organa dogovorijo, da o določenih sklepih ne bodo ničesar sporočili kolektivu. Če potem kdo slučajno kaj izve, uprizorijo pravo preiskavo, češ od kod je zvedel, namesto da bi korigirali svoja stališča.

Samo določilo, da imajo delavci pravico biti informirani, je seveda še premalo, da bi bila služba informiranja že uspešno organizirana. Zanimalo nas je še, če statuti precizirajo sredstva (kanale) obveščanja, če navajajo, kdo je dolžan informirati člane kolektiva (oseba, ki pripravlja oziroma daje informacije) in če je določeno, kdaj mora biti kolektiv obveščen (čas ob posameznih priložnostih ipd.).

Katere kanale, sredstva, uporabljajo za obveščanje kolektiva, navaja le 13 % analiziranih statutov, torej le dobra tretjina tistih, ki navajajo pravico do informiranosti. Nekoliko boljša situacija je z določili, kdo pripravlja, daje informacije kolektivu. V 22 % statutov je vsaj za del informacij določeno, kdo naj jih kolektivu daje: svet šole, njegovi člani, direktor ipd. Takorekoč v celoti pa v statutih manjkajo določila, kdaj mora biti kolektiv obveščen. Tako določilo vsebujeta le dva od šestdesetih analiziranih statutov. In še v teh dveh določila niso natančna, precizirana v enoti časa, ampak le splošna: »po potrebi«, »treba je predhodno obvestiti ...«

Čeprav se zdi vprašanje o času informiranja nepomembno ali predvsem formalno, je vendarle bistvenega pomena za vpliv posameznika na dogajanje. Če namreč hočemo zagotoviti posamezniku, da bi lahko vplival na neko odločitev, je nujno, da je o njej obveščen pred dokončnim sprejemom odločitve. Obveščanje po sprejeti odločitvi onemogoča vpliv nanjo in tako metodo je moči uporabiti tudi takrat, kadar ne želimo, da bi do takega vpliva prišlo. Vidimo torej, da je pomanjkanje določil o času informiranja kolektiva bistvena pomanjkljivost statutov.

Nekoliko boljša je situacija z določili o dajanju predlogov in mišljenj ter postavljanju vprašanj. Določila o tem, da imajo člani kolektiva pravico dajati predloge, izražati svoja mišljenja, postavljati vprašanja samoupravnim organom, njihovim članom, direktorju zavoda ipd. vsebuje kar 72 % statutov in to 70 % za posameznike, 38 % pa tudi za skupine. Povedali smo že, da ta kategorija ni vsebinsko čista, da lahko vsebuje informiranje navzgor ali pa pomeni izsiljevanje informiranja navzdol (postavljanje vprašanj).

V čem je razlika med določilom, da je npr. svet šole dolžan obveščati člane kolektiva o svojem delu, in določilom, da imajo člani kolektiva pravico postavljati svetu vprašanja (interpelacija) v zvezi z njegovim delom? Kot smo videli, se namreč pravica do postavljanja vprašanj pojavlja znatno pogosteje (72 %) kot pa določila o informiranju članov kolektiva (37 %). Na prvi pogled se bo mogoče komu zdelo, da je razlika pravzaprav nebitvena. Vendar nas natančnejša analiza nujno privede do spoznanja, da gre za bistveno razliko. Pravica do postavljanja vprašanj zahteva od posameznika, če hoče dobiti neko informacijo, znatno višji nivo aktivnosti, kot pa je potreben za sprejemanje informacij. Če je posredovanje informacij na osnovi postavljenih vprašanj združeno še z negodovanjem tistega, ki vprašanja sprejema, oziroma nanja odgovarja, potem je jasno, da je tak način zelo učinkovita pot za zaviranje obveščeni kolektiva (tudi če ne pride do okarakteriziranja tistega, ki vprašanja postavlja kot »preradovednega«, »ki se v vse vtika«, »ki se vtika v stvari drugih« ipd.). Nadalje je samo s pravico postavljanja vprašanj zelo majhna verjetnost vnaprejšnjega vplivanja na neko odločitev ali akcijo. Kolektiv mora na nek drug način zvedeti da se »nekaj« pripravlja, slučajno sovpadanje vprašanj o odločitvi, ki se pripravlja (pa kolektiv ni bil o njej obveščen), je malo verjetna. Pravica do postavljanja vprašanj torej pušča posameznika v bistveno pasivnejši vlogi glede vpliva na odločitve, kot pa če je o odločitvi vnaprej informiran in mogoče celo pozvan, naj da o njej pripombe. Kajti, po toči zvoniti... Nadalje pravica do postavljanja vprašanj znatno zmanjšuje grupno aktivnost in omejuje aktivnost na nivo posameznika in s tem zmanjšuje učinkovitost te aktivnosti. Z drugimi besedami: če ne uporabimo že institucionaliziranih oblik grupnega vpliva je potrebno za doseg grupnega učinka že spontana organizacija neinstitutionaliziranih grup.

V zvezi z dajanjem predlogov nas je še zanimalo, če statuti vsebujejo določila o kanalu dajanja predlogov, področju o katerem dajejo predloge in o odgovarjanju na predloge. Najpogosteje naletimo v statutih na določila, o čem lahko člani kolektiva dajejo predloge (35 % statuten jih vsebuje), še redkejša so določila o tem, komu dajejo predloge (23 % statuten), določil o odgovarjanju na predloge pa praktično v statutih ni. Od 60 analiziranih statuten smo namreč samo v dveh srečali določila o tem, v kolikem času morajo člani kolektiva dobiti odgovor na postavljena vprašanja oziroma podane predloge. In samo v enem statutu je bil čas določen s številom dni.

Položaj nikakor ni zadovoljiv. Morebiten ugovor, češ da v šolstvu ni težav, pri katerih bi bilo sodelovanje celotnih kolektivov bistvenega pomena, so temeljito zavrnila poglavja o financiranju, upravljanju šol ipd. Stanje je gotovo najbolj problematično tam, kjer v statutih ni govora niti o informiranju članov kolektiva niti o pravici postavljanja vprašanj, ki si je sicer v večini statuten že izborila svoje mesto med pravicami zaposlenih v šolah. Tudi statuti tiste ljubljanske občine, kjer so ciklostirali za vse šole enoten obrazec, ne vsebuje določil o obveščanju članov kolektiva. Iz vsega tega je razvidno globoko nerazumevanje pomena obveščanja za razvoj samoupravljanja (ki je nujen, čeprav ne zadosten pogoj samoupravne aktivnosti), ponekod celo v občinskem merilu. Vprašanje je, kakšni ukrepi bi bili najučinkovitejši za odpravo omenjenih pomanjkljivosti. Zgolj svetovanje ne bo učinkovito. Predlogi, ki jih je v določilih o informiranju izdelala komisija za samoupravljanje in jih posredovala na teren (Informacija

št. 3), na sestavljalce statotov šol očitvidno niso imeli nobenega učinka. Kaže, da bodo morali kolektivi sami spoznati posledice takih pomanjkljivosti po načelu: vsaka šola nekaj stane!

Z gotovostjo pa lahko trdimo, da je pomanjkljiv sistem obveščanja po šolah eden od razlogov, da je v šolstvu toliko odprtih problemov in da se ti problemi tako počasi rešujejo.

Učiteljski zbor

Mitja Svab

Učiteljski zbor naj bi bil, po 25. členu zakona o organih upravljanja itd., organ, ki se ukvarja s strokovnimi vprašanji vzgoje. Ta in morebitni drugi (strokovni svet kot pomožni organ ravnatelja npr.) strokovni organi, predzadnji odstavek 25. člena, ne morejo opravljati zadev, ki spadajo po tem zakonu in statutu v delovno področje sveta šole, upravnega odbora in direktorja. Določilo sicer jasno izraža hotenja, vendar pa razmejitev pravic in dolžnosti (nalog) med samoupravnimi organi in strokovnimi organi v specifičnih pogojih šol ni in niti ne bo tako enostavno. Verjetno bo držalo, da niso umestne absolutne analogije s strokovnimi kolegiji v gospodarskih organizacijah, toda nič manj narobe bi ne bilo, če bi trdili, da ni nikakršne podobnosti in da imajo, oziroma morajo imeti strokovni organi v šolah bolj odločilen, važnejši položaj. Slednje bi pomenilo zahtevo, da se strokovno delo absolutno loči od samoupravnih odločitev (vodenje in upravljanje) itd.

Statuti kažejo, da tudi pri sestavljalcih ni povsem enotnih gledišč. Večina opredeljuje učiteljske zборе kot strokovno posvetovalne organe, veliko pa jih to posvetovalno pravico kombinira s pravico odločanja, del pa jih opredeljuje učiteljski zbor kot strokovno odločujoč organ (le 2⁹/₁₀ statotov ne predvideva učiteljskih zborov). Sama opredelitev dobi vsebino šele s konkretnimi določili o nalogah, pravicah in dolžnostih strokovnega organa, šele to pove ali so samoupravni organi omejeni, oziroma ali bi lahko bili prikrajšani pri svojih pravicah. Vendar bo tudi tu potrebno še delo, preizkušnje določil v praksi, da bi lahko trdili, katera in kakšna določila povzročajo konflikte med enimi in drugimi. Že sedaj vemo, da gre za posebnost v odnosih med omenjenimi organi tudi zato, ker je sestav zaposlenih takšen, da velika večina sodeluje v tem strokovnem organu. (Večina zaposlenih, 90 in več odstotkov so učitelji, ki delajo v učiteljskem zboru, vsi skupaj učitelji in nekaj pomožnih uslužbencev pa dela tudi v zboru delovne skupnosti.) Zato predvidevamo (praksa pove več), da bi utegnili pri delu marsikaj duplirati, da bi utegnili o istih stvareh razpravljati zdaj tu zdaj tam. Težko bi bilo zavzeti stališča že sedaj, ko imamo pred seboj prve poskuse normiranja teh odnosov.

Kar se tiče nalog učiteljskega zbora so le-te v statutih obdelane dokaj podrobno. V vzorcu (N = 30) smo zbrali 48 vsebinsko različnih določil v njihovem delu, povprečno pa ima vsak statut 9 določil o delu zbora. Tudi te pravice povzemamo skoraj v celoti, da bi omogočili njih oceno in proučevanje določil, ko bomo dopolnjevali statute (številke v oklepaju pomenijo, kolikokrat se določilo ponovi v posameznih statutih, frekvenca):

- skrbi za uresničevanje smotrov vzgoje in pouka in sprejema o tem ustrezne sklepe (23),
- sodeluje s skupnostjo učencev in pospešuje razvijanje samouprave učencev, ki so dostopne učencem osnovne šole (23),
- skrbi za razvijanje takih oblik in metod dela (vzgojnega in učnega), ki prispevajo k vsestranski in skladni vzgoji in izobraževanju in povezovanju mladine s proizvodnim delom (14),
- skrbi za strokovno, splošno in pedagoško izpopolnjevanje svojih članov (12),
- vsklajuje delo posameznih oddelkov, razrednih zborov, razrednikov in učiteljev (11),
- pomaga učiteljem pri njihovem strokovnem in pedagoškem delu (11),
- podeljuje učencem nagrade in pohvale, izreka kazen ukora (10),
- obdeluje učne načrte, skrbi za njihovo izpolnjevanje in daje predloge za njihovo izboljšanje (10),
- vzdržuje stike z gospodarskimi, kulturnimi, športnimi in drugimi društvi in organizacijami z namenom, da se razširi interesna dejavnost učencev in njihov občini družbeni razgled (9),
- obravnava posamezna vprašanja z delovnega področja sveta šole in UO ter predlaga ustrezne sklepe in ukrepe (delovne skupnosti) (9),
- skrbi za izvajanje in razvijanje družbenega in kulturnega življenja in za razvedrilo učencev (9),
- potrjuje na predlog direktorja delitev razredov na oddelke in razporeditev učiteljev po oddelkih in predmetih (9),
- odloča o organiziranju oddelkov in razporeja učitelje po oddelkih ter določa razrednike in varuhe zbirk in knjižnic (12),
- sodeluje pri poročilu o delu šole, ki ga poda direktor pristojnemu organu za šolstvo (8),
- odloča o pritožbah učencev in staršev (o ocenah) (8),
- organizira izmenjavo izkušenj z ostalimi šolami (7),
- sprejema disciplinske ukrepe, za katere je pooblaščen (7),
- daje svetu šole mnenje in predloge o ustanovitvi organizacij učencev (6),
- določa program javnih in kulturnih dejavnosti šole in prireditev ter program za obvezno zborovanje ob koncu šolskega leta (6),
- predlaga in izdaja ukrepe za izboljšanje dela pri vzgoji in izobraževanju učencev ter za izboljšanje dela posameznih učiteljev, oddelkov in šole v celoti (5),
- skrbi za povezavo šole za življenje v svojem okolju in z življenjem in dejavnostjo občine (5),
- razpravlja o učnem uspehu in vedenju učencev (5),
- odreja učiteljem delo v zvezi s šolsko skupnostjo, razrednimi skupnostmi, pionirsko organizacijo, pomladkom RK, ZMS na šoli, šolskimi zadrugami itd. (4),
- obravnava delo in uspehe posameznih članov učiteljskega zbora zaradi ocenjevanja in daje predloge za ocenitev (4),
- sodeluje s starši oziroma skrbniki učencev, zainteresiranimi zavodi in organizacijami (4),
- določa izpitne roke (3),
- določa razporeditev prostorov posameznih oddelkov in uporabnikom drugih prostorov v šoli (3),

- odloča o pritožbi proti sklepu učitelja ali razrednika (3),
- določa program dela na šoli za tekoče leto, vključno s programom šolskih ekskurzij (2),
- izvoli izpitno komisijo (2),
- razpravlja o predlogih in vprašanjih skupnosti učencev šole (2),
- lahko sprejema poslovnik o svojem delu (1 in dalje),
- odloča o spornih primerih razrednega zbora glede ocene splošnega uspeha in vedenja učencev,
- izvaja sklepe in priporočila, ki jih je sprejel svet šole v zvezi z delom na šoli,
- predlaga delovna mesta učnega in drugega osebja na šoli,
- sestavlja stalno in honorarno učno osebje šole,
- skrbi za pravilno razporejanje učencev na delovno prakso,
- obravnava finančni načrt,
- odobrava študijske dopuste,
- obravnava delo posameznega oddelka in podružnice ter sprejema ukrepe za izboljšanje dela v oddelku oziroma na podružnici,
- sprejema letni učni vzgojni program zavoda na predlog komisije iz svojih vrst,
- organizira skupne hospitacije, posvete o določenih vprašanjih in problemih in ustrezni kolektivni študij,
- organizira na predlog komisije strokovne ekskurzije za člane učiteljskega zbora,
- vodi in piše kroniko šole,
- sestavlja in predlaga načrt za organiziranje krožkov in dopolnilnega pouka,
- rešuje spore v kolektivu,
- lahko dovoli izrednemu učencu hospitiranje pri rednem pouku s posebej določenimi pogoji in dovoljuje izredni vpis,
- določi obseg dopolnilnega izpita.

Že iz popisa pristojnosti razberemo, da gre za mnoga določila, za skrb in delo, ki bi ga brez strahu za »strokovnost« lahko prenesli na zbor delovne skupnosti! Slednje velja še posebno za številčno manjše kolektive.

Sodelovanje šole s starši in mladino

Geza Čahuk

Sodelovanje šole s starši in obratno je v učno-vzgojnem procesu zelo važen činitelj. Prav zaradi tega so oblike sodelovanja pomembne, ker je od tega odvisno, kako tesno je sodelovanje.

Največ šol (87 %) je kot obliko sodelovanja s starši uzakonilo v statutih roditeljske sestanke. Gotovo je ta oblika najbolj množična, vendar ni vedno najbolj uspešna, ker je dostikrat bolj informativne narave kot pa izmenjava izkušenj in medsebojno dopolnjevanje pri vzgoji otroka. Druga najboljšežnejša oblika so govorilne ure, saj je 43 % šol to obliko uzakonila v svojih statutih. Govorilne ure imajo prednost predvsem zato, ker so individualne narave. Tretja prav tako množična oblika sodelovanja med šolo in starši so obiski učiteljev otrok na

domu. Tudi ta oblika ni slaba, če pomeni dopolnilo ostalih oblik. Vsekakor je premalo šol uzakonilo kot obliko sodelovanja s starši organizirano aktivno sodelovanje staršev pri raznih dejavnostih. To obliko namreč predvideva le 25 % šol. Če upoštevamo, da je aktivnost obeh činiteljev lahko vedno najbolj uspešna, potem nam to narekuje zaključek, da bi se šole te oblike sodelovanja morale veliko bolj posluževati. Najmanj pa je razumljivo stališče približno 5 % vzgojno-izobraževalnih ustanov, ki ne predvidevajo nobene oblike sodelovanja s starši in to prepuščajo ali naključju ali iniciativi posameznih prosvetnih delavcev v vzgojno-izobraževalnih ustanovah. Kot oblike sodelovanja s starši predvidevajo posamezne vzgojno-izobraževalne ustanove še razne druge načine, in sicer: kontrolne knjižice, pismena obvestila, vzgojna predavanja, zbori občanov, letovanja itd. Vse te in še druge oblike so nedvomno dobre in koristne. Čim bolj pestre so oblike sodelovanja med šolo in starši, tem večje število staršev lahko zajamejo in tem pestrejše je sodelovanje.

Ali je svet šole dolžan razpravljati in odgovarjati na predloge staršev ali njihovih organov, je bilo vprašanje, ki nas je zanimalo. Vprašanje je postavljeno zato, da bi videli, kako tesno je sodelovanje šole in doma, oziroma koliko so šole pripravljene upoštevati mnenja, predloge in pripombe staršev. Analiza nam kaže, da je samo 31 % šol določilo v statutih, da je svet šole dolžan razpravljati o predlogih staršev. 7 % jih je določilo, da je svet šole dolžan odgovarjati na njihove predloge. Večina statotov pa sploh nima določila o tem. Zdi se, da se prav na tem primeru nazorno kažejo pomanjkljivosti v statutih šol. Menimo namreč, da takega vprašanja, kot so pravice in dolžnosti samoupravnih organov, ne bi smeli le površno obravnavati, ker je to eno izmed osnovnih vprašanj samoupravljanja. Pri tem seveda ne gre samo za enostransko obveznost šole ali samoupravnega organa šole do staršev otrok, ki jih vzgaja in izobražuje, pač pa gre za obojestransko vzajemno sodelovanje in pritegnitev staršev k sodelovanju. Če šola resno obravnava pripombe staršev, ne glede na njihovo vsebino, ustvarja temelje takemu sodelovanju, zato v nobenem primeru samoupravni organi ne bi smeli iti mimo predlogov, pripomb in želja staršev, da jih ne bi obravnavali oziroma tudi upoštevali, če bi bili v korist otroka.

Solska skupnost

Samoupravljanje v vzgojno-izobraževalnih ustanovah zajema zelo široko področje in je tudi močno razvejano. Že glede na značaj in dejavnost delovne organizacije je potrebno imeti neke vrste samoupravo učencev. Organizirana oblika samouprave učencev naj bi bila v okviru šolske skupnosti oziroma razrednih skupnosti. Razumljivo je, da pri tem ne gre za dualizem v samoupravljanju v vzgojno-izobraževalnih ustanovah, ker to ni mogoče v nobeni delovni organizaciji, tudi v šolah ne. Prav to pa narekuje potrebo, da so v statutu šole kot enotnem temeljnem samoupravnem aktu uzakonjene tudi šolska in razredne skupnosti.

Večina statotov, in sicer 88 %, je to upoštevala in navedla naloge skupnosti učencev, pač pa govori o njih samo kot o samoupravi šolske skupnosti učencev, medtem ko jih 3 % sploh ne omenja.

57 % statotov še posebej obravnava tudi naloge razrednih skupnosti; 35 % govori o razredni skupnosti, vendar ne navaja konkretnih nalog razredne skup-

nosti, medtem ko jih 8 % sploh ne govori o razredni skupnosti. Da statut ne obravnava šolske oziroma razredne skupnosti, je vsekakor velika pomanjkljivost in jo je nujno potrebno v vseh statutih odpraviti. Praktično so res skupnosti učencev v marsikateri ustanovi samo na papirju. Prav zaradi tega pa bi v statutu kot samoupravnem aktu morali položiti temelje delovanja teh skupnosti, kajti na papirju so samo zato, ker preprosto ne vedo, kaj so njihove dolžnosti in pravice. V zvezi s šolsko in razrednimi skupnostmi bi moral naložiti statut celo dolžnost strokovnemu in samoupravnemu organu, da sta odgovorna za njihovo dejavnost. To je treba vzeti kot eno izmed oblik vzgoje in jo tako tudi obravnavati. Če pa pogledamo vprašanje v analizi statotov, koliko svetov šol je dolžno obravnavati in odgovarjati na predloge skupnosti, pa ugotovimo, da komaj 8 % statotov pooblašča samoupravni organ za omenjeno nalogo. 92 % statotov ne govori o tem, oziroma ne čuti za svojo dolžnost, da bi obravnavale predloge skupnosti učencev. Mislim, da je mimo ostalega naloga statotov tudi v tem, da uzakoni spremembo miselnosti, ki je še zelo pogosta, češ da je učenec samo pasiven objekt vzgoje in ga obravnavati tudi kot subjekt, ki lahko sam mnogo pripomore h kvaliteti učno-vzgojnega procesa. Celo učiteljski zbori, ki direktno izvršujejo učno-vzgojni proces, po statutih niso dolžni obravnavati predloge skupnosti učencev. Le 35 % statotov obravnava to vprašanje tako, da nalaga učiteljskim zborom dolžnost, da razpravljajo o predlogih skupnosti učencev.

Svet staršev

Vprašanje v analizi ne obravnava razrednih svetov staršev kot oblike sodelovanja med razrednikom in starši, pač pa svet staršev v podružničnih šolah, ki naj bi v nekem smislu nadomestili dosedanji družbeni organ upravljanja, zato da bi bila podružnična šola, ki se sicer ravna in dela po sklepih samoupravnega organa matične šole, čim tesneje povezana s svojo okolico.

Iz vzorca statotov smo ugotovili, da ima le petina podružničnih šol svete staršev. Svete staršev kot posebno obliko upravljanja seveda ne moremo obravnavati, ker bi to ne bilo v skladu z zakonom o organih upravljanja. Kljub temu pa lahko opozorimo šole na potrebo, da najdejo način, kako bi se podružnične šole povezale s terenom, na katerem živijo, in razvijale svojo dejavnost. Podružnične šole, ki imajo svete staršev, jih obravnavajo kot posvetovalne organe v podružnični šoli, ki ne morejo samostojno odločati o važnejših vprašanjih, pač pa lahko dajejo samo predloge, nasvete svetu matične šole. To je načelno pravilno stališče, vprašanje je samo, ali so sveti šol v praksi pripravljeni upoštevati take predloge.

Vprašanje sodelovanja med šolo in starši, šolo in mladino oziroma skupnostjo učencev, je predvsem etično vprašanje. Strinjamo se, da je v statutih zelo težko točno določiti, kakšno naj bo sodelovanje, ali morda predvidevati celo sankcije, če tega oziroma takega sodelovanja ni. To sorazmerno precej občutljivo vprašanje bi morali statuti rešiti na ta način, da starši ne bi bili omejeni v svoji aktivnosti in dobronamernosti. Gre predvsem za to, da učitelji sodelovanje sprejmejo in ga poglobljajo, kar pa izključuje vsakršno osebno užaljenost ali morda celo maščevanje v kakršni koli obliki.

Spremembe statotov

Mitja Svab

V statutih naj bi bilo brezpogojno tudi določilo, da je treba statut v določenih časovnih obdobjih dopolnjevati oziroma s sklepom podaljšati, če ni sprememb. To naj bi bil ukrep, da statuti ne bi postali »papir brez vrednosti, ki ga čas prehiti«, ukrep, ki naj zagotovi, da bomo slej ko prej razmišljali o dopolnjevanju vseh mnogoštevilnih odnosov, ki jih normira ta samoupravni akt.

To hotenje statotov šol ne realizirajo s posebno zavzetostjo, saj 90 % statotov dopušča spreminjanje, ne pove pa, kdaj bi morali statut obvezno pregledati. V 45 % statotov ni določeno niti kdo lahko predlaga spremembe. 3 % statotov o tem sploh nimajo določil, ostane torej, da ima le 7 % statotov (??) določilo, da je vsaj enkrat letno obvezno razpravljanje o statutarnih določilih in njih primerjanje s prakso. Zdi se nam, da bi bilo to še zlasti potrebno za statute šol, kjer že ocene kažejo, kako nujno bo spreminjanje in dopolnjevanje določil. 55 % statotov ima določilo, kdo vse lahko da predlog za spremembo statotov.

Posredujemo pregled teh določil:

- svet šole v celoti (27),
- upravni odbor (25),
- direktor (21),
- kolektiv v celoti ali skupine (21),
- kdo drug (sindikati, učiteljski zbor, svet za šolstvo (?) ipd.) (16),
- posamezni člani kolektiva (5).

Upali bi si trditi, da bi morali imeti vsi navedeni, povsod pravico predlagati spremembe. Tako pa je kar precej statotov, ki tega denimo ne dovolijo kolektivu, skupini delavcev, posameznikom pa sploh ne (samo 5 statotov). Statut je akt, ki urejuje odnose za vse enako in za nikogar bolj in za nobenega manj, zato bi moral biti tako vpliv na vsebino določil kot možnost za spremembe statuta razdeljen med vse enakopravno, drugo vprašanje je seveda potem, kako skupina ali posameznik ta vpliv uporabi. Brezpogojno pa bi morali doseči, da bo spreminjanje, dopolnjevanje oziroma podaljšanje veljavnosti statuta, obvezno enkrat na leto.

Za naš skupni socializem

(Zadeva za vse občane*)

AGITKA

Matjaž Kmecl

Motto:

Občani, povedal vam bom zgodbo; v opozorilo in da bi razmišljali o njej. Ne, če se je v resnici kje takšna, kakor je popisana, dogodila, ampak če se mogoče ta trenutek, te dni, ta leta ne dogaja tudi pri vas, v vaši bližini, v vašem kraju. In če se, da jo boste temeljito pretehtali, da boste storili po svoji vesti vse, kar je mogoče, — da bi ji spremenili tok v imenu našega skupnega socializma. Poslušajte

(Glasba na motiv pesmi »Najlepša je mladost, mladost, ki ne pride več nazaj«. Glasba je dolgotrajna, ponavlja se, ko da ne misli prenehati. Končno brez vsakega prehoda.)

GLAS: V razred je prišel profesor Janez Medved in rekel:

PROFESOR JANEZ MEDVED: Danes bomo pisali poskusno maturitetno nalogo.

Zberite se, napišite si najprej kratek koncept, nobene nerveze, časa imate dovolj, dve uri. Ne nadlegujte sosedov, raje dobro premislite — in predvsem, prosim! nobenih neumnosti! Četrť ure pred koncem vas bom opozoril, da boste lahko pravočasno zaključili. — Naslov: Najlepša je mladost, najmanj tri strani. Tako, začnemo. In še enkrat — poudarjam — nobenih neumnosti!

(Spet glasba na isti motiv.)

GLAS: Četrťa a je tako stopila v mrzlično razdobje predmaturitetnih priprav.

S trdo roko je vodstvo šole že prej odpravilo vse probleme, ki so se v njej pojavljali zadnjih nekaj let — in je zato z več optimizma pričakovalo maturo. Predmaturitetna naloga iz slovenščine naj bi ta optimizem še

* Odkupljena na natečaju za radijske igre pri RTV Ljubljana 1964.

enkrat in dokončno potrdila. Potrdila pa naj bi tudi še enkrat srečno roko vodstva, ko je namesto prejšnje profesorice Ivanke Likar — dijaki so jo zaradi njene drobne, mile pojave imenovali »Taščica« — postavilo mladega, energičnega profesorja Janeza Medveda. — Kmalu po začetku je kakor zmeraj ob šolskih nalogah vstala Tanja Kozak in vprašala:

TANJA KOZAK: Prosim, o čem pa naj pišemo?

GLAS: Razred je bil na to njeno vprašanje že navajen, poslušal ga je štiri leta ob vsaki šolski nalogi. Zato se ni nihče smejal. Profesor Janez Medved pa je — vsaj zdelo se je tako — na to komaj čakal.

PROFESOR JANEZ MEDVED: Dovolj ste že stari, Tanja, — kaj res še niste nikoli razmišljali o teh stvareh? (*Pohiti.*) Najprej napravite kratek uvod na splošno o mladosti, o njenih lepotah. Potem se morda ozrite: kakšne žrtve so bile potrebne, da uživate danes mladost takšno, kakršno imate. Spominte se svojih očetov in mater, ki so nesebično žrtvovali svoja življenja za vašo lepšo prihodnost, pišite o svojem delu v mladinskih brigadah, o športnih in kulturnih uspehih, o svojem deležu pri izgradnji socializma. Zaključite morda s tem, kaj na pragu zrelega življenja pričakujete od prihodnosti. — Predvsem pa, nobenih neumnosti! Boste znali zdaj?

TANJA KOZAK: Hvala, bom.

PROFESOR JANEZ MEDVED: Imate še poldrugo uro časa.

GLAS: Razred je razmišljal — v brenčeči, naporni tišini. O čem, to si je profesor Janez Medved lahko mislil. — Marija Plemelj, druga klop desno — MARIJA PLEMELJ: Najlepša je mladost... naj se mu izpovedujemo, da se bo na konferencah delal važnega... mrcina...

GLAS: Mrcina je bil vzdevek, ki se je prijel profesorja Medveda od prvega trenutka, ko se je prikazal. — Andrej Sok, druga klop levo.

ANDREJ SOK: Bedarija! Kako naj ne pišemo neumnosti, če pa Mrcina to hoče od nas!

GLAS: Janez Jeglič, peta klop levo —

JANEZ JEGLIČ: Bilo bi perfektno, ko bi mu jo spet zasvirali. Ampak zakaj? Pred maturo! To še, potem pa — adijo! Na valeti mu jih napojem, rit polizana! V žakelj ga zavežemo in vržemo v vodo!

GLAS: Martin Šmid, čisto zadaj, cvekar in športnik —

MARTIN ŠMID: Še malo, pa bomo vsi bruhali.

GLAS: In tako skoraj ves razred. Bilí so mu gorki za Taščico. Za vse, kar jim je storil, da bi jih »vzgojil«. Za »Kres«, njihov list — pravzaprav še najbolj zanj. — Toda čas je tekel in morali so napisati nalogo. Umirili so se in začeli z delom: Najlepša je mladost, najmanj tri strani. Splošen uvod o mladosti in njenih lepotah in tako naprej.

JANEZ MEDVED: Plemljeva!

MARIJA PLEMELJ: Prosim?

PROFESOR JANEZ MEDVED: Ne ozirajte se!

MARIJA PLEMELJ (*zase, razmišlja*): Morala bi pisati — res je — o brigadi: bilo je lepo, najlepše; o tem, da lahko študiram, kljub temu, da nas je šest otrok in oče delavec, da nisem bila nikoli lačna, da smo doma kupili že drug bicikl in ni treba v šolo zmeraj peš. Pisati bi morala o Andreju in o gledališkem abonmaju, ki ga imamo, in na katerem sediva skupaj, pisati o našem mladinskem festivalu, ki ga priredimo vsako leto in na katerem smo lansko leto odnesli prvo nagrado, — ampak pisati bi morala tudi o tem, da doma stanujemo — osem nas je, kadar pride še Alenka iz Ljubljane domov — v eni sami sobi s kuhinjo, medtem ko je lahko sosed postavil za hčerko, ženo, zase, avto in psa celo hišo; o tem, da Alenka za študij na univerzi ni dobila štipendije in da jo je dobila sosedova punca, ki je ne rabi; o tem, kdo iz mesta je šel v brigado in kdo je pri klubu »razdevičevalcev« in »twistarjev«, da je Mirjam abortirala s šestnajstimi leti, o njenih »hausbalih« in o mestni smetani, o kateri Mrcina trdi, da je ni, pa je! O, pa še kako je! — In naposled o »Kresu« in Taščici, o Andreju, profesorju Rženu, o »Ogenjčku«! — Bilo bi pravično in pošteno! Ampak, kaj bi bilo potem z menoj? Z maturo? Z očetom? Štiri leta, vržena proč! Kajti nobenega dvoma ni, da ne bi storili prav tako, kakor so zagrozili ob »Kresu«. Takrat so pritisnili vsem ukore pred izključitvijo, zdaj verjetno ne bi preveč razmišljali in bi vsakogar, ki bi zinil kaj več, izključili tik pred maturo. Dokončno. Štiri leta izgubljenega očetovega denarja. Tik pred koncem!

GLAS: Začelo se je vse zelo preprosto in običajno, kakor se pri otrocih začenja v vseh družbenih sistemih.

MARIJA PLEMELJ: Morala bi pisati, kaj in koliko vsega že imamo; morala pa bi pisati tudi o tem, zakaj imajo eni kljub temu, da smo enakj in da smo družba delavcev, preveč in krivično veliko in da nas mora drugje kljub očetovemu poštenemu delu še zmeraj šest spati v eni sobi in dva v kuhinji.

GLAS: Kdaj je četrtošolka Marija Plemelj trčila na ta vprašanja? (*Glasba na osnovni motiv.*)

GLAS: V tretji je prvič šla na gimnazijski ples. V svoji praznični sivi obleki. (*Twist.*) Najboljši in edini, ki jo je imela; s poceni, a lepo broško, ki jo je kupila še na novoletnem sejmu v eni izmed številnih bižuterijskih stojnic. Sedela je v kotu. Vrstil se je ples za plesom. Vmes so žvižgali in ploskali. Pred telovadnico so prodajali tudi sadne sokove. Dve stari profesorici v očalih — nista je učili — sta hodili med njimi z večnim smehljajem na ustih. Ples kot vsi gimnazijski plesi. Toda Marija je mahoma opazila, kakor vse ženske to hitro in z bridkostjo in jezo opazijo, kako neskončno

revna in oskubena je sedela spričo vseh bleščečih srebrnih, zlatih, belih, črnih toalet. Bile so tam hčerke inženirjev in direktorjev, predsednikov in sekretarjev. Ena lepša od druge. Nekatere s pravim nakitom. Ona pa je sedela z nekaterimi drugimi dekletimi v kotu, revna in siva. — Takrat se je čisto na dnu tiho priplazilo vprašanje —

MARIJA PLEMELJ: Ali z ato ni nikogar pome? Zakaj imajo lahko vse to? In toliko? Zakaj lahko druge plešejo? Zato... zato... ni nikogar pome...

GLAS: Ko je prišla domov, je jokala. Ne zato, ker ni imela. Zato, ker se je v svoji prizadetosti ob tem čutila umazana do očeta, ali bogvedi zakaj. — Delal je, pošteno kot vsi, imel je dobro plačo — dobro —, za delavca dobro — petintrideset in otroške doklade — vsega čez petdeset. In vendar gredo lahko sošolke na ples... plešejo... Ni hotela misliti naprej. Skrila se je pod odejo, jokala je in lahko bi zbudila oba brata in sestre, ki so spali v isti sobi. — Ni hudo biti revež med reveži, hudo pa je neenakemu med enakimi.

MARIJA PLEMELJ: — Lahko bi pisala o Fredyju. Kakšno mladost ima Fredy! — Smešno, kakšen sestanek!

GLAS: Na sestanku razredne skupnosti so razpravljali kmalu potem, zakaj nočejo nekateri dijaki dopoldanske malice. Prispevek zanjo je nizek, petsto dinarjev — vse ostalo daje občina, skupnost. Prišli so do Fredyja.

FREDY: Zakaj nočem malice? Hm, več razlogov je. Prvič, doma smo imeli na demokratični in enakopravni osnovi sestanek vseh družinskih članov. Pretresli smo družinski budžet in prišli do tega, da se morava, ali oba s sestro odpovedati malici ali pa ne moremo najmanj eno nedeljo v mesecu z avtomobilom ven. S sestro sva se svobodno in brez pritiska odločila, da v prihodnje ne jemljeva več malice. Jasno? — Drugič: Umetnega mleka ne maram, pa če je tudi s kakavom zabeljen. (*Smeh.*) Ne bom se silil. Nima smisla.

MARIJA PLEMELJ: Pri tem sem se spomnila očeta, ki zmeraj pravi: Prvo je, da smo siti in zdravi, vse drugo ni važno in pride samo. — Zdaj je tu nenadoma še nekaj važnejšega. Avtomobil imajo.

GLAS: Kmalu potem se je zgodilo nekaj, kar je tudi direktorju šole sivilo lase. Profesor geografije je Mirjam na koncu leta dal cvek. Nedotakljivi Mirjam! Temu tabu! »Njegovi« hčerki! Profesor je potem javno na sestanku povedal, da so pritisnili nanj zaradi tega. Ni povedal, kdo, a bilo je čisto jasno — na koncu verige je stal Mirjamin oče. — Vprašal je, kaj potem-takem želijo od njega: ali to, da opremi vse izbrance, sinove predsednikov, direktorjev in sekretarjev, z odličnimi ocenami ali da pravično in pošteno oceni njihovo znanje. Bil je mlad profesor in ni vedel, da to ni dobro. Zato še danes čaka na stanovanje, — in na bogve kaj še. Mirjam pa je — seveda — pred komisijo izdelala; in niti ne najslabše.

MARIJA PLEMELJ: Navsezadnje smo se morali v razredu pogovoriti, kdo in koliko nas pojde v brigado. Bilo nas je precej. Mladinska organizacija je želela, da smo upoštevali tudi socialni sestav prijavitelcev: bili smo domala sami »delavci«. Kako se je izgovorila Mirjam?

MIRJAM (*sramežljivo*): Doma se bojijo, da se ne bi v brigadi pokvarila? — (*Smeh.*)

MIRJAM: Trape! Vi me ne razumete! Edinka sem!

PREDSEDNIK: Dobro — in oče? Ali oče prav tako?

MIRJAM: Kadar bo kdo od vas toliko pregaral v organizacijah, toliko storil za revolucijo, lahko prav tako obdrži svojo edino hčerko doma!

PREDSEDNIK: To je tvoj oče, Mirjam. Kaj pa si storila ti?

MIRJAM: To tebe nič ne briga! Kaj pa je tvoj oče? Nič! Kaj je storil za družbo? Nič! Dela, to je vse! Nikar me ne sprašujte naprej! Ne grem, pa amen!

VSI: Oooohoho...

PREDSEDNIK: Počasi, Mirjam! Nikar se ne skrivaj za očeta! Tudi moj oče je bil v partizanih. Dve leti, ne tri mesce...

MIRJAM: Te nisem nič vprašala!

PREDSEDNIK: Ves čas izzivaš! — Pomiri se in poslušaj do konca. To, kar nas vse zanima, je nekaj drugega. Poglej, kdo gre vse: Marija, Andrej, Janez, Martin... Vsi živijo doma v slabših materialnih razmerah kakor ti...

MIRJAM: Jaz nisem kriva!

PREDSEDNIK: Počakaj. Lahko bi šli čez počitnice v službo. Zaslužili bi si za obleko, pomagali bi doma. Pri Mariji je šest otrok...

MIRJAM: Jaz jih nisem naredila!

PREDSEDNIK (*povišano*): Prosim! — Pa Marija vendarle gre! Ti imaš doma vsega, edinka si, oče ti da, kar hočeš. Oče je znan javni delavec, za zgled bi morala biti!

MIRJAM: In po kakšni logiki bi morala biti vsa družina za zgled!? Lepo te prosim, ti si prišel deset let prepozno na svet! Aktivizmu je že zdavnaj odzvonilo.

PREDSEDNIK: Zdaj mi je pa zadosti, Mirjam! Ali se dostojno pogovorimo, ali pa lahko greš!

MIRJAM: Prazno zgubljanje besed. Sam si kriv. Že takoj na začetku sem ti rekla, da me oče ne pusti. Če te zanima še kaj, se obrni nanj, pa ti bo razložil. Vsa družina naj scedi zadnje sile za socializem, lepa reč! Zakaj pa Fredy ne gre?

FREDY: Jaz?

MIRJAM: No?

FREDY: Ne boj se zame! Moj stari je pri koritu, bo že naredil, da bo vse lepo in prav.

MARIJA PLEMELJ (*spet ob nalogi*): Moj stari je pri koritu, bo že uredil, da bo vse lepo in prav. Zadnje in dokončno pojasnilo. — Ni mi žal, da sem šla v brigado! Nasprotno! Kdor prinese »pokvarjenost« iz prejšnjega življenja, jo lahko seveda nadaljuje tudi tam, za to so povsod možnosti. Vse ostalo pa je čisto drugače. V novi skupnosti smo hoteli pokazati svojo moč, razvneti skupni polet in v sončni pripeki odkrivati ustvarjalnost svoje mladosti. Ni mi žal! Vse prej ko to! Poblize sem spoznala Andreja, v spominu so mi ostali poletni večeri, ki smo jih preživeli pod neskončnim zvezdnatim nebom ali pod grmečimi, plapolajočimi nevihtnimi oblaki, v poletnem čadu in sredi nalivov. Ob pesmih in pripovedovanjih, pri plesu, kjer smo bili v svojih sivorjavih delovnih oblekah vsi enaki. Brez razlike in brez zaslužnih očetov, ki vse vedo, vse potrdijo, vse razvrednotijo, vse prepovedujejo in dovoljujejo, ki lahko vsak čas zavrtijo telefon in napno svoje vsemogočne zveze, ki se jih drži gloriola največjih in edinih borcev za socializem, da lahko v njeni milostni luči počno vse; pa ne samo oni, vsa družina, žena, Mirjam, strici, tete, nečaki, nečakinje, celo prijatelji! — Ampak — tudi mi gradimo socializem! Zato smo šli v brigade! Enakovredno ga želimo graditi! Ne samo v brigadah, vsepovsod!

GLAS: Kmalu potem, ko so se vrnil iz brigade in se je jeseni spet začela šola, jim je na nekem sprejemu — vsem bivšim brigadirjem — govoril Mirjamin oče.

MIRJAMIN OČE: Spominjam se predvojne mladine. Ali smo bili silno revni ali pa se je kopica bogataških otrok, ki so imeli od doma vsega v izobilju, izživljala na zabavah, izletih, orgijah. Tega današnja mladina ne pozna več. Naša današnja mladina živi in dela na borbenih izročilih tiste napredne generacije, ki je izbojevala našo revolucijo, obnovila porušeno domovino in zastavila vse sile za izgradnjo socializma. Uči se pri svojih očetih, ki so izbojevali zgodovinsko zmago v razvoju delavskega razreda, gradi ceste, železnice, tovarne, enakopravno sodeluje v samoupravljalvskem sistemu. V sebi je zdrava, močna, sposobna tudi največjih podvigov. Verjamem in prepričan sem, da bo njena silna moč ob vseh možnostih, ki jih ima, dostojno, z neizmerno voljo in požrtvovalnostjo uresničila ideale svojih očetov.

MARIJA PLEMELJ: Popoldne tistega dne me je Fredy povabil na zabavo. Mirjamin oče je posodil svojo weekend hišico na Gori; resda štiri ure daleč, a dostopna je bila z avtomobilom. S seboj so pripeljali pijače in jesti, magnetofon s Priesleyem, Conny, Rockyjem, Little Tonyjem, Celentanom in drugimi. — Vprašala sem ga, ali gre lahko tudi Andrej. Debelo me je pogledal, potem je zmencal —

FREDY: Andrej? Zakaj pa on? Povabil sem tebe. — — — Ne vem, če bo prostor v avtomobilu. Mislim, da imajo že vsi zasedeno.

MARIJA PLEMELJ: Ni vedel, da hodiva z Andrejem. — Kljub temu se je našel prostor tudi zanj. — Hribe imam rada. Bil je lep zgodnjejesenski večer, jasen z mesecem. Pili smo. Ples je bil čedalje bučnejši. Z Boštjanom smo se pogovarjali o jazzu.

BOŠTJAN: Ali ti nikoli ne občutiš obupne osamljenosti ob jazzu? Poslušaj, kako se trobenta poganja v otožnem kriku iz ritma, pa jo ritem zmeraj spet ujame, jo tepta in duši njeno otožnost. Ritem miži pred njeno osamelo žalostjo, ne razume je; trobenta skuša kar naprej uiti, kakor človek, ki ga teži priklenjenost na zemljo, a ne more nikamor. Zato brezglavo, noro skače; a ne pozabi, ne more pozabiti; bolj divja, globlja je žalost. Pa tudi bolj skrita, čedalje strašnejša je uganka. Kakor mi, kakor naše življenje. Ali si kdaj razmišljala o tem?

MARIJA PLEMELJ: Nisem.

BOŠTJAN: Kaj nisi še prav nikoli pomislila, zakaj živimo? Zakaj živim jaz, ti? V čem je smisel tega, da smo? Da vse to počnemo, da smo sedaj tukajle?

ANDREJ SOK: Nekateri ne utegnemo. Preveč moramo še misliti na to, k a k o smo.

BOŠTJAN: Blagor tebi!

ANDREJ SOK: Pijan si.

BOŠTJAN: Še zmeraj preveč trezen, da bi pozabil na vse to. — O čem misliš zdaj, Marija?

MARIJA PLEMELJ: Mislim, kako lepo bi bilo, ko bi t o l e imeli v dolini in ko bi lahko živeli v njej. Skoraj vsak bi lahko imel svojo sobo.

BOŠTJAN: Pha... In kaj imaš potem, ko potešiš takšnole... materialno lakoto? Brezno! Novo brezno; in za novim breznom spet novo brezno. To se ponavlja do onemoglosti. Zato tam sredi tiste puščave, sredi tistih brezen nenadoma obnemoreš in začneš igrati trobento. Glasno, pod gluho nebo, v siva brezna okoli sebe; pretrgal bi se od obupa, žalost te razjeda, a kaj dosežeš s tem vpitjem? Nič! Nič! Le brezupno stisko, nič več; grozo! Včasih je lahko človek šel in ponoči s psi tulil v nebo, ali kuril kresove nad genovskim zalivom, ali sežgal kakšno coprnico. Danes noče tega nihče več razumeti. Misticizem, praznina, prenaseljenost, ekonomski mehanizmi. Vse, kar nam je še ostalo in kar se je rodilo na novo, je jazz. Jazz s svojo skrito, trpko, grozljivo, zatrto samoto; s svojo brezupno, obešenjaško noroglavostjo in hrupom.

ANDREJ SOK: Torej misliš, da so Fredy, Mirjam in vsi tukaj zato, ker jih je strah tega, da so?

BOŠTJAN: Pha, ti sploh ne razmišljaš o tem. Kot čreda vsega sitih živali so. Nekje globoko v njihovem nagonu je zasejana kot izvirni greh groza, toda

v samoobrambnem instinktu jo žele izgnati s hrupom, z ritmom, z žrtjem in paritveno naslado. Njim trobenta ni enkratno otožna groza spoznanja in nemoči, marveč možnost priključevanja v zbor, v čredo; možnost skupnega povzemanja brez premišljevanja. Brezglavo se zatekajo v rožnatosladke dežele sentimentalnosti, misleč, da je to človečnost; na robu prvih brezen se ustavijo, pijejo, plešejo in se pariyo. Poglej Mirjam! Ti tega ne veš: s šestnajstimi leti, ko je bila v drugi, je abortirala. Bajе sploh ni vedela, s kom... Mogoče se ti bo zdelo čudno, ampak nekaj časa je dolžila celo mene... Danes... samo počakaj, da še pride do iger!

ANDREJ SOK: In ti... igraš?

BOŠTJAN: Igral sem... Me ne zanima več.

ANDREJ SOK: Pa hodiš vseeno z njimi.

BOŠTJAN: Kam pa naj grem? Hodim jih gledat. Posebno vzdušje nastane, trobente poslušam; ozrem se skoz okno, pod nebo, in v trenutku groze skušam dojeti tisto strašno dno tam zgoraj. Si se že kdaj vozila ponoči, sama na čolnu, daleč od obale, po morju?

MARIJA PLEMELJ: Samo enkrat sem bila v Opatiji, na izletu. Bil je sončen dan, vozili smo se s čolnom; zvečer smo se vrnili.

BOŠTJAN: Mi imamo bajto. Na samotni, kršni obali. Najbolj grozljivo je pozimi, ko je morje sivo in obala pusta. Človeka zgrabi, na obali prižge luč, in ko se zvečeri, sede v čoln in veslá, daleč ven, kjer se luč z obale komaj še vidi. Potem odloži vesla in vse se spremeni v popolen molk. — Takrat skušam zmeraj z mislijo dojeti dno, potapljam se globlje in globlje, zmeraj bolj strah me je. Dna noče biti: sploh nihče ne ve, ali je blizu ali globoko, in če je sto metrov, koliko je sto metrov v tej pošastni temi? Potem pride trenutek groze, trenutek popolne osamljenosti in izvrženosti sredi te bremejne, strašne skrivnosti obstoja. — Tako mi je, ko se iz te sobe ozrem skozi okno v nebo: enako temno, grozljivo dno. — No, zdaj se je začel strip tiz. Če vaju zanima Mirjamina anatomija, izvolita! Potem pridejo na vrsto igre.

MARIJA PLEMELJ: Z Andrejem sva šla v sosednjo sobo, kamor so odšli vsi, in od koder je že bilo slišati znamenja posebne zabave. Mirjam je ležala v posebni ponaredbi transa na zofi in se v taktih glasbe slačila. Fredy in drugi so s prekrizanimi koleni pijani sedeli naokrog in s posiljeno, vročično duhovitostjo krotili svoj nemir in pričakovanje. Ko je bilo vsega konec, so ploskali. (*Ploskanje.*) Mirjam se je nagnila do stikala in ugasnila luč. Začeli so rjoveti.

MIRJAM: Vsaj malo intimnosti! Vsi veliki umetniki pogrešamo intimnosti. Javnost nam ne da niti tistega ubogega časa, da bi se neprikrito oblekli. (*Vmes se ves čas cvileče hihita.*)

MARIJA PLEMELJ: Ko so luč spet prižgali, je bila oblečena. Ostal ji je le še kos perila. Vrtela ga je po rokah in na koncu vzkliknila —

MIRJAM: Igrajmo se! Gremo se loterijo!

(Vpiti.)

MIRJAM: Prvi dobitek!

MARIJA PLEMELJ: Vse zapovrstjo so začele dvigati visoko v zrak svoje perilo in vpiti: Drugi dobitek! Tretji, četrti, peti, šesti...

FREDY: Pa ti, Marija?

MARIJA PLEMELJ: Pred menoj se je ustavil Fredy. — Kaj to pomeni, Fredy?

FREDY: Igra! Igrali se bomo! Hitro se sleci!

ANDREJ SOK: Kakšna so pravila te igre? —

MARIJA: Je potem počasi vprašal Andrej.

FREDY: Kaj te briga! Sleci se! Nismo te zastonj peljali sem gor.

MARIJA PLEMELJ: Za našimi hrbti se je oglasil Boštjan —

BOŠTJAN: Pravila te zanimajo? — Pravila so prastara. Vse pelje v parjenje.

Vsi igrajo z vsakomer. Loterija pač... pijan sem, ne gre mi čisto z jezika...

Kdor dobi, mora v posteljo. Dobitek ni samo kos perila, je bolj... saj me razumeš... bolj otipljive narave...

MARIJA PLEMELJ: Razumela sem. Niti za trenutek več nisem hotela ostati tam. Ko sva hodila tisto noč z Andrejem domov, ko je ostala planinska hiša s svojim hrupom in svetlobo daleč za nami, sredi gozdov, in ko sem se končno nehala jokati — jokala sem od sramu in kaj vem zaradi česa še, — so začela prihajati vprašanja. Čedalje več in čedalje bolj grenka. Bila je mesečna noč, dolina se je skrivala pod modro, kalno meglico in daleč so šumeli gozdovi.

Ali Mirjamin oče ve za vse to? In če ve, ali razume? Od kod potem njegove besede o zdravi mladini, o svetlem izročilu, o njeni silni notranji moči? Ali so to le besede? In nič več? Ali je Mirjamin oče res proletarec? Ali tako slepo vidi pred seboj samo cilje socializma, da ne vidi Mirjam in njenega početja? Ali pa so to spet samo besede? Ali je res, kar včasih za vogali šušljajo, — samo šušljajo, a ne spregovorijo, — da se je zrinil na površje s svojo spretnostjo in ne zaradi revolucionarnih zaslug, ki da so precej dvomljive? Od kod in po kakšni pravici njemu vse te hiše, kar ima? To ni prišlo iz gole vere v socializem, prava vera bi vse to razdelila med tiste, ki nimajo; prava vera sploh ne bi mogla vsega tega nagrabiti skupaj.

GLAS: Vprašanja so postajala vse globlja. Na enem izmed sestankov literarnega krožka pri profesorju Rženu, ko so pripravljali novo številko svojega lista »Kres«, je potem, ko so že z vsem končali, spregovorila tudi o tem. — V čem je na primer delo Mirjaminega očeta več vredno od dela profesorja Ržena ali Marijinega očeta na primer? Vsi so nagrajevani »po delu«, se

pravi, da je tudi vrednost njihovega dela izražena v višini teh njihovih nagrad in sta po tem ključu, kakor vse kaže, profesor Ržen ali Marijin oče po svoji vrednosti globoko pod zaslugami in vrednostjo Mirjaminega očeta. Pri Mariji se stiska v sobi in kuhinji — osem ljudi; od kod sicer tam denar za ves komfort? In če je že tako zaslužen — kje je zapisano, da so te zasluge dedne? Mirjam ima vse, vsa vrata so ji odprta, v brigadi ni bila, a je vseeno zaslužna za socializem! Kako je to mogoče? — Vsi so molčali. — Ali niso njeni »hausbali« in njeni twistarski klubi ali kar so že, najbolj buržoazna ustanova? — Profesor Ržen se je nasmehnil, drugi so razdraženo molčali.

PROFESOR RŽEN: Prav imate! Pišite o tem, zato imate svoj list! Vsaka konstruktivna kritika, ki pomaga razčiščevati pojme, je zaželena. Ni treba sicer poimensko: zastavite vprašanje, opozorite! Dodajte, da to sicer ni reden pojav, je pa vendarle.

JANEZ JEGLIČ: Pa še kako! Fredy recimo in njegova klapa! Pa starši!

PROFESOR RŽEN: To je pri nas, v našem mestu. Recimo, da je tu stvar redna. A nikjer ni rečeno, da je ta pojav značilen za vso našo družbeno ureditev. Vzemimo vse, kot našo krajevno, mestno deformacijo naših družbenih načel. Na vsak način pa pišite o tem! Mladi ste, vaša dolžnost je, da opozarjate na napake, ki jih vidite; da pogumno opozarjate na stvari, ki se vam ne zdijo prav. Ko boste starejši, vas bo gotovo življenje že samo toliko obtežilo, da se zlepa ne boste spuščali v takšne podvige. Ali pač, kdo ve! Če boste pogumni samoupravljalci, boste to morali. Danes pa je to na vsak način vaša dolžnost. Marija, o tem boste, če vas prav razumem, napisali članek?

MARIJA PLEMELJ: Ne znam pisati.

JANEZ JEGLIČ (*z rahlim nasmehom*): Torej ga bosta napisala z Andrejem.

PROFESOR RŽEN: Ne verjamem, da ne bi znali napisati, le zdi se vam, da ne znate. — Poštena, delovna, kritična mladina je veliko več vredna ko umetna avtoriteta tega ali onega funkcionarja, ki bi moral pod udarci kritike pasti in prezgodaj končati svojo kariero.

VSI: Tako je!

PROFESOR RŽEN (*obotavlja*): Pri vsej stvari me moti samo nekaj. Možno je, da bo nastal kraval in prvi, ki ga bodo obdolžili hudodelstev, bo spet — kot zmeraj — Taščica. Ona vas uči brati, pisati, slovensčino — in kaj je za preprosto pamet bolj logičnega, ko da je tudi ona vsega kriva. Rahla in bolna kakor je, je mogoče, da bo ob tem zelo trpela: ne kriva ne dolžna.

ANDREJ SOK: Taščico imamo radi, ampak na to zdajle ne moremo misliti. Rekli smo in vsi smo se strinjali, da gre za pojav, o katerem je treba kritično pisati. In kaj ima Taščica s tem pojavom opraviti? Ali je tako ali ni?

VSI: Tako je!

ANDREJ SOK: Zato bomo pisali!

PROFESOR RŽEN: Poštenje je včasih okrutno.

ANDREJ SOK: Stvari so tukaj, vidimo jih, sami jih občutimo na svoji koži. Nihče si jih ni izmislil. Pošteno in odkrito bomo pisali o njih. Kdo more kaj proti takšni resničnosti? Lagal se ne bo nihče, ali je to tako težko razumeti? In tudi Taščica ne bo spodaj podpisana.

VSI: Tako je!

ANDREJ: Vse samoupravljanje temelji navsezadnje na medsebojni odkritosti. Mižanje je orodje korupcije, strankarstva, lopovstva!

PROFESOR RŽEN: Dobro, opozoril sem vas. (Po kratkem premoru.) Pišite!

GLAS: Napisali so članek. Nosil je naslov: Ali je vse to prav? — Zahtevajte od nas, da se žrtvujemo za naš socializem, so pisali, naj delamo zanj — žrtvovali se bomo in delali do zadnjega, a vendar se nam nekatere stvari ne zdijo prav. Povedali bomo, katere: napake lahko odpravljamo le z odkrito skupno kritiko. — »Kres« so razmnožili in prav med uro slovenščine je počilo. Prišel je sluga, skozi priprta vrata pomolil glavo v razred, kakor zmeraj ob takšnih priložnostih, in rekel —

SLUGA: Janez Lipenc in Andrej Sok naj se takoj javita pri ravnatelju.

PROFESORICA IVANKA LIKAR: Lipenc in Sok, pojdita!

GLAS: Janez Lipenc je bil urednik »Kresa«. Ravnatelj ju je sprejel z osornim molkom. Tudi to je bila njegova navada. Potem ju je še osorneje vprašal —

RAVNATELJ: Vi urejate »Kres«, kajne?

JANEZ LIPENC: Da, jaz.

RAVNATELJ: Mislim, da je bil list vse do zadnjega dober, šolj v ponos. Dali so nam okrajno nagrado zanj. Bil je na višini. Pisali so o njem v Mladini. Postal je znan. — Vse do neke mere. — Kdo je napisal v zadnji številki članek »Ali je to vse prav?«

ANDREJ SOK: Jaz, tovariš ravnatelj.

RAVNATELJ: Vi?

ANDREJ SOK: Podpisal sem se.

RAVNATELJ (grobo): Ne bodite nesramni! Upam, da še nisem pozabil brati! — Kdo ga je pisal v resnici? Razen vas? Čigavo je to maslo?

OBA: Ne želimo biti nesramni... tovariš ravnatelj... res je, pisal sem ga, pisal ga je... skupaj s sošolko...

RAVNATELJ: To je pamflet na socializem! Razumete! — Povem vam, niste ga pisali sami, niti s sošolko ne! — Od kod te ideje?! Kaj mislite o tej »motorizirani smetani«, o privilegirancih, o dednih zaslugah! V socializmu tega ni! To je abnormalno, bolno, histerično, atavizem! Lepo vas prosim, saj se vam bodo krave smejale! — In ugled šole? Ali vam zanj ni čisto nič? U-gled šo-le!?

JANEZ LIPENC: Oprostite, tovariš ravnatelj, želeli smo z zdravo, objektivno kritiko...

- RAVNATELJ: Lari-fari — zdrava kritika! To, da je zdrava kritika?! To je bolno, ne pa zdravo! Reakcionarno! Revizionizem!
- ANDREJ SOK: Ali lahko povem, kaj smo imeli v mislih?
- RAVNATELJ: To vidim sam.
- ANDREJ SOK: Pa vendarle...
- RAVNATELJ: ... No?
- ANDREJ SOK: V našem razredu imamo več primerov delavskih otrok, ko recimo stanuje številna družina še zmeraj v eni sami sobi, ali največ v dveh. Spi jih po šest, sedem v eni sobi...
- RAVNATELJ: No, in?
- ANDREJ SOK: To se nam ne zdi prav. Prav tako gradijo socializem, prav tako imajo zato pravice vsaj do kulturnega prebivališča.
- RAVNATELJ: Veste, kaj je to? Drobnolastniška mentaliteta! Nergaštvo! Komaj pogleda v socializem, že hoče imeti svojo palačo, packard in ves komfort! Socializem ne more reševati teh vprašanj čez noč! Kam pa pridemo, če se bo hotel že vsak berač voziti s chevroletom? S tem, da jih v njihovem nergaštvu podpirate, delate socializmu bolj slabo uslugo. Vse pride na vrsto! Na mah pa to ne gre!
- ANDREJ SOK: In zakaj imajo potem drugi svoje vile, weekend hiše v hribih in na morju?
- RAVNATELJ: Kdo pa? Kvečjemu kakšni zakasneli ostanki buržoazije! Jim bo že odzvonilo, prej ali slej!
- ANDREJ SOK: Oprostite, pa Mirjamin oče?
- RAVNATELJ (za hip osupne): On... zaboga, ne bodite nesramni! Ne bodite nesramni! On je eden izmed tistih starih borcev za socializem, ki bi nam morali biti vsem za zgled, ne pa da smo do njih tako nizkotno umazani! Kdor družbi več daje, mu tudi družba več da! Saj poznate to načelo?
- ANDREJ SOK: Prav to! Kje je rečeno, kje zapisano, da daje Mirjamin oče družbi toliko več, — in da dajejo navadni delavci iz fabrike toliko manj socializmu, da s svojimi stanovanji še niso prišli na vrsto?
- RAVNATELJ (zavpije): Zaboga... zaboga! Vas bodo zaprli! Solo razgnali! Razhajkali!
- ANDREJ SOK: In če že ima Mirjamin oče te velike zasluge, zakaj jih ima tudi Mirjam! Mi smo bili v brigadi, Mirjam ni bila. In Mirjam ni edina! Cel klub imajo! Oni se resnično poživigajo na socializem! Ste že slišali za »twistarje«? Za klub »razdevičevalcev«? Mirjam je s šestnajstimi leti abortirala — ali veste za njihove zabave? — Če se kaj zgodi, če kaj razbijejo, če koga pretepejo, krivcev ne najdejo! Priviligiranci so! Dedno zaslužni podmladek borcev za lepšo prihodnost...
- RAVNATELJ (kriči): Še eno zinite, pa bom sam poskrbel, da pridete pred sodišče! — Da vas sram ni! — V mestu sklicujejo nujne seje zaradi zadnje

številke, vi pa ... — (*Stiša glas.*) Zaboga, ali res ne razumete, da gre za ugled šole. Da bo to gnezdo zdaj tedne in tedne ugibalo, kdo je kdo v vašem članku in na koga leti vse to? In kdo je zadaj! Rekli bodo, da smo zadaj mi vsi, vaši vzgojitelji in učitelji. Razumljivo, mi vas učimo. Kaj se res ne zavedate, da je to socializmu škodljivo? Da pri nas ni ne smetane ne privilegirancev? — Da bo zgodba šla prejkoslej naprej: na okraj, v Ljubljano, Beograd! Da bomo žrtve ves učiteljski zbor na šoli! Norost... norost! Lepo kašo ste mi skuhal... (*Zaupljivo.*) No, tako, čisto med prijatelji — kdo vam je dal idejo za to?

ANDREJ SOK: Saj vse to sami vidimo, tovariš ravnatelj.

JANEZ LIPENC: Zmeraj znova imamo težave — z Mirjam, s Fredyjem in s temi. Do nas se obnašajo, ko da so nekaj več.

ANDREJ SOK: Kot kasta! Lahko bi vam pravil o njihovi zabavi, a kaj...

RAVNATELJ: Ne potrebujem vaših zaupnih poročil. — To enostavno ni res, ne verjamem vam, ni res! Dobro, če pride do česarkoli, bomo pač morali vsi skrbeti predvsem za to, da rešimo ugled šole. Zato se še vidimo!

GLAS: Ko sta se urednik Janez Lipenc in Andrej Sok po dolgih, pustih hodnikih vračala v razred, je rekel Sok —

ANDREJ SOK: Ugled mu je figo mar. Za svojo ritko se tresi. Tak je kakor vsi.

GLAS: Bila sta razočarana. — Prvo, kar je ravnatelj v zvezi z afero »Kres« ukrenil, je bilo, da je osebno zaplenil vse preostale številke »Kresa«. Ampak kaj naj bi to pomagalo: »Kres« je bil že v mestu, v nepravih rokah. — Pri ravnatelju je zazvonil telefon. (*Telefon.*)

PRVI TELEFON: Ravnatelj tam?

RAVNATELJ: Želite?

PRVI TELEFON (*namesto imena mrmranje*): Brbrbrmnnn tukaj. Za... Kakšen cvet pa imaš zbran tam!

RAVNATELJ: Ne razumem...

PRVI TELEFON: Boš kmalu razumel! — »Kres«! »Kres«, »Kres«... Bodite pametni, zaboga! Saj ne gre zame, gre za vas...

GLAS: Zazvonil je drugi telefon. (*Zvonjenje.*)

DRUGI TELEFON: Kaj pa mislijo ti paglavci, da je socializem! Jezik za zobe, palica... ne pa kritika! Polivanje gnojnice! V ka-li! Ne vedo, kaj je kapitalizem, niso okusili mezdnega dela, niso se pred vojno šolali... Kaj pa imam od vsega dolgoletnega garanja, od moje borbe za skupnost! Nič! Nič! Nič!

GLAS: Tretji telefon... (*Zvonjenje.*)

TRETJI TELEFON: Ti, poslušaj, komaj se vam malo bolje godi... Pozabljaš, ljubček, pozabljaš. Vsi ste odvisni! Bral sem tvoj »Kres«...

RAVNATELJ: Samo ne reci »tvoj«! Jaz se od tega distanciram!

TRETJI TELEFON: S *tvoje* šole. — To je igračkanje. Nič konkretnega... naj konkretno povedo! Lahko je kar tako v zrak! Abstraktna korajža. To ni zdravo. To ni zdravo, še najmanj pa je zdravo zate... Če se raznese še drugam, — denimo na okraj, v Ljubljano... potem... Morali bomo, saj razumeš, ostro ukrepati! Ostro! Politični problem in tako dalje... Drugače... odkrito ti povem, lahko vsi zletimo...

GLAS (*vmes sem in tja še zazvoni telefon*): Tako so zvonili telefoni. Občani se pogosto pritožujejo čeznje; pogosto jim zagotovimo, da so telefoni samo zato, da hitreje opravljamo svoje posle. A kaj; telefoni so lahko tudi božji glas, delijo milost in nemilost, obetajo nagrade in kazni, ki potem pritečejo od bog ve kod, po čisto drugi poti — iz ljudstva in v imenu ljudstva. — Zdaj je ravnatelj hitro ukrepal. K sebi je poklical Taščico. Grobo jo je napadel.

RAVNATELJ: Že precej časa imam občutek, da niste čisto normalni.

PROF. IVANKA LIKAR: Oprostite...

RAVNATELJ: Zadnja številka »Kreša« pa nedvoumno priča, da ste do kraja zgubili sleherni čut za trezno presojo.

PROF. IVANKA LIKAR: Ampak jaz vendar nisem...

RAVNATELJ: To, kar ste spravili vanjo, presega vse meje...

PROF. IVANKA LIKAR: Jaz...

RAVNATELJ: Vse vem. — Ampak, zaboga, ali ne razumete, da bodo čez slabo leto ti paglavci na maturi! Naj začno tam razkladati takšne ideje, pa smo v kaši, da nikoli takšne! Dokler ostane vse tu pri nas, lahko še prikrijemo. Tam pa bo komisija in v komisiji ne bomo sami. Ne bomo sami, razumete!

PROF. IVANKA LIKAR: Ne vem, kaj hočete...

RAVNATELJ: Že dva dni zvonijo telefoni. — Ampak, zaboga, jaz nisem kriv, če jih vi pitate s takšnimi idejami! S tem moramo enkrat končati! Vsak naj prevzame svojo odgovornost! Omadeževali ste kolektiv, pred kolektivom boste odgovarjali! Jaz ne prevzemam nobene odgovornosti več! Ali smo samoupravljavci ali nismo! In samoupravljanje ni skrivanje za kolektiv, je zavest osebne odgovornosti. Te pa vi nimate. *Nimate!*

PROF. IVANKA LIKAR (*joče*): Jaz... jaz... surovi ste...

GLAS: V majhnem mestu je plaz, ki se je sprožil z drobnim zvežčičem razrednega lista iz četrte a in s povsem dobronamernimi kritičnimi pripombami, ki jih je vseboval, začel s svojo silo in močjo krojiti in ogroziti človeške usode. Ravnatelj je dolgo in krčevito razmišljal, kako bi vso stvar napeljal v prave kolesnice; bil je čedalje bolj nervozen, telefoni niso prenehali zvoniti, iz opozoril so se rojevale prikrite grožnje — in navsezadnje, kam naj se dá s svojo bedno prosvetno kvalifikacijo, če odleti? Zaboga svetega — v majhnem mestecu je to v vseh časih in razmerah enako: vse je med

seboj povezano — potegneš tu za vrvico in misliš, da boš pozvonil tam, kamor je vrvica napeljana, pa ti nenadoma od čisto druge strani prileti opeka v glavo. Ko se potem odpro vrata in te vljudno povprašajo, kaj želiš, si zato raje premisliš; molčiš, ali pa samo vljudno pozdraviš in greš, tako da te razglasijo za čudaka: zvoni in trka na vrata samo zato, da pozdravlja! Toda, zaboga, čudak vendarle noče biti! Za to je še prezgodaj! To še zmeraj lahko pride na vrsto!

MARIJA PLEMELJ: Pred mladinsko organizacijo so se med tem pojavljali najrazličnejši problemi. Najprej so obravnavali Mirjam, ker je nekoga iz paralelke, zares doma s hribov, s kmetov — ponošen in nikoli čisto sit se je tolkel skozi razrede, — nazijala ter mu rekla »far« in »kmet«.

MIRJAM: Kmet hribovski! Kje si se pa manir učil! Denar kradeš družbi, da se boš za farja izučil, saj poznamo to! Med vojno bela garda, po vojni klerikalci! — Kako si pa oblečen, haha!

MARIJA PLEMELJ: Ko ji je predsednik mladinske organizacije rekel —

PREDSEDNIK MO: Dobro, pa veš, da je bila to stara partizanska hiša, da so jim med vojno požgali in da so dali vse, kar so imeli, za narodnoosvobodilno vojsko?

MARIJA PLEMELJ: Odvrnila je...

MIRJAM: Kaj me briga! Danes se gredo vsi heroje, saj vemo, kako je to! Moj očka pa je zares stradal, se je v resnici boril!

PREDSEDNIK MO: Pusti zdaj svojega očeta! Zdaj govorimo o tebi.

MIRJAM: Moj očka, to sem jaz.

PREDSEDNIK MO (*ostreje*): To da si njegova hčerka, ničesar ne opravičuje!

MIRJAM: Če ti ni kaj prav, greva k njemu in se pogovorimo.

PREDSEDNIK MO: In »kmet« ni psovka, razumeš, o tem smo že govorili!

Kmet prav tako pošteno dela — ali pa še bolj — kot kdorkoli drug. Kje pa se je nahanil in naspal, kje se je skrival tvoj oče med vojno? Kaj pa so njegovi starši?

MIRJAM: To meni nič mar. Kmet je kmet! Leglo farjev, saj poznamo to!

PREDSEDNIK MO: Ali želiš, da se tudi o tem pogovorimo s tvojim očkom?

MIRJAM: Kadar hočeš. Vsak bedak me ne bo za to prijemal, kar komu slučajno rečem! Najmanj pa ti!

MARIJA PLEMELJ: Ni kazalo drugega, obrnili so se na ravnatelja. Ravnatelj spočetka ni »želel« verjeti. Ko pa mu je Mirjam potrdila, da je vse res, da je res tako rekla, je vse potlačil. Mirjam se mu je smehljala, mu gledala v oči — in v očeh je bilo seveda zapisano: Moj očka! Pazite! — Poslej se je posmehovala vsakomur. — Potem je Fredy napadel zvečer neko vajenko v parku. Dobili so ga miličniki, slučajno so to videli tudi sošolci. Pričakovali so prijavo na šolo, zato je mladinska organizacija sklenila še prej

stvar sama obravnavati. Vedeli so, kaj takšna prijava pomeni, zato so skušali s svojo obravnavo Fredyja vsaj za silo rešiti.

PREDSEDNIK MO: Fredy, odkrito in pošteno se želimo s teboj pogovarjati. Naše mišljenje je, da vse to, kar si storil, ni v skladu z likom mladega človeka v naši današnji družbeni ureditvi. Samo to.

FREDY: Moje mišljenje pa je, da naj vas vrag pobere.

PREDSEDNIK MO: Bodij razumen, Fredy...

FREDY: No, kaj pa je to takšnega, no, antisocialističnega, če sem jo malo popital! Saj nisem za luno, ne! Saj vsakomur nastavlja! In nikar mi ne pridigaj o socialističnem liku in podobnih oslarijah! Sam dobro vem, kaj počnem! Misliš, da je socializem menišija, če si ti in kar vas je takšnih sami zakompleksani zamorjenci! Poglejmo stvarnosti v obraz: kaj pa imamo od življenja in zakaj naj ne bi bilo normalno, ko bi tista Špela dala še meni, če je že tolikim drugim! Daj, daj, — zakaj naj se morala začne prav pri meni?

PREDSEDNIK MO: Fredy, mi ti hočemo samo dobro. Stvar je imela v rokah milica in sam dobro veš, kaj lahko to zate pomeni...

FREDY: To je zmeraj zadnji izgovor! Dobro ti hočemo — lari-fari! Ne vtikaj se več v to: jamčim ti, da ne bom imel nobenih sitnosti zaradi tega na šoli. Ali to zadostuje?

PREDSEDNIK MO: Misliš pri tem na očeta?

FREDY: To je moja stvar. Glavno je, da s tem odpade še zadnji razlog za tvoje zoprno, komisarsko zasliševanje.

PREDSEDNIK MO: Če misliš, da je to prav in če misli tako tudi tvoj oče...

MARIJA PLEMELJ: Za Fredyja je teklo življenje potem tiste prve, najbolj pričakovane dni zares kakor zmeraj. Šolske oblasti niso storile ničesar, ravnatelj ga je prav tako kot zmeraj prijazno ogovarjal. Kje je ostala prijava? — Nič ni vznemirjalo ravnatelja, samo »Kres«. Treba je bilo najti krivca, to je bilo poglavitno. Treba je bilo najti tisto subjektivno silo, ki je vanj lansirala svoje reakcionarne ideje, jih podtaknila dijakom. Kdo drugi bi to lahko še bil, če ne profesorica slovenščine? In navsezadnje — bilo je treba oprati ves kolektiv. Ravnatelj je, kjer je mogel in čedalje pogosteje opozarjal, da zapaža pri Taščici že dlje časa znamenja neuravnovešenosti. Zato je zaprosil Izohipso — v dijaškem žargonu profesorice geografije — naj govori z njo. Naj jo previdno pripravi do tega, da bi šla na pregled. Sam ima dobrega znanca, ki bi vse uredil brez hrupa, diskretno.

RAVNATELJ: Bogve, kaj se je vse nabralo v njej, saj razumete. Stara devica, že to je neeksplozirana bomba, — verjetno še kakšne podedovane kali, posledice vojske, rahla konstitucija, preobremenitev, ko je delala z vsemo-

gočimi krožki, mulci pa so tudi barabe — saj ni čudno, enkrat se mora podreti. Mora se podreti, zaboga. Še tako trdna zgradba se podre.

MARIJA PLEMELJ: Lepega dne Taščice ni bilo več v šolo. Ko smo zvedeli, smo razburjeni tekli k profesorju Rženu. Čutili smo se krive, želeli smo ji pomagati!

PROFESOR RŽEN: Vem. Opozarjal sem vas. To so posledice. Kaj naj storim?

ANDREJ SOK: Govorite z ravnateljem!

PROFESOR RŽEN: Dobro veste, kaj vam dopovedujem že ves čas, odkar se sestajamo. Kakor me sicer veseli delo z vami... Navzven ne želim imeti nobenega, prav nobenega opravlka z ničemer.

ANDREJ SOK: Ampak, to je tako izjemno, res tako... tako...

PROFESOR RŽEN: In kaj sploh lahko storim? Nič. Preprosto in nepreklicno nič.

ANDREJ SOK: Greste k ravnatelju in mu poveste, da gre za pomoto! Da smo mi napisali tisto reč! Naj je dobra ali slaba — sami! Da Taščica nima nič zraven.

PROFESOR RŽEN: In kaj mislite, da bo storil ravnatelj potem?

ANDREJ SOK: Naj stori, kar hoče! Ampak povedati mu je treba! Treba je pomagati! Dopovedati! Saj ni tako brez duše...

PROFESOR RŽEN (*zamišljeno*): Brez duše... Ste prebrali Kaligulo?

ANDREJ SOK: Prosim, pustite tale hip Kaligulo in filozofijo!

PROFESOR RŽEN: Filozofija daje najčistejše odgovore. — Poglejte, kaj pa je sploh to — »brez duše«? Da je brez morale? In kaj je morala? Vsako človeško ravnanje je na svoj način moralno. Samo pogledati ga je treba s prave strani. Če ni od tukajle, je pa od tamle. Od nekod je zagotovo. Kakor se je Kaligula z močjo svojega nasilja norčeval iz sodobnikov in iz tega ustvaril svojo, lastno moralo, tako se veliki Camusov duh s svojimi zastavicami norčuje iz celih čred drobnih duhov, ki se mu podaniško klanjajo. Vse v posebnih etičnih okvirih. Niti sledu klasične etike... razumete? Saj ste brali?

ANDREJ SOK: Boste govorili z ravnateljem?

PROFESOR RŽEN: Torej ne razumete. Dobro, bom drugače povedal.

ANDREJ SOK: Ni nam treba ničesar pripovedovati. Za nas je v tem hipu važno to, da trpi nedolžen človek, ki smo ga imeli radi, če hočete. Zaradi nas.

PROFESOR RŽEN: Zaradi mene ni...

ANDREJ SOK: ... da, imeli smo ga radi, čeprav ni velik duh, pa je bil vsaj človek z nami!

PROFESOR RŽEN: Opozarjal sem vas.

ANDREJ SOK: Na svidenje! Hvala lepa za vašo neomadeževano filozofijo, posebno etiko in neklasično moralo!

(Prehod.)

ANDREJ SOK: Je tovariš ravnatelj tukaj?

ZENSKI GLAS: Zakaj?

ANDREJ SOK: Nujno moram govoriti z njim.

RAVNATELJ (iz ozadja): Kaj želite, Sok?

ANDREJ SOK: V imenu vsega razreda sem prišel. Profesorico Likarjevo želimo nazaj.

RAVNATELJ: To ni v moji moči. Višja sila, bolezen.

ANDREJ SOK: Moram vam povedati, da ni niti vedela, kaj pišemo za naš list.

Z njim je imela toliko opraviti, kakor vi. Dajem vam častno besedo.

RAVNATELJ: Bilo bi skrajnje nečloveško — in to v tem trenutku od vas tudi je, — če jo hočete vreči iz bolniške postelje. Počakajmo, potrpite, da ozdravi, potem se seveda lahko pogovarjamo naprej.

ANDREJ SOK: Dam vam častno besedo, da je do zadnje črke v »Kresu« vse naše. Častna beseda, tovariš ravnatelj, — da Taš... profesorica Likarjeva ni imela nobene zveze...

RAVNATELJ: Bojim se, da bo bolezen dolga. Oglasite se kasneje. Prej seveda ne moremo nič ukreniti.

ANDREJ SOK: (*zviša glas*): Poslali ste nedolžno žrtev v bolnico! Da bi se oprali! Krivdo za to bi radi naprtili nam, in našo — če sploh je — njej!

RAVNATELJ: Tega, kakor da niste rekli, Sok. Najbolje je, da greste; oprostim vam, ker ste razburjeni in ker vas razumem. — V dveh dneh dobite novega profesorja slovenščine. Zdravo!

(Prehod.)

MARIJA PLEMELJ: Potem je prišel Mrcina, Janez Medved, »brez neumnosti«.

Še prej pa smo govorili tudi z Mirjam. Res je bilo brez smisla, vnaprej smo vedeli; vendar smo, kot utopljeni, poskušali storiti vse. Mogoče se o Mirjam varamo, smo mislili, mogoče je veliko boljša, kot se kaže; njenemu očetu bi bilo treba samo vzdigniti slušalko in zavrteti telefon.

ANDREJ SOK: Mirjam... zaradi Taščice smo bili pri ravnatelju...

MIRJAM: In?

ANDREJ SOK: Ni bolna. Zaradi nas je... morala proč, perejo se...

MIRJAM: Česa naj bi se prali?

ANDREJ SOK: Dobro veš, »Kres«...

MIRJAM (*se zasmeji*): A, tistega, o našem očku! Od kod hiša, avto, jaz, pes!

ANDREJ SOK: Ampak Taščica ni imela nič zraven!

MIRJAM: Ali je to tako važno? Nikar ne misli, da je tistih nekaj trapastih čačk tako važnih, da bi se zdaj vsi na glavo postavljali! Moj očka se že ne! Mar mu je! In če je Taščica res bolna, potem je najbolj pametno, da leži. Vsaj po mojem. — Ti, ampak nekaj drugega! Kdo pa ti je rekel, da sem s šestnajstimi abortirala?

ANDREJ SOK: Meni?

MIRJAM: Prišlo je do ravnatelja — in za nekoga se lahko to slabo konča. Ali zate ali zame. Kdor pač uspe dokazati.

ANDREJ SOK: Saj vsi govorijo.

MIRJAM (zakriči): Nesramnost! Povedala bom ravnatelju...

ANDREJ SOK: Povej, kar povej, ti, socialistična hči socialističnega očeta! Če drugega ne, o loteriji lahko podrobneje pripovedujem...

MIRJAM: To še ni abortiranje!

ANDREJ SOK: Ni — pač pa tudi ni po šolskih pravilih. Tako se utegne slabo končati za oba, ne le za enega.

MIRJAM: Denunciant! — Povabimo te na zabavo in ti to izkoriščaš! Bomo videli! Bomo videli!

(Prehod.)

MARIJA PLEMELJ: Vse ni nič pomagalo. Taščica je ostala, kjer je bila. Profesor Ržen je ostal v svoji filozofski mentorski luknji ob svojem Kaliguli. O »Kresu« ni nihče več javno govoril, samo šušljali so o njem kot o državni skrivnosti. Iz preprostega kritičnega zapiska se je med tem rodil veleizdajalski akt, ki je ogrozil socializem v celoti. Naposled sem še sama stopila k ravnatelju in mu rekla —

(Prehod.)

MARIJA PLEMELJ: Tovariš ravnatelj, jaz sem napisala tisti članek v »Kresu«, skupaj z Andrejem Sokom sva ga napisala. — Vse v njem sem sama doživela. Moj oče je delavec; stanujemo — osem nas je — v sobi in kuhinji. Če ne verjamete, pridite pogledat! Mojbog, kolikokrat bom še ponovila to zgodbo! — Bila sem v brigadi, želim graditi socializem — to je moj življenjski smoter; želim posvetiti vse svoje moči za tisto, kar so ustvarjali naši očetje v borbi; vendar mislim, da imam pravico tudi kritizirati. Želim povedati na glas, če se mi ne zdi kaj prav. Bila sem — enkrat samkrat sicer, a dovolj za zmeraj — na privatni zabavi svojih kolegov in kolegic, hčerk in sinov nekaterih vodilnih ljudi v gospodarstvu, trgovini, pa tudi v družbenem življenju našega kraja. Tam so počenjali stvari, o katerih se vam še sanja ne in o katerih nočem podrobneje govoriti. V razredu, v mladinski organizaciji imamo zmeraj težave z njimi. Spreminjajo se v kasto, privilegirani so, v brigade nočejo. Zaslužni so zaradi svojih očetov. Vsega imajo, a za socializem niti s prstom ne mignejo. Sami presodite, ali je članek izvit iz trte ali ni. Ne rečem in nikjer ne trdim, da so takšni spodsrljaji značilni za našo družbo, toda pri nas, v našem kraju se pojavljajo. Tega ne morete zanikati. In to imamo pravico kritizirati. Vsi smo prebivalci našega mesta in sami ga moramo upravljati.

(Prehod.)

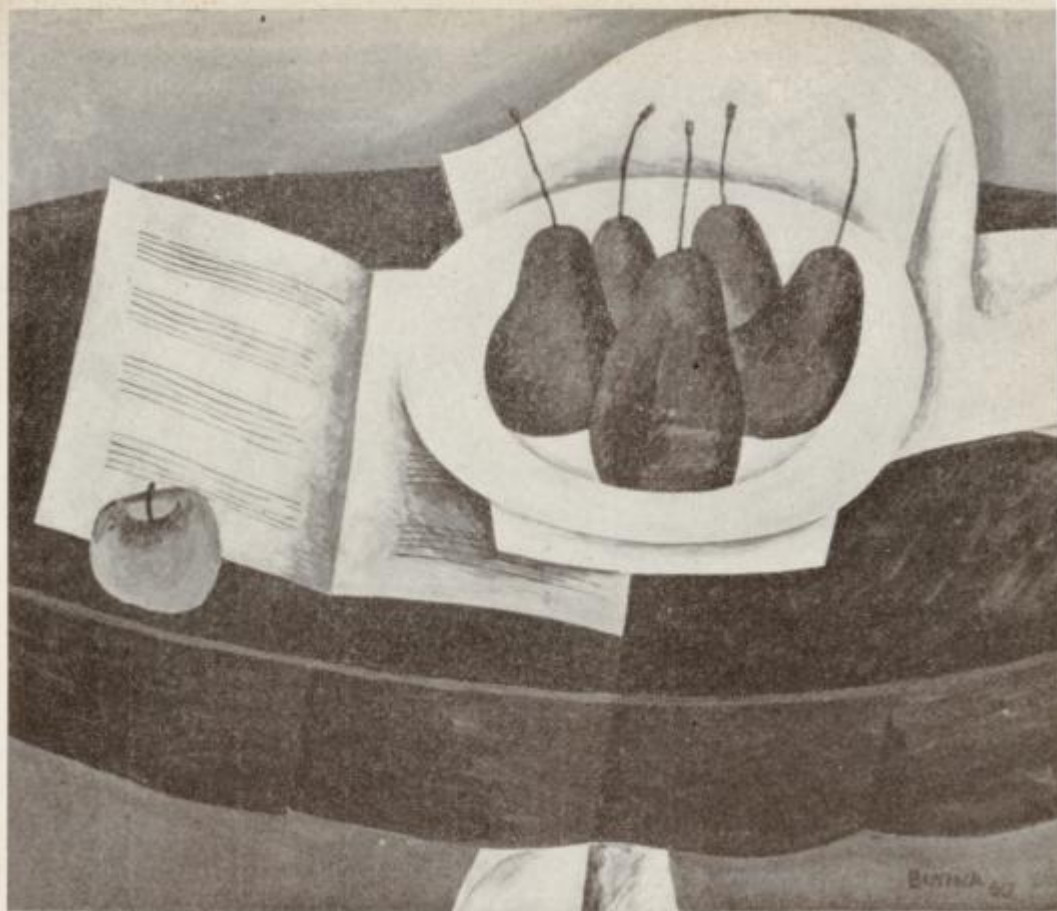

...stances la
...lle

56
MAYINA

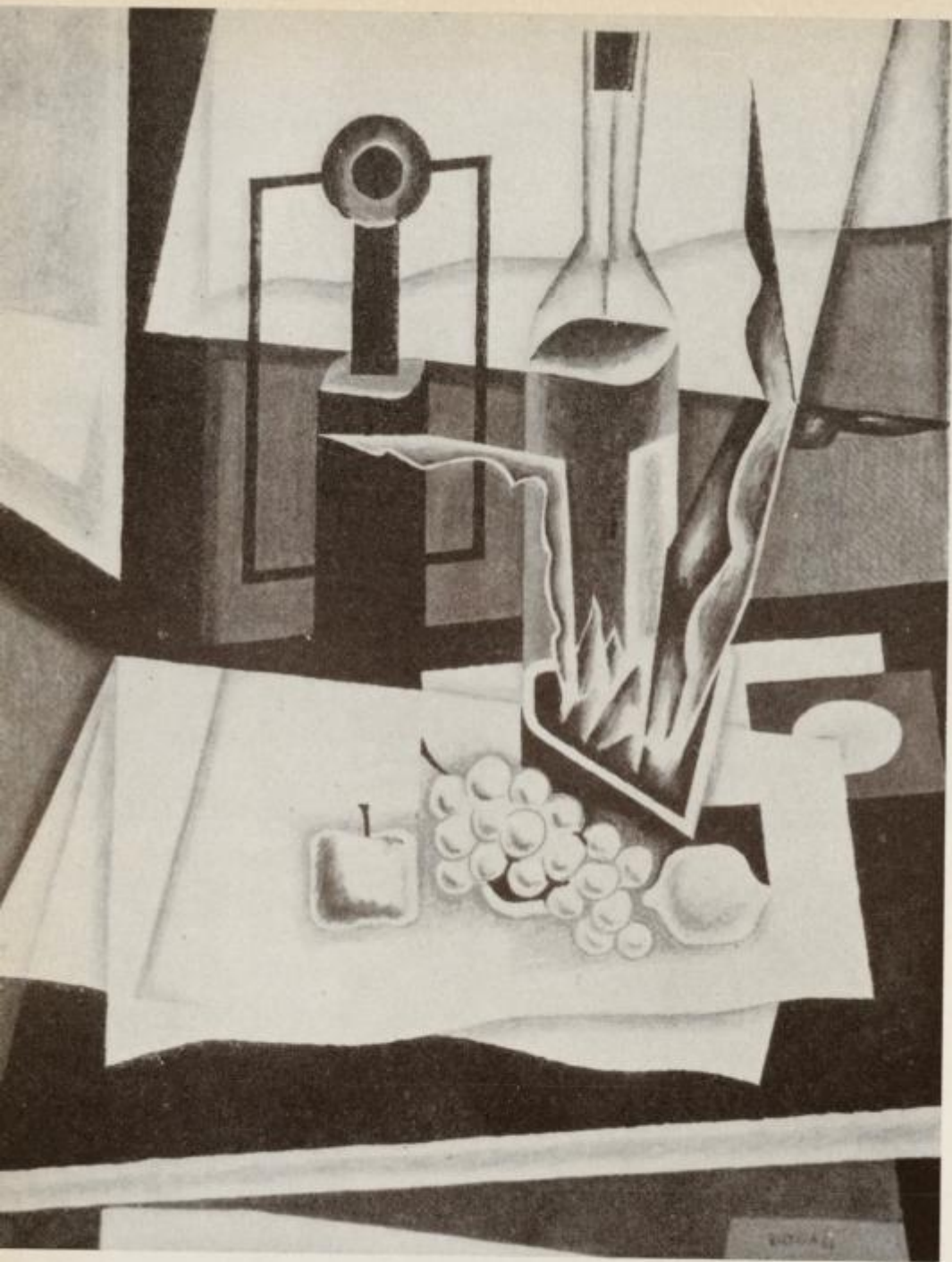
MILAN BUTINA : *Stol (olje) 1959*

Tihožitje (gvaš) 1963

Hruške (gvaš) 1960

Tihožitje z rdečim vrčem (lepljenka) 1963

MARIJA PLEMELJ: Tudi to ni pomagalo. Ravnatelj je vztrajno in brezobzirno reševal »ugled« šole. Lepega dne je prišel v razred in vso stvar končno zaključil. Vstali smo, stopil je za kateder in rekel —

RAVNATELJ: Sedite! — Včeraj sem sklical konferenco učiteljskega zbora. Obravnavali smo vaš primer in sklenili, da dobi ves razred ukor pred izključitvijo. Zakaj, to sami dobro veste. To, kar ste objavili v zadnji številki »Kresa«, je v veliki meri škodovalo ugledu šole, razen tega pa je tisto pisanje že samo na sebi izmišljeno in tendenciozno. Pri nas takšnih stvari ni! Če se vam zdi, da so, bi se o njih prav lahko pogovorili z nami...

ANDREJ SOK: Prosim!

RAVNATELJ: Molčite! To, da si jih izmišljate, da majhne napake, ki se mogoče v resnici sem in tja pojavljajo, napihujete in jih kot takšne obešate na velik zvon, kaže na neuravnovešenost in nezmožnost za realno presojo položaja. Zato sem spise nekaterih dijakov poslal na psihiatriški pregled. Ne moremo dopustiti, da bi prav nekaj takšnih neuravnovešencev blatilo naš zavod in njegovo svetlo tradicijo. Na naši gimnaziji se je šolalo precejšnje število zavednih revolucionarjev, od katerih so mnogi dali svoje dragoceno življenje za to, da se danes lahko šolate, da sploh živite! Zato vsega tega ne moremo dopustiti in ne bomo dopustili!

ANDREJ SOK: Prosim... mi smo se želeli o tem pogovoriti, pa ni nihče...

RAVNATELJ: Nič vas nisem vprašal, Sok. Prav tako smo na konferenci sklenili, da morate nekaterim najbolj prizadetim tovarišem v mestu napisati pismena opravičila...

ANDREJ SOK: Prosim... nikogar nismo posebno omenjali...

RAVNATELJ (*preteče*): Ne prekinjajte me, Sok! Vsi vemo, koga ste mislili. Vse, kar se sicer čenča za plotovi, ste spravili v svoj list, in zaplotniške čenče so najbolj konkretne stvari na svetu. Prihodnjič prinesite vsi s seboj knjižice, da vam kazen vpišemo. — In da ne pozabim — Sok, vi prejmete povrh še poseben opomin, ker ste razširjali neresnične in žaljive stvari o eni izmed vaših kolegic.

ANDREJ SOK: Prosim...

RAVNATELJ (*zviša glas*): Ne prekinjajte me! Nikar ne govorite, da vas ne doleti še kaj hujšega! Pazite, zelo na robu stojite! — Profesorica Likarjeva pa je v resnici bolna. Kogar njena bolezen podrobneje zanima, lahko dobi pri meni zdravniški izvid. — Zaboga, ne mislimo samo na svoje lastne prenapete ambicije, mislimo na naš socializem!

VES RAZRED (*v en glas, zase*): Za svojo rit mu gre, ne pa za socializem!

RAVNATELJ: In povem vam, še eno takšno neumnost, pa ne boste dočakali mature! Niti eden! Čeprav! Družba ne potrebuje nergačev, hoče delovnih ljudi. Ne potrebuje opravljalcev, marveč trezne in pametne upravljalce!

(Spet glasba na motiv Najlepša je mladost.)

JANEZ MEDVED: Imate še petinštirideset minut časa.

MARIJA PLEMELJ: Petinštirideset minut. — Še zmeraj preveč za »splošni uvod«, za »naše očete«, za samohvalo. — Mrcina! — Ja, seveda, morala bi pisati tudi o tem, kako je profesor Janez Medved začel z nižješolci izdajati novo literarno glasilo »Plamenček«, in kako so mu menda obljubili, da lahko postane namestnik ravnatelja, če nas brez afer pripelje do mature. Zato nam stalno zabičuje —

PROFESOR JANEZ MEDVED: Nobenih neumnosti! In predvsem — nobenih neumnosti! To vas lahko drago stane!

MARIJA PLEMELJ: Ali ima po vsem tem še smisel pisati, kakor bi hotela, da bi bilo po vesti in predvsem — po resnici? Ali bo Andrej pisal tako? — Saj res, ali bo Andrej pisal tako? Lahko mu pošljem listek.

GLAS: Poslala mu je listek: Andrej, ali boš ti pisal po resnici? Marija. — Dobila je odgovor: Marija, dogovorili smo se. Nobenega smisla nima. Piši, kakor hočejo. Andrej.

PROFESOR JANEZ MEDVED: Plemljeva, pokažite! Kakšen listek imate pod klopjo?

GLAS: Ni mogla drugače, videl je. Profesor Janez Medved ga je prebral in nekje na skrajnem robu obraza mu je samozadovoljno trznila mišica. — Vse bo v redu — torej, uspelo je. — Kolikor je mogel blagohotno, je polglasno rekel, skoraj zamrmral —

PROFESOR JANEZ MEDVED: Nikar ne počenjajte neumnosti. Pišite, še štirideset minut imate časa.

(Glasba na osnovni motiv.)

MARIJA PLEMELJ: Še štirideset minut časa. Še zmeraj preveč za najmanj tri strani s splošnim uvodom, o očetih in tako dalje in tako dalje — pod skupnim naslovom — Najlepša je mladost.

GLAS: Potem je pisala.

(Vmes naraščajoča muzika.)

MARIJA PLEMELJ *(piše)*: Človek je najbolj srečen, ko je mlad. To je stara modrost. Posebno na zgodnje otroštvo nas vežejo vse življenje najlepši spomini. Če je mladost lepa, je lepo vse življenje; iz nje črpamo svoje moči za premagovanje tegob vsakdanjega življenja. — Mi smo imeli srečo, da smo se rodili že po vojni, tako da nismo okusili njenih grozot. Poznamo jo le po pripovedovanju staršev. Naši očetje so se hrabro borili proti okupatorju in — če je bilo treba — tudi junaško žrtvovali svoja življenja za skupno stvar: da bi imeli mi lepše življenje in mladost, kajti najlepša je mladost... *(Zamira.)*

(Glasba.)

GLAS: Marija Plemelj, stara osemnajst let, hči delavca, dvakrat v brigadi, s svojo veliko vero v socializem — pred maturo ni pisala tistega, kar bi morala, če bi pisala po svoji vesti in poštenju.

(Muzika v crescendo preseka no utihne.)

ZAKLJUČEK: Državljeni, občani — nesmiselno bi bilo ugibati, v katerem mestu, v kateri občini, na kateri šoli se je lahko to zgodilo, ali bi se moglo to zgoditi. To, kar nam lahko koristi, ni ugibanje, so vprašanja, na katera moramo odgovoriti.

Kdo je bil kriv, če četrtošolka Marija Plemljeva ni napisala svoje poskusne maturitetne naloge pošteno in po svoji vesti? Načelo naše družbene ureditve? — Ne, ta določajo vsem enake pravice in dolžnosti. — Učni načrti? — Nemogoče; preveč jasno določajo, naj učnovzgojni proces razvije v mladem človeku smisel za družbeno progresivno kritiko, za samoupravljanje, naj ga oblikuje v poštenega, iskrenega, družbi koristnega človeka. — Kdo potem? Nezmožno, preslabo plačano, od vsakogar odvisno učiteljstvo, ki mu je »ugled« šole in kar je s tem povezano, več kot iskren, nepopačen mlad človek? Mogoče. Nenačelni odnosi ljudi na različnih delovnih in družbenih položajih? Mogoče. Ekonomske, oziroma socialne razlike med njimi? Prav tako mogoče. Razmere v majhnem mestu? Verjetno.

Eno drži: Namesto da bi se s četrto a o vprašanjih, ki so jih sami zapazili okoli sebe, ki torej niso iz trte izvita in jih občutijo na lastni koži, odkrito pogovorili — nobena družba ni brez napak — so jim prepovedali govoriti o njih. Učili so jih mižati pred njimi. Diskreditirali so jih, poslali njihove spise psihiatru, zaplenili so »Kres«, poslali Taščico v bolnišnico! Prepovedali so jim! Razočarali so jih; dali so jim vedeti, da kimavci in brezvretenčarji pridejo laže skozi življenje, kakor pokončniki. Kjerkoli in kadarkoli se kaj takega zgodi, je to zločin proti socialistični družbi. Ker je to umor, zagrešen nad samoupravljavcem! Občani, bodite budni! Ne dopustite, da bi se kaj takšnega zgodilo tudi pri vas! To je vse. To je bila moja zgodba. To mi je ležalo na duši.

(Gong.)

Puljski zapiski

Lado Kralj

Letošnji puljski festival je potekal v znaku jubilejnega, nezapaženega, tragičnega dogodka: med projekcijami v areni se je zvrstil 200-ti jugoslovanski celovečerni film. Ob tem se bo moral naš film posloviti od opravičila, da je mlad, neizkušen, pa zato neodgovoren, začetniški. Mladosti leta so minila. Skrajni čas je, da najdemo svoj obraz in svoje mesto v svetu.

Nimamo svojega lastnega filmskega izraza. Pri tem ne gre za izpovednost, ki bi bila vezana na geografski, nacionalni ali folklorni okvir: saj to žal imamo. Nimamo pa tistega, kar je lastno vsaki umetnosti, brž ko se kot umetnost konstituira, to je, čim je vzpostavljena nadosebna, nadčasovna korespondenca med iskanjem ustvarjalca in med intimnimi, tako individualnimi kot kolektivnimi problemi družbe, v kateri ustvarjalec živi in ki jo živi: to je tista osrednja, neenotna, naravna, pa vendar prodirajoča linija, v katero se vključujejo vsa avtentična prizadevanja in iskanja ustvarjalcev neke dobe, neke generacije, neke struje ali nekih struj, pa najsi bodo še tako različne v žanru, obdelavi, načinu oblikovanja in izboru snovi. Ta linija povezuje sklop različnih prizadevanj, ki pa se vsa odzivajo vprašanjem, ki si jih zavestno ali nezavestno zastavljajo o svojem bivanju ljudje, ki jih povezuje in razdružuje življenje v isti družbi in neprenehne konfliktne situacije te družbe. Linija, ki je zrasla in padla v italijanskem neorealizmu, v avantgardi poljskega filma, ki danes raste v češkem filmu. To je v zadnji konsekvenci umetniškega skupnost interesov, ki dokazuje, da je v neki družbi neka umetnostna zvrst sposobna in voljna to družbo soustvarjalno kreirati.

Jugoslovanski film se do te stopnje ni povzpел. Zato niti ne moremo govoriti o jugoslovanskem filmu, ampak o vsoti filmskih del, nastalih na državnem ozemlju SFRJ. Ob dvestotem filmu moramo ugotoviti, da ne uspemo obvladati umetniškega delovanja, ki je po svojem načinu dela najbolj kolektivno, po svoji komunikativni plati pa najbolj družbeno. Vsi ti filmi, ki bi morali dati več ali manj sintetičen prerez našega doživljanja svojega časa in družbe, dajejo povsem difuzno podobo — kadar ni celo konfuzna.

Kadar si nismo dajali upanja z reorganizacijami, smo si ga z novo izbiro tematike in tretmana. To pa je povsem zunanji faktor. Saj je bil Julij Cezar Shakespearov sodobnik in Truffaut se je z Julesom in Jimom udeležil prve svetovne vojne. Vajda ni posnel filma Pepel in diamant zato, ker bi bil takrat že čas, da se pokaže pravi psihološki profil članov Armije Krajova, ampak zato, da s sintezo realnih zgodovinskih dogodkov in svojega posebnega, ustvarjalnega pogleda nanje določi koordinate i tedanjemu času i času, v katerem sam živi.

Letošnja Pula je z neverjetno ambicioznim optimizmom iskala izhoda iz zagate s poudarkom na temah iz NOB in s specifičnim, kvazi psihološkim tretmanom tematike, pretekle ali sedanje. Ostali festivalski filmski izdelki niso vredni mnogo besed: dokazujejo pač, da v večji ali manjši meri obvladajo osnovna pravila filmske gramatike. Ali pa dokazujejo, da znajo arenški publikli in arenškim publikam servirati pričakovane circenses.

Iz izpovedne revščine predvajanih filmov je treba izdvojiti nekatere, ki zaradi očitne ambicije opozarjajo nase. Žal je to nekompletna, nedorečena ali napačno usmerjena ambicija. Ti filmi bodo dali torej letošnji Puli znak negativnega vzora. To ne velja le za en sam film: za Rakonjčevega Izdajalca.

Človek iz hrastovega gozda

Izredno ambiciozen film. Osrednje zanimanje avtorja Miče Popovića — scenarista in režiserja obenem — velja patološki osebnosti, ki jo je družba izobčila iz svoje srede in je zato — ne ve se, koliko po svoji, koliko po družbeni krivdi, obsojena na samotno življenje nevarne in osovražene zveri. Izjemne okoliščine družbene katastrofe imajo za posledico, da se svojim, od samote deformiranim moralnim likom znajde v službi nazadnjaške in zločinske politične grupacije. Tu patološke komponente njegovega značaja popolnoma prevladajo, kajti zdaj se mu zazdi, da je našel opravičilo za eksistenco svojega bivanja: postane »pesnik smrti«. Edina njegova druga duhovna preokupacija je erotični nagon, ki pa je tudi vseskozi prepojen s patološko barvo: do njega izplonitve koraka po poti nasilja in krvi, kakor mu to določa fiziognomija značaja, ki mu ga je na začetku določil avtor filma. Negativni junak je torej na gotovi, vnaprej pričakovani poti v lastno izničenje.

Variacija Macbetha? Ne.

Priče smo osnovni dramaturški zablodi, ki je v Puli avtorju razen drugega zvalila na glavo tudi neopravičeno politično diskvalifikacijo. Avtor je vzel za izhodišče negativnega junaka, ki ga prežema težnja po vplivanju na svoje okolico, ta pa mu to možnost odreka, in konsekventno ga splet okoliščin, subjektivnih in objektivnih, tira v vse bolj nasilno teptanje moralnih norm te okolice in navsezadnje v lastno izničenje. Ta klasični tematski sklop je v svoji osnovi tragičen: priče smo, kako potencialno pozitivne človeške lastnosti zaradi napačne usmeritve in specifičnega reagiranja okolice dobivajo asocialno funkcijo in rušijo tako okolico kot samega sebe — to je, kako se neko človeško bitje odvrne od svoje lastne socialne funkcije. Za tragičnost te osebnosti sta bistvena dva faktorja — geneza zločinske osebnosti in popolna ustreznost osebnosti svojemu okolju, to je neizbežnost rasti dogajanja. Če tega ni, imamo opraviti z navadnim kriminalcem, ki nam je sicer odvraten, ni pa človeško zanimiv in pretresljiv. Če nismo bili prisotni in pretreseni ob genezi njegove zločinske poti, tudi ne moremo verjeti njegovim morebitnim in občasnim človeško pozitivnim vzgibom.

Opisana shema sicer diši po Aristotelu in dogmatika je vsakemu pravemu ustvarjalnemu hofenju tuja — vendar pa mora ustvarjalec poznati določena pravila psihologije gledalčeve percepcije, šele potem jih lahko postavlja pod nek nov, specifičen aspekt. Še posebej zato, ker smo filmsko delo kot predstavnika najkomunikativnejše umetnosti precej prej pripravljene sprejemati kot etično moralni normativ, kot katerokoli drugo umetniško zvrst.

Avtor filma je postavil poljubnega negativnega junaka, samotarja, takega torej, ki ga niso pred našimi očmi izoblikovali kakšni posebni konfliktni odnosi med njegovim karakterjem in njegovo okolico, ampak je samotar *kot tak*, kot že dokončana, na splošno dana negativna osebnost, v poljubno in naključno izbranemu človeškemu okolju. Pravzaprav ne tako naključno: odločitev, da mu je dal konkretno podobo prav četniškega koljača in ne npr. Jacka Razparača, je avtorju verjetno narekovala želja po tematski drznosti. Ker pa je oropal junaka vsakega dramatsko konfliktnega spopadanja s svojo človeško okolico, to je protiigro, (partizani in vaščani), spravlja gledalce v mučno situacijo, da iščejo v njem kompletno človeško osebnost. Gledalec išče v njem komponentne človeške tragike in človeške polnosti. Tega se je avtor sam zavedal in mu je te komponente prilepil povrhu — kar učinkuje še bolj mučno, ker iz izkušnje vemo, da četniško koljaštvo ni bilo toliko rezultat individualnih deformacij značaja, ampak predvsem zločinske in fanatične ideološke grupacije s povsem jasno določenimi političnimi cilji.

Režijska realizacija povsem ustreza dramaturški koncepciji: ker scenarij ne obravnava konfliktnih situacij med negativnim junakom in okolico, ampak le njegov splošni zločinsko samotarski lik, je celotna režija ubrana na poudarke njegovega patološkega stanja. Funkcija človeškega okolja je reducirana na minimum, prev alentna je igra Miše Aleksića in popolnoma baladeskna scenografija in zvočna kulisa. Pomanjkanje realnih medčloveških odnosov in napetosti nadomešča z utrudljivim vztrajanjem na grozljivih, presenetljivih detajlnih scenah.

Film Človek iz hrastovega gozda je velika ambiciozna pomota.

Ne joči Peter je druga stran medalje obravnavanja tem iz NOB. Filmov, ki se lotevajo takšne teme, je naša doslejšnja proizvodnja polna, in mnogi med njimi so dokaz, da se jih lotevamo vse preveč lahkotno ali celo konjunkturistično. Kakor da bi ta tema, obravnavana konvencionalno, že sama po sebi zagotavljala idejno čistost in dober sprejem pri družbenih forumih.

NOB je edinstven dogodek v naši zgodovini in kot tak je neodtujljiv, stalno pričujoč del naše zavesti tako po izkustvu kakor po izročilu in vzgoji. Je integralen del naše lastne kontinuitete, na katerega smo intimno navezani. V naši predstavi je to obdobje, ko se je intenzivnost medčloveških odnosov zaostri do maksimuma in ko je bila usoda naš vseh odvisna od pravilne, času in razmeram ustrezne angažiranosti.

Jugoslovanski film je doslej vse preveč izrabljajl zunanji akcijski okvir tega obdobja, ni pa bil sposoben ali se ni bil voljan ukvarjati s tistimi posebnimi človeškimi vzgibi tega gibanja, katerih sintetična celota je šele omogočila splošnost gibanja. Ukvarjal se je torej z zunanjo podobo človeka v zgodovini, ne pa s konfliktnim odnosom človek-zgodovina in z dilemo, ki so jo tvorile zahteve zgodovine na eni in odnos do zasebne eksistence na drugi strani. Kajti šele tako koncipiranje teme postavlja današnjega gledalca v angažirano situacijo, po drugi strani pa zgodovino samo v današnjo situacijo.

Ni kaj dosti reči proti tistim filmom iz NOB, ki so preproste obnovitve zpanih važnejših vojnih dogodkov. Sprejemamo jih lahko kot nekakšno informacijo ali učila, čeprav sem prepričan, da resnični filmski ustvarjalec lahko tudi takšno predlogo dvigne na višjo raven. Vsakršno pomanjkanje ustvarjalnega in odgovornega odnosa do teme, ki je kolektivna last naš vseh, pa predstavljajo filmi, ki jim je NOB le afirmativni okvir za žanre, kot so thriller, avanturistični žanr ali sentimentalno humanistični žanr.

V ta zadnji žanr žal spada Stigličev *Ne joči Peter*. V mislih imam tisti razvođeneli avtorski odnos do človeške eksistence, ki vsili kakšno človeško kvaliteto kot absolutno dobro, sočutja in simpatij vredno in ji pomaga, da zlahka preskoči vse zapreke do pričakovanega cilja. V obravnavanem filmu je to načelo — ljubezen do nedolžnih otrok. Otrokova nepokvarjenost omogoči, da se celo grda vojna spremeni v nedeljski lovski izlet, tako Nemci kot partizani postanejo v filmu le bolj in manj dobri strici. Če so hoteli avtorji ustvariti hudomušno komedijo, je niso ustvarili. Komaj da comedie larmoyante. Pa tudi ta zahteva več aktivnega dramskega dogajanja, kot nam ga nudi ta film. In ker tega dogajanja ni, ostane kot edino »akcijsko gibalo« minerjevo »osveščanje« v smislu prebujajoče se ljubezni do otrok. V skladu s tem se odvija film po nizu neverjetnih, a srečnih naključij, značilnih za pustolovske romane. Kako je lahko tak razvođeneli odnos do tako zahtevne teme nevaren, naj pokaže le ena nadrobnost: v prizoru, ko Šugman v krčmi izigra Nemce, ostane v gledalcih mučen občutek, da bodo Nemci starega deda ubili, medtem ko bodo otroci in strici partizani veseli pohajkovali naprej proti osvobojenemu ozemlju.

Režijska realizacija je kar najbolj konvencionalna in pač dokazuje osnovno obvladovanje filmske tehnike. Nekaj posrečenih insertov tega vtisa nikakor ne more izboljšati. Za Stiglica pomeni ta film po spretno napravljeni, nostalgичno hudomušni humoreski Tistega lepega dne resen polom.

Se ena značilna pripomba. Dejstvo, da film skrajno poenostavlja medčloveške odnose, da je popolnoma nezahteven in da gradi na otroški igri, še nikakor ne more biti razlog, da bi ga smeli imenovati za mladinski film, še celo pa ne za mladini primeren film.

Ker je film dobil festivalske nagrade, se je bati, da bi postal precedens v slovenski kinematografiji.

Službeni položaj

Po lanskem prodoru Bauerjevega filma *Iz oči v oči* smo mnogi pričakovali, da bo sledeča filmska produkcija poprijela to obetajočo temo in jo še poglobila. To je tema, ki zahteva drznih, miselno nekonvencionalnih ustvarjalcev, obenem pa konkretne angažiranosti sredi naše vsakdanjosti. Tema, ki postavlja avtorja pred dokajšnje tveganje, saj se ne ukvarja z dokončanimi odnosi, ampak s svojim tipičnim opazovanjem sam sodeluje v kreiranju vsakdanje prakse.

Hadžičev film, pri katerem sodeluje i kot režiser i kot scenarist, pomeni v primerjavi z Bauerjevim delom velik in obžalovanja vreden korak nazaj. To ni film, ki bi gledalca postopoma konfrontiral s posameznimi in skupnimi konfliktnimi situacijami, ni film, ki bi odkrival posamezne značaje in silil gledalce k dodatnemu odkrivanju. Namesto spopada realno diferenciranih družbenih teženj, kakor jih pogojuje intenzivni razvoj naše vsakdanjosti, nam servira mitologiziran spopad dveh vnaprej opredeljenih, zelo poenostavljenih silnic.

Gre za osnovni nesporazum o obravnavanju sodobne družbene tematike. Brž ko jo obravnavamo iz izvenčasovne perspektive in jo imamo za tok, ki že uhaja v preteklost, se odrečemo njeni konkretni angažiranosti in jo zato fabuliramo po splošnih moralično antinomičnih načelih dobrega in zlega. S tem pa to ni več sodobna tema, ampak poučna basen, ki uporablja dogodke iz vsakdanjega življenja. Akterji

so oropani človeške polnokrvnosti in vsestranskosti svojih realnih družbenih teženj. Namesto da bi ustreznost ali neustreznost njihovega delovanja odsevala šele iz spopadov njihovih subjektivnih in objektivnih akcij, ki so pogojene tako zasebno kot družbeno, posebno in splošno, in katerih izvid je v končni konsekvenci odvisen celo od gledalca pred platnom — pa so že vnaprej determinirani kot pozitivni in negativni in je v melodramatskem okviru izid tega navideznega spopada vnaprej znan in jasen. S tem pa tudi izgubijo svojo verjetnost in postanejo tip. Gledalec ne more kritično sodoživljati, marveč je poenostavljen na raven najpreprostejših čustvenih identifikacij.

Film je dokaz, da tema o pereči družbeni problematiki ne trpi deklarativnega konvencionalno melodramatskega obravnavanja; takoj se sprevrže v sila dolgočasno reportažo z vsiljivim moralnim naukom. Filmski trak postane samo sredstvo zapisa — od sredstva izraza ne ostane nič. Aktualna družbena problematika spet čaka na filmskega oblikovalca, ki bi je ne opisoval, marveč bi v njej živel.

Izdajalec

Ta film beograjskih amaterjev pomeni odkritje festivala in z njim bo moral jugoslovanski film v bodoče računati. Ne v smislu z gledovanja, ampak v smislu sintetične vključitve tega filma v doslednejše ustvarjalne dosežke drugih (maloštevilnih) avtorjev.

Od vseh festivalskih filmov je to edino umetniško filmsko delo. Ni na filmski trak posneta zgodba, ampak organska celota vseh konstitutivnih delov, ki ustvarja specifično, filmsko strukturo. Zaradi izbora tematike se vsiljuje primerjava s Človekom iz hrastovega gozda. A ne le, da scenarijska osnova za razliko od omenjenega filma ustreza načelom dramske dramaturgije — film je sintetično tako enovit, da lahko govorimo le o dramaturgiji celotne filmske realizacije.

Za film je značilna nekakšna hladnost, neprizadetost v odnosu do dogodkov. Kot bi kamera povsem ravnodušno beležila niz najbolj pretresljivih akcij. Vendar pa je ta hladnost le navidezna. Je element stila. Gledalcu ne dopušta emocionalnih evokacij, ampak ga sili v neprestano sintetiziranje materiala in v neprestano primerjanje z morebitno lastno izkušnjo. Priče smo anatomiji izdajstva, anatomiji karakterne neadekvatnosti junaka za neko zgodovinsko funkcijo. Njegova postavljenost v specifično okolje, kakor ga določajo subjektivne, karakterne okoliščine in objektivne, neobičajno intenzivirane zahteve določene izjemne družbene situacije, so po neizbežni logiki odvijata v stalni korespondenci med junakovo privatno in družbeno funkcijo, med junakovo karakterno nemočjo in družbenimi zahtevami.

Film je uspel predvsem pri rešitvi, kako nefabulativno prikazati junakovo neustreznost za revolucionarja (kmalu nam postane jasno, da mu manjka odnos do revolucije kot družbeno nujnega gibanja in da se zato giblje v sferi privatnega avanturizma — torej se tudi ni pripravljen soočiti s posledicami svojega ravnanja). V mislih imam junakov neprenehni beg pred kamero. To je beg človeka, ki ni prepričan vase, ker mu manjka družbene dimenzije. Pri domiselni sekvenci pred aretacijo se mu zdi, da ga preganja ves Beograd, še preden mu hoče kdo kaj žalega. Sekvenca je filmsko odlično rešena in ima za realno posledico, da je pri kasnejši pravi aretaciji junak povsem nemočen, saj se je dal psihično ujeti že pred tem. V spletu realnih in irealnih kombinacij, ki sledijo potem, ko postane izdajalec, se nadaljuje trenje

med privatno in družbeno funkcijo. Ker je zapravil družbeno funkcijo, si skuša ohraniti vsaj privatno s tem, da fizično uničuje svoje prejšnje družbeno okolje. Hotel bi biti prejšnji in zdajšnji človek (uspeli prizor, ko v spremstvu agentov vidi svojega prejšnjega samega sebe, kako lovi ravnotežje po ograji terase).

Ker pa taka ločitev ni mogoča, postaja meja med njegovim realnim in irealnim bivanjem vse bolj zabrisana. Konsekventno svojemu filmskemu izrazu ustvarjalci niso poskušali fiksirati te meje s kakršnimkoli doslej znanim konvencionalnim sredstvom. Zaradi tega nekonvencionalnega prijema se zdi verjetno in nujno, da pomeni junakovo streljanje bivših tovarišev uničevanje prejšnjega dela svoje osebnosti in torej podzavestno streljanje v samega sebe.

S pomočjo odlične Petkovičeve kamere je uspel režiser ves razvoj dogodkov prikazati na način, ki je enak filmskemu eseju: to je filmsko razmišljanje o družbeni usodi neke osebnosti. Kamera ne beleži režiserjevega opisovanja junaka, ampak njegove odnose do junaka. Kako zelo je pri filmskem ustvarjanju potrebna popolna homogenost vseh ustvarjalcev in popolna jasnost o estetsko idejnih hotenjih, je dokaz ista Petkovičeva kamera v filmu *Lito vilovito*: tu ni pokazala nič več razen solidnega obrtniškega znanja.

Dejstvo, da ni festivalska žirija filma niti omenila, lahko njegovi ustvarjalci ob konkurenci nagrajenih filmov in kriteriju žirije vzamejo celo kot svojevrstno priznanje.

Intelektualistična kriza v jugoslovanski kinematografiji

Branko Šömen

Tudi letošnji festival jugoslovanskega filma v Pulju je dokazal, da naša nacionalna kinematografija še vedno ni sposobna v celoti zagovarjati svojega najširšega komunikacijskega, družbeno-etičnega in družbeno-političnega poslanstva, deklariranega pri nas javno kot amfibijski organ, ki ima svoje izhodiščne korenine zakopane v ustvarjalno-ideološki glini umetnosti in v profitnem pesku industrijskega utilitarizma.

Ker film kot umetnost ni nikjer deklariran v skladu z razvojem in potrebami našega časa, je razumljivo, da fenomen filma kot samostojna, nova in celovita umetnost cirkulira le med filmskimi entuziasti, ki pa so pri nas še vedno izobčeni iz filmske proizvodnje in delavskega samoupravljanja ter več ali manj v akontacijsko-najemniški službi pri delodajalcu — filmskemu podjetju za snemanje domačih in tujih filmov — oziroma: film je za mnoge drugorazredne soustvarjalce filma kot industrijskega blaga, namenjenega široki potrošnji in kdaj pa kdaj tudi izvozu, le nekakšna konfekcija, ki jo je ustvarjalna dialektika naše družbe že v tolikšni meri prehitela, da so konfekcijske mere nekaterih miselnih vrednot že popolnoma neustrezne, njen smiselni, vsebinski in oblikovni kraj pa povsem zastarel. (Tako je film čedalje bolj podoben nogometni žogi, za katero se neugnano podita dve moštv:

filmski ustvarjalci, ki so kondicijsko manj pripravljeni in filmski administratorji, ki so v večini, publika, razumljivo, navija za oboje, ker preprosto brez filma več ne more.)

Ne drži trditve, da film ni umetnost, nesmisceln pa je tudi teza, da film ni industrija, da torej film ni niti eno niti drugo, marveč bolj ali manj posrečena sinteza umetnosti, administracije, organizacije in materialne baze. Privrženci te trditve imajo le deloma prav. V zadnjem času se je pokazalo (na Češkoslovaškem, v filmskem gibanju pod naslovom *New American Film*), da nastajajo uspešne filmske stvaritve samo tam, kjer je umetniški koncept filma dominanten nad celotnim pojmom filmske industrije in proračuna.

Film je predvsem umetnost in šele nato tudi industrija. Filmsko industrijo lahko postavimo čez noč, za umetnost potrebujemo ljudi.

Iz tega osnovnega in najširšega nesporazuma med filmsko umetnostjo in filmsko industrijo, so nastali sčasoma še vsi drugi nesporazumi, ki čedalje bolj zaostrujejo problematiko domačega filma in njegovo proizvodnjo. Razumljivo je, da to ovira napredek.

1.

Jugoslovanska kinematografija ni v tolikšni meri včerajšnja, da bi ji lahko v analizirajočem kritičnem srečanju oproščali brutalne ideološke spodrsiljaje in jo razvajali: za sabo ima dvesto celovečernih izpovednih del in če primerjamo našo produkcijo s kakšno drugo nacionalno kinematografijo po vojni, na primer s poljsko, ki je prav letos posnela svoj dvestoti umetniški film — potem smo v komparaciji kaj hitro razoroženi in brez moči: primerjava poljske kinematografije, pa čeprav je »poljska filmska šola« trenutno v iskanju sodobnega filmskega izraza in vsebine, v izpovedni krizi, z našo kinematografijo in našimi uspehi na mednarodnih filmskih srečanjih — je nevzdržna.

Res je: na tujih mednarodnih filmskih festivalih smo pobrali več nagrad in priznanj, a med nagrajenci pretehtajo ustvarjalci risank (Dušan Vukotić) in režiserji dokumentarnih in otroških filmov. Naš igrani film je v primerjavi z umetniškimi dosežki, izpovedno silo in vsebinsko obravnavo, še vedno drugorazreden, polafirmitiran in za tuje interesente nezanimiv. Zgovorna je strokovna ocena naše kinematografije v nekaterih vzhodno-evropskih filmskih časopisih, ki nas karakterizira kot filmsko veselilo v izdelavi standardnih partizanskih filmov ter kot idealno deželo za snemanje koprodukcijskih profitnih filmskih limonad in »konjskih oper«. Žal je v tej suhoparni kritični diagnozi zrno resnice. Vse do danes smo delali iz partizansčine filmski epos in mit, pri čemer so režiserji uporabljali statiste zgolj kot sredstvo za izpopolnjevanje filmskih kadrov, ker bi lahko v nasprotnem primeru gledali filme brez junakov in brez akcije. Nekaj častnih izjem v plejadi dvesto filmskih del in več sto tisoč metrov filmskega traku te trditve ne demantira.

Danes bi nam že moralo biti jasno, da je kvalitativna razlika med partizanskim filmom in filmom s partizansko tematiko. Madžarski filmolog Bela Balazs je v svoji knjigi *FILMKULTURA* v poglavju o vojnih filmih napisal med drugim, da ga v vojnih filmih ne zanima tisoče drobnih dejanj kot na primer mesta v plamenih ali hrumenje letal, torej gledališče, fotografirano v smislu programskega, kakor vam drago, marveč ga zanima to, kar je v vojnem filmu gotovo najbolj privlačno — fiziognomija človeka, do katerega ima samo filmska kamera najbolj neposreden dostop.

Lani, na mednarodnem filmskem festivalu v Moskvi, so kar trije filmi dobili enakovredna priznanja: japonski film *Izgubljeno dekle*, češkoslovaški *Smrt se imenuje Engelchen* in jugoslovanski film *Kozara*. Pri nas smo videli zadnja dva filma in primerjava med njunima režiserskima pristopoma k filmski stvarini bi bila lahko šolski primer, kako se ustvarjajo pravi, umetniški filmski dokumenti in kdaj je film le neinventiven prenos določenih akcij iz realnega sveta na celuloidni trak.

Medtem ko ima množica pri Bulajiću svojo zgodovinsko vlogo in nastopa kot glavna oseba, predstavljajo pri Klossu in Kadarju množico le številni posamezniki, ki vsak po svoje oblikujejo plastičnost pripovedi ter dajo prav zaradi tega, ker je vsak posameznik opisan človeško — občutek množičnosti.

Nasproti Bulajićevi črno-beli tehniki risanja človeških značajev, (kjer na primer zelo moti namerna ignoranca nasprotnega vojaškega tabora, kadar pa režiser že kaže sovražnega vojaka v akciji, je le-ta predstavljen kot seksualni razvratnež ali brez-zoba, sadistična kreatura — na primer prizor, ko nemški vojak posiljuje dekle v žitu, njegov »kamerad« pa se temu na ves glas smeje...) pa potavljata čehoslovaška režiserja vsakega posameznega bojevnika v okvire razumljivih dejanj in tako človečita odnose med ljudmi — tudi takrat, kadar si v filmskem kadru stojita iz oči v oči bodisi nemški oficir in njegov bodoči likvidator — slovaški partizan bodisi domači izdajalec in drugi asdistični likvidator, ki ga kasneje spoznamo kot slabiča in nesposobnega partizanskega poveljnika. V nasprotju z Bulajićevo epsko zasnovano *Kozaro* srečamo v češkoslovaškem filmu *Smrt se imenuje Engelchen*, vrsto ljudi (glavnega junaka Pavla, sovjetske vojake, domače izdajalce, slovaške, hribovske kmete, nemške oficirje, zdravnika, kolaboracioniste, medicinsko sestro-nuno, kmečko dekle), ki nam vsi od prvega do zadnjega ustvarjajo s svojimi vlogami in dialogi realen občutek ne samo filmske resničnosti marveč vsakdanje resničnosti, v kateri se prepričljivo, človeško-etično in človeško patriotsko zrcali *vstaja slovaškega ljudstva v 1944 letu*. V češkoslovaškem filmu so igralci predvsem in samo ljudje, ki so morali ali obleči nemško uniformo ali seči po uporniški puški in ubijati ljudi v teh uniformah: a oboji so pripravljene v hipu odložiti orožje — in celo ubiti lastnega brata — »samo, da bi se ta prekleta vojna čimprej končala in bi lahko znova postali ljudje« — kakor je izjavil eden izmed nemških ujetnikov v filmu.

(V Bulajićevi *Kozari* in v večini naših filmov s partizansko tematiko pa je vse do danes prevladoval mučen militaristično-efični občutek, da je bil naš človek od nek-daj bojevnik — kar deloma drži za nekatere jugoslovanske narode, vendar kot oblika samoohranitve pred stalnimi vojnam, ki so se bile na njihovem ozemlju, — da je samo partizanski borec in da v času, ko izpolnjuje svojo domovinsko dolžnost ni zanj nobenega drugega interesa, ne sme misliti na drugo kot na dokončno zmago. Vsi dobro vemo, da v resnici ni bilo vse čisto tako — vendar pa se naš film in njegovi ustvarjalci še vedno izživljajo prav v tej stereotipni črno-beli družbeno ostro determinirani tehniki, ki se je že popolnoma sprevrgla v uniformirano deklarativnost, kateri se mlajše generacije filmskih gledalcev že začenjajo posmehovati.)

Ta stil prikazovanja našega narodnoosvobodilnega boja nedvomno vodi v mistifikacijo najzrelejših let našega družbeno-političnega, duhovnega in narodovega boja za osamosvojitve.)

Sentimentalni odnos do partizanske tematike pa gotovo samo še večja stihijsko produkcijo filmskih stvaritev na omenjeno tematiko. Kadar pa se kdaj pa kdaj vendarle zgodi, da skozi uniformiranost partizanskih dialogov privre na dan drobec humanega, človeškega odnosa med ljudmi, ki nam v retrospektivi prikazujejo polpretekli čas, se

najčeste omenjena filmska sekvenca obrne zoper avtorja in ga razvrednoti kot polustvarjalca in režiserja, ki preprosto ni bil kos moralnemu, filozofskemu konceptu stvarine, ki jo je nameraval samo zato, ker je partizanski film po naših filmskih kriterijih, samo gola akcija — akcijsko tudi izpeljati na filmskem traku.

Danes že do natančnosti natančno vemo, kaj je filmski medij in kaj vse lahko film kot vzgojno, politično in najbolj komunikativno sredstvo izpoveduje. Zato si želimo umetniško sočnih scenarijev in kreativno precizno determiniranih filmskih stvaritev. Želimo si filmov, a v najboljšem primeru dobivamo le filmske osnutke, ideje. Večino filmskih tem smo pokvarili, še več jih najbrž ne bomo nikoli realizirali. Resnica za filmske ustvarjalce in filmsko umetnost je namreč dokaj kruta: pokončnost kinematografije je le deklarativna, neuresničljiva.

Dokaz za to je bil letošnji festival jugoslovanskega filma. In concreto: stališče uradne filmske žirije do umetniških stvaritev na festivalu.

2.

Minuli filmski festival ni dal niti v celoti niti v posameznostih kompletne, osveščene filmske stvaritve, zato so upravičena retorična vprašanja, s kakšnim namenom delamo domače filme, komu so namenjeni ter zakaj jih financiramo in saniramo?!

Ali je naš film res samo sredstvo za množično zabavo z limonadnim okusom ali pa ima za cilj umetno inkubacijo filmov zaradi filmov brez zelenih problemov oziroma z lažno problematiko?!

Večina posnetih filmov daje namreč za tako trditev vidna dokazila.

Pobliznji pogled na neproblematiko in psevdoproblematiko jugoslovanske kinematografije nam bo morda odkril vire ustvarjalne impotentnosti, prakticističnega kompromisarstva in slepega, narcisoidnega spogledovanja s samim seboj kot namišljenim filmskim genijem.

Letošnja proizvodnja domačih, celovečernih filmskih stvaritev je pokazala tehnično-kinetično solidno in organizacijsko raven, a popoln idejni padec.

Še pred nekaj leti smo lahko na široko razpravljali o napakah posameznih filmov, ki so bile predvsem tehničnega značaja, avtorji so jih imeli na vesti zaradi neizdelanih režijskih konceptov, nepoznavanja filmskega jezika, zaradi negotove, labilne, nabreklo-alegorične in simbolične montaže, zaradi naglice snemanja, slabe filmske organizacije in tako naprej.

Danes naši režiserji — približno petdeset afirmiranih in celo nekaj debutantov — že korektno obvladajo filmsko gramatiko; drznost, s katero se lotevajo specifične filmske problematike (Vladan Slijepčević, Stvari, kot so), je pohvalna ali celo zavidanja vredna (Kokan Rakonjac, Izdajalec). A kot antipod izrazni univerzalnosti je zdaj tembolj očitno zašepala na obe nogi — kriza ustvarjalnega duha. Polnokrvni izpovednost **kako** tretirati življenje, več ne more kljubovati in stati enakopravno na strani razumske in idejno popolnoma osiromašen **kaj** izpovedovati. Zaradi gramatične čistosti, čvrstosti in univerzalnosti filmske kamere — čeprav je še nemogoče govoriti o kakršnem koli specifičnem jugoslovanskem filmskem izrazu! — je kriza duha, s katero so se predstavili letošnji festivalski režiserji, tem večja, tembolj opazna in zaskrbljujoča.

Kreativno izpovedne padce plus deformirane oblike filmskega mišljenja lahko brez-pogojno pripišemo filmom Stvari, kot so (Vladan Slijepčević), Svitanje (Nikola Tanhofer), Pot okrog sveta (Soja Jovanović), Narodni poslanec (Stole Janković), Lito vilovito (Obrad Gluščević) in Marš na Drino (Žika Mitrović).

Zaradi idejno-filozofske špekulativnosti, didaktičnega ali psevdohumanističnega obravnavanja zdajšnje in polpretekle dobe, so pogojne, a krepke idejne padce doživeli filmi Službeni položaj (Fadil Hadžić), Ne joči, Peter (France Stiglic), Vrtinec (Hajrudin Kravec, Gojko Šipovec), Človek iz hrastovega gozda (Mića Popović) in Izdajalec (Kokan Rakonjec).

Poskus Vladana Slijepčevića pokazati s pomočjo filmske ankete, ki po smiselnem konceptu bolj nagiba k novinarski reportaži — čas po poroki — v evropski kinematografiji ni nov. Princip kino-očesa je v svet filmske naracije uvedel že filmski protozidar Dziga Vertov, pred nekaj leti pa so francoski režiserji (Rush, Marker) ter italijanski (predvsem televizijski) režiserji dobesedno uveljavili v svojih filmskih zapisih, tako imenovani film verite in njegove inačice: film-crayon, film-anketa in film-reportage.

Kamera-oko je pri Slijepčeviću le metafora v obrtniško-tehničnem smislu; kot režiser in scenarist filma se je v zanosnem iskanju lastne filmske interpretacije izgubil v gradivu do tolikšne mere, da ni bil več sposoben razumsko, avtorsko dojemati odgovorov anketirancev na tematiko ljubezenske in zakonske zvestobe oziroma nezvestobe, zaradi česar je v filmu ostala anketa na ravni nesociološke infiltracije: anketiranci dajejo namreč poleg iskrenih in poliskrenih izjav še nesmiselne, oportune in celo nehumane replike.

Režiser je sicer doumel, da je film v svoji karakteristični osnovi gibanje, a kot ustvarjalcu mu je zmanjkalo moči, da bi se s kamero (najbrž se samo s kamero niti ni možno!) dokopal do človekovih misli (kar je med drugim proklamiral v svojih napisanih tezah Dziga Vertov) ter je zato ostal — ker ni dialektično, v gibanju tudi mislil, marveč samo snemal — na metafizični ravni spoznanj o sodobni jugoslovanski ženi in možu.

Svitanje (Nikola Tanhofer) preseneča po prazni, larpurlartistični montažni metodi. To je jalov poskus vnesti v fabulo ljubezenskega trikotnika kakršno koli četrto dimenzijo, čeprav bi režiser to najbrž lahko dosegel, če bi ostal zvest svojemu filmskemu času in družbi. Zato pa je skozi »moško« nerazumevanje dveh železničarjev zaradi ženske, skušal orisati neko namišljeno družbo, a da bi zadostil nekakšnemu otrplemu socialističnemu realizmu, je železničarjem postavil v nasprotje šoferje tovornjakov: in tako smo dobili spopad dveh enako močnih predstavnikov ene in iste družbe! Sicer pa režiserju niti ni šlo za človeške konflikte med ljudmi: kar zadeva vsebino, ni povedal ničesar novega, še manj svojega, saj se je pri montaži zgledoval pri sicer dobrem učitelju (Godard!), a je nesmiselno in nefunkcionalno prepisal posamezne scene.

Svitanje je nesprejemljivo filmsko delo, ki v širšem kontekstu ne pomeni samo popolnega avtorjevega ustvarjalnega in intelektualnega padca, marveč razkrinkava in meče temne sence brezpredmetne filmske politike tudi na določene proizvodne hiše.

Pot okrog sveta (Soja Jovanović) in Narodni poslanec (Stole Janković) sta ponesrečena poskusa prepesniti komediografsko dediščino Branislava Nušića v filmski jezik. Soja Jovanovićeva je zopet naredila osladni vodvilj in osiromašila Nušića za toliko, kolikor mu je potem Dušan Vukotić z Izrisanimi inserti delno povrnil zlahtnost. Film

je razbit v nekakšna operetska dejanja, z dokaj slabotno, brez mere in posluha za svetovljansko Nušičevo posmehljivost izbrano filmsko ekipo in z sicer spretno režijsko roko, ki pa ni pejlala nikamor, razen do **konca** filma.

Stole Janković je imel pri ekranizaciji Narodnega poslanca večje ustvarjalne pretenzije, a kar je v filmu čutiti kot veliko, je le režiserjevo spoštovanje do zajedljivega opisovalca in satirika moralne, politične razvratnosti svojega časa. Janković je najbrž kje v podzavesti čutil, da merijo satirikove osti v etične, moralne in politične probleme srbske družbe med obema vojnama, zato je Nušiču po nesreči odvzel osnovne elemente smeha in tako film osiromašil sočnosti, jedrnatosti in spoštljivosti do te mere, da film preprosto ni primeren za gledanje.

Lito vilovito (Ograd Gluščević) je turistična reklama za naše morje, konkretno za Hvar. Na reklamnem, filmskem plakatu ne manjka niti sonce in dalmatinsko morje niti tujih turistk in dalmatinskega dialekta, položenega na jezik širokoplečim fantom s počitniško zaposlitvijo: zabavati tuje turistke. Film je vsekakor dolg jugoslovanskemu filmskemu komercializmu in to je tudi njegova edina pretenzija in odlika. Kaže, da pri nas niso nobeni, niti turistični problemi, fotogenični.

Marš na Drino (Žika Mitrović) je predvsem dolgovezen film, ki naj bi bil zgrajen na podlagi priljubljene koračnice Binickega in zgodovinske bitke pri Ceru 1914 leta, v resnici pa je v filmu le iztočnica zvočna in sočna srbska kletvica. Žika Mitrović je vztrajen pristaš filmskih žanrov; žanrski film pa je danes že enostransko, pomanjkljivo tretiranje življenja s tiste strani, ki je bolj hrapava ali polirana, da lahko animira in pritegne gledalca, ne da bi moral le-ta med filmom posebno pozorno spremljati tekst in zgodbo. Film, ki je narejen žanrsko — torej enosmerno — se že vnaprej odreka globlji, celoviti analizi vsestransko dialektičnih dogajanj, ki se jih loteva in je tako a priori enostransko enotezen.

Za vse omenjene filme je skupen programski odmik od naših družbeno etičnih, moralnih, političnih dogodkov in dogajanj: to je beg v osebno poigravanje z lastnim, malomeščanskim svetom, ograjenim z visokim plotom komformizma, da ne bi, do njega, ustvarjalca našega časa, prodrle tisočere vsakdanjosti našega življenja s svojimi resničnimi, neizmišljenimi problemi.

Diogeni v sodih so pri nas privilegirani umetniki: ugotovljeno je namreč, da niso škodljivi niti sebi niti družbi. Vprašanje je le, ali so, in komu koristni?!

3.

Uradna žirija letošnjega filmskega festivala v Pulju je priznala za najboljši film leta Službeni položaj režiserja Fadila Hadžića. Imenovani zagrebški režiser je vnesel v zgodovino jugoslovanske kinematografije šablonsko posnemanje tistih uspešnih filmskih delavcev, ki so že pred njim posneli bodisi velikopotezne filmske načrte bodisi pereče družbeno-angažirane probleme. (Potem ko je Bujalić posnel Kozaro, se je Hadžić lotil Desanta na Drvar, ko je Bauer po dolgih pripravah spravil na filmsko platno odprt partijski sestanek — Iz oči v oči! — je Hadžić predstavil v Službenem položaju delavsko samoupravljanje.)

Obe Hadžićevi filmski stvaritvi krepko zaostajata za deli, po katerih se je zgledoval. Avtorjeva nesposobnost, da bi se lotil vsaj v okviru domačega filma originalne teme, se očita tudi v režiserjevem ustvarjalnem temperamentu in konceptu. Zaradi izpovedne nemoči, predvsem pa zaradi prakticističnih razlogov, je Hadžić v Službenem

položaju poenostavil družbena presnavljanja v okviru delavskega kolektiva. V enem samem človeku — mladem intelektualcu, ki je, mimogrede povedano, vseeno produkt **naših, poveljnih** šolskih, političnih in etičnih norm in reform! — je našel kompletnega krivca, ki ga razkrinka predsednica delavskega sveta, šofer pa z udarcem pod brado obračuna z njim, korupcionistom, nepartijcem, amoralnežem etc., kot predstavnik zdravega »delavskega razreda«. Da je ta recept — v eni osebi nagomiljene osrednje slabosti določenega družbenega reda — režiserja Hadžića za prikazovanje in likvidiranje konkretnih nepravilnosti v konkretnih podjetjih, popolnoma depasirana politična deformacija, je bilo na festivalu skoraj vsem jasno, le uradni filmski žiriji ne. Najbrž so tudi posamezni člani omenjene žirije pripravljeni na enak ali podoben način reševati v prihodnje kategorizirane probleme naše stvarnosti, kakor tudi odnose med njimi.

Hadžićev odnos do časa, ki ga je ilustriral v črno-belem dodatku svoje ideološke kratkovidnosti — žal duha časa, o katerem govori. Ker ga ni niti opeval niti kritiziral, kvečjemu dobrikal se mu je, je Hadžićevo filmsko delo zaradi svojega nepoštenega pristopa k življenjski materiji, če že ne škodljivo, pa v naši kinematografiji vsaj popolnoma odveč.

Ne joči, Peter režiserja Franceta Štiglica odkriva Hadžiću podobno politično konjukturo. Vtem, ko si Hadžić sposoja od svojih kolegov-režiserjev filmsko tematiko, si naš režiser sposoja afirmirane filmske igradce, ki so leto dni prej v puljski areni poželi priznanja, misleč, da bo z njimi povzdignil umetniške stvaritve do potrošnikov, ki bodo filme spoznali za popularne in komercialne. (Po uspehu Duše Počkajeva v Hladnikovem filmu Ples v dežju je Štiglic angažiral igralko v svojem filmu Tistega lepega dne. Po uspehu Majde Potokarjeve v Pretnarjevih Samorastnikih, smo videli Majdo v filmu Ne joči, Peter. Žal sta obe igralski kreaciji korak nazaj v kratkotrajni filmski karieri obeh, sicer eminentnih gledaliških igralk. Mar po režiserjevi krivdi?!)

Ne joči, Peter je mimo vsega, kar je bilo o filmu že povedanega na drugih mestih, še film o dobrih ljudeh. Med dobre ljudi so se tokrat pomešali tudi nemški vojaki. Vsekakor je to druga filmsko-interpretacijska skrajnost pri zavzemanju umetniških in političnih stališč do predstavnikov sovražnih vojska v minuli vojni. Ta, nova in neverjetno naivna dimenzija obravnavanja vojnih dogodkov na relaciji Nemci-partizani, je prav tako kot Bulajičeva, če ne še bolj, dokaz avtorjevih neobjektivnih stališč, kako **ne dati stvarem** in ljudem v filmskih dimenzijah njihovih pravih imen.

To samovšečno interpretiranje zgodovinskih dejstev izpod rok filmskih delavcev pa naša družba ne le da tolerira, marveč celo nagrajuje in priporoča mladim gledalcem kot filmsko delo izjemnih umetniških, vzgojno-pedagoških vrednot!

V naši kinematografiji je dobil azil tudi psevdohumanizem!

Vrtinec Hajrudina Kravca in Gojka Šipovca je stereotipno debutantsko delo, ki se v interpretaciji premočno oklepa literarne predloge ter se v nobeni izmed treh zgodb ne upa izrazno osamosvojiti v smislu filmsko-govornega jezika.

Edina filma, ki sta prinesla na festival čistokrvno, filmsko-izrazno kvaliteto, sta bila filma Miče Popoviča Človek iz hrastovega gozda in Kokana Rakonjca Izdajalec. Oba filma, predvsem pa Človek iz hrastovega gozda, namerno odstopata od resničnega prikazovanja stvari, ker bi jima bila pri ustvarjalni interpretaciji čisto subjektivne vizije sveta prava, objektivna resnica le v napoto.

Oba režiserja je kot že ofirmirana ustvarjalca (prvi je akademski slikar, drugi amatersko-profesionalno filmski entuziast) pasioniral predvsem problem smrti.

Mića Popović nam je v svojem filmu predstavil četnika-klavca kot človeka-zver ter skušal njegova početja skozi strogo subjektivistično obračunavanje s preteklostjo, opravičiti. To je storil s tezo, da je v še tako veliki zveri in ubijalcu nekaj človeškega. Zal je skušal pri tem očlovečiti in humanizirati klavca Maksima prav skozi akte klanja in tihe ljubezni do partizanske konspiratorke — namesto, da bi ga skušal razvrednotiti kot človeka. Pri tem je režiser zaigral še na čustveno-sentimentalni adut osamljenosti: le-ta je kot izhodiščni rudiment za filozofsko plat filma pričaran s tolikšno slikarsko-fantazijsko grozo, da kaj podobnega v naših filmih še nismo videli.

Da je prav tako imenovana **subjektivna** interpretacija nekaterih nacionalnih, še vedno bolečih vojnih ekscesov, preenostranska in nekompletna izpoved, je prav film Miće Popovića v polni meri dokazal. Kakor drugi filmi, je tudi ta še vedno zelo daleč od objektivnega podajanja resnice v okviru neke določene filmske stvaritve.

Z jasnejšim režijskim konceptom se je predstavil Kokan Rakonjac v svojem Izdajalcu. Mladega beograjskega režiserja zanima predvsem psihično stanje človeka po tem, ko je postal izdajalec. Strah pred konkretno smrtjo zamenja strah pred abstraktno smrtjo. Ta drugi strah je lahko usodnejši od prvega, saj pomeni abstraktna smrt duhovno smrt, izgubljanje občutka **osebnosti**. Na tem psihološko-filozofskem imenovalcu je Rakonjac izdelal svoj prvi samostojni film z odlikami resničnega filmskega zanesenjaka, ki mu je v glavnem uspelo izraziti to, kar je hotel.

Film Izdajalec je najbolj kompletno filmsko delo festivala: sama analiza filma, ki bi jo bil dolžan storiti, pa presega koncept pofestivalskega razmišljanja.

Izredno dimenzionirana intelektualistična kriza naših filmskih ustvarjalcev, njihov beg v dobro plačano prakticistično kompromisarstvo, izdelovanje filmov v smislu gole deklarativnosti, preobremenjenost celuloidnega traku z malomeščanskimi preokupacijami in lažnim humanizmom ter mlačnim sentimentalizmom, stalno in nesamostojno iskanje za izmišljenim človekom — človeški problem, popolna odsotnost posluha za vzgojo filmskega kadra in za forsiranje filmske avantgarde — vse to in mnogo drugih, neizrečenih filmskih problemov ustvarja danes vtis, da postaja film poleg besede najbolj komunikativno sredstvo za prikrievanje objektivne resnice.

Življenjski stroški

Ivo Glonar

V zadnjih letih se je pri nas že močno uveljavila televizija, vsaj po naraščanju števila televizijskih sprejemnikov, če že ne po programu. Kljub temu, da Slovenija v Jugoslaviji prednjači, še zdaleč ne dosega tistih držav, kjer so s televizijo pričeli poprej. Če primerjamo število televizijskih naročnikov v Sloveniji, ugotovimo, da se je v zadnjih treh letih desetkrat povečalo, bilo jih je

konec leta 1960	3 440
1961	10 481
1962	22 526
1963	36 845

To povečanje nas mora zanimati zaradi vpliva na življenjske stroške. Velika večina naročnikov so zasebniki, ki jim televizija poleg veselja ob uživanju programa nudi še veselje pri odplačevanju obrokov za sprejemnik. To pa je področje, ki nas zanima, saj spadajo tudi izdatki za nabavo in vzdrževanje televizijskega sprejemnika med življenjske stroške.

Televizijo smo omenili zaradi tega, ker jo je mogoče v našem primeru uporabiti kot šolski primer pri upoštevanju življenjskih stroškov. V uvodnem izvajanju smo omenili stalno ali teoretično listo, ki jo statistika uporablja za izračun življenjskih stroškov. Izraz »stalna« pri tem ne pomeni, da so predmeti in storitve, ki jih takšna lista obsega, nespremenljivi, ker bi to ne bilo v skladu z načeli izračunavanja življenjskih stroškov. Razumljivo je, da je televizija v sorazmerno kratkem času postala pomembna postavka v družinskih proračunih, zato nam mora biti razumljivo tudi, da je treba to postavko izkazati. Pri tem pa bi utegnili naleteti na težave, ki bi bile tem večje, čim natančneje bi hoteli te stroške prostorno izkazati.

Za Slovenijo kot celoto bi mogli vse stroške, ki so v zvezi s televizijo in smo jo uporabili kot primer, zlahka izkazati. Zbrani podatki bi nam omogočali tudi primerjavo z ostalimi republikami. Na primer: število prebivalcev na televizijski sprejemnik, letni stroški na prebivalca in podobno. Pri tem pa bi že zašli na področje povprečij, ki so zadnje čase tako zelo priljubljena — v šalah.

Povrnimo se spet k družinam, ki smo jih uvodoma obravnavali. Kot vemo, so to družine natanko določenega tipa: od staršev je redno zaposlen le eden, oba otroka pa sta mladoletna. To so družine, o katerih je statistika pričela že pred deset leti zbirati nadrobne podatke o vsem, kar je v zvezi z njihovim življenjem in o čemer smo že razpravljali. V zapisniku teh družin bi našli tudi podatke o stroških za televizijo, skupaj z vsemi drugimi izdatki in podatki.

Podatke za Slovenijo kot celoto bi torej ugotovili lažje, a brez povezave z drugimi okoliščinami, ki nam jih morejo posredovati le neposredni uporabniki. Ugotovili smo,

da je bilo število družin, ki so bile anketirane v Sloveniji, sorazmerno majhno. Ne glede na to moramo biti prepričani, da bi se pri nekaterih od teh družin pojavili med izdatki tudi stroški, ki so v zvezi s televizijo. Te stroške bi seveda izkazali v povprečju, za vse anketirane družine skupaj, ne le za tiste, ki jo imajo. Pri tem pa, tako kaže, nastopajo pogoste težave pri razumevanju statističnih podatkov.

Vsakdo bi verjel, da je v Sloveniji na primer 1600 tisoč prebivalcev v 460 tisoč gospodinjstvih. Verjeti, da šteje slovensko gospodinjstvo povprečno tri in pol člana — je že težko. Kdo je že videl polovico gospodinjskega člana? Prav tako se zdi, da je težko razumeti, če bi na primer zapisali, da je v minulem letu izdal vsak Slovenec za nakup televizijskega sprejemnika povprečno tisoč dinarjev. Ker pač še vsak Slovenec ni kupal televizijskega sprejemnika, kot tudi ni vsak Slovenec kupal mopeđa ali pralnega stroja, na področju življenjskih stroškov ne prikazujemo teh stroškov v celoti, marveč le v povprečju za mnogo enot skupaj, to pa v sorazmerju z dejanskimi stroški. To sorazmerje pa more biti v različnih skupinah družin bistveno različno.

Skratka, ne le za potrebe ugotavljanja življenjskih stroškov, tudi za načrtovanje perspektivne potrošnje in proučevanje življenjskih navad je treba za dobivanje najpotrebnejših podatkov pritegniti kot vir posameznike, družine in gospodinjstva. Ker pa ni mogoče sodelovati z vsemi, anketirajo statistični organi manjše število posameznikov ali gospodinjstev tako, da je mogoče dobljene podatke čim bolj splošiti in kar najbolj smotrno uporabiti.

Ker je anketa o družinskih proračunih zaključno z letom 1961 prenehala, je nastala vrzel pri podatkih, ki jih je bilo mogoče iz te ankete črpati. To in pa potrebe po drugih podatkih so narekovala izvedbo ankete o družinskih proračunih za leto 1963, ki je bila izvedena v decembru minulega leta. V Sloveniji je bilo anketiranih več kot 2500 gospodinjstev. Zanimanje za podatke, ki jih bo mogoče povzeti po tej anketi, je veliko, prav tako pa tudi želje, da bi bili podatki čim prej obdelani in na voljo. Pri tem nastajajo težave zaradi zapletenosti pri obdelavi. Pričakujemo, da bodo prvi podatki o tej anketi objavljeni za Jugoslavijo že v juniju, za Slovenijo pa bodo natančnosti znané nekaj pozneje.

Izmed vseh v decembru anketiranih gospodinjstev so bili izločeni vprašalniki, ki so nanašajo na družine, kakršne so bile predmet ankete v letih 1954—1961, torej štiričlarske delavske in uslužbenske družine, ki smo jih obravnavali v uvodnem delu. Ker so za to vrsto družin znani podatki vse do leta 1961, jih bo mogoče uporabiti za primerjavo. Podatki iz ankete za leto 1963, ki sledijo, se torej nanašajo le na vrsto družin in so bili povzeti po vprašalnikih še pred dokončno obdelavo.

V anketi za leto 1963 je bilo zajetih vsega 390 nekmečkih gospodinjstev s štirimi člani. Anketa o družinskih proračunih bi od teh 390 gospodinjstev mogla zajeti 112 družin, to je vse, ki ustrezajo takratnim pogojem, ki smo jih že našli. V teh 112 gospodinjstvih, ki jih bomo v nadaljevanju obravnavali, gre torej za družine v že znanem pomenu. Izbrane so bile, ponavljamo, vse od anketiranih družin, ki ustrezajo danim pogojem.

Ker je bila anketa izvedena po vsej Sloveniji, so tudi družine, ki bodo predmet našega prikaza, iz vse Slovenije. Medtem ko navajamo število »naših« družin po okrajih, navajamo tudi višino razpoložljivih sredstev, s katerimi so povprečno razpolagala anketirana gospodinjstva v posameznih okrajih.

	Število anketiranih družin	Povprečna letna razpoložljiva sredstva		
		v tisoč din		Indeks
Ljubljana	50	886	117	157
Koper	20	786	104	140
povprečje		760	100	134
Celje	17	643	85	114
Maribor	25	563	74	100

Podrobnejša razvrstitev družin po višini letnih razpoložljivih sredstev nam pokaže, da je od 22 družin, ki so imele v tem letu 1 milijon ali več razpoložljivih sredstev, 17 iz okraja Ljubljana. Nasprotno temu pa je od 23 družin, ki so imele manj kot pol milijona razpoložljivih sredstev, 12 ali več kot polovica, iz okraja Maribor.

V zvezi s tem moramo pripomniti, da anketa za leto 1963 ne loči več delavskih in uslužbenskih družin. Ene in druge so sedaj le še družine. Podatke za delavske in za uslužbenske družine smo navajali v uvodnem delu zato, ker nam omogočajo primerjavo z našimi družinami, z družinami iz ankete za leto 1963. Povprečje med »delavsko« in »uslužbensko« družino je podatek za družino. V nadaljnjem izvajanju bomo zaradi lažjega razumevanja in boljše primerjave navajali tudi podatke do leta 1961 le za družine. Ker smo jih iz razpoložljivih podatkov izračunali sami, ne da bi uporabili osnovno gradivo, jih bomo navajali zaokroženo.

Uporabljen sredstva:

Najlažje bomo razumeli »uporabljen sredstva« s primerom. Navajamo strukturo potrošnje vseh uporabljenih sredstev za družine, ki jih bomo v nadaljnjem obravnavali; torej zopet nepriljubljeno statistično povprečje, ki nam je potrebno zaradi poznejše analize.

Vsa uporabljena sredstva	100
Stanovanje	4,4
Kurjava in razsvetljava	4,5
Pohištvo	7,5
Obleka in obutev	11,8
Prevozna sredstva, promet in PTT storitve	5,2
Higiena, kozmetika	3,9
Izobraževanje, razvedrilo, šport in dopust	7,2
Članarine in družbene obveznosti	1,1
Kajenje	2,7
Hrana v gospodinjstvu	35,6
Pijače v gospodinjstvu	1,5
Hrana in pijače izven gospodinjstva	4,2
Ostali predmeti in storitve	1,8
Izgube in dolgovi	1,4
Varčevanje	4,9
Gospodarski stroški	2,3

Vsa uporabljena finančna sredstva so v letu 1963 naše anketirane družine porabile tako, kot to navaja zgornja struktura. Od vsakih tisoč dinarjev za stanovanje 44, za kajenje 27 in tako dalje. Seveda — povprečno. Saj so družine, ki ne plačujejo stanovanja, kot so tudi družine, ki ne izdajo za kajenje ničesar. Če si moramo zamisliti, da so tudi takšne družine vključene v izračun povprečja, moremo nadaljevati in zgornje postavke dopolniti.

Če pri zgoraj naštetih uporabljenih sredstvih ne upoštevamo zadnjih treh postavk, so ostale postavke življenjski stroški po elementih, ki jih prikazujejo statistični podatki. Podrobneje bomo življenjske stroške obravnavali pozneje.

Vsak izdatek in vsako zmanjšanje finančnih sredstev lahko uvrstimo v eno od naštetih postavk. Razumljivo je, da se uporabljena sredstva, ki o njih razpravljamo, skoraj povsem ujemajo z razpoložljivimi sredstvi. Seveda — zopet v povprečju. Družina sama more pozabiti na dohodek ali izdatek, v seštevku vseh družin pa so razložki minimalni. Tako na primer ti razložki pri vseh anketiranih družinah v Jugoslaviji v času od 1959 do 1961 nobeno leto ne dosežejo 60 dinarjev.

Kakšna pa so bila uporabljena sredstva?

Podatki so naslednji:

	Povprečna mesečno uporabljena sredstva		
	1959	1960	1961
SFRJ din	32 100	37 600	44 400
SRS din	33 600	40 900	50 800
SFRJ	100	117	138
SRS	100	122	151

Uporabljena sredstva so se povečala v Sloveniji za dobro polovico, v Jugoslaviji pa je bilo to povečanje precej manjše. Tudi so bila uporabljena sredstva v Sloveniji vsa ta leta večja od ustreznega zveznega povprečja in sicer za 5,9 in 14 odstotkov.

Uporabljena sredstva so se v Sloveniji od leta 1959 do 1961 povečala za 51 odstotkov, od 33 500 na 50 800 dinarjev mesečno. Če bi se v nadaljnjih dveh letih povečala v enakem razmerju, bi bilo mesečno povprečje 67 800 dinarjev. In v resnici? Dobljeni podatki za leto 1963 kažejo, da je bilo mesečno povprečje 63 000 din; uporabljena sredstva se torej v zadnjih dveh letih niso povečala tako kot v prejšnjih dveh letih. Njih ocena je za 8 odstotkov večja od dejanske višine. Ker pa ni naš namen podrobno obravnavanje uporabljenih sredstev, ki jih navajamo le zaradi boljšega razumevanja, prehajamo k nadaljnjemu, podrobnemu obravnavanju.

Življenjski stroški:

Življenjski stroški, kot jih zajema in prikazuje statistika, so bili po svojih skupinah omenjeni že v prejšnjem poglavju, pri navajanju elementov uporabljenih sredstev. Če namreč pri uporabljenih sredstvih v prejšnjem poglavju ne upoštevamo zadnjih treh naštetih postavk, nam preostanejo življenjski stroški. O življenjskih stroških ali o indeksu življenjskih stroškov moremo kaj pogosto slišati ali brati. Uvodoma smo omenili, da izračunavajo statistični organi indeks življenjskih stroškov s pomočjo

nekaknega seznama predmetov in storitev, ki so potrebni za življenje. Razumljivo je, da je takšen seznam za različne tipe družin različen. Ne le to, tudi družine istega tipa ne živijo enako. Očitek, da statistika prikazuje vse z enim samim povprečjem, ni utemeljen. Kot statistika, hočemo tudi mi skupno povprečje podrobneje pojasniti — z nadaljnjimi povprečji.

Preden bi navajali številčne podatke, je potrebno opozoriti, da ne smemo pozabiti na večanje osebnih prejemkov v zadnjih letih. Naš namen ni, da bi razglabljali o prejemkih, marveč le o življenjskih stroških, za katere pa vemo, da se tudi povečajo, če se povečajo prejemki. Povečanja življenjskih stroškov bi ob povečanju prejemkov ne bilo, če bi vsi s povišanimi prejemki varčevali. Sredstev za varčevanje namreč ne prikazujemo pri življenjskih stroških. To je razumljivo. Če za sredstva, ki smo jih prištedili, kupimo na primer pohištvo, se ta akumulirana sredstva pojavijo kot element življenjskih stroškov. Kot smo ugotovili, so »naše« anketirane družine začasno prištedile približno vsak dvajseti razpoložljivi dinar. Ne bo pa ta dinar vplival na življenjske stroške, dokler bo v rezervi, ampak šele takrat, ko bo porabljen. Kjer govorimo v nadaljnjem o življenjskih stroških ali o deležu v primerjavi z življenjskimi stroški, dolgovi, izgube, štednja in gospodarski stroški niso upoštevani. Struktura življenjskih stroškov je zato seveda različna od strukture pri uporabljenih sredstvih, čeprav je večina elementov ista.

		Povprečni mesečni življenjski stroški		
		1959	1960	1961
SFRJ	din	27 500	32 000	39 200
SRS	din	30 300	36 400	44 000
SFRJ		100	116	142
SRS		100	120	145
SRS, SFRJ	= 100	110	113	112

Povprečne mesečne življenjske stroške navajamo zaokroženo in smo jih izračunali iz objavljenih podatkov za »delavske« in za »uslužbenske« družine. Tudi nadaljnje podatke za leta 1959—1961 bomo objavili enako.

Pri uporabljenih sredstvih smo omenili, da so bila v Sloveniji za 5, 9 ali 14 odstotkov večja od jugoslovanskega povprečja. Po gornjih podatkih ugotovimo, da so bili v istih letih življenjski stroški v Sloveniji za 10, 13 in 12 odstotkov večji od povprečnih jugoslovanskih!

Glede naraščanja življenjskih stroškov v teh letih pa vidimo, da so se v Jugoslaviji povečali za 42, v Sloveniji pa za 45 odstotkov. To povečanje bi mogli uporabiti za izračun približne ocene življenjskih stroškov še za nadaljnji dve leti. Če so se življenjski stroški povečali tudi v nadaljnjih dveh letih za 13 500, bi bilo povprečje za Slovenijo 57 500 din mesečno ali 690 tisoč din letno.

Izredno zanimivo je, da je anketa za leto 1963 dala pri »naših« družinah točno isti podatek! Življenjski stroški so se torej povečali tako, kot bi to mogli predvideti zgolj s pomočjo povečanja v prejšnjih dveh letih. To ujemanje je seveda slučajno, kljub temu pa zbuja zaupanje v dobljene podatke.

Obljubili smo pojasniti povprečje s — povprečji. Da bo to pojasnjevanje potekalo smiselno, moramo z njim pričeti takoj. Vse »naše« anketirane družine so imele v letu

1963 več kot za 77 milijonov življenjskih stroškov. Iz tega izračunano povprečje znaša 690 tisoč letno ali 57 500 dinarjev na družino mesečno. Statistika sama venomer opozarja, da je treba pri uporabljanju povprečij skrajne previdnosti in dodatnih podatkov. Kot dodatno pojasnilo smo uporabili razpoložljiva sredstva in glede na njih višino razporedili »naše« anketirane družine v naslednje skupine:

Letna razpoložljiva sredstva v tisoč din	Število družin	Povprečni letni življenjski stroški	
		indeks	v tisoč din
300— 399	9	341	100
400— 499	14	418	122
500— 699	36	539	158
700— 999	31	777	228
1000—1199	13	963	283
1200 in več	9	1369	400

Prva in zadnja navedena skupina sta res maloštevilni; njih izločitev kot samostojni skupini je narekovalo dejstvo, da bi posebej zajeli družine, ki ne razpolagajo letno niti s stotisoč dinarji na družinskega člana in pa družine, ki razpolagajo mesečno z več kot stotisoč dinarji. Življenjski stroški družin iz zadnje navedene skupine so v primerjavi s prvo navedeno skupino za štirikrat večji. Razločki, ki jih moremo pričakovati, bodo vsekakor znatni. Prikazali jih bomo s povprečki za zgoraj navedene skupine »naših« družin.

Prehrana:

Uvodoma bi omenili povprečno višino mesečnih stroškov za prehrano:

	1959	1960	1961
SFRJ din	13 600	14 700	17 800
SRS din	14 300	15 600	19 100

Anketirane družine so izdale za prehrano v letu 1961 nekako tretjino več kot v letu 1959, kar velja za Jugoslavijo in za Slovenijo. Absolutno pa so izdale družine v Sloveniji vsako leto nekaj več od jugoslovanskega povprečja: 5, 6 oziroma 7 odstotkov.

Stroške za prehrano je mogoče izkazati ločeno za dve vrsti prehrane: za prehrano v gospodinjstvu in za prehrano in pijače izven gospodinjstva. Težko bi bilo ugotoviti in navajati vse okoliščine, ki vplivajo na razmerje med stroški za prehrano v gospodinjstvu in za prehrano izven gospodinjstva. Med najpomembnejšimi okoliščinami bodo brez dvoma število zaposlenih družinskih članov, sestava družine in razpoložljiva sredstva. Čim dalje traja zaposlitev, tem manj časa preostaja za pripravljanje prehrane doma; če so družinski člani otroci, pa ni verjetno, da bi bil delež prehrane izven gospodinjstva pomemben. Glede na to, da gre pri »naših« družinah za družine z enim zaposlenim članom in dvema mladoletnima otrokoma, moremo računati, da ne izdajo mnogo za prehrano in pijače izven gospodinjstva. Družina z več zaposlenimi člani bi izdala več. Kako vpliva na to višina razpoložljivih sredstev, bomo prikazali v naslednji razpredelnici:

Letna razpoložljiva sredstva v tisoč din	Mesečni izdatki za prehrano* (din)	
	Skupno	od tega izven gospodinjstva
300— 399	14 700	300
400— 499	18 200	1300
500— 699	21 000	1900
povprečje	25 100	2600
700— 999	28 500	3300
1000—1199	31 200	4200
1200 in več	36 000	5500

* Brez stroškov za pijače v gospodinjstvu za katere se potroši povprečno 1,6% življenjskih stroškov.

Prvo, kar opazimo, je nesorazmerje pri naraščanju skupnih stroškov za prehrano v primerjavi s stroški za prehrano izven gospodinjstva, če oboje primerjamo za skupine družin po višini razpoložljivih sredstev ali po višini skupnih življenjskih stroškov.

Stroški za prehrano so v skupini z največ razpoložljivimi sredstvi 2,4 krat večji, kot v skupini z najmanj razpoložljivimi sredstvi. Stroški za prehrano izven gospodinjstva pa so pri tem v razmerju ena proti sedemnajst! Da so skupni življenjski stroški pri tem točno v razmerju ena proti štiri smo že omenili.

Ker so vse družine, ki jih obravnavamo, po svoji sestavi enake, moremo domnevati, da je višina razpoložljivih sredstev pomembna okoliščina pri višini stroškov za prehrano izven gospodinjstva. Da ne pozabimo: k prehrani in pijači izven gospodinjstva štejejo tudi izdatki v času letnega oddiha! Družine v prvi navedeni skupini s svojim izredno nizkim zneskom za prehrano izven gospodinjstva, letnega oddiha verjetno ne izrabljajo tako, kot ostale skupine. Na voljo so na primer podatki o deležu družin, v katerih so bili na dopustu vsi člani družine. Kljub temu, da so podatki iz leta 1959 in da po vsebini ne spadajo v to poglavje, jih navajamo, ker so zanimivi.

Delež družin, ki so bile na dopustu z vsemi člani (%)

<i>Delavci skupaj:</i>	29
visokokvalificirani	50
kvalificirani	33
priučeni	21
nekvalificirani	25
<i>Uslužbenci skupaj:</i>	41
z visoko in višjo strokovno izobrazbo	69
s srednjo	44
z nižjo	32
pomožni	20

Čeprav je ugotovitev o manjšanju deleža za prehrano vzporedno z večanjem razpoložljivih sredstev stara že sto let, navajamo ustrezne deleže še za »naše« skupine.

Letna razpoložljiva sredstva v tisoč din	Prehrana izven gospodinjstva v % skupne prehrane	Skupna prehrana v % življenjskih stroškov
300— 399	51,6	2,2
400— 499	52,1	7,2
500— 699	46,7	9,0
povprečje	43,6	10,6
700— 999	44,0	11,7
1000—1199	44,2	12,0
1200 in več	31,5	15,0

Razmerje med stroški za prehrano v primerjavi z življenjskimi stroški ne kaže tako stroge tendence, kot stroški za prehrano izven gospodinjstva v primerjavi s stroški za prehrano. Delež stroškov za hrano in pijačo izven gospodinjstva se je pomembno povečal šele v zadnjih letih; v letih 1959 in 1960 ni znašal niti 3 odstotke od stroškov za prehrano in je šele leta 1961 dosegel 8 odstotkov. V povprečju so izdale »naše« družine od stroškov za prehrano vsak deseti dinar za prehrano izven gospodinjstva, pri čemer pa je to povprečje zelo različno v posameznih skupinah družin. Družine, ki izdajajo za prehrano dnevno le 500 din, žrtvujejo za prehrano izven gospodinjstva od teh 500 dinarjev le enajst, družine, ki pa izdajajo za prehrano dnevno 1200 din, pa izdajo od tega za prehrano izven gospodinjstva več kot 180 dinarjev.

Če natančneje razmislimo o znesku 180 dinarjev dnevno in preišljujemo o njih naturalni protivrednosti v merilu gostinskih uslug, se bomo le stežka odločili, kakšnemu obroku ta znesek ustreza. Uporabiti ga bo mogoče za ves mesec ali za več mesecev skupaj — v času letnega oddiha. Če pa računamo z enajstimi dinarji dnevno, pa bo treba kar več družin in več mesecev, da bo mogoč letni oddih s pomočjo gostinskih uslug. Vse navedeno pa nam potrjuje, da se z enim samim statističnim povprečjem res ne smemo zadovoljiti, saj lahko skriva v sebi velika nasprotja. Zato je treba upoštevati vse objavljene podatke. Ne le to, tudi okoliščine, ki utegnejo biti pomembne pri presojanju in vrednotenju zbranih podatkov. Pa bodimo konkretni!

V gospodinjstvu ali za družino je velikega pomena vrt. Naj bo ta vrt še tako majhen, vrtnine, ki jih je mogoče na njem pridelati, brez dvoma odtehtajo delo in pa stroške, ki so jih člani vanj vložili. Ni vseeno, če gospodinjstvo ali družina razpolaga z vrtom, pa tudi ni vseeno, če je to le majhen vrt, ali že večja obdelana površina, ki ne zadovolji le potreb po vrtninah, ampak omogoča tudi rejo perutnine ali domačih živali. Razumljivo bo zato, da je treba vse, kar pridelava anketirana družina, oceniti in upoštevati.

Prav v tem pa je nepopolnost prvih podatkov o »naših« družinah. Vrednost naturalne potrošnje še ni upoštevana. Vendar pa ne smemo pričakovati, da bo ta pri »naših« družinah pomembna. Kot vemo, je bil pogoj za uvrstitev v anketo med drugim tudi ta, da je morala družina prejemati za oba otroka otroški dodatek. To je veljalo tudi za »naše« družine, ki smo jih izločili iz ankete za leto 1963 in o katerih sedaj objavljamo podatke. Družin, ki bi razpolagale z omembe vrednim zemljiščem, zato skoraj ne moremo pričakovati. Res pa je, da je mogoče tudi na sorazmerno majhnem zemljišču pridelati dovolj vrtnin. Te bodo obračunane pozneje,

zaenkrat moramo računati z njimi le kot z okoliščino, ki je ne moremo številčno upoštevati, sodimo pa, da ne bi bistveno vplivala na naše podatke.

Morda bi mogel kdo reči, češ, v delavskih družinah tako ni mogoče pričakovati pomembnejšega deleža družin s poljem in z živino. Da bi pri tem mogli biti deležni presenetljivih ugotovitev, potrjuje zbornik razprav »Okolje in razvoj slovenskih otrok« (DZS, 1962), ki objavlja izsledke ankete o učencih nižjih razredov ljudskih šol. Na vprašanje o vrsti dela, ki ga morajo doma opravljati, a ga opravljajo zelo neradi, je kar 16 odstotkov od vseh dečkov izjavilo, da so to poljska in gozdna dela ter dela z živino. Za nas ni toliko pomemben navedeni odstotek, ki je povprečje, marveč podatki o poklicih vzdrževalcev teh 16 odstotkov dečkov:

Kmetovalci	28 %
Nekvalificirani delavci	13 %
Rudarji	10 %
Industrijski in obrtni delavci	10 %
Osebe z lastnimi dohodki	9 %
Osebe varstva in storitev	8 %
Prometno osebje	7 %
Administrativno in vodilno osebje	3 %
Trgovinsko osebje	1 %
Strokovnjaki in umetniki	0 %

Izmed učencev, katerih vzdrževalec sodi k trgovskemu osebju, je le vsaki stoti izjavil, da ima doma opravka z živino ali s poljskimi deli in da to opravlja zelo nerad, pri vzdrževalcih iz prve skupine na primer rudarjev, pa je to izjavil vsak deseti. Gornja lestvica b¹ nam torej mogla služiti kot merilo najmanjše »opremljenosti« družin z živino in zemljo in obenem kot dokaz, da redijo živino in obdelujejo polje tudi nepoklicni kmetovalci. Vsaka anketa, ki raziskuje življenjske pogoje ali življenjske stroške, zato upošteva tudi naturalno potrošnjo. Pri tem moramo opozoriti še na dejstvo, da naturalne potrošnje v anketi, kjer sproti beležijo porabljene količine obenem s stroški, ni mogoče zanemariti ali pozabiti. V vsakem primeru pa je treba naturalno potrošnjo upoštevati.

V gradivu iz ankete o družinskih proračunih so za vsa leta objavljeni podatki tudi o družinah z vrtom, perutnino in domačimi živalmi. Ker bi bilo smiselno navajati podatke le v primerjavi z drugimi republikami in z zveznim povprečjem, bomo to opustili, ker bi terjalo preveč prostora.

Omenjali smo še tiste izmed naših družin, ki v povprečju porabijo za prehrano dnevno 500 dinarjev. Menimo, da je ta povpreček, kot najmanjši, povpreček svoje vrste. Izmed 112 »naših« družin jih spada 9 v to skupino in povprečni dnevni izdatki za prehrano teh družin je 500 dinarjev. Tega bi ne smeli pozabiti tisti, ki uporabljajo skupno povprečje, ki je v našem primeru za dve tretjini večje od 500 dinarjev. Kaj lahko je ugotavljati, da je statistično povprečje zelo nizko, če ga motrimo z nadpovprečnega gledišča in pri tem pozabljamo, da je za vsak nadpovprečni podatek nujen tudi podatek, ki je pod povprečjem!

Lahko je mogoče, da imajo nekatere od anketiranih družin, ki spadajo v to skupino, na razpolago vrt ali domače živali, ki jih v našem prikazu ni mogoče zajeti, ker gre za prve, predhodne podatke. Ni mnogo verjetnosti, da velja to za vseh 9 omenjenih družin. In dalje. Če ne razpravljamo več prav o teh družinah, ki so po višini raz-

položljivih sredstev in po višini stroškov za prehrano na dnu lestvice, ampak si natančneje ogledamo podatke o naslednji skupini. Ta je številčno nekoliko pomembnejša, šteje pa 14 družin ali točno osmino od vseh, ki smo jih mogli zajeti. Razloček v primerjavi s prej obravnavano skupino je v tem, da izdajo te družine za prehrano 600 dinarjev dnevno. Če upoštevamo še to, potem si je pravzaprav kaj težko zamisliti, da bi bili podatki, ki jih je zbrala anketa za leto 1963 in v letu 1963, nezanesljivi in nepopolni za obe ti skupini!

Ob zaključku obravnavanja prehrane je potrebno poudariti še to, da nam tudi več povprečij še vedno ne pokaže stanja v vseh nadrobnostih. Povprečje stroškov za prehrano, ki znaša v obravnavani skupini 500 dinarjev dnevno, je še vedno le povprečje in je kaj lahko mogoče, ali celo verjetno, da nobena od družin, ki spadajo v to skupino, ne porabi za prehrano 500 din dnevno, ampak 400 ali 600 din. Isto velja za družine z drugega konca lestvice. Če izdajo te za hrano povprečno 1200 dinarjev, je to spet le povprečje, ne vemo pa, če ne izda polovica družin za prehrano dnevno povprečno na primer 600 dinarjev, druga polovica pa 1800 dinarjev! Kljub temu, da statistika nenehno opozarja tudi na možnost takšnih povprečij, uporabniki podatkov teh opozoril ne upoštevajo v zadostni meri. Posledica tega so trditve ali domneve, ki nasprotujejo dejanskemu stanju.

Pijače in tobak:

Ce uvodoma navedemo stroške za pijače in tobak v prejšnjih letih:

		Mesečni stroški za pijače in tobak		
		1959	1960	1961
SFRJ	din	1400	1500	1900
		100	113	136
SRS	din	1500	1800	2100
		100	119	135
SRS : SFRJ		112	118	112

Mesečni stroški za pijače in tobak so bili v Sloveniji na višini zveznega povprečja že eno leto prej. V Sloveniji so se povečali v dveh letih za 35 odstotkov, v Jugoslaviji pa za 36. Kar se tiče razmerja med stroški za pijače in med stroški za tobak moremo ugotoviti, da so trošile »delavske« kot tudi »uslužbenske« družine v letu 1961 v Jugoslaviji kot tudi v Sloveniji za pijače skoraj prav toliko kot za tobak.

Podatki za leto 1963 kažejo, da so se stroški za pijače in tobak v zadnjih dveh letih povečali za prav toliko, kot prejšnji dve leti. To velja seveda le za Slovenijo, kjer so nam na voljo podatki. Spremenilo pa se je v tem času razmerje. Leta 1961 je bila uporabljena polovica zneska za pijače, druga polovica za tobak, leta 1963 pa se je to razmerje spremenilo v korist tobaka, za katerega je bilo porabljenih 64 odstotkov skupnih sredstev. Pri tem nas zanima, kolikšni so bili ti stroški v posameznih skupinah družin. Razen skupnih stroškov navajamo še stroške za pijače in za tobak, poleg tega pa še delež pijač v primerjavi s skupnimi stroški za pijače in tobak.

Letna razpoložljiva sredstva v tisočih din	Višina mesečnih stroškov v din			Delež pijač v %
	skupaj	pijače	tobak	
300— 399	1640	530	1110	32
400— 499	1760	510	1250	29
500— 699	2450	720	1730	29
povprečje	2620	930	1690	36
700— 999	2730	1250	1480	46
1000—1199	3350	1410	1940	42
1200 in več	4630	1510	3120	33

Prvo, kar ugotovimo je, da je razmerje med zneski v obeh mejnih skupinah povsod manjše kot 1:3. Drugo, stroški za tobak se večajo sorazmerno le počasi, znaten porast je zabeležen šele v zadnji skupini. Zdi se, da med kadilci v ostalih skupinah ni pomembnih razločkov, ker so izjema le družine v zadnji navedeni skupini, ki, tako se zdi, ali kadijo več ali pa znatno dražje cigarete. Mogoče bi bilo še, da je število kadilcev v družini v zadnji navedeni skupini večje, da torej v več primerih kadita oba odrasla člana družine — ali pa tudi mladoletni otroci?

Drugo, stroški za pijačo in kajenje so izredno konstantni, ali bolje rečeno, naraščajo, vsaj v zadnjih letih, zelo enakomerno. Od leta 1959 do 1961 so se povečali za 540 dinarjev ali za 35 odstotkov, prav toliko, kot v naslednjih dveh letih, od 1961 do 1963. To velja seveda za Slovenijo, ker so nam le-ti podatki znani.

Nadalje je razvidno, da je bil leta 1961 v Jugoslaviji delež stroškov za pijače in tobak v skupini družin z najmanj razpoložljivimi sredstvi 5,8 % življenjskih stroškov, v skupini družin z največ razpoložljivimi sredstvi 3,6 %, povpreček na 4,9 %. Podatki za Slovenijo v letu 1963 se s temi deleži zadovoljivo ujemajo, saj so 5,8 %, 4,0 % in 4,6 %. Absolutni zneski so se pri tem povečali v sorazmerju, ki smo ga navedli.

Stanovanje:

Ce na kratko označimo naslednjo skupino stroškov kot stanovanje, moramo opozoriti, da upoštevamo pri tem poleg najemnine še stroške za kurjavo in razsvetljavo. Skrajšani naziv stroškov uporabljamo zato, ker je enostavnejši.

Delež stroškov za stanovanje je bil po anketi za Jugoslavijo stalen: od leta 1957—1959 ves čas skoraj natanko 8 odstotkov, naslednji dve leti pa 10,5 odstotka. Leta 1960 se je ta delež povečal tudi v Sloveniji, še nekaj bolj kot je omenjeno.

Stroški za stanovanje so se povečali v letu 1961 v primerjavi z letom 1959 več kot za enkrat, v naslednjih dveh letih pa le za 15 odstotkov. Podrobnejši podatki za leto 1963 so naslednji: (Tabela na strani 876.)

V povprečju je najemnina enaka stroškom za kurjavo in razsvetljavo. Iz zgornje razpredelnice pa vidimo, da je v skupinah družin, ki so po višini razpoložljivih sredstev pod povprečjem, najemnina manjša od ostalih stroškov, v skupinah družin, ki so po višini razpoložljivih sredstev nad povprečjem, pa dosledno večja. Zlasti je to poudarjeno v obeh prvonavedenih skupinah. Zdi se, da more biti znesek najemnine zelo nizek, znatno nižji od stroškov za kurjavo in razsvetljavo; ti pa zopet, tako kaže, ne morejo biti nižji od 1800 dinarjev mesečno. Do neke mere je to razumljivo,

Letna razpoložljiva sredstva v tisočih din	Mesečni stroški v dinarjih			Delež najemnine %
	Skupaj	najemnina za stanovanje	kurjava in razsvetljava	
300— 399	2 400	600	1800	25
400— 499	2 600	770	1830	30
500— 699	4 760	2200	2560	46
povprečje	5 580	2760	2820	49
700— 999	6 310	3260	3050	52
1000—1199	8 260	4930	3330	60
1200 in več	10 480	5480	5000	52

ker najemnino določata velikost in kvaliteta stanovanja, za kurjavo in razsvetljava pa je potreben nek minimum, pa naj bo stanovanje še tako majhno in najemnina še tako nizka. Pri povprečni mesečni najemninini 600 ali 800 dinarjev se nam upravičeno zdi, da gre za majhna stanovanja ali samo sobe. O stanovanjskih pogojih smo razpravljali že v uvodnem delu, to pa bo mogoče osvetliti pozneje s podatki o stanovanjski površini, ki je anketiranim družinam na razpolago. Poznejša obdelava bo upoštevala tudi opremljenost stanovanj z elektriko, vodovodom, kopalnico in podobno. Zaenkrat teh podatkov ni na voljo, po višini najemnine sodeč pa v nekaterih skupinah družin skoraj ne moremo pričakovati udobja v stanovanjih. Saj je mesečna najemnina med obema mejnima razredoma v razmerju 9 : 1 in kot vemo, tudi najvišja povprečna najemnina, ki jo navajamo — 5480 dinarjev — ne zadošča za prostorno in sodobno urejeno stanovanje za štiričlansko družino. Sedaj si že lahko predstavljamo, zakaj tako: tudi v tej skupini družin so mogoči pomembni razločki: nekaj družin bi moglo na primer plačevati 2000 dinarjev najemnine mesečno, ostale pa 9000. Nikakršnega razloga ni za to, da bi ne mogli biti pomembni razločki znotraj vsake od skupin družin. Saj statistika nikdar ne trdi, da velja povprečje za vse tiste enote, za katere je izračunano!

Dejstvo, da se poveča najemnina devetkrat, stroški za kurjavo in razsvetljava pa niti trikrat, nam kaže, da je pri analizi potrebno obravnavati podrobnosti, ker so pri teh razločki pomembnejši. O nesorazmerju stroškov za stanovanje se moramo prepričati tudi s primerjavo s povprečnimi življenjskimi stroški. V skupini družin z najmanjšimi sredstvi predstavljajo življenjski stroški 49 % skupnega povprečja, stroški za najemnino pa le 22 % skupnih povprečnih stroškov za najemnino. Temu nasproti pa so stroški za kurjavo in razsvetljava nesorazmerno veliki: 64 % skupnega povprečja. Skratka, zdi se, da opazimo v skupinah družin z najmanj sredstvi nekakšno »varčevanje« pri stroških za najemnino, medtem ko pri stroških za kurjavo in razsvetljava to »varčevanje« ni mogoče. Če primerjamo delež najemnine v primerjavi s skupnimi stanovanjskimi stroški, opazimo, da je ta nad povprečjem v vseh skupinah, kjer so razpoložljiva sredstva nad povprečjem. Stroški za kurjavo in razsvetljava so torej v vsakem oziru stalnejši kot najemnina.

Pohištvo:

V tem poglavju hočemo obravnavati stroške za nabavo in vzdrževanje pohištva in druge stanovanjske opreme. V tej postavki, ki jo bomo imenovali kratko »pohištvo«, so bile v anketi do leta 1961 naslednje skupine stroškov: pohištvo, posoda, ostali

inventar, pohištveno blago, usluge. Vprašalnik za leto 1963 ima za te vrste stroškov kar 17 postavk, tako da bo mogoča zelo nadrobna obdelava podatkov. Kot je izbira predmetov vedno večja obenem z vedno večjo proizvodnjo, se je spremenil tudi način zbiranja in prikazovanja podatkov. Uvodoma smo navedli primer s kolesi in ugotovili, da nabava koles za družinski proračun ni tako nepomembna postavka, kakor bi se morda zdelo. Isto velja tudi za ostale predmete, ki so v gospodinjstvu.

Za to leto 1960 so bili objavljeni podatki o oskrbljenosti družin s trajnejšimi potrošnimi dobrinami. Primerjajmo nekatere od teh podatkov po posameznih republikah!

	Število hladilnikov v 100 družinah	
	delavske	uslužbenske
SFR Jugoslavija	2	8
Bosna in Hercegovina	0	3
Črna gora	2	8
Hrvaška	4	17
Makedonija	2	6
Slovenija	0	13
Srbija	1	3

Ker gre za podatke po prejšnji anketi, moramo navajati podatke za »delavske« in »uslužbenske« družine. Povprečka ni mogoče ugotoviti brez števila »delavskih« in »uslužbenskih« družin. Le če bi bilo število obojih v posameznih republikah enako, bi bilo dejansko povprečje enako povprečju navajanih števil.

Po podatkih za leto 1960 je torej imela hladilnik vsaka petdeseta od anketiranih delavskih in vsaka dvanajsta od anketiranih uslužbenskih družin. Razločki po posameznih republikah so pri tem precejšnji. Oglejmo si še, kako je bilo tistega leta s sesalci za prah, ki prav tako spadajo v skupino stroškov, ki jo obravnavamo.

	Sesalci za prah v 100 družinah	
	delavske	uslužbenske
SFR Jugoslavija	1	14
Bosna in Hercegovina	0	9
Črna gora	0	4
Hrvaška	4	24
Makedonija	0	6
Slovenija	1	33
Srbija	1	8

Razločki med posameznimi republikami kot tudi razločki med »delavskimi« in »uslužbenskimi« družinami so tudi tu pomembni. V obeh doslej navedenih primerih gre za aparata, ki lajšata delo in težave v gospodinjstvu in sta oba nekako novejšega izvora. Nabava hladilnika terja brez dvoma več sredstev kot nabava sesalca za prah, kljub temu pa ne vemo, kaj narekuje vrstni red dobave navedenih aparatov v družinah, ker je obojih še razmeroma precej malo. Podatki za leto 1963 bodo brez dvoma že bolj zadovoljivi.

Na voljo so nam še podatki za pripomoček, ki je znan že dalj časa:

	Število šivalnih strojev v 100 družinah	
	delavske	uslužbenske
SFR Jugoslavija	26	41
Bosna in Hercegovina	15	30
Črna gora	13	28
Hrvaška	37	61
Makedonija	25	26
Slovenija	35	61
Srbija	23	34

Kot vidimo, je izmed vseh navedenih pripomočkov šivalni stroj najbolj razširjen. Tega dejstva ne moremo pripisovati zgolj njegovi uporabnosti, ampak tudi okoliščini, da je trajnost šivalnih strojev — vsaj zaenkrat — znatno daljša od prej omenjenih predmetov. Seveda pa je za koristno uporabo šivalnega stroja potrebno tudi strokovno znanje, ki more služiti tudi kot vir dodatnega zaslужka v družini, k čemur bi hladilnik ali sesalec za prah težko pripomogla.

Vse doslej navedeno pa ne spada k najnujnejši stanovanjski opremitvi. Iz istega vira navajamo še podatke o opremljenosti anketiranih družin z ležišči in mizami. Pri ležiščih so pri tem upoštevane postelje, kavči in otomane, brez otroških ležišč.

	Opremljenost z ležišči in mizami			
	delavske		uslužbenske	
	ležišča	mize	ležišča	mize
SFR Jugoslavija	3,1	1,5	3,6	1,9
Bosna in Hercegovina	2,3	1,2	3,1	1,7
Črna gora	3,1	1,5	3,9	1,8
Hrvaška	3,2	1,5	3,6	1,9
Makedonija	2,8	1,4	3,8	2,1
Slovenija	3,8	1,8	4,2	2,3
Srbija	3,0	1,6	3,6	1,9

Na opremljenost z ležišči vpliva več činiteljev. Predvsem bi omenili velikost stanovanja in starost otrok. V eni sami sobi bo le težko mogoče najti prostor za zadostno število ležišč. Prav tako pa tudi starost sama še ni zadosten vzrok za to, da dobi otrok lastno ležišče. Če računamo, da so otroci v vseh republikah približno enako stari in da moremo njih starost pri vrednotenju podatkov o številu ležišč v družini zanemariti, so razločki med posameznimi republikami vseeno pomembni. »Delavske« družine v Bosni in Hercegovini, kjer ugotavljamo komaj 2,3 ležišča v družini, skoraj ne moremo primerjati z »uslužbenskimi« družinami v Sloveniji, kjer imajo na voljo skoraj dve ležišči več. Ugotovili pa smo, da Bosna in Hercegovina ni republika z največjim deležem anketiranih družin, ki bi stanovale v eni sami sobi. Pa tudi v Sloveniji ne kaže večjega števila ležišč pripisovati zgolj okoliščini, da stanuje sorazmerno največ anketiranih družin v prostornejših stanovanjih. Delavske in uslužbenske družine v Sloveniji so, kar se tiče opremljenosti z ležišči, brez dvoma znatno

na boljšem od kmečkih družin. Anketa o ucencih je leta 1957 pokazala, da ima izmed učencev prvih štirih razredov ljudskih šol le štiri devetine lastno ležišče, ostalih šest devetin pa ne! Ker to slovensko povprečje ni ugodno, naši podatki so od njega ugodnejši, moramo upravičeno računati s tem, da so izven delavsko-uslužbenskih družin razmere za otroke slabše.

Vse doslej navedeno nam kaže, da stroškov, ki so v naši postavki označeni kot »pohištvo«, ni lahko analizirati, da so pri tem med posameznimi republikami veliki razločki, ki jih je mogoče razumeti le s poznavanjem razmer.

Stroški za pohištvo so bili leta 1959 v Sloveniji manjši od jugoslovanskega povprečja. Kljub temu pa so bili dve leti pozneje že za desetino večji od tega, leta 1963 pa dosegajo že skoraj trikratni znesek iz leta 1959: 4700 dinarjev mesečno v primerjavi s 1650 dinarjev v letu 1959. Razmerje stroškov za pohištvo med našo skupino z največ razpoložljivimi sredstvi in skupino z najmanj sredstvi niti ne dosega povprečnega razmerja 1 : 4, kar se zdi čudno glede na silne razločke, ki smo jih bili navedli prav za to vrsto stroškov uvodoma. Smelo bi bilo trditi, da so se ti razločki v nekaj letih tako bistveno zmanjšali, ali pa da so v ostalih republikah večji. Predvsem moramo računati s tem, da so razločki tem večji, čim večja je razlika med obema mejnima skupinama. Število naših primerov ni zadosti veliko, da bi bilo mogoče podatke izkazati za toliko skupin, kot je to mogoče storiti za vso Jugoslavijo.

Obleka in obutev:

Izraz »obleka in obutev« ne potrebuje pojasnil, kaj vse je zajeto in prikazano v zneskih, ki jih bomo navajali. Nadrobnejša obdelava bo mogoča po 13 postavkah, podatki o volnenih in bombažnih tkaninah ter o obutvi bodo znani tudi po količinah.

	Mesečni stroški za obleko in obutev		
	1959	1960	1961
SFRJ din	4600	5400	5700
	100	118	125
SRS din	5500	6500	7300
	100	120	134
SFRJ = 100	120	121	129

Povprečni stroški za obleko in obutev so bili pri anketiranih družinah v Sloveniji vsaj za petino večji od jugoslovanskega povprečja, pri čemer je bilo to večanje vedno večje. Preprosti račun nam pokaže, da bi bili ti stroški v letu 1963 v Sloveniji že višji od 9000 din mesečno, če bi naraščali še nadalje enako intenzivno. Vendar niso in je bil porast v času zadnjih dveh let le minimalen: sto dinarjev mesečno ali komaj odstotek več, kot dve leti prej.

Skupine, razvrščene po višini razpoložljivih sredstev, porabijo za obleko in obutev med devetino in osmino življenjskih stroškov mesečno od 3200 pa do 12 200 dinarjev, kar je v skladu z razponom 1 : 4 pri skupinah življenjskih stroškov. Glede na deleže obleke in obutve v primerjavi z življenjskimi stroški bi morda kazalo omeniti še to,

da izdajo skupine družin, ki so po višini razpoložljivih sredstev blizu povprečja, za obleko in obutev sorazmerno nekaj več kot družine z vrha in z dna lestvice. So pa deleži za obleko in obutev izredno konstantni, tako da bi mogli reči, da se vse anketirane družine oblačijo »sredstvom primerno«.

Nadaljnja skupina stroškov, ki bi jih mogli primerjati, so stroški za higieno, kozmetiko in zdravstvo. Ker gre pri naših družinah za uporabnike ugodnosti socialnega zavarovanja, moramo računati z minimalnimi stroški za zdravstvo, tako gre večina teh prikazanih stroškov za izdatke s področja higiene in kozmetike.

V letu 1963 so izdale anketirane družine mesečno povprečno 2500 dinarjev, pri čemer so bili mesečni zneski od 1300 do 2900 dinarjev, a v skupini z največ sredstvi 5200 dinarjev. Drugih nadrobnosti bi zaenkrat ne mogli omenjati.

Prevozna sredstva, promet in PTT storitve:

Kot že naslov pove, vsebujejo stroški, ki so nam znani, več vrst izdatkov, ki jim je skupno njih prometno področje. Ker so znani stroški le v enem samem znesku, ni mogoče primerjati podatkov za prejšnja leta in bo treba zato primerjavo prihraniti za pozneje. Menimo pa, da bodo zanimivi podatki za leto 1963, ki jih spet navajamo po »naših« skupinah.

Letna razpoložljiva sredstva v tisoč din	Mesečni stroški din	Življenjski stroški v %
300— 399	1 090	3,8
400— 499	1 330	3,8
500— 699	1 530	3,4
povprečje	3 300	5,7
700— 999	1 470	2,3
1000—1199	2 870	3,6
1200 in več	22 400	19,6

Podatki v gornji razpredelnici so edinstveni. Razen ene skupine so stroški v vseh ostalih pod povprečjem. Skupina, ki je nad povprečjem in ki nosi glavno težo, izda za prometne stroške dvajsetkrat več kot skupina z najmanj razpoložljivimi sredstvi! V primerjavi z življenjskimi stroški izdajo družine manj kot 4 odstotke za prometne stroške, družine, ki so v skupini z največ sredstvi, pa skoraj 20 odstotkov ali vsak peti dinar.

Res je sicer, da razpravljamo le na podlagi in o povprečnih mesečnih stroških za prevozna sredstva, promet in PTT storitve. Več kot očitno pa je, da gre v zadnji navedeni skupini družin predvsem za stroške, ki so v zvezi s prevoznimi sredstvi. Promet in PTT storitve se kot stroški pojavljajo brez dvoma v vseh skupinah družin. Seveda tudi prevozna sredstva, saj moramo med prevozna sredstva šteti tudi kolesa, za katera smo ugotovili, da jih je v slovenskih družinah precej. Vendar v mesečnem povprečju 22 tisoč dinarjev ne gre za kolesa, marveč za motorizacijo višje stopnje.

Brez pomišljanja moremo to zapisati, saj zneska 269 tisoč dinarjev letno, kolikor ga povprečno izdajo za -prevozna sredstva, promet in PTT storitve- družine z več kot 100 tisoč razpoložljivih sredstev na mesec, ni mogoče porabiti drugače kot za motorizirana prometna sredstva.

Kot smo omenili, je v skupini z več kot 100 tisoč dinarji razpoložljivih sredstev na mesec le 9 izmed anketiranih družin. Ni pa samo slučaj, da izdajo v vseh teh družinah več kot 100 tisoč dinarjev letno za promet! Če zaradi primerjave preverimo še podatke v skupini družin, ki so tem družinam najbližje, torej v skupini z več kot milijon, a manj kot 1,2 milijona sredstev letno, moremo ugotoviti, da med vsemi 13 družinami ni niti ene, ki bi izdala za promet 100 tisoč ali več dinarjev letno! Kar neverjetno se zdi, da bi bila -meja motorizacije- pri anketiranih družinah tako ostro začrtana.

Če na kratko povzamemo, izdajo anketirane družine letno povprečno 40 tisoč dinarjev za promet. V resnici pa takšne skupine družin sploh ni. So pa družine, ki izdajo ali znatno manj ali pa neprimerno več, seveda, povprečno! Statistika sama pri tem opozarja, da ni -povprečne družine-, ki izda za promet letno 40 tisočakov ali nekako za 2 fičkovki kompletni kolesi. So pa družine, ki izdajo za eno kolo, ali pa kar za deset!

Glede na vse navedeno je razumljivo, da so razen ene skupine družin vse ostale po svoji udeležbi malo pomembne in njihovi izdatki zadoščajo komaj za lokalni promet in znamke. V skupini z najmanj razpoložljivimi sredstvi, kjer predstavljajo življenjski stroški le 49 % povprečnih življenjskih stroškov, so stroški za prevozna sredstva, promet in PTT storitve sorazmerno še manjši, le 33 % povprečja. V zadnjenavedeni -motorizirani skupini-, kjer so življenjski stroški v povprečju dvakratnik povprečja, dosegajo stroški za prevozna sredstva, promet in PTT storitve kar 680 % povprečja! Za motoriziranje je treba torej znatno več, kot pa je povprečje. Sedanje stanje v motoriziranju je po podatkih za leto 1960 naslednje:

Motorno kolo v vsaki petindvajseti od anketiranih družin, nad povprečjem sta Hrvaška, kjer je v vsaki dvajseti in Slovenija, kjer je v vsaki osmi.

Avtomobil je imela od 100 družin le ena, kar je premalo za navajanje podatkov po republikah. Vsekakor pa moramo pričakovati na tem področju znatnega povečanja in pa podrobnejših podatkov kot doslej.

Izobraževanje, razvedrilo, šport in oddih:

Kot vidimo je tudi postavka, ki jo obravnavamo, rezultat stroškov za več vrst udeleževanja. Anketa za leto 1963 vsebuje kar 16 postavk, v katerih so zajeti stroški za časopise, knjige, radijske sprejemnike, televizijo, športni in lovski pribor, igrače, stroški potovanja in bivanja na letnem oddihu in podobno. Skratka, gre za različne predmete in storitve, o katerih nam je zaenkrat znana le njihova skupna finančna protivrednost. Skupno je vsem tem predmetom in storitvam še to, da niso za življenje neobhodno potrebne, kot na primer hrana, stanovanje in obleka. V nasprotju s stroški za hrano, stanovanje in obleko bi želeli za obravnavano izdati kar največ.

Letna razpoložljiva sredstva v tisoč din	Izdatki	
	mesečno din	v % življenjskih stroškov
300— 399	1 010	3,6
400— 499	1 790	5,1
500— 699	2 580	5,7
povprečje	4 550	7,9
700— 999	5 650	8,7
1000—1199	10 500	13,1
1200 in več	7 960	7,0

Preden pričnemo razglabljati o podatkih, je treba pojasniti, da štejejo med izdatke za izobraževanje tudi izdatki za šolske knjige in za šolski pribor. Ob upoštevanju pogoja, da sta v vsaki od družin, ki so predmet našega razglabljanja, dva mladoletna otroka, je velika verjetnost, da je vsaj eden od obeh šoloobvezen.

Povprečni mesečni stroški za obravnavano vrsto izdatkov so v družinah z najmanj razpoložljivimi sredstvi okroglo tisoč din. Če od tega zneska odštejemo izdatke, ki so potrebni za šolanje šoloobveznega otroka, je preostali znesek mogoče uporabiti za: časopise, radio, televizijo, potovanje in bivanje na letnem oddihu itd. itd. Zanimivo bi bilo vedeti, kakšen je vrstni red izdatkov za vse navedeno, ali za kaj se v teh družinah najprej odločijo ob pičlih sredstvih, ki so za vse navedeno na razpolago! Gotovo je le, eno, da povprečni stroški v tej skupini družin ne zadoščajo niti za plačilo naročnine za televizijski sprejemnik, če bi ga družina imela le zato, ker bi ga prejela v dar! Ker gre v vsem našem prikazu le za prve, predhodne podatke, bi z razpravljanjem o stroških v tej skupini družin prekinili. Poudarili bi le še, da o višini teh stroškov skoraj ne moremo dvomiti, saj ni odvisna od morebitne naturalne proizvodnje in tudi ne od daril v naravi. Morda preseneča dejstvo, da po absolutni višini in po deležu glede na življenjske stroške ne prednjači skupina z največ razpoložljivimi sredstvi, marveč skupina, ki ji sledi, čeprav so življenjski stroški v tej skupini za 400 tisoč dinarjev manjši. Dokler ni na voljo nadrobnejših podatkov, bi bilo o tem preuranjeno razglabljati. Pomisliti pa moramo na to, da niso v skupini z največ razpoložljivih sredstev ta sredstva neizčrpana. Brž ko so uporabljena, jih ni več mogoče ponovno uporabiti, pa tudi seštevek deležev ne more biti večji od sto. Mogoče pa je tudi, da skupina družin z največ razpoložljivimi sredstvi ni v največji meri zainteresirana za predmete in storitve iz te skupine stroškov, bodisi zato, ker je že zadovoljila svojim željam po njih, bodisi zato, ker so njena sredstva, čeprav največja, izčrpana zaradi drugih stroškov?

Sklep:

Mogli bi razpravljati še na primer o postavki članarin in družbenih obveznosti ali o davkih in pristojbinah. Omenjeni postavki pa v celoti nista pomembni, največji pa sta v skupini družin z največ razpoložljivimi sredstvi. Ko smo ugotavljali posebnosti o življenjskih stroških glede na višino sredstev, ki z njimi družina razpolaga, smo vse družine izenačili v enem pogledu: vse so porabile vsa razpoložljiva sredstva. Pri tem pa nismo postopali dosledno, ker nismo obravnavali vseh postavk. Nismo

omenili, kako je z izgubami in dolgovi, z gospodarskimi stroški in pa z varčevanjem. Saj so »v povprečju« v »naših« družinah prištedili vsak dvajseti dinar od uporabljenih sredstev. To smo navedli pri uporabljenih sredstvih. Če na kratko povemo še o štednji: najpomembnejši so zneski v ta namen v obeh skupinah z največ razpoložljivimi sredstvi. Tudi tu je povprečje v posameznih skupinah družin zelo različno in so zneski odvisni od razpoložljivih sredstev.

Podatki, s pomočjo katerih smo obravnavali življenjske stroške, so predhodni, prvi podatki, ki smo o njih sami izrekli pomisleke in navajali okoliščine, ki še niso povsem upoštevane, pa bi mogle vplivati na stanje, čeprav ne bistveno. Tudi se podatki, kot vemo, nanašajo le na tiste izmed anketiranih družin, ki ustrezajo natanko določenim pogojem. Ni vseeno, če gre za štiričlansko družino ali za gospodinjstvo s štirimi člani. V gospodinjstvu s štirimi člani moreta biti na primer tudi dve družini brez otrok: starši s poročenim sinom ali hčerko. Takšno gospodinjstvo more biti kaj različno od »naše družine«, saj je mogoče, da so kar vsi štirje člani tega gospodinjstva zaposleni in so skupna razpoložljiva sredstva znatna. Štiričlanska gospodinjstva morejo seveda tudi biti tričlanske družine z gospodinjko pomočnico, prav tako pa je v tej skupini tudi mati s tremi otroki. Če razmišljamo o tem, kakšne možnosti so lahko v štiričlanskem gospodinjstvu, se nam zdi, da jih je lahko mnogo in nehote se vprašamo, če bi bilo mogoče primerjati vsa štiričlanska gospodinjstva, med katero spadajo tudi »naše« družine, po življenjskih stroških in kakšni bi bili razločki?

Ta primerjava je mogoča. Objavljeni so bili prvi, predhodni podatki tudi že za vsa gospodinjstva, ki jih je zajela anketa o osebni potrošnji konec decembra minulega leta. Izmed vseh anketiranih gospodinjstev je bilo nekmečkih gospodinjstev, kamor bi morali uvrstiti tudi »naše« družine, 1758. Gospodinjstvo s štirimi člani je bilo od tega 390. Primerjati hočemo podatke za vseh teh 390 gospodinjstev, med katerimi je tudi »naših« 112 družin s podatki samo o »naših« družinah, da ugotovimo razločke.

	Vsa gospodinjstva	Družine
Skupaj življenjski stroški	100	100
Stanovanje	4,9	4,8
Kurjava in razsvetljava	4,6	4,9
Pohištvo in druga oprema	8,2	8,2
Obleka in obutev	13,7	12,9
Prevozna sredstva, promet, PTT storitve	7,1	5,7
Higiena, kozmetika, zdravstvo	4,2	4,3
Izobrazba, razvedrilo, oddih	9,0	7,9
Družbene obveznosti	1,4	1,2
Kajenje	2,7	3,0
Prehrana in pijača v gospodinjstvu in izven	41,6	45,2
Ostali predmeti in storitve	2,6	1,9

Na prvi pogled vidimo, da se podatki v obeh stolpcih zadovoljivo ujemajo. Če gornjo relativno primerjavo spremenimo v vsakdanji jezik, ugotovimo, da so na primer gospodinjstva od vsakih tisoč dinarjev življenjskih stroškov izdala za stanovanje 49 dinarjev, »naše« družine pa 48. Za kurjavo in razsvetljava so izdala gospodinjstva 46 od vsakih tisoč dinarjev življenjskih stroškov, družine 49. Za pohištvo so izdala gospodinjstva sorazmerno enako kot družine in tako dalje.

Prvi omembe vredni razloček je pri prevoznih sredstvih. Zanje so izdala gospodinjstva 1,4^{9/10}% več kot družine. Glede na prejšnje ugotovitve moremo domnevati, da so gospodinjstva motorizirana v večji meri kot družine, kar ni čudno, saj moremo po manjšem deležu prehrane sklepati, da so razpoložljiva sredstva večja. Tudi delež stroškov za izobrazbo, razvedrilo, šport in oddih, ki je pri gospodinjstvih za odstotek večji kot pri družinah, temu sklepu pritrjuje.

Nikakor ni mogoče oporekati skupnim značilnostim, ki jih imata oba stolpca v gornji razpredelnici, kjer smo prikazali strukturo življenjskih stroškov. Če vemo, kako živijo in kako trošijo svoja sredstva »naše« družine, smo s tem približno ugotovili tudi način življenja in trošenja sredstev tudi v drugih gospodinjstvih z enakim številom članov. Seveda — v povprečju! Ne smemo pozabiti, da je vsako povprečje lahko rezultat več povprečij, ki se med sabo bistveno razločujejo. Dodobra smo obravnavali razločke v posameznih skupinah »naših« družin, ki smo jih razvrstili po višini razpoložljivih sredstev. Pomisliti bi morali tudi na vsa gospodinjstva in jih razvrstiti po višini razpoložljivih sredstev v skupine; brez dvoma bi tudi pri gospodinjstvih ugotovili pomembne razločke med temi skupinami.

Seveda pa vse navedeno ne velja le za štiričlanska gospodinjstva in štiričlanske družine. Statistika je že pred nekaj leti objavila podatke o tričlanskih družinah, v katerih sta zaposlena oba starša. Takšen tip družine postaja, kot vemo, čedalje pomembnejši. In če se ta družina poveča še za enega člana, je to »naša, štiričlanska družina« v kateri sta zaposlena oba starša. Razumljivo je, da bo izredno zanimivo ugotavljati razločke v načinu življenja in trošenju sredstev med navedenimi tipi družin. Menimo, da ne bo treba dolgo čakati na to primerjavo, ki bo omogočila vpogled v življenje velikega dela gospodinjstev.

Pa še nekaj o publiciranju. V »Pavlihi«, ki je izšel nekaj dni po prvem aprilu letos, je članek o »povprečju«. V njem tovariš Kuzma razglablja o »štihprobah«, ki so jih pričeli delati na Kranjskem, in o statistiki, ki se dela za naprej. Kaže, da statistika na Kranjskem nima z uradno statistiko skupnega ničesar drugega kot okoliščino, da tudi na Kranjskem v časopisih narede iz enega reveža in enega milijarderja dva milijonarja. Da se statistika na Kranjskem zadovolji z enim samim povprečjem, skoraj ni verjeti. Kar se pa tiče publiciranja statističnih podatkov o življenjskih stroških, je stanje izredno zadovoljivo. Uradna statistika objavlja svoje podatke v nekaj sto izvodih, »Pavliha« pa verjetno v stotisoč. Ni dvoma o tem, da so prav zaradi izredno visoke povprečne naklade statistični podatki tako popularni.

Ocene in poročila

LATINSKOAMERIŠKI ROMAN

Arturo Torres-Río seco:

Roman je brez dvoma najvažnejši literarni izraz Amerike v XX. stoletju in latinskoameriški romanopisci zavzemajo — zaradi svoje moči, originalnosti in mojstrskega stila — mesto skupno z najodličnejšimi kolegi modernega sveta. Ta roman morda ni zanimiv toliko zaradi svoje notranje zasluge, ki je tudi velika, kolikor kot odraz kulture celotnega kontinenta.

Latinskoameriški roman je predvsem dokaz o ljubezni Amerike do literarnega ustvarjanja. Ta aktivnost ima v življenju Latinske Amerike tako vitalno važnost, da lahko trdimo, da zavzema analogno mesto kot ekonomski interesi v življenju Severnih Američanov. Če namreč Jug ni dal množice vodilnih industrijalcev, bančnikov, ekonomistov in znanstvenikov, pa je zato dal odlične književnike. Redki tujci imajo predstavo, ki pa je še vedno nejasna, o velikem številu pesnikov, literarnih kritikov in zlasti romanopiscev, ki ustvarjajo v teh deželah. In skoraj noben tuj jezik ne ve, kakšna je oblika literarnega ustvarjanja, ki je v popolnem nasprotju z ostalimi kulturnimi manifestacijami latinskoameriških republik. V politiki nihajo med primitivnimi tiranijami in teoretičnimi demokracijami; v vzgoji skušajo skoraj vsi v praksi slepo uresničiti teorije evropskih vzgojiteljev, kot sta Lunacharsky in Dekroly, in Severnih Američanov, kot je John Dewey, čeprav imajo vedno nevzgojene učence. Kljub njihovi vroči želji, da bi kaj dosegli na vseh področjih intelektualnega ustvarjanja, pa so bile latinskoameriške dežele uspešne le na maloštevilnih področjih; nekaj juristov in antropologov je sicer poznanih v tujini toda zelo vidne položaje so dosegli samo v zgodovinoisju in filologiji, v umetnosti in predvsem v literaturi. Ta pomembna literarna plodnost je

našla svoj najmočnejši izraz v modernem romanu.

Roman pa je važen še zaradi nečesa drugega. Latinskoameriški romani, ali vsaj velika večina med njimi, so realistični, ali pa so avtorji v skladu z različnimi drugimi pravili skušali prikazati in interpretirati življenje, ki so ga odkrili v svetu okrog sebe. Tako so latinskoameriški romanopisci v XIX. stoletju opisovali notranje boje mladih republik, oblikovanje družbenih razredov, rast velikih mest in posamezne tragedije ljudi iz vrst revežev in ponižancev. V XIX. stoletju so govorili o nekaterih istih problemih, toda na splošno so pisali s širšega vidika o človeku, ki se bori s primitivno naravo: o ljudeh, ki delajo v rudnikih, na plantažah in v tovarnah, o ljudeh, ki ne morejo kljubovati modernemu življenju, pa o občutljivih dušah, zapletenih v revolucijo, ki je ne morejo razumeti. Zaradi snovi, ki jo obravnava, je ta realistični roman postal dragocen dokument, iz katerega lahko spoznavamo življenje latinskoameriškega kontinenta.

To dokumentarno vrednost najdemo predvsem pri prvih romanih realistične šole. S strogo literarnega vidika imajo ti romani XIX. stoletja, razen predhodniki modernega pokrajinskega romana, majhno vrednost. Vsekakor pa dajejo dragoceno podobo o življenju tiste dobe. Seveda je resničnost prikazana tudi v delih romantičnih in drugih romanopiscev, toda ameriško prizorišče je prvič dobilo važno mesto v romanu šele takrat, ko se je pojavila realistična smer.

V delih naturalistov, ki so se pojavili v začetku tega stoletja, imamo drugi tip latinskoameriškega realizma. Zvesti načelom Zolajevoga eksperimentalnega romana so objavili razna dela, v katerih opisujejo snov in situacije, ki so do takrat veljale za »tabu«. Po eni strani so bili ti romani zaradi zlorabe psihopatologije, blaznosti in

umazanij komaj kaj več kot revno posne-manje Zolaja, na drugi strani pa so od-krivali marsikaj s tem, da so prikazali prave družbene rane Latinske Amerike: izkoriščanje rudarjev, kmetov in delav-cev v mestu; splošno podkupljivost vlad-nih uradnikov; strašne življenjske pogoje v stanovanjskih blokih; velikanski porast družbenih bolezni in nebrzdano širjenje prostitucije.

Razumljivo je, da naturalizem ni dal lepe podobe latinskoameriškega življenja. Toda odprl je oči romanopiscem, da so začeli opazovati svet okoli sebe. Pozneje so se pisatelji odpovedali realizmu in naturaliz-mu, opustili so željo, da bi prikazovali »znanstveno« resnico in načrte, da bi na-slikali veliko podobo, ki bi zajemala vso »človeško komedijo«. Pripravili pa so smer, kjer bo romanopisec opisoval vse aspekte človeškega življenja, tudi najbolj brutal-ne. Tako sta realizem in naturalizem pri-vedla naravnost k amerišskemu romanu XX. stoletja, najprej k romanu mesta in potem (z Zolajevim romanom »Zemlja« kot vzpodbudo) k romanu zemlje, ki je še bolj zanimiv.

Roman mesta

Roman mesta v Latinski Ameriki izhaja naravnost iz naturalističnega romana pre-teklega stoletja. Latinskoameriški pisatelji opisujejo enkrat najslabšo stran življenja v glavnem mestu: predmestja, stanovanj-ske bloke, središča pregreh, področja pri-stanišč in temu podobno. Drugič spet pri-kazuje to mesto kot razkošno trgovsko me-tropolo z njeno materialistično družbo, ki povzdiguje do oblakov bogate tujce, kot mesto, kjer uspevajo banke, družbe in rudniki, čeprav nikoli na pošten način.

Najboljše opise življenja pa najdemo v romanih iz najnižjega družbenega razre-da, o mestnem tipu, ki ustreza deželskemu peonu. Kot študije značajev so ti romani seveda omejeni glede na svojo snov, kajti razcapani »roto« je psihološko preprost tip, ki ima samo dve potrebi: hrano in alkohol; kot družbeni dokumenti pa imajo veliko vrednost.

Na splošno pa je mesto kot snov za roman pritegnilo razmeroma malo število spodob-nih latinskoameriških piscev. Tega si ni težko razložiti. Latinskoameriška mesta pač nimajo pomembnih potez, ki bi jih lo-čila od mest ostalega sveta: ali spadajo v tip zaspanega provincijskega mesta, ki ga

lahko srečamo ponekod v Evropi ali pa v tip moderne trgovske metropole, ki je prav taka kot v Združenih državah. Naj-zanimivejše strani mestnega življenja — revščina, ponižanje, birokracija in politi-čna podkupljivost — tvorijo zelo ozko po-dobo, ki je dosegla popolnost le v malo-številnih romanih. Podeželsko življenje v Latinski Ameriki pa je nasprotno še v mnogih primerih nasilno in primitivno ter v vseh pogledih zelo originalno. Zato je razumljivo, da je veliko večino modernih pisateljev pritegnil roman s širokimi per-spektivami podeželskih in napol divjih področij.

Roman zemlje

Ze sam izraz »roman zemlje« sugerira mi-sel, da je zemlja sama protagonist v pre-cejšnjem številu latinskoameriških roma-nov. Seveda vsi romani iz te skupine niso niti najboljši niti originalni. Toda ko so se pisatelji odločili, da bodo pisali o ne-civiliziranem delu kontinenta, na primer o še neraziskanih gozdovih v dolini reke Amazonke, so bili rezultati presenetljivi.

Roman gozda, da navedemo pomemben primer, so gojili v mnogih deželah od Bo-livije do Brazilije. Prostrani tropski gozd zaživi v teh romanih. Pisateljeva domiš-ljija oblikuje mračna mesta dreves, kamor še nikoli ni prodril človek; dreves pokritih z živimi mrežami rastlin zajedavk, ki pa jih spet pokrivajo milijoni insektov in ličink, dreves, ki govorijo in se gibljejo, kakor da bi bilo v njih neko magično živ-ljenje. In ta gozd nikoli ne miruje: v njem se razvija strašno življenje z vsemi gro-zotami razmnoževanja, razpadanja, nasilja in smrti, ki ni prostora za romantiko. Go-tovo je to čudovita osnova za domišljijo. V svojih delih so nekateri romanopisci skušali prikazati, kako si gozd podvrže človeška bitja, ki si drznejo v njegove globine, kako napada njihova telesa in njihovega duha ter povzroča vročico in blaznost; kako se s tisočeriimi lovkami po-lasti ljudi in jih spremeni v divje zveri.

Opisujejo tudi tragedijo nabiranja kavču-ka sredi tropskega gozda, življenje Indi-jancev in mesticev, ki so jih zaslužili ev-ropski pustolovci in jih na tisoče vrgli v ta zeleni pekel, da bi delali in umrli. Ko včasih skušajo pobegniti, propadejo v gozdu, ali pa naredijo samomor.

Zaradi svojega naravnega okvira in silnih ljudskih strasti, ki se v njem porajajo, je prav tako močan tudi roman travnikov.

V njih najdemo opise obširnih tropskih travnikov, ki segajo globoko v notranjost kontinenta. Za razliko od gozda pa ohranijo ti travniki vse čare in čisto lepoto narave; samo ljudje se unčujejo med seboj v spopadu med civilizacijo in barbarstvom, ki se odvija na tem prizorišču. Brezkončna obzorja in čudovite tropske zarje so ozadje za zanimive slike o življenju »Ilanera«, prebivalca teh travnatih ravnin. Opisi rodea, pohodov skozi močvirja, lova na kajmane in skrivnostne ljudske legende samo še poživljajo pripovedovanje.

Kljub veliki originalnosti romana travnikov in romana gozdov pa je latinskoameriški roman našel še druge izrazne oblike. Kakor je bila v prejšnjih dveh protagonist sama pokrajina, je v tej novi seriji romanov protagonist človek iz te pokrajine — ne kot posameznik, temveč kot junak »en masse«. Od Mehike do Argentine so ogromne množice poljedelcev, rudarjev, vojakov in ribičev služile kot nova, nenačeta literarna snov, ki je romanopisec odprla nova obzorja. Romantični in meščanski roman sta se prej zanimala samo za aristokracijo in srednji razred, roman zemlje pa je odkril množico novih ljudi: Indijance, mestice, mulate, črnce in vse vrste »pozabljenih« ljudi.

Ta roman množice je našel svoj najbogatiji izraz v romanu o mehiški revoluciji, v tej zgovorni zvrsti, ki z literarnega vidika sodeluje z duhom upora. V Mehiki je revolucija strmoglavila vsa tradicionalna gledanja na vladno in kulturo. Na eni strani se je Indijanec, zagrenjen zaradi psevdodemokracije, ki ni storila ničesar za izboljšanje njegovega življenja, dvignil proti Cerkvi, veleposestniku in vladi; na drugi strani pa je njegov interpret, mehiški romanopisec, dvignil vzporedno revolucijo proti starejšim umetniškim oblikam ter se v iskanju oseb obrnil k ljudstvu. Mehška revolucija je dobila močno podobo v teh romanih. V njih je opisana tragična in slepa borba ljudi, ki so zapustili žene in otroke, ki se le včasih spominjo domačega ognjišča, potem pa takoj spet odidejo, ker so njihove puške nabite, ker je v naslednji vasi veliko žensk in kitar, pa tudi zato, ker ne vedo prav, kako bi se prenehali bojevati.

Razen v romanu o mehiški revoluciji se je množica kot protagonist pojavila v številnih delih, ki jih lahko označimo s skupnim imenom »indijanski roman«. Ta vrsta romana je zelo pogosta v deželah, ki ležijo proti obali Tihega oceana — Boliviji, Pe-

ruju in Ekvadorju — kjer prevladuje indijansko prebivalstvo. V opisovanju teh domačih plemen so romanopisci izbirali dve poti: eni so videli samo slikovito in arheološko stran indijanskega življenja, drugi pa so pisali strastne proteste proti zlorabi in izkoriščanju domačinov. Ti romani odkrito opisujejo brutalno zaslužnje Indijancev, njihovo trpljenje in propadanje zaradi pohlepnosti belih gospodarjev, istočasno pa so polni bogate folklore in slikovitih opisov lepih andskih pokrajin.

V zadnjem času si je to snov popolnoma prisvojila skupina bojevitih romanopiscev, ki so si postavili cilj, da bodo prikazali najbolj neusmiljene strani indijanskega suženjstva. Običajno pa je njihovo ogorčenje precej večje kot njihova literarna spretnost. Ti mladi pisatelji, ki so po večini Ekvatorjanci, kategorično prezirajo slovnico, stil, sintakso in včasih celo zdrav pamet. Njihovi literarni učitelji so Dostojevski, Proust, Gorki, John dos Passos in Hemingway. Formule, ki jih aplicirajo na domače prizorišče, dajejo včasih zelo čudne rezultate. Socializem pomešajo s psihopatologijo, tako da so nekateri njihove osebe bolj freudovski primeri kot pa pravi Indijanci. Kljub temu pa je nedvomna zasluga njihovih knjig, da so prikazale strašno in resnično stanje na področju Puntumayo in v Ekvadorju. Tam so namreč družbe za izkoriščanje kavčuka povzročile najbolj krvave pokole v dvajsetem stoletju, ko so pognali Indijance z njihove zemlje, jih zasledovali kakor zajce in jih pobijali, ali pa jih na najbolj barbarški način prisilili, da so se ubijali med seboj.

Najboljši romani o Indijancih so sinteza obeh prej opisanih tendenc. Ni dovolj, da pisatelj izraža usmiljenje ali celo silno jezo ob trpljenju in izkoriščanju Indijancev, če se istočasno ne čuti eno z značilnimi potezami domorodne civilizacije, s slikovitimi običaji, starodavnimi tradicijami in vrednotami prvotnega ameriškega življenja. Kadar združijo v sebi obe tendenci, pa postanejo eden najboljših izrazov latinskoameriškega romana zemlje.

Umetniški roman

Vsi latinskoameriški romanopisci se ne ukvarjajo z realistično interpretacijo domačega prizorišča. Precejšnje število, med njimi tudi nekateri najboljši pisatelji kontinenta, so se raje odvrnili od problemov

vsakdanjega življenja in posvetili svoje moči raznim oblikam čisto estetske literature. Tudi to gibanje ima svoj izvor v XIX. stoletju. Prav tako kot izvira roman iz del naturalistov in realistov, ki so bili v modi med leti 1880 in 1900, je sedanjaja »umetniška« literature nadaljevanje velikega modernističnega gibanja, ki je cvetelo prav v istem času.

In kakor modernizem so tudi umetniški romani odsev resničnega dela latinsko-ameriške kulture. Na prvi pogled se zdi nenavadno, da obstaja toliko lepih in nežno mikavnih knjig — ki so dela fantazije, študije čustev, analize podzavesti — namenjenih maloštevilni, prefinjeni, umetniško čuteči publikli. Vendar to ustreza resničnemu stanju v življenju dežel, ki se razprostirajo južno od reke Río Grande: kultura teh narodov je še aristokratska, ker so ugodnosti vzgoje pač še vedno bolj ali manj omejene samo na maloštevilne premožnejše družine in niso dostopne večini, tako da tvorijo izobraženci nekakšno intelektualno elito. Proces demokratizacije je v literaturi sicer že precej razvit, kar očitno dokazuje realistični roman. Toda obstaja še »arielizem«: romanopisci pišejo izbrane knjige, ki jih bere sorazmerno majhen krog ljudi. Njihovih del pa zaradi tega nikakor ne smemo gledati kot malo reprezentativnih, ker so kakor poezija modernistov tudi izraz latinskoameriškega ustvarjalnega genija.

Mnogi med temi umetniškimi romanopisci so (kakor njihovi predhodniki modernisti) odkrito bežali pred resničnostjo in so najraje pisali o daljnih deželah ali davnih časih. Španija je bila zanje posebno privlačna. Njihove knjige o čaru starih španskih mest ali španskega življenja imajo pridih eksotike, ki ga ne najdemo niti v romanih, ki so jih napisali Španci sami.

Španija pa ni edina dežela, ki je privlačevala južnoameriške pisatelje v njihovem iskanju eksotike. Nekaterim je uspelo ustvariti nenavadno in skrivnostno ozračje tudi z ameriško snovjo. Osamljeni in daljni otoki nudijo s svojimi plemenskimi zbori, plesi in pogrebnimi obredi zanimiv okvir za nenavadno in eksotično pripovedovanje. Drugi pa se zatekajo v zgodovino in pišejo pustolovske romane v stilu Dumasa.

Težnja, ki jo lahko opazimo pri teh piscah eksotike, je sama po sebi zelo značilna. Še močnejše se pojavlja v naslednji vrsti umetniškega romana, ki danes močno izstopa med deli latinskoameriških piscev:

v romanu s psihološkimi in filozofskimi tendencami. Ta zvrst ima vsaj toliko privrženec kot realistični roman zemlje in kljub temu, da brska po podzavesti in skrivnih kotičkih človeške duševnosti, odkriva zelo zdravo osnovo amerikanizma.

Psihološki in filozofski roman

Ogromna večina latinskoameriških umetniških romanov nima namena bežati pred resničnostjo; nasprotno, njihova snov je resnično življenje, ki ga sicer ne raziskuje v njegovih širokih družbenih vidikih, temveč kot mikrokozmos posameznega človeškega bitja. Ker ti psihološki romanopisci ne bežijo pred resničnostjo, običajno, izberejo za svoje študije značajeve realistično ameriško osnovo. V teh delih naletimo na vsa prizorišča in ljudi iz realističnega romana — plantaže, podeželska sodišča, vojaške akademije, pivnice; veleposestnike, uradnike, politike, umetnike in časnikarje. Seveda so te stvari vedno le zunanji okvir za dramo, ki se dogaja v glavi, v srcu ali duši osrednje osebe. V tem pogledu bi lahko te sodobne psihološke romnopisce primerjali z modernističnim gibanjem »mundonovistov«, ki so tudi z določenim umetniškim namenom uporabljali ameriško resničnost. In prav tako kot romanopisci, ki bežijo pred resničnostjo, tudi pisci psiholoških in filozofskih romanov nenehoma pričajo o svoji povezanosti z modernistično šolo Rubéna Daría. Zato ni čudno, da so nekateri pomembni psihološki romanopisci tudi znani modernisti.

Njihova dela so drame umetnikov v sovravnem, materialističnem svetu, ki si razočarani v boju proti »barbarstvu« zaželijo zbežati v bolj civilizirano okolje; so romani, napisani na osnovi grozljive psihološke teorije, »psihozoološke« pripovedi, nepozabne in nenavadne študije značajev, kjer ljudje postanejo živali po svojih oblikah in značaju, pa skrivnostno pripovedovanje, ki včasih spominja že na Poeta.

Drugi del teh romanov pa skuša reševati bolj filozofske kot psihološke probleme. Ideje in filozofija posameznih ljudi, moralni problemi, vprašanja vesti in pravice, omejenost človeških zmognosti, zaskrbljenost za človeštvo v tem obdobju negotovosti, poleg tega pa še nenavadna mešanica fantazije, simbolizma in resničnosti: to je snov vsaj nekaterih med njimi.

Število in kvaliteta teh piscev pričata o važnem položaju, ki ga zavzema psiholo-

ški in filozofski roman v latinskoameriškem romanopisju. Glede na njihovo družbeno pomembnost so ti romani seveda precej za romani mest, posebno pa še za romani zemlje, po svoji literarni vrednosti pa pogosto prekašajo najboljša realistična dela.

Jasno je, da ni potrebna nobena primerjava med realističnim in umetniškim romanom. Največja realistična dela so gotovo tudi umetniška dela z elementi psihološkega in simboličnega in ne samo zunanjšega realizma, prav tako kot so najboljši umetniški romani polni globokih pogledov v resnične probleme človeškega življenja. Lahko bi rekli, da v sodobnem latinskoameriškem romanu prevladuje realistična tendenca, umetniški roman pa dopolnjuje in izpopolnjuje to literarno ustvarjanje. Kot celota predstavljajo latinskoameriški romani popolno in zadovoljivo sliko. Roman mesta in roman zemlje dajeta močno in živo podobo zunanjega sveta — podobo neukročene narave, množice, umazanih predmestij in stanovanjskih četrti. Psihološki in filozofski roman pa sta kratek in močan odsev človekove podzavesti, njegove osebnosti, njegovih razpoložljivih in skrivnostnih sil, ki tvorijo resničnost notranjega sveta.

*Prevedel in priredil:
Jože Plešej*

GAUČEVSKA LITERATURA

Arturo Torres-Rioseco:

Gauč: začetki ljudske književnosti

Latinskoameriška zgodovina in še posebno literarna zgodovina predstavljata nenehno borbo za neodvisnost, vse večje prizadevanje Novega sveta, da bi izrazil to, kar je najbližjega njegovi zemlji in najpristnejšega v tradiciji njegovih plemen. Te literarne neodvisnosti pa ni dosegel niti kmalu niti popolnoma in je danes deloma še vedno njegov cilj. Razvoj je seveda šel stalno v to smer, razvoj, kjer so ljudske literature, kot je gaučevska, igrale važno vlogo.

Na splošno je literarni razvoj šel v korak z družbenopolitičnim razvojem Latinske Amerike. Proces se je začel v dobi romantike, ki je sledila osvobodilnim vojam, in za to obdobje je značilna delna neodvisnost. Pisatelji so uporabljali ameriško snov

in opisovali domače pokrajine, toda v njihovih delih je kar preveč viden vpliv Hugoja, Byrona, Scotta in Espronceda. Zdi se, da je neko posebno nagnjenje nenehno obračalo Latinsko Ameriko proti Evropi, in, v času, ko so majhni diktatorji zakrivali svoj despotizem z imenom demokracije, so pesniki opevali čudovito ameriško naravo v Byronovem tonu. Vsekakor pa je bila prva etapa razvoja dosežena in začela se je nova pot. Na področju kulture je v začetku sicer še prevladovala »aristokracija« — najvišji vojaški predstavniki, visoki cerkveni dostojanstveniki in bogati veleposestniki — ki se je verjetno lahko ponašal s čisto evropsko kulturno osnovo. Toda izenačevalna moč psevdodemokracije je počasi ustvarila srednji razred kreolov in mesticev, ki je postal zelo pomemben. Iz te skupine so izšli nekateri najboljši pisatelji kontinenta in so prinesli s seboj zelo različno kulturo in poglede, kjer so se mešali evropski in ameriški elementi. Končno pa so po mestih živeli tudi nižji družbeni razredi in na deželi slikovito prebivalstvo, ki so s časom dobivali vse večjo vlogo. Potrebno je bilo, da se literatura demokratizira in vključi v svoje območje življenje tistih ljudi, na katere dolgo ni bila pozorna, ki pa so v mnogih pogledih tvorili bistvo južnoameriških narodov.

To je seveda pomenilo, da se je čisto intelektualna umetnost spustila na bolj popularno področje »pesniške folklore«. Najprej se je to zgodilo v Argentini, deželi s tipičnim in bogatim podeželskim življenjem in razvoj gaučevske zvrsti v Argentini bo služil kot primer za oris začetkov latinskoameriške ljudske književnosti.

Gauč je predvsem plod pamp. Redki so ljudje izven Argentine, ki poznajo neizmerne razsežnosti področja pamp. Ta obširni predel se razprostira od Atlantskega oceana na vzhodu do čilskih Andov na zahodu, pa do Bolivije, Paragvaja in Gran Chaca na severu do najjužnejše točke kontinenta. Centralni del, ki sega v širino skoraj tisoč kilometrov od Čila do Buenos Airesa, je brezkončna pustinja z bodljikavim grmičevjem, ki jo tu in tam, največ v okolici mest, poživljajo gozdovi in zeleni travniki.

Na tej zemlji so v predšpanskih časih živeli Indijanci, imenovani »pamps«. Zaradi konjev, ki so jih prvi osvajalci pripeljali v Buenos Aires, Tucumán in Čile, so Indijanci pamp kmalu postali konjeniško pleme, se razširili po osrednjih ravninah in

postali zelo številni. Ti Indijanci na konjih so napadali špansko prebivalstvo in karavane voz, pobijali moške in ugrabljali ženske. Pozneje se je mestično prebivalstvo pamp povečalo še na razne načine. Mnogi mestni mestici, pa tudi kreolci, so prostovoljno iskali zatočišča pri prebivalcih ravnin. Mestici, ki so bili manj pripravljeni za mestno delo, kjer jih je popolnoma zamenjal črnce, so se preselili na mejo, ki je tako postala njihovo naravno ozemlje. Tako se je počasi začel oblikovati rod gaučev.

Glede svojih življenjskih potrebščin je bil gauč skoraj popolnoma odvisen od konja in krave. Prevožno sredstvo, del stanovanja, hrano, ležišče, pohištvo, obutev, kurjavo, pasti, posodo za vodo, čolne za prevoz preko reke in celo strune za kitaro: vse sta mu dajali ti dve živali. Bolj kot živinorejec pa je bil gauč lovec v srečnem, primitivnem svetu, ki ni poznal lastnine, trgovine, uradne vzgoje ali organizirane religije.

Gauč je imel velik vpliv na poezijo. Pesniška stran njegovega življenja je nudila velike možnosti za originalno ljudsko pesništvo, ki je nastajalo v tem podeželskem ozračju, kjer je celo sam način življenja sill gauča, da se izraža s petjem. Čudoviti naravni pojavi, skrivnost in lepota brezkončnih ravnin so vzbujali v njem pesniške občutke. Razumljivo je, da je iz take osnove lahko nastala bogata gaučevska literatura. Ta originalna poezija se je delila na dve vrsti: pesmi in improvizacije samih gaučev in epska ljudska pesem, ki je opevala gauča. Tudi njo namreč lahko označimo kot ljudsko pesem, ker so jo popolnoma sprejeli prebivalci pamp.

Payador

Gaučevska poezija se je rodila zelo naravno in zelo preprosto. Na človeka pamp je vplivalo nenavadno okolje okrog njega. V sebi pa je čutil potrebo, da s pesmijo izrazi svoje samotno življenje, otožnost, nežnost in svoje sanje o ljubezni. Vsak pravi gauč je postal pevec in v pampah je bila sramota, če kdo ni znal igrati kitare. Seveda so nekateri izstopali in kmalu je nastal pravi razred počitih gaučev, modernih trbadurjev-kitaristov, ki so prepevali svoje verze ob samotnih pampskih večerih pod širnim zvezdnatim nebom. Najprej je pevec ali »payador«, kot so ga imenovali, tožil o svoji ljubezni, ali pa je improviziral

verze za ljudske pesmi tiste dobe: »cielito«, »vidalita« in »triste«. Nikoli se teh verzov ni naučil na pamet, temveč jih je vedno improviziral po svoje, zato se jih je večji del izgubil.

Gauč-pevec se je počasi razvijal in sčasoma postal neke vrste ustanova, ne več kot samotni pevec, temveč kot središče družbene aktivnosti. Payador je jahal od pulperije* do pulperije in z veseljem so ga sprejeli na vsakem praznovanju ali zboru. Takšen pevec ni imel stalnega bivališča; njegov dom je bil tam, kjer ga je presenčila noč; njegovo bogastvo je bilo v njegovih verzih in glasu. Zadrževal se je tam, kjer se je jedlo in pilo. Argentinski gauč ne pije, če ga ne podžigajo verzi in glasba, in v vsaki pulperiji imajo kitaro, da jo ponudijo pevcu.

Gauč-pevec je bil prenos ljudskega pesnika iz južne Spanije v okolje Novega sveta. V svojih pesmih ali »payadah«, ki jih je pel s patosom in občutkom, je uporabljal zelo slikovit stil, poln podob in metafor. Osemzložna štirivrstična kitica je sledila obliki starih romanc, jezik pa je bila španščina XVI. stoletja, ki so jo govorili osvajalci in se je malo spremenjena ohranila v nekaterih odmaknjenih pokrajinah. Najzanimivejša oblika pajade je bil verjetno »kontrapunkt«, ki se je izvajal takole: dva gauča sta sedla na kravje lobanje in brenkala na kitari, medtem ko so poslušalci v krogu stali okoli njiju in ju z vzkliki in ploskanjem vzpodbujali k dvoboju v petju. Nato je eden izmed pevcev izzval drugega, naj mu na primer razloži izvor časa in prostora. Ta je improviziral nekaj kitic, na koncu pa je tudi sam postavil vprašanje. Tako so med temi učenimi prepiri, ki so bili pravi turnirji duhovitosti, ob velikem zabavnju poslušalcev minevale ure, večasih kar dnevi.

Ceprav na ozemlju Argentine umetnost »kontrapunkta« še ni popolnoma izginila, pa gauč-pevec in pajada spadata v glavnem že v preteklost. Pajade so izginile skoraj popolnoma, ker so se prehašale ustno in se jih je gauč nič kaj rad ni učil na pamet. Zato pa se je gaučevska poezija razvila v drugo smer s pomočjo pisane besede. Najprej so nastale lirске pesmi in spremljava za ples, pozneje pa so ti ljudski verzi zacveteli v bolj izdelanih pesniških oblikah.

* pulperija (pulperia) – neke vrste kombinacija gostilne in trgovine.

Gaučevska epika

Gaučevska literatura je dosegla svojo zrelost v epski poeziji. Prehod od pčtega do pisanega verza je bil postopen. V začetku je bila gaučevska pisana pesem anonimna kot romance v Španiji. Sele kasneje je prešla od ljudske pesmi v delo poznanege avtorja. Tudi oblika se je spreminjala postopoma: pajade so se spremenile v gaučevske zgodbe in pozneje v gaučevsko epiko. Te zgodbe, najprej pripovedovane, potem pisane, so govorile o podvigih junaških gaučev, o bojih med Indijanci in Španci, o dogodkih med vladanjem Rosasa, o smrti generala Facunda Quiroga, pa o vsakdanjem življenju po teh ravninah. Epske pesmi so pele o podobnih stvareh, vendar so bile skrbneje izdelane in so kazale posebno nagnjenje do gaučev »matresosov«, ki so živelj izven zakona. Večina teh del je neenotnih, brez prave pesniške vrednosti, brez socialnih ali filozofskih ciljev, toda zaradi podrobnih opisov podeželskega življenja, običajev, krajev in ljudi imajo veliko dokumentarno vrednost.

Gaučevska epika je dosegla svoj najvišji izraz v delu »Martín Fierro« Josėja Hernándezza, ki je postalo klasično delo latinskoameriške književnosti.

Martín Fierro je gauč, ki ga zasleduje argentinska oblast, ker njegov način življenja ni v skladu z življenjem moderne družbe. Pravice lastništva ne pozna. Kakor nebo in zemlja tudi pampa nima gospodarja. Edino sodišče, ki lahko razsodi po pravici — po pravici Martina Fierra — je njegov nož, njegov »facón«. Sodniki, vojaški častniki in policaji, vsi pokvarjeni do skrajnosti, so gaučevi smrtni sovražniki. Martín Fierro se bori proti tej družbi, ki hoče spremeniti stari način življenja in postane moralna sila v argentinski zgodovini — borec za svobodo.

Vsi gauči poznajo zgodbo Martina Fierra in objokujejo njegovo smrt, smrt cele rase gaučev, ki sta jo uničila stroj in bogastvo, imenovana »civilizacija«. Se danes je njegovo ime simbol čistega možatega življenja ravnin, kjer je bil gauč svoboden človek in ne samo člen v nekem družbenem in ekonomskem sistemu. Kljub svojim napakam bolje predstavlja tisto, kar je tipično ameriškega, kakor moderni najemnik ali sirijski krošnjar, ki potuje preko prav tistih pamp, kjer je običajno blodil Martín Fierro. Danes je Martín Fierro dobro znan ne samo v Argentini, temveč v celi Latinski Ameriki, pa tudi v Španiji. Pesnitev so

prevedli v razne jezike in znanstveniki iz vsega sveta so se zanimali za njen gaučevski jezik in njeno literarno tehniko.

Največji dokaz njegove vrednosti pa je morda skromna čast, ki jo Hernándezu izkazujejo njegovi rojaki iz argentinskih pamp. Ob dolgih večerih, ko sedijo okoli ognja in pijejo čaj, se vedno pogovarjajo o dogodivščinah Martina Fierra. Podoba je da so ga gauči sprejeli za simbol njih samih in vsega njihovega trpljenja. O njem se pogovarjajo, kakor da bi v vsakem trenutku lahko odprl vrata in stopil v ranč. Eden tistih, ki zna brati, potegne iz skritega kotička svoje popotne torbe ali jahalnih škornjev že zelo poškodovano in zamašeno knjigo, natisnjeno na običajnem papirju, in začne brati na glas. Ostali pa se učijo »Martina Fierra« na pamet in ga potem ponavljajo kakor litanije.

Zdi se, da ta pojav bolje govori o pravi vrednosti »Martina Fierra« kakor kakšen učen kritik. Ta epopeja, ki je nastala iz ljudskih pesmi pajadorja, je ustvarila tako popolno podobo gauča in njegovega boja, da so jo gauči sami spet sprejeli kot neke vrste ljudsko pesem.

Gauč v romanu in drami

Čeprav so gaučevske ljudske pesmi dosegle v epopeji svoj vrhunec, se razvoj zvrsti pri njej ni ustavil. Nasprotno, uspeh epopej o gauču je bil tolikšen, da so pisci kmalu spoznali nove možnosti ustvarjanja. Tako je gaučevska snov kmalu prešla od poezije s prizvokom ljudske pesmi k prozi in klasičnim literarnim zvrstem: drami, noveli in romanu.

Razumljivo je, da je bil prehod od poezije k prozi prav tako postopen kot prehod od govorjenega k pisanemu verzu. V prvih romanih o gaučih se le-ti pobijajo z bodali, ugrabljajo privlačna dekleta in pogosto se en sam gauč bori proti celi množici policajev. Nova snov pa je kmalu pritegnila tudi pomembnejše pisatelje, ki so proti koncu prejšnjega stoletja napisali svoje romane o gauču. S tem se je začela literarna smer, ki je trajala pol stoletja ter dala vrsto odličnih pisateljev in literarnih del, med katerimi ima vsaj eno pravico do nesmrtnosti, namreč klasični gaučevski roman »Don Segundo Sombra«.

Istočasno je tudi drama doživljala podoben razvoj. Prve gaučevske drame so bile pantomime, ki so jih prikazovali v potujočih cirkusih. Pozneje, ko je publika z ljubez-

nijo sprejela te predstave, pa so zgradili posebne ute, iz katerih so se končno razvila prava gledališča.

Najvažnejši dogodek v zgodovini gaučevske drame pa je bila uprizoritev — v Buenos Airesu leta 1903 — drame «M'hijo el doctor» (Moj sin doktor). Njen avtor, do takrat reven in neznan, je bil mladi Florencio Sánchez.

Gaučevski roman

Prvi gaučevski romani se niso pojavili v Argentini, kot bi pričakovali, temveč v sosednjem Urugvaju. V njih najdemo zelo realistične prizore iz urgvajskega podeželskega življenja proti koncu prejšnjega stoletja. V nekaterih romanih gauči niso več junaški in primitivni. Naslikani so kot napol degenerirana bitja, ki jih je napredek spremenil iz svobodnih nomadov v poljske delavce ali razbojnike. Pijača, revščina in bolezní so jih spremenili v zaničevane ljudi. Njihove nekdanje veličine ni več.

V prvem četrtletju XX. stoletja je gauč kot tip že začel izginjati. Istočasno se je bližala koncu tudi literatura o gauču. Stevilni romani, so črpali iz te snovi, toda le redkim med njimi je uspelo dobro obdelati psihološki problem gauča in tragično propadanje tega človeka iz pamp.

Najoriginalnejši med njimi je vsekakor «Don Segundo Sombra», ki je izšel leta 1926 in pomeni velik dogodek v zgodovini latinskoameriške književnosti. Ta edinstvena knjiga je postala klasično delo argentinske literature zaradi svoje umetniške vrednosti in odlične interpretacije gauča. Don Segundo, takšen kot ga je ustvaril Güiraldes, je bolj mit kot človeško bitje iz mesa in kosti, je idealen gauč in simbol pamp. Kljub temu pa je Don Segundo pravi človek in svoj gospodar v vsakem položaju. Njegova plemenitost je posledica njegovega pojmovanja svobode, ki ga sili v samotno življenje, v anarhičen individualizem in nenehno blodenje po ravninah.

Güiraldes je predstavil tega skrivnostnega, idealnega gauča v zgodbi, ki je skoraj sim-

bolična. Mlad fant — njegovega imena ni v knjigi — očitvidno avtor sam — je pripovedovalec. Fant živi v argentinski vasi pri svojih tetah in se kakor v kakšnem zaporu spominja svojega srečnega otroštva. Toda nekega pomembnega dne se njegovo življenje popolnoma spremeni: v senci vidi obraz Dona Segunda, pobegne, sledi svojemu junaku in postane človek ravnin. Raztrganega, od dežja premočenega in izčrpanega mladeniča Don Segundo končno «sprejme». Po petih letih postane popoln gauč, jezdi po vseh poteh z Donom Segundom, ki ga uči težke umetnosti, kako goniti živino in krotiti konje, ter mu razvija domišljijo s pripovedovanjem o čarovnicah in škrtih. Par je nenehoma na poti, kajti Don Segundo ne more nikoli mirovati; njegove noge požirajo milje in milje pamp, pot ga vodi vedno samo naprej. Njegov najboljši pogovor je samogovor. Nazadnje pride sporočilo, da je fantov oče (ki ga nikoli ni poznal) umrl in mu zapustil skrb za imetje. Na svoji stanici se fant začne zanimati za knjige in počasi se gauček spremeni v izobraženega človeka. Don Segundo, ki je prepričan, da je njegov varovanec že cel mož, pa ga zapusti in spet odide proti neskončnim obzorjem.

Roman «Don Segundo» lahko primerjamo s Cervantesovim «Don Kihotom». Kakor veliko Cervantesovo delo, je tudi «Don Segundo» čisto španski tip romana, kjer je poudarek na glavni osebi, dogajanje pa je omejeno na vrsto epizod. Podobnost pa ni samo v tem. Kakor Don Kihot je tudi Don Segundo idealni vitez, simbol pravice in svobode. V tem je morda skrivnost Güiraldesovega dela: poskušal je plemenititi zgodovinski nacionalni tip človeka, ki je bil pogosto karikiran v pantomimah in romanih o razbojnikih. To mu je tudi odlično uspelo. Simbolični lik Dona Segunda bo za vedno ostal nad pampami ne kot iz življenja vzeta podoba, temveč kot legendarni simbol že izginulega junaka.

Gauč je že dal svoj doprinos k življenju Novega sveta.

Prevedel in priredil Jože Plešej

Brušeno ogledalo

PROTI SIMPLIFIKACIJI

V deveti številki SODOBNOSTI je bil pod naslovom PROTI PRIVATIZACIJI objavljen članek F. Pivca; po njegovem zadržanju je prispevek »vsekakor zelo subjektiven prikaz obsežnega gradiva« Korčulanske letne šole (Korčulske poletne šole). Z »nekoliko samovoljno« razdeljeno problematiko glede na področja, na katerih so posamezni diskutanti zastavili *problem smisla in perspektiv socializma*.

V zvezi s tem člankom pa — zanimivo — nisem postal zaskrbljen, ker smo, kot pravi Pivec »Slovenci v akciji proti privatizaciji inteligence (kot je korčulanska šola izzvenela) zopet ostali ob strani«. Korčulska prireditelj najbrž ni pravi kraj za akcije in preden bijemo plat zvona zaradi »kritične situacije v slovenskem družboslovju«, bi — v konkretnem primeru — kazalo pogledati, če je slovenska inteligenca res tako »privatizirana«, da mora »družboslovje« v akcijo, in če to je, ali je treba ravno na Korčulo. S tem seveda ni rečeno, da je prav, ker je bilo na prireditvi tako malo tovarišev iz Slovenije in da je en diskutant zadostoval, je pa rečeno, da »številni komentarji, ki vsi ugotavljajo kritično situacijo...« itd., sklepajo dokaj smelo, pri tem pa ostane še nejasno, če številni (tovariši) komentarji ugotavljajo, ali pa le nekaj tovarišev v številnih komentarjih ugotavlja inkriminirano »kritično situacijo v slovenskem družboslovju (filozofiji pa tudi sociologiji)«.

Omenjena smelost sklepanja je v tem, da »komentarji«, ki ugotavljajo kritično situacijo itd., izhajajo iz posledice, ne pa iz vzroka. Navada je namreč, da organizatorji posvetovanj, kakršno je korčulska poletna šola, aktivne udeležence osebno povabijo. Šele v primeru, ko se povabljeni ne bi odzvali, bi bilo mogoče sklepati o vzrokih. V konkretnem primeru pa je bilo najbrž tako, da so bili kakšni prejšnji komentarji o kritični situaciji v slovenskem družboslovju vzrok, da so taka povabila izostala. Šele od tod bi se najbrž dalo govoriti o »medčloveških odnosih«, toda drugače kot to izhaja iz Pivčevega pisanja.

Z vsem tem res nekaj ni v redu, a — kot rečeno — nas tokrat manj vznemirja tisto, kar na Korčuli ni bilo rečeno, kot rezultat slovenskega »družboslovja«, kot tisto, kar je bilo, če je bilo rečeno tako, kot »vsekakor zelo subjektivno« pripoveduje Pivec.

Pivec pa med ostalim pravi tudi tole:

»Posredno sta zadela v srž te problematike (namreč problematike, ki jo je Pivec razporedil pod naslov »socializem in delitev dela«, op. JD) slovenski sociolog Veljko Rus in eden naših gotovo najbolj cenjenih sociologov J. Županov z empiričnim dognanjem, da stopnja izobrazbe ni odločujoči faktor pri participaciji delavcev v upravljanju«. In nekoliko dalje na mestu, ki korespondira z navedenim: »Kakor argument za diskusijo, tako v prvem kot v drugem (po Pivčevi razporeditvi: socializem in politika) področju problemov, so služili rezultati empiričnih raziskav, katere sta podala Veljko Rus in J. Županov. Oba sta se poslužila Tannenbaumove metode grafikona vplivnosti. Njune raziskave so se ujele v zaključku, da je funkcija vplivnosti v naših delovnih organizacijah konstantno hierarhičnega tipa. (Brez bistvenih sprememb s podobnimi raziskavami na Zahodu!). Na to se navezuje Tadičeva trditev, ki opozarja na nenehno aktualnost problema hierarhije pri nas. Birokracija je rezultat hierarhije. Dokler ne bomo premagali hierarhije, tudi ne bomo prevladali birokracije. Železni zakon hierarhije tu ni tretiran kot fatum«.

Preden se lotimo zveze med obema mestoma, si bomo skušali posamič ogledati »empirična dognanja«, s katerima sta J. Županov in Veljko Rus — po Pivcu seveda — sodelovala v razpravi. Prvi pravi, da »stopnja izobrazbe ni odločujoči faktor pri participaciji delavcev v upravljanju«. Kaj pomeni izraz »odločujoči faktor« tu seveda ni jasno, prav tako pa nimamo — vsaj za zdaj — nobenega odgovora na vprašanje, kateri je odločujoči faktor. In kateri faktorji sploh vplivajo na stopnjo participacije delavcev v upravljanju.

Cela vrsta odprtih vprašanj torej, ki bi jih bilo treba rešiti. Tu seveda to ni mogoče, vendar se zdi, da že skromen poskus odgovora na zadnje vprašanje v določeni meri izloči prejšnja. Če namreč poskusimo klasificirati faktorje, ki vplivajo na participacijo, bomo takoj naleteli vsaj na dve veliki skupini. V prvo bomo uvrstili objektivne možnosti za participacijo, v drugo pa motiviranost zanjo. V neki delovni organizaciji npr. lahko obstajajo idealni pogoji za participacijo: neutrjen proizvodni proces, nestabilizirana hierarhična struktura, velika sredstva za prosto razpolaganje itd., pri tem pa imajo delavci, ki naj bi participirali pri upravljanju, tudi zadostno stopnjo izobrazbe, *neobhodno potrebne* za razumevanje — vsaj v principu — dogajanja, na katerega naj bi vplivali s svojo participacijo pri upravljanju. V tem primeru, torej v primeru, da so izpolnjeni vsi ti pogoji, bo odločujoči faktor njihova motiviranost ali nemotiviranost za participacijo. Podobno bi lahko po vrsti konstruirali možne situacije, v katerih bi bil eden izmed faktorjev odločujoč. Končni rezultat tega postopka bi bila ugotovitev, da lahko v empiričnih raziskavah o »odločujočem faktorju« govorimo le v primeru, če so vsi ostali pogoji konstantni. »Empirično dognanje, da stopnja izobrazbe ni odločujoči faktor pri participaciji delavcev v upravljanju«, je torej v tej obliki, ne da bi nam bili znani ostali pogoji, čisti nesmisel. Uvedba situacije je elementarna zahteva pri interpretaciji rezultatov empiričnih raziskav. Končno je to pogoj za kakršno koli posploševanje in hkrati kriterij za izvedene posplošitve. Spričo vsesplošnega sklicevanja na znatnost in empirično dokazanost vseh in vsega mogočega je toliko bolj umestna zahteva, da se ti kriteriji spoštujejo, sicer je bolje, da ostanemo pri zdravi pameti. Kdo, ki ni do konca skregan s pametjo, bi si namreč upal trditi, da je mogoče zares sodelovati pri upravljanju zapletenega podjetja zgolj z dobro voljo, revolucionarnim poletom itd., a brez potrebne izobrazbe. Iz »zelo sub-

jektivnega prikaza« F. Pivca pa precej logično sledi ravno to. Veljko Rus in J. Županov sta po Pivčevem prikazu s svojim empiričnim dognanjem namreč »zadela v srž problematike«, ki jo je načel ameriški filozof H. Marcuse s tezo, »da se je z višjo izobrazbo, ki jo zahteva današnja stopnja tehnologije, bistveno spremenil tudi revolucionarni profil klasičnega proletariata, ki da postaja vse bolj konformističen«. Marcusu je ugovarjal francoski sociolog S. Mallet, ki da je »z empiričnim gradivom dokazal, da prevzemajo danes ključne položaje v avantgardi proletariata ravno delavci iz tehnološko najbolj razvitih proizvodnih področij«. V tem kontekstu lahko vrednostno na videz indiferentno »empirično dognanje« Županova in Rusa pomeni marsikaj; celo to, da se je treba v skrbi za revolucionarni profil proletariata odreči izobraževanju delavcev. Če stopnja izobrazbe ni »odločilni faktor« pri participaciji delavcev v upravljanju, višja izobrazba, ki jo zahteva današnja stopnja tehnologije, pa je vzrok konformizmu delavcev, potem... itd.

Vsi ti zaključki so možni, vendar se prava Pivčeva intencija, selektivni princip njegovega »vsekakor zelo subjektivnega prikaza«, razkrije šele v zvezi z drugim izmed obeh iz njegovega članka citiranih mest. Tudi tu gre za empirične raziskave. J. Županova in V. Rusa, ki da so se ujele v zaključku, »da je funkcija vplivnosti v naših delovnih organizacijah konstantno hierarhičnega tipa«. Rezultatu obeh raziskovalcev je Pivec dodal opombo, opremljeno s klicajem, da »ni bistvenih sprememb v primeri s podobnimi raziskavami na Zahodu«. Z drugimi besedami to pomeni, če so empirične raziskave korektne (in kdo upa dvomiti, ko pa gre za »nega naših gotovo najbolj cenjenih sociologov«) — potem smo v naših delovnih organizacijah v pogledu upravljanja kljub izvedeni revoluciji in samoupravljanju na istem kot v kapitalističnih podjetjih. Tudi tu se seveda pojavi vrsta vprašanj. Najprej vprašanje, kako je bila uporabljena Tannenbaumova metoda grafikona vplivnosti, oziroma splošneje: ali ni precej jasno, da določena raziskovalna metoda zajema vedno samo določeno število elementov raziskovane situacije in da v tem smislu dobimo od raziskave samo tisto, kar smo vanjo položili. Če — na primer — zaradi uporabe »na Zahodu« izdelane metode nismo zajeli elementov, ki so v raziskovalni situaciji novi ali preprosto drugačni, potem ni nič nenavadnega, če so rezultati »brez bistvenih sprememb v primeri s podobnimi raziskavami na Zahodu«. Vsekakor te ugotovitve ni treba opremljati s klicaji, kolikor tak klicaj ne pomeni, da je treba biti pozoren na rezultat, hkrati pa ne pozabiti, da metoda in raziskovalna tehnika — in v tem primeru gre za slednjo — rezultat modificirata. Splošno je znano, da sveder ni najprimernejše orodje za odiranje krave in čeprav rad verjamem, da V. Rus in J. Županov nista počenjala česa podobnega, to iz Pivčevega prikaza ni razvidno. Gre za to, da iz skladnosti funkcije vplivnosti, ne da bi vedeli, kako je bila modificirana Tannenbaumova »metoda«, da bi zajela specifične elemente delovne organizacije (čeprav hierarhično strukturirane) v *drugačnem* družbenem sistemu, ni mogoče delati daljnosežnih sklepov »o smislu in perspektivah socializma«. Prav to pa stori Pivec, ko pravi, da se na to navezuje že navedena Tadičeva trditev, da je birokracija rezultat hierarhije in da ne bomo prevladali birokracije, dokler ne bomo premagali hierarhije.

Štvar z birokracijo je najbrž nekoliko manj preprosta, kot bi se lahko zdelo ob tem prikazu. S tem, da ga spravljata kot »rezultat« v eno samo kauzalno zvezo, kažeta — bodisi Tadič, bodisi Pivec ali pa oba — komaj oprostljivo

neznanje o znanih zgodovinskih in družbenih okoliščinah in pogojih, v katerih se pojavlja birokracija. Ne glede na to pa je vprašanje strukture delovnih organizacij aktualno vprašanje, bržkone najbolj aktualno kot vprašanje o pogojih in zakonitostih njihovega strukturiranja. Med mnogimi možnimi vprašanji na to temo: Kaj se dogaja s hierarhično strukturo delovnih organizacij v proizvodnji, kjer so optimalne rešitve proizvodnih nalog stvar visoko strokovnega izračuna. Mar se v takih primerih samoupravne funkcije ne prenašajo bolj ali manj nujno na višji nivo, na nivo odločanja o postavljanju nalog, ne pa o njihovih rešitvah? Ali tudi na tej ravni velja, da stopnja izobrazbe ni odločujoči faktor pri participaciji delavcev v upravljanju?

Toda po Pivčevem prikazu so taka in podobna vprašanja nepomembna glede na smisel in perspektive socializma. Naloga inteligence so določene z »empiričnimi ugotovitvami«, da »stopnja izobrazbe ni odločujoči faktor« in da je »funkcija vplivnosti v naših delovnih organizacijah konstantno hierarhičnega tipa«.

Ključni problem socializma je potemtakem odprava hierarhične strukture v delovnih organizacijah, zakaj »birokracija je rezultat hierarhije«. Očitno iz tega sledi, da je poglavitna naloga »deprivatizirane« inteligence boj proti birokraciji.

Pričujoča glosa seveda ni uperjena proti boju zoper birokracijo, pač pa proti načinu mišljenja, ki po logiki nekakšnega kratkega stika dveh tako imenovanih empiričnih dognanj, kratkomalo črta obsežno področje vsebinsko jasno določenih nalog socialistične inteligence. Te se, ne nazadnje, tičejo ukinjanja in preseganja pogojev, v katerih je »tragedija in sreča« inteligence to, da je »svobodno lebdeča«. S tem njene naloge postanejo stvar perspektiv socializma kot prodora na področje dejanske ustvarjalne svobode. Dejanske namreč v tem smislu, da ne bo odvisna od surove materialne nuje, iz katere se v končni konsekvenci poraja tudi birokracija.

J. D.

V naslednjih številkah bomo objavili:

STANE SAKSIDA: PRVA POLOVICA LETA 1964 (NADALJEVANJE)

STANE BERNIK, MATIJA MURKO: TRUBARJEVA CESTA PRED-
MESTJE V OSRČJU LJUBLJANSKEGA MESTNEGA ORGA-
NIZMA

MARJAN KROFLIČ, BOGDAN KAVČIČ: DRUŽBENI POLOZAJ
LIKOVNEGA UMETNIKA

FRANCI ZAGORIČNIK: PESMI

TOMAZ ŠALAMUN: PESMI

VLADIMIR KAVČIČ: VELIKA ODLOČITEV ZA MAJHNO STVAR

ERWIN PANOFSKY: ZGODOVINA UMETNOSTI KOT HUMANI-
STIČNA VEDA

RAZPRAVA O KMECLOVI AGITKI ZADEVA ZA VSE OBČANE

VABIMO BRALCE IN SODELAVCE, DA NAM SPOROČIJO SVOJE
MISLENJE ALI UGOVORE O VSEH OBJAVLJENIH ČLANKIH
IN LITERARNIH PRISPEVKIH, S KATERIMI SE NE STRINJAJO.
PRAV TAKO VABIMO K SODELOVANJU V REVJI VSE BRALCE
IN SODELAVCE, KI CUTIJO POTREBO, DA BI RAZPRAVLJALI
O PROBLEMATIKI, KI SE JIM ZDI VREDNA RAZPRAVE, NE
GLEDE NA TO ALI SE JE POJAVILA V OBJAVLJENIH ČLANKIH
IN LITERARNIH PRISPEVKIH ALI NE. UREDNIŠTVO JE MNENJA,
DA SO VREDNI OBJAVE VSI TISTI ČLANKI IN LITERARNI PRI-
SPEVKI, KI SO — ZARADI AKTUALNE VSEBINE IN KLJUB
PROBLEMATIČNOSTI STALIŠČ — SPOSOBNI VZBUDITI ŽIVO,
PRIZADETO IN ODGOVORNO RAZPRAVO. ZA SODELOVANJE
SE V NAPREJ ZAHVALJUJEMO.

UREDNIŠTVO

